

ISSN 2959-7803

МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ «КИТОБХОНАИ МИЛЛӢ» - И
ДАСТГОҲИ ИҶРОИЯИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ «НАЦИОНАЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА»
ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО АППАРАТА ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

STATE INSTITUTION «NATIONAL LIBRARY» OF THE EXECUTIVE OFFICE
OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

**ПАЁМИ
КИТОБХОНАИ МИЛЛӢ**

Маҷаллаи илмӣ
2025, № 2 (10)

**ВЕСТНИК
НАЦИОНАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКИ**

Научный журнал
2025, № 2 (10)

**BULLETIN
OF THE NATIONAL LIBRARY**

Science Magazine
2025, № 2 (10)

Душанбе – 2025

ТДУ 027.54(575.3)
П-14

Паёми Китобхонаи миллӣ: маҷаллаи илмӣ / сармуҳаррир Ҷ. Х. Файзализода; муҳаррири масъул Ш. Комилзода. – 2025. – № 2 (10). – 194 с.

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25.10.2024, №397/м ворид гардидааст.

Маҷалла мувофиқи шартномаи литсензионии №262–12/2023 аз 18 декабри соли 2023 дар Индекси иқтибосҳои илмӣ Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст ва мунтазам дар системаи индексатсионии мазкур дар бораи шумораҳои ҷопшуда маълумот ворид менамояд.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон маротибаи дуюм тахти №384/МҶ-97 аз 3 декабри соли 2024 ба қайд гирифта шудааст.

Муассиси маҷалла: Китобхонаи миллӣ

Файзализода Ҷумахон Хол

САРМУҲАРРИР

доктори илмҳои педагогӣ, профессор, директори МД «Китобхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Комилзода Шариф

МУҲАРРИРИ МАСЪУЛ

номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, сармутахассиси МД «Китобхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

**Бобозода Фаридун
Толибҷон**

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

номзади илмҳои таърих, дотсент, муовини сардори Раёсати маориф, фарҳанг ва иттилооти Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

**Ибодуллозода Аҳлиддин
Ибодулло**

доктори илмҳои таърих, профессор, ректори МДТ ДДОТ ба номи С.Айнӣ

Латифзода Диловаршо

доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи фанҳои ҷомеашиносӣ ва гуманитарии МДТ КМТ ба номи Т. Сатторов

**Мазуритский Александр
Михайлович**

доктори илмҳои педагогӣ, профессор, декани факултети китоблорӣ-иттилоотии Донишқадаи давлатии фарҳанги Москва

Муродӣ Мурод Бердӣ

доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи матбуоти ДМТ

**Муҳиддинов Сайдалӣ
Рачабович**

доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи умумӣ ва ватании МДТ Донишгоҳи Русияву Тоҷикистон (славянӣ)

Муъминҷонов Зулфиддин

доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи журналистикаи телевизион ва радиошунавонии МДТ ДДФСТ ба номи М. Турсунзода

**Олимов Кароматулло
Олимович**

доктори илмҳои фалсафа, профессор, академики АМИТ, сарҳодими илмӣ Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Пирумшоев Ҳайдаршо

доктори илмҳои таърих, профессор, узви вобастаи АМИТ, сарҳодими илмӣ Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А.Дониши АМИТ

Саидмуроди Хочазод

доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони тоҷикии МДТ ДДОТ ба номи С.Айнӣ

Сукиасян Гагик Арамович

доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи осорхонашиносӣ, китобхонашиносӣ ва библиографияи Донишгоҳи давлатии педагогии Арманистон ба номи Х.Абовян

Сӯфизода Шодимуҳаммад

доктори илмҳои филологӣ, профессор, директори КМИ ба номи И. Гандии АМИТ

Ҳочаев Қурбон Тоирович

доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи педагогика ва психологияи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

Шосаидзода Сафар

номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мушовири директори МД «Китобхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Маҷалла соли 2021 таъсис ёфтааст.

Нишонӣ: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Техрон 5. Тел.: (+992 37) 221–04–83;

E mail: payom@kmt.tj

Сомонаи ПКМ: payom.kmt.tj

Дарачаи илмӣ мавод, саҳеҳии арқом, санаду иқтибосҳо ба дӯши муаллифони аст. Бознашри мавод танҳо бо ризоияти идораи нашрия ва истинод ба маҷалла сурат мегирад.

Матни мукаммали маводи ҷопӣ дар сомонаи расмӣи ПКМ ҷойгир карда шудааст.

УДК 027.54(575.3)
В -38

Вестник Национальной библиотеки: научный журнал / главный редактор Дж. Х. Файзализода; ответственный редактор Ш. Комилзода. – 2025. – № 2 (10). – 194 с.

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан от 25.10.2024, №397/м.

Журнал, на основе лицензионного договора №262-12/2023 от 18 декабря 2023 года, включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ) и регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных.

Журнал вторично зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан №384/МЧ-97 от 3 декабря 2024 года.

Учредитель журнала: Национальная библиотека

Файзализода Джумахон Хол	ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР доктор педагогических наук, профессор, директор ГУ “Национальная библиотека” Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан
Комилзода Шариф	ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР кандидат педагогических наук, доцент, главный специалист ГУ “Национальная библиотека” Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан
Бобозода Фаридун Толибджон	РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: кандидат исторических наук, доцент, заместитель начальника Управления образования, культуры и информации Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан
Ибодуллозода Ахлиддин Ибодулло	доктор исторических наук, профессор, ректор ГОУ ТГПУ им. С.Айни
Латифзода Диловаршо	доктор педагогических наук, профессор кафедры общественных и гуманитарных дисциплин ГОУ НКТ им. Т. Сатторова
Мазурицкий Александр Михайлович	доктор педагогических наук, профессор, декан библиотечно-информационного факультета Московского государственного института культуры
Муроди Мурод Берди	доктор филологических наук, профессор кафедры печати ТНУ
Мухиддинов Сайдали Раджабович	доктор исторических наук, профессор кафедры всеобщей и отечественной истории ГОУ РТСУ
Муминджонов Зулфиддин	доктор филологических наук, профессор кафедры журналистики и телевидения ГОУ ТГИКИ им. М. Турсунзода
Олимов Кароматулло Олимович	доктор философских наук, профессор, академик НАНТ, главный научный сотрудник Национальной академии наук Таджикистана
Пирумшоев Хайдаршо	доктор исторических наук, профессор, член корреспондент НАНТ, главный научный сотрудник Института истории, археологии и этнографии им. А.Дониша НАНТ
Саидмуроди Ходжазод	доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка ГОУ ТГПУ им. С.Айни
Сукиасян Гагик Арамович	доктор педагогических наук, профессор кафедры музееведения, библиотековедения и библиографии Армянского государственного университета им. Х. Абовяна
Суфизода Шодимухаммад Ходжаев Курбан Тоирович	доктор филологических наук, профессор, директор ЦНБ им. И. Ганди НАНТ доктор педагогических наук, профессор кафедры педагогики и психологии Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана
Шосаидзода Сафар	кандидат педагогических наук, доцент, советник директора ГУ “Национальная библиотека” Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан

Журнал основан в 2021 году.

Адрес: 734024, Республика Таджикистан, улица Тегеран 5. Тел.: (+992 37) 221–04–83;

E mail: rayom@kmt.tj Сайт ВНБ: rayom.kmt.tj

За степень научности материалов, достоверности цифр, фактов и ссылок несут ответственность авторы. Перепечатка материалов осуществляется только с разрешения редакций издания и ссылок на журнал.

Полный текст печатных материалов размещён на сайте ВНБ.

© НБ, 2025

UDC 027.54(575.3)
B-98

Bulletin of the National Library: scientific journal / Chief editor J. Kh. Faizalizoda; executive editor Sh. Komilzoda. – 2025. – № 2 (10). – 194 p.

The journal is included in the List of peer reviewed scientific publications of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 25.10.2024, №397/M.

The journal was included under License contract №262-12/2023 dated December 18, 2023, to the Russian Science Citation Index (RSCI) and regularly submits its informational metadata.

The journal was re-registered with the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan №384/MG-97 on December 3, 2024.

Founder of the journal The National Library

CHIEF EDITOR

Faizalizoda Jumakhon Khol

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, director of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan

RESPONSIBLE EDITOR

Komilzoda Sharif

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, chief specialist of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan

EDITORIAL BOARD:

Bobozoda Faridun Tolibchon

Head of the sector of the Department of Education, Culture and Information of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan

Ibodullozoda Ahliddin Ibodullo

Doctor of Historical Sciences, Professor, Rector of the SEI TSPU named after S. Aini

Latifzoda Dilovarsho

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Social Sciences and Humanities at the SEI NCT named after T. Sattorova

**Mazuritsky Alexander
Mikhailovich**

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Dean of the Library and Information Faculty of Moscow State Institute of Culture

Murodi Murod Birdy

Doctor of Philology, Professor of the Department of Printing of TNU

Muhiddinov Saydali Rajabovich

Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of General History and National History SEI RTSU

Muminjonov Zulfiddin

Doctor of Philology, Professor of the Department of Journalism and Television of SEI TSICA named after M. Tursunzoda

Olimov Karomatullo Olimovich

Doctor of Philosophy, Professor, academician NAST, chief Researcher of the National Academy of Sciences of Tajikistan

Pirumshoev Haidarsho

Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of NAST, Chief Researcher, Institute of History, Archaeology and Ethnography named after A. Donish, NAST

Saidmurodi Khojazod

Doctor of Philology, Professor of the Department of Tajik Language, SEI TSPU named after S. Ayni

Sukiasyan Gagik Aramovich

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Museum Studies, Library Studies and Bibliography of Armenian State University named after Kh. Abovyan

Sufizoda Shodimhammad

Doctor of Philological Sciences, Professor, Director of the CSL named after I. Gandi of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan

Khodzhaev Kurban Toirovich

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Pedagogy and Psychology of International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

Shosaidzoda Safar

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Director's Advisor of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan

The journal was founded in 2021.

Address: 734024, Republic of Tajikistan, Tehran Street 5. Tel: (+992 37) 221-04-83; E-mail: payom@kmt.tj

BNL website: payom.kmt.tj

The authors are responsible for the degree of scientific content, reliability of figures, facts and references. Reprinting of materials is carried out only with the permission of the administration of the publishing house and links to the journal.

The full text of the printed materials is available on the BNL website. The full text of printed materials is available on the NL website.

© NL, 2025

МУНДАРИЧА

КИТОБХОНАШИНОСӢ, БИБЛИОГРАФИЯШИНОСӢ, КИТОБШИНОСӢ

Файзализода Ҷ. Х. Тарбияи ҳисси муҳаббат ба Ватан дар китобхонаҳои Тоҷикистон: суннатҳо ва замони муосир.....	11
Комилзода Ш., Ғуломшоев С. Фаъолияти китобдорӣ ва библиографӣ дар аҳди Сомониён.....	19
Чамолова Ҳ. М. Ахлоқи касбӣ ҳамчун ҷузъи бунёдии фаъолияти китобдорӣ: дидгоҳи назариявӣ.....	28

ТАЪРИХНИГОРӢ, МАЪХАЗШИНОСӢ, МЕТОДҲОИ ТАҲҚИҚОТИ ТАЪРИХӢ

Шарофуддинов С. С. Саҳми академик Аҳрор Мухторов дар таҳқиқи маъхазҳои таърихӣ.....	38
Шарифзода Ф. Таърихнигории таърихи фаъолияти муассисаҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ дар даврони истиқлол.....	45
Асрориён Ҷ. Рамз ва намод дар осори мардумӣ: Аждаргул.....	58
Баротзода Н. Б. Нақш ва мақоми занон дар замони Салҷуқиён.....	65
Мирзоев М. Н., Ризоев Б. Х. Ҳаёти сиёсӣ ва адабии Осиёи Миёна дар асри XVII – ибтидои асри XVIII (дар асоси маълумоти адабиёти бадеӣ).....	74
Сидикова Ш. М. Хулосаҳои аввалин тадқиқотҳои олимони шуравӣ доир ба омӯзиши неруи иқтисодии Тоҷикистон дар солҳои 30-уми асри XX.....	81
Фарангиси Изатулло. Омӯзиши таърихи вилояти Хатлон дар замони истиқлолият.....	87
Раҳмон Ш. Харитаи поёноби руди Кофарниҳон аз рӯи нақшаи бостоншинос М. М. Дяконов.....	94
Сангова Ф. Х. Чакан – ёдгори ҷовидонаи таърих.....	103
Исломзода Ф. Ш. Инъикоси таърихи тоинкилобии Душанбе дар осори муҳаққиқон.....	117
Каримдодзода М. З. Аз таърихи ташаккули сиккашиносӣ дар Тоҷикистон.....	124

РӢЗНОМАНИГОРӢ

Муъминҷонов З., Раҷаб Н. Х. Таъсиси телевизион дар Тоҷикистон ва пайдоиши барномаҳои соҳавӣ то соҳибистиқлолӣ.....137

Шарифзода Қ. Шинохти публицистика ва публицистикашиносӣ дар осори муҳаққиқони тоҷик.....146

Раҳимов Б. А. Нақши PR-и сиёсӣ дар маърақаҳои интихоботӣ тавассути телевизион.....153

ПЕДАГОГИКАИ УМУМӢ, ТАЪРИХИ ПЕДАГОГИКА ВА ТАҲСИЛОТ

Давлатзода Р. Қ. Методҳои рушди салоҳиятҳои касбии иқтисодчиёни оянда бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ.....161

Азимова М. Х. Асосҳои назариявӣ амалии ташаккули таҳаммулпазирии коммуникатсионии донишҷӯён.....170

Ғаниева М. А. Муаммои тарбияи эстетикӣ дар дарсҳои санъати тасвирии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.....178

СОДЕРЖАНИЕ

БИБЛИОТЕКОВЕДЕНИЕ, БИБЛИОГРАФОВЕДЕНИЕ, КНИГОВЕДАНИЕ

- Файзализода Дж. Х.** Воспитание чувства любви к Родине в библиотеках Таджикистана: традиции и современность.....11
- Комилзода Ш., Гуломшоев С.** Библиотечная и библиографическая деятельность в эпоху Саманидов.....19
- Джамолова Х. М.** Профессиональная этика как фундаментальная составляющая библиотечной деятельности: теоретический взгляд.....28

ИСТОРИОГРАФИЯ, ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ, МЕТОДЫ ИСТОРИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

- Шарофуддинов С. С.** Вклад академика Ахрора Мухторова в исследование исторических источников.....38
- Шарифзода Ф.** Историография истории деятельности социокультурных учреждений в период независимости.....45
- Асрориён Дж.** Символы и аллегории в народном творчестве: Аждаргуль (змеиный, драконовый цветок).....58
- Баротзода Н. Б.** Роль и статус женщин в эпоху Сельджукидов.....65
- Мирзоев М. Н., Ризоев Б. Х.** Политическая и литературная жизнь Средней Азии XVII – начала XVIII веков (по сведениям художественной литературы).....74
- Сидикова Ш. М.** Предварительные выводы исследований советских ученых по изучению экономического потенциала Таджикистана в 30-е годы XX века.....81
- Фарангиси Изатулло.** Изучение истории Хатлонской области в период независимости.....87
- Рахмон Ш.** Карта Нижне-каферниганского региона, созданная археологом М.М.Дьяконовым.....94
- Сангова Ф. Х.** Чакан – символ вечной истории.....103
- Исломзода Ф. Ш.** Отражение истории дореволюционного Душанбе в трудах исследователей.....117
- Каримдодзода М. З.** Из истории становления нумизматики в Таджикистане.....124

ЖУРНАЛИСТИКА

- Муъминҷонов З., Рачаб Н. Х.** Создание телевидения в Таджикистане и появление отраслевых программ до независимости.....137
- Шарифзода Қ.** Взгляд таджикских исследователей на публицистику и публицистиковедению.....146
- Рахимов Б. А.** Роль политического PR в избирательных кампаниях посредством телевидения.....153

ОБЩАЯ ПЕДАГОГИКА, ИСТОРИЯ ПЕДАГОГИКИ И ОБРАЗОВАНИЯ

- Давлатзода Р. Дж.** Методы развития профессиональных компетенций будущих экономистов с использованием информационно-коммуникационных технологий.....161
- Азимова М. Х.** Теоретико-практические основы формирования коммуникативной толерантности у студентов.....170
- Ганиева М. А.** Проблема эстетического воспитания на уроках изобразительного искусства общеобразовательных учреждений.....178

CONTENT

LIBRARY SCIENCE, BIBLIOGRAPHICAL SCIENCE, BIBLIOLOGY

- Faizalizoda J. Kh.** Fostering a sense of love for the Motherland in Tajikistan's libraries: traditions and modernity..... 11
- Komilzoda Sh., Gulomsoev S.** Library and bibliographical activities in the Samanid era.....19
- Jamolova Kh. M.** Professional ethics as a fundamental component of library activity: a theoretical approach.....28

HISTORIOGRAPHY, SOURCE STUDY, METHODS OF HISTORICAL RESEARCH

- Sharofuddinov S. S.** Contribution of academician Ahror Mukhtorov to the research of historical sources.....38
- Sharifzoda F.** Historiography of the history of the activity of sociocultural institutions in the period of independence.....45
- Asroriyon J.** Symbols and allegories in folk art: Azhargul (snake-like, dragon flower).....58
- Barotzoda N. B.** The role and status of women in the Seljuk era.....65
- Mirzoev M. N., Rizoev B. Kh.** Political and literary life of Central Asia in the 17th – early 18th centuries (based on fiction literature).....74
- Sidiqova Sh. M.** Conclusions of the first research of soviet scientists in the direction of studying the economic potential of Tajikistan in the 30s of the 20th century.....81
- Farangisi Izatullo.** Study of the history of Khatlon region in the period of independence.....87
- Rakhmon Sh.** Map of the lower reaches of Kafarnihan river according to M. M. Dyakonov's archaeological plan.....94
- Sangova F. Kh.** Chakan – an eternal memorial of history.....103
- Islomzoda F. Sh.** Reflection of the pre-revolutionary history of Dushanbe in the works of researchers.....117
- Karimdodzoda M. Z.** The history of the formation of numerology in Tajikistan.....124

JOURNALISM

- Muminjonov Z., Rajab N. Kh.** Creation of television in Tajikistan and the appearance of industry programs before independence.....137
- Sharifzoda Q.** Tajik researchers' works on publicistic and publicistic study.....146
- Rakhimov B. A.** The role of political PR in election campaigns through television.....153

GENERAL PEDAGOGY, HISTORY OF PEDAGOGY
AND EDUCATION

- Davlatzoda R. J.** Methods of developing professional competences of future economics using information and communication technologies.....161
- Azimova M. Kh.** Theoretical and practical basis for the formation of communicative tolerance in students.....170
- Ganieva M. A.** The problem of aesthetic education in fine art lessons of secondary education institutions.....178

**КИТОБХОНАШИНОСӢ, БИБЛИОГРАФИЯШИНОСӢ, КИТОБШИНОСӢ
БИБЛИОТЕКОВЕДЕНИЕ, БИБЛИОГРАФОВЕДЕНИЕ, КНИГОВЕДАНИЕ
LIBRARY SCIENCE, BIBLIOGRAPHICAL SCIENCE, BIBLIOLOGY**

ТДУ 37.035.6: [301.161+027.5+323] (575.3)

ВОСПИТАНИЕ ЧУВСТВА ЛЮБВИ К РОДИНЕ В БИБЛИОТЕКАХ ТАДЖИКИСТАНА: ТРАДИЦИИ И СОВРЕМЕННОСТЬ

Файзализода Джумахон Хол

Государственное учреждение «Национальная библиотека»
Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан

Великая Отечественная Война, начавшаяся 22 июня 1941 года, нарушила мирный созидательный труд советского народа. В многовековой истории таджикского народа, как и всей страны советов, началась новая страница, героическая и одновременно трагическая. На долю народов Таджикистана, вместе со всем многонациональным советским народом, выпали тяжелейшие испытания, им пришлось пережить за годы войны немало горя, лишений и страданий. Несмотря на трудности, с самого начала войны дух непоколебимого любви к Родине охватил всех таджикистанцев. Он присутствовал и ощущался повсюду. Патриотизм, жертвенность таджикистанцев выразилась прежде всего в боевых и трудовых делах, реально характеризующих их вклад в разгром гитлеровской армии.

В этом контексте, изучение истории Великой Отечественной войны, в том числе роль библиотек Таджикистана в годы Великой Отечественной войне была и всегда будет актуальной темой. Различные аспекты данной проблемы, нашли свои отражения в научных трудах и статьях таджикских ученых, таких как, Н.Х. Бободжановой [1], С. Гоибназарова [4], И. А. Джураева [5;6], Л. Г. Козыревой [1], Ш. Комилзода [8], М. Мамадазимовой [9], И. Мошняхова [11], Р. О. Тальмана [13], Р. Шаропова [14], З. М. Шевченко [15;16], М. Р. Шукурова [17] и др.

Таджикистан проводил на поля сражений более 300 тысяч своих сыновей и дочерей. Из них не вернулись домой свыше 100 тыс. человек.

Воины-таджикистанцы участвовали во всех важных сражениях Великой Отечественной войны, а именно в обороне Брестской крепости, Киева, Смоленска, Одессы, Севастополя, других городов, они помогали освобождать блокадный Ленинград и Москву, сражались на Курской дуге, очишали от захватчиков Беларусь, Прибалтику и Польшу. Правительство страны наградило 56 тысяч из них орденами и медалями, более 60 стали Героями Советского Союза, 19 квалерами ордена Славы трёх степеней. В Таджикистане на 18 апреля 2025 года осталось 17 участникоов Великой Отечественной войны [3].

«Мы гордимся тем, что бок о бок с представителями других народов сражались и сотни тысяч посланцев таджикского народа, отважные сыны Таджикистана и внесли достойный вклад в обеспечение победы» [12] – отметил Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон. По мнению главы государства, народ Таджикистана, который после Второй мировой войны еще раз в своей современной истории пережил навязанную гражданскую войну 90-х годов прошлого века, никогда не забудет эту трагедию и больше ценит мир и стабильность.

В годы войны Таджикистан принял и разместил эвакуированные из западных районов промышленные предприятия. В республике были направлены оборудования 13

предприятий, а на действующих и строящихся предприятиях республики было размещено оборудование 20-ти заводов и фабрик.

Кроме того, на оборонных предприятиях на западном и в центральных районах РСФСР, на Урале и в Сибири из республики было мобилизовано для работы около 45 тысяч граждан.

В 1942-м по всему СССР развернулось всенародное движение по сбору средств для нужд фронта. «Из Таджикистана на фронт было отправлено более 150 вагонов с подарками: только в блокадный Ленинград – 50 вагонов. В целом, в период войны Таджикистан внес в Фонд обороны и производства вооружения, включая займы и лотереи, свыше 1 миллиарда советских рублей. Учитывая, что в 1940-е в СССР 1 грамм золота стоил 4,45 рублей, Таджикская ССР отправила на войну почти 225 тонн золота» [2].

Уже к 1942-му на территории Таджикистана было развернуто 29 эвакуационных госпиталей, которые работали вплоть до начала 1944-го. В этих госпиталях раненные воины восстанавливались после полученных травм и ранений.

Следует отметить, что в годы войны Таджикистан стал поистине вторым домом для многих людей. В республику были эвакуированы жители блокадного Ленинграда, Москвы, Киева, Минска и многих других городов и сел западных областей Советского Союза. На таджикской земле нашли приют около 100 000 человек, в том числе 10 000 детей. Вспоминая эти события, будучи Премьер министром Российской Федерации Дмитрий Анатольевич Медведев отмечает, что «Моя мать в период войны была в Таджикистане, и мы очень часто и много обсуждали ее жизнь там и помощь таджикского народа всем тем, кто приехал туда во время войны. Мы обо всех, кто тогда сражался за нашу Родину на фронтах и в тылу, будем помнить с благодарностью. Наши народы **смогли победить, потому что они были вместе**» [10]. В этом контексте, очень символично, что Всероссийский библиотечный Конгресс, на полях которого проходил и Саммит национальных библиотек России и стран Содружества, направленный (26-20 мая 2025) под девизом «Победа. Вместе сильнее» был направлен на укрепление горизонтальный связей крупнейших библиотек государств участников СНГ, а также противодействие попыткам фальсификации исторической правды.

Следует отметить, что, в суровые годы Великой Отечественной войны В Таджикистане наряду с боевым, трудовым фронтом действовал еще и агитационно-пропагандистский, идеологический. Особое место в этом фронте принадлежало библиотекам.

Великая Отечественная Война обусловил коренную перестройку библиотечного обслуживания населения, подчинения работы всех типов задачам военного времени. «В годы войны библиотечные работники вместе со всеми несли тяготы военного времени, вместе со всеми воевали и работали в тылу во имя Победы над врагом. Работника библиотеки можно было встретить в воинских частях, на призывных пунктах, в госпиталях и т.д.» [15]. В годы войны вся деятельность библиотек республики была направлена на выполнение призыва «Всё для фронта, всё для победы над врагом!»

В годы войны в работе библиотек были определенные трудности: сократилось финансирование, ряд помещений был использован для военных нужд, уменьшилась сеть библиотечных учреждений. Например, в 1940-ом году в республике функционировали 401 массовых библиотек, в 1941-ом – 230 и по 264 и 226 массовых библиотек в 1942-ом и 1943-м соответственно [7, с. 293]. Несмотря на трудности библиотеки Республики поддерживали тесную связь с защитниками Родины. «Только в 1943-ем году Республиканская библиотеки имени Фирдавси комплектовала 21-у библиотечку и передала их в госпитали, санитарным поездом и библиотекам, ч шефствующим над

госпиталями. Так, литературу получили Кировская областная библиотека им. Герцена, Ростовская областная библиотека им. К. Маркса, библиотека имени Салтыкова-Щедрина в городе Ленинграда и другие. «Всего за годы войны библиотекой им. Фирдавси было скомплектовано более 80 библиотечек» [13, с. 24].

В первые месяцы войны, библиотеки, особенно в городах республики не выдерживали наплыв посетителей, жаждущих познакомиться с фронтовыми вестями.

В период ВОВ массовые библиотеки республики широко популяризовали литературу о прославленных полководцах, о войнах справедливых и несправедливых, материалы Совинформбюро; систематически организовали книжные выставки, проводили беседы, лекции; вывешивались «Окна ТАСС». Библиотекам предлагалось проводить среди населения политические информации о войне, о подвигах Красной Армии и о трудовом героизме рабочих колхозников, таджикской интеллигенции, разъяснять постановления партии и правительства, пропагандировать героическое прошлое таджикского и русского народа, помогать населению в получении знаний по всеобучу, санитарной обороне, помогать новым кадрам в изучении своих профессий.

Все мероприятия были посвящены патриотизму, любви к Родине, героизму фронта и тыла. Альбомы, составленные в дни войны, прочно вошли в фонды библиотек.

В библиотеках на видном месте висела карта СССР, где регулярно отмечалось продвижение советских войск на всем протяжении фронта. Иными словами, библиотеки стали центрами агитационно-массовой работы в республике.

С целью улучшения обслуживания сельского населения республики начало разворачиваться движение за создание колхозных библиотек: «Каждому колхозу - библиотеку».

«В годы Великой Отечественной войны в Таджикистане книги издавались по трем основным направлениям: издание таджикской литературы на оригинальном языке и ее перевод на русский язык; издание русской литературы на оригинальном языке и ее перевод на таджикский язык; издание литературы других народов СССР в переводе на таджикский язык» [8].

Однако, анализ показателей выпуска литературы в годы войны свидетельствует, что в результате перестройки на военный лад значительно сократилось число названий выпускаемых книг, их объём, тиражи. И тем не менее в 1941-1945 гг. до данным Книжной палаты Таджикской ССР в республике было выпущено 901 название книг и брошюр тиражом 5.796.000 экз. [6, с. 39-40].

В годы войны особо отличились сотрудники Государственной библиотеки Таджикской ССР им. Фирдоуси. Они с энтузиазмом работали в подшефных госпиталях, книги раненым бойцам они приносили прямо в палаты, с ними проводили политические беседы, читки обзоры различной литературы, устраивали книжные выставки, оформляли бюллетени с отзывами о прочитанных ими книгах.

Небольшой коллектив Республиканской библиотеки им. А. Фирдоуси вел напряжённую агитационно-пропагандистскую и идеологическую работу. Активным участником этих мероприятий была сотрудница библиотеки Рина Осиповна Тальман. Длительное время она была политруком женского снайперского взвода, где проводила политбеседы, выступала с лекциями и докладами на различных предприятиях города Сталинабада.

В годы войны вся деятельность библиотеки была направлена на выполнение призыва партии «Все для фронта, все для победы над врагом». «Всего за годы войны было выдано, как указывает, Р.О. Тальман, 18 877 библиографических справок...библиотечные справки получили 31 309 читателей» [5, с.29]. Справочно-библиографическим отделом создавались новые картотеки: «Великая Отечественная

война Советского Союза», «Таджикистан в Великой Отечественной войне», «В помощь местной промышленности» и другие.

Только в 1945 году библиотека им. А. Фирдоуси организовала 18 выставок на разные политические, исторические и литературные темы». За годы войны было организовано 280 книжно-иллюстративных и 85 фотовыставок, проведено более 8-лекций и литературных вечеров [6, с.34].

Характерным примером могут служить выполненные библиотекой писменные библиографические справки на темы: «Фашизм – враг культуры», «Таджики – герои Отечественной войны», «Воспитание бойцов Советской Армии» и другие.

В 1943 году библиотека вышла победительницей в социалистическом соревновании с Туркменской государственной публичной библиотекой. Библиотека выполнила все взятые на себя обязательства по оказанию патриотической помощи фронту и воспитанию чувства любви к Родине [5, с.31].

О самотверженном труде библиотекарей Таджикистана в период войны свидетельствуют многочисленные награды. В одной только республиканской библиотеки имени Абулкасима Фирдавси 25 сотрудников были награждены медалью «За доблестный труд в Великой Отечественной войне», многие получали грамоты Президиума Верховного Совета Таджикской ССР, благодарности Наркомпроса, командования госпиталей и военкомата [16, с. 106].

Война на время задержала быстрые темпы библиотечного строительства. В годы ВОВ в Таджикистане уменьшилось издание книг, сократилась сеть массовых библиотек. Так, если в конце 1940-ом в республике функционировала 401 массовая библиотека, то в 1945-ом году работала только 171 библиотека» [5, с.35].

Идеи защиты Отечества от ненавистных фашистов направила все силы литераторов Таджикистана на создание новых патриотических произведений, воспитывающих чувство глубокой ненависти к врагу, уверенность в нашей победе и мобилизующих на деле защиты Советской Родины. «За годы Отечественной войны было создано более 240 произведений на темы войны, любви к Родине, в числе к коллективные сборники стихов и рассказов – «Боевые песни», «За Родину», «Месть», «Песнь гнева» и другие» [7, с.401].

Естественно, что за годы Великой Отечественной войны методика работы всех типов и видов библиотек радикально изменилась. В качестве главных были определены следующие задачи:

- воспитание чувство любви к Родине, советского патриотизма, пропаганда литературы о героическом прошлом таджикского народа, об успешных военных действиях Советской армии на фронтах;
- помощь населению в овладении военными знаниями, широкая пропаганда военно-оборонной литературы;
- оказание всесторонней помощи развитию народного хозяйства, промышленности, подготовка квалифицированных специалистов;

С учетом изменений условий работы многие библиотеки обслуживали читателей без выходных. Изменился и круг читателей – это прежде всего женщины, пенсионеры, подростки, заменившие мужчин на производстве, сельском хозяйстве и эвакуированные раненые бойцы.

С окончанием Отечественной войны все библиотеки республики вписали очень важную страницу в историю своего развития, они с честью и достоинством выполнили свой долг перед страной. Скольких из своих читателей, детей и взрослых, библиотечные работники уберегли от отчаяния, дали надежду, помогли выжить в тяжелое военное время и одолеть врага.

Но в будущем была большая работа по восстановлению деятельности библиотек и целой серии новых достижений в области библиотечного дела республики, особенно в деле воспитания чувства любви к Родине,

Прошло 80-лет, однако до сих пор Великая Отечественная война волнует людей разных национальностей, заставляет вспомнить ужасные и тяжелые моменты войны, разбудить в сердцах боль о потере своих родных и близких, отдавших свои жизни на благо Родины. С каждым годом все, что связано с Великой Отечественной войной, становится ценнее и дороже. Именно поэтому очень важно знать, как сохраняется и воспроизводится историческая память о событиях войны, выдающихся ее участниках, их героических поступках. В этом контексте мемориальная и информационно-культурная функция всех библиотек без исключения должна быть направлена на изучение и сохранение историко-культурного наследия, на формирование культурно-исторической памяти. Каким бы тяжелым и болезненным ни было наше прошлое, мы и наше подрастающее поколение должны знать о нем. Опираясь на реальные исторические факты библиотечные работники стран СНГ обязаны противостоять циничным попыткам фальсифицировать историю Великой Отечественной войны, героизировать нацистов и их пособников.

Передача нынешним и будущим поколениям достоверных фактах истории Великой Отечественной войны, о жертвах фашизма, самоотверженной борьбы советского народа, в том числе таджикистанцев является твердым залогом сохранения исторической правды.

Предстоящий 80-летний юбилей ставит перед библиотечными работниками Таджикистана новые задачи. В первую очередь – это поиск новых форм, подходов и оригинальных идей для их успешного использования в проведении культурно-досуговых и информационно-просветительских мероприятий.

Сохранить историческую правду для последующих поколений, быть проводниками духовности, уважительного и бережного отношения к своему прошлому – именно эти основополагающие цели сегодня ставят перед собой библиотечные работники Таджикистана.

Для того, чтобы достичь желаемых результатов в процессе сохранения исторической памяти, пропаганды достоверных и реальных фактов о Великой Отечественной войне советского народа над фашизмом,

на наш взгляд необходимо:

- выявление и распространение лучших практик библиотек СНГ по сохранению исторической памяти о Великой Отечественной войне;
- поддержка перспективных идей и инновационных разработок библиотек, направленных на сохранение исторической памяти о Великой Отечественной войне и работа с ветеранами ВОВ;
- ежегодное проведение он-лайн библиотечно-мемориальной эстафеты под девизом «**Чтобы не распалась связь времен...**», приуроченную к Дню Победы в Великой Отечественной войне, поочередно в каждой Национальной библиотеки стран-участников СНГ;
- целесообразным является, также проведение ежегодного конкурса среди библиотек стран-участников СНГ под названием «**Лучшие проекты и мультимедийные ресурсы библиотек о Великой Отечественной войне и ее героях**».

Литература

1. Бабаджанова, Н. Х., Козырева, Л. Г. Главная библиотека Республики [Текст] // Библиотеке имени Фирдоуси 50 лет: сб. статей. – Душанбе: Ирфон, 1983. – С.5-23.
2. Вклад Таджикистана в борьбе против немецко-фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vhk.tj.ru/401-vklad-tadzhikistana-v-borbe-protiv-nemetsko-fashistskov-zakhvatchikov-v-gody-velikoj-otechestvennoj-vojny>
3. В Таджикистане осталось 17 участников Великой Отечественной войны [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://dzen.ru/a/aAXrEQOZvIHsBof>.
4. Гоибназаров, С. Основные этапы методической работы библиотек Таджикистана [Текст] // Библиотековедение и библиография Таджикистана: сб. статей [Текст]. – Душанбе, 1977. – С. 45-63.
5. Джураев, И. А. Библиотека имени Фирдоуси в годы войны [Текст] // Библиотеке имени Фирдоуси 50 лет: сб. статей. – Душанбе: Ирфон, 1983. – С. 28-36.
6. Джураев, И. А. Деятельность учреждений культуры и искусства Таджикской ССР в годы Великой Отечественной войны: тез. докладов [Текст]. – Душанбе, 1985. – С. 39-40.
7. Из истории культурного строительства Таджикистане 1941-1960 гг. [Текст] – Душанбе: Ирфон, 1972. – Т. 2. – 511 с.
8. Комилзода, Ш. Отражение Великой Отечественной войны в таджикской библиографии // Вестник БАЕ. – 2015. – №2. – С. 86-88.
9. Мамадазимова, М. Национальная библиотека Таджикистан: история становления и развития (1933-1993 гг.) [Текст] / под. ред. С.Р. Мухиддинова. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 224 с.
10. Медведев, Д. А. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://rus.ozodi.org/a/aunt-medvedev-was-tajikistan-/26982982.html>
11. Мошняхов, И. 10 лет публичной библиотеке [Текст] // Коммунист Таджикистана. – 1943. – 29 января.
12. Речь Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона по случаю Дня Победы Эмомали Рахмон [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://khovar.tj/rus/2019/05/rech-lidera-natsii-prezidenta-respubliki-tadzhikistan-uvazhaemogo-emomali-rahmona-po-sluchayu-dnya-pobedy/>
13. Тальман, Р.О. Государственная библиотека Таджикской ССР им. А. Фирдоуси [Текст]: краткий очерк. – Сталинабад: Таджикгосиздат, 1954. – 88 с.
14. Шаропов, Р.Ш. Основные этапы и закономерности развития таджикской литературной библиографии [Текст] / Р. Шаропов; под ред. доц., канд. филол. наук Ю. С. Зубова; М-во культуры Тадж. ССР; Гос. респ. б-ка Тадж. ССР им. А. Фирдоуси. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 111 с.
15. Шевченко, З. Библиотекарь в боевом строю [Текст] // Комсомолец Таджикистана. – 1965. – 28 апреля.
16. Шевченко, З. М. Библиотеки и другие культурно-просветительные учреждения Таджикистана в период Великой Отечественной войны (1941-1945гг.) [Текст] // Известия Академии наук Таджикской ССР. – 1963. – №3 (34). – С.102-110.
17. Шукуров, М. Р. Культурная жизнь Таджикистана в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.) [Текст]. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 160 с.

ТАРБИЯИ ҲИССИ МУҲАББАТ БА ВАТАН ДАР КИТОБХОНАҲОИ ТОҶИКИСТОН: СУННАТҲО ВА ЗАМОНИ МУОСИР

Дар мақола оид ба саҳми халқи тоҷик дар таъмини Ғалаба бар фашизм, аз ҷумла нақши китобхонаҳои Тоҷикистон дар тарбияи ҳисси муҳаббат ба Ватан маълумот дода шудааст.

Ба андешаи муаллиф, ҷанг ба вазъи ғайолияти китобхонаҳои Тоҷикистон, аз ҷумла воридоти адабиёти нав, шумораи хонандагон, тарзу усулҳои хизматрасонии китобдорию библиографӣ, мавзӯи ҷорабиниҳои оммавӣ, самтҳои асосии кори китобхонаҳо, ҳолати кадрӣ ва заминаи моддӣю техникии китобхонаҳо ҷумҳурии таъсири манфӣ расонид.

Муаллиф зикр менамояд, ки новобаста аз шароити мураккаби таърихӣ китобдорони тоҷик бо рӯҳияи ҳоси ватандӯстӣ ба маҷрӯҳони ҷанг дар госпиталҳои ҳарбии шаҳри Душанбе, корхонаву муассисаҳои, ки аз маркази кишвар ба пойтахти Тоҷикистон кӯчонида шуда буданд, инчунин кормандони ақибгоҳ хизмати китобдорию библиографӣ мерасониданд.

Дар мақола оид ба самтҳои гуногуни ғайолияти китобхонаҳои Тоҷикистон маълумоти омӯрӣ оварда шуда, саҳми китобдорон дар тарбияи ҳисси ватандӯстии аҳоли нишон дода шудааст.

Андешаҳои муаллиф оид ба ривочу раванги ҳамкориҳои китобхонаҳои кишварҳои узви ИДМ дар самти пешгирии таҳрифи таърихи Ҷанги Бузурги Ватанӣ, тарғибу ташвиқи воқеияти таърихӣ ва корномаи халқи шуравӣ дар солҳои ҶБВ ва тарбияи ҳисси муҳаббат нисбат ба Ватан басо ҷолибанд.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, Ҷанги Бузурги Ватанӣ, китобхонаҳо, ватандӯстӣ, муҳаббат ба Ватан, тарғиби китоб, шаклу усулҳои кор бо хонандагон, фонди китобхонаҳо, ҳифзи хотираи таърихӣ, собиқадорони ҷанг, 80-солагии Ғалаба.

ВОСПИТАНИЕ ЧУВСТВА ЛЮБВИ К РОДИНЕ В БИБЛИОТЕКАХ ТАДЖИКИСТАНА: ТРАДИЦИИ И СОВРЕМЕННОСТЬ

В статье представлены сведения о вкладе таджикского народа в обеспечение Победы над фашизмом, в том числе о роли библиотек Таджикистана в воспитании чувства любви к Родине.

По мнению автора, война оказала негативное влияние на деятельность библиотек Таджикистана, в том числе на поступление новой литературы, численность читателей, методы и способы библиотечно-библиографического обслуживания, массовые мероприятия, основные направления работы библиотек, на кадровую ситуацию и материально-техническую базу библиотек республики.

Автор отмечает, что несмотря на сложившиеся сложные исторические условия таджикские библиотекари с особым патриотическим рвением предоставляли библиотечно-библиографические услуги раненым воинам в госпиталях Сталинабада (Душанбе), заводам и учреждениям, перемещенным из центра страны в столицу Таджикистана, а также работникам тыла.

В статье приведены статистические сведения о различных направлениях деятельности библиотек Таджикистана в годы ВОВ, указан вклад библиотекарей в патриотическое воспитание населения.

Особой притягательностью пронизаны мысли автора о необходимости развития и расширения сотрудничества между библиотеками стран-участниц СНГ, направленное

на предотвращении фальсификации истории Великой Отечественной войны, пропаганду исторических реалий и подвига советского народа в годы ВОВ, воспитания чувства любви к Родине.

Ключевые слова: Таджикистан, Великая Отечественная война, библиотеки, патриотизм, любовь к Родине, пропаганда книги, формы и методы работа с читателями, фонд библиотек, сохранение исторической памяти, ветераны войны, 80-летие Победы.

FOSTERING A SENSE OF LOVE FOR THE MOTHERLAND IN TAJIKISTAN'S LIBRARIES: TRADITIONS AND MODERNITY

The article describes the contribution of the Tajik people to ensuring the victory over fascism, including the role of libraries in Tajikistan in fostering a sense of love for the Motherland.

According to the author, the war had a negative impact on the state of libraries in Tajikistan, including the import of new literature, the number of readers, methods of library and bibliographic services, the topics of mass events, the main areas of library work, the staffing and logistical base of libraries in the republic.

The author notes that, despite the difficult historical conditions, Tajik librarians, with their inherent patriotism, provided library and bibliographic services to the wounded in the military hospitals of the city of Dushanbe, at enterprises and institutions that were relocated from the center of the country to the capital of Tajikistan, as well as to the staff of the rear.

The article provides statistical data on various activities of libraries in Tajikistan and shows the contribution of librarians to fostering a sense of patriotism among the population.

The author's views on the development of cooperation between libraries of the CIS member countries in the direction of preventing distortion of the history of the Great Patriotic War, propaganda of historical realities and exploits of the Soviet people during the Second World War, and fostering a sense of love for the Motherland are very interesting.

Keywords: Tajikistan, the Great Patriotic War, libraries, patriotism, love for the Motherland, book promotion, forms and methods of working with readers, library fund, preservation of historical memory, war veterans, 80th anniversary of Victory.

Маълумот дар бораи муаллиф: Файзализода Ҷумахон Хол – доктори илмҳои педагогӣ, профессор, директори МД «Китобхонаи милли»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишони: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Техрон, 5. Тел.: (+992)221 89 56; 918 50 63 24; E-mail: f.jumakhon@mail.ru

Сведения об авторе: Файзализода Джумахон Хол – доктор педагогических наук, профессор, директор Государственное учреждение «Национальная библиотека» Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Техрон, 5, тел.: (+992)221 89 56; 918 506 324, E-mail: f.jumakhon@mail.ru

Information about the author: Faizalizoda Jumakhon Khol – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, director of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Tekh-ron, 5, tel: (+992) 221 89 56; 918 506 324, E-mail: f.jumakhon@mail.ru

ТДУ [01+02+025] (091) (575.3)

ФАЪОЛИЯТИ КИТОБДОРӢ ВА БИБЛИОГРАФӢ ДАР АҲДИ СОМОНИЁН

Комилзода Шариф

Муассисаи давлатии «Китобхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ғуломшоев Сулаймоншо

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Омӯзиши таърих ва фарҳанги моддию маънавии аҳди Сомониён ҳанӯз дар асри XIX бо кӯшиши ховаршиносони аврупоӣ оғоз ёфта буд. Минбаъд дар асри XX ҷанбаҳои бештари ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии аҳди Сомониён дар асарҳои олимони барҷаста В. В. Бартолд, Е. Э. Бертелс, А. Ю. Якубовский, С. П. Толстов, Б. Н. Заходер, Б. Ғ. Ғафуров, А. А. Семенов, А. М. Баҳоваддинов, Ш. Азимов, А. Мирзоев, Х. Мирзозода, А. Чалилов, А. Б. Литвинский, Н. Н. Неъматов, Е. А. Давидович, С. Нафисӣ ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. «Донишмандони тавоно, чун устод Садриддин Айнӣ, Саид Нафисӣ, Бобоҷон Ғафуров ва Евгений Бертелс борҳо изҳор доштаанд, ки агар Сомониёни хирадпарвару фарҳангдӯст ба арсаи сиёсат ва давлат намеоманд, имрӯз сарзамини тоҷикон ва форсизабонони ҷаҳон қаламрави наҷоду забони аҷнабиён ба шумор мерафтанд ва адабу фарҳанги ҷаҳоншумули мо чун гунча лаб во накарда, пажмурда мегашт ва ба боди хазон мерафт. Аз ин рӯ, метавон бо итминони комил гуфт, ки Сомониён илму фарҳанг, забон ва китобу наъми тоҷикиро мақоми хоса бахшиданд ва ин омилҳо боиси ҳастии миллат ва пойдории он гардиданд» [8].

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханронии хеш ҳангоми ифтитоҳи бинои нави Китобхонаи миллӣ ва ҳамзамон мулоқот бо зиёиёни кишвар (12 март соли 2012) қайд намуданд, ки «Дар даврони Сомониёни тамаддунпарвар бунёди китобхонаҳо равнаки тоза пайдо кард. Аксари шаҳрҳои он даврон китобхона доштанд... Дар пойтахти давлати Сомониён бузургтарин ва ғанитарин китобхонаи он даврон бо номи «Сивон-ул-ҳикма» бунёд гашт, ки ба илми китобшиносӣ ва китобдории тоҷикон замина гузошт» [8].

Масъалаҳои мубрами фаъолияти китобдорӣ ва библиографӣ дар аҳди Сомониён дар таҳқиқоти ҷудогонаи олимони риштаи китобдорӣ: Р. Шарофзода, С. Сулаймонӣ, Н. Нуралиев, С. Муҳиддинов, Ф. Кӯҳан, Қ. Бӯриев, С. Ғуломшоев низ мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Аз ҷумла, дар асарҳои Раҳимҷони Шарофзода ин масъала аз нигоҳи илми библиографишиносӣ таҳлилу баррасӣ шудааст. Рисолаи «Ибни Сино ва библиографияи тоҷик» [12], ки ба қалами устод тааллуқ дорад маҳз ба таҳқиқи таърихи библиографияи тоҷик дар асрҳои IX-X бахшида шуда, дар он оид ба яке аз китобхонаҳои номдори аҳди Сомониён – китобхонаи «Сивон-ул-ҳикмат» ва ҳамзамон лаҳзаҳои ҷолиби истифодаи ин китобхона аз ҷониби донишманд Ибни Сино ва фаъолияти библиографии ӯ маълумот дода шудааст. Дар китоби дарсии «Библиографияи адабии тоҷик» устод Раҳимҷони Шарофзода мероси рангини библиографии даврони Сомониёнро мулоҳизакорона таҳлил намуда, аз ҷумла қайд намудаанд, ки: «Намунаҳои то ба замони мо расидаи дастурҳои библиографӣ аз ғанӣ ва сершоҳагии библиография шаҳодат медиҳад. Мувофиқи таснифи имрӯза он ба библиографияи илмӣ ёрирасон мансуб аст. Азбаски ҳуди китоби тоҷикӣ қаламӣ буд, библиография низ дар ҳамин шакл инкишоф меёфт. Тамоми дастурҳои ин давр ва

умуман дастурҳои библиографии то асри XIX танзимшударо ба се гурӯҳ тақсим мекунем: 1). Истиноди библиографӣ; 2). Дастурҳои библиографии дохиликитобӣ; 3). Дастурҳои алоҳидаи библиографӣ» [13, с.65]. Сипас муҳаққиқ ҳар як гурӯҳи дастурҳоро бо мисолҳои мушаххас дар алоҳидагӣ таҳлил намуда, вежагиҳо ва аз нигоҳи банду баст ва гурӯҳбандиву тавсифнигорӣ бо дастурҳои замони муосир қаробат доштани дастурҳои аҳди Сомониёнро шарҳу эзоҳ додааст. Масалан, ҳангоми таҳлили дастурҳои библиографии дохиликитобӣ устод Р. Шарофзода дар «Рисолаи саргузашт»-и Абӯалӣ ибни Сино ва Абӯубайди Ҷузҷонӣ ҳузур доштани чанд навъи дастурҳои библиографиро ошкор намудаанд: «Дар ин рисола се намуди дастури библиографии феълан шакли расмӣ гирифта: рӯйхат, нишондиханда ва ҳулосаи адабиёт арзи вучуд дорад. Яъне мо дар шакли «Рисолаи саргузашт» як намунаи мураккаб ва хеле ҷолибро дар ихтиёр дорем, ки он дар асл модули дастурҳои минбаъдаи библиографӣ буд. Агар аз назари тадриҷ ба рисола нигарем, пайвастаи ҳамин се шакли дастури библиографиро пайдо мекунем, ки он бо маҳорати чашмгир анҷом дода шудааст. Яъне ин: 1) Феҳристи китобҳои аз кӯдакӣ то бузургӣ хондаи Абӯалӣ ибни Сино; 2) Феҳристи танзимкардаи Абӯубайди Ҷузҷонӣ, ки тамоми асарҳои Абӯалӣ ибни Синоро фаро мегирад ва ниҳоят; 3) Худи рисола аз аввал то анҷом дастури шарҳиҳолию библиографиро мемунад» [13, с.66].

Паҳлуҳои гуногуни фаъолияти китобдорию библиографии китобхонаҳои аҳди Сомониён ҳамзамон дар таҳқиқоти диссертатсионӣ низ омӯхта шудаанд. Дар рисолаи доктории муҳаққиқ Сафар Сулаймонӣ «Кори китобдорӣ дар Эрон: таърих ва вазъи кунунӣ» [9] фаъолияти китобхонаҳои аҳди Сомониён таҳлил шуда, нақш ва мақоми онҳо дар оммавигардонии дониш ва тарғиби мероси хаттӣ бисёр муҳим арзёбӣ шудааст.

Дар рисолаи номзодии муҳаққиқ Фараҳнози Кӯҳан «Нақши китоб ва китобхона дар таърихи анъанаи фарҳангии давлати Сомониён» [6] дар заминаи омӯзиши маводди қаламиву чопӣ мавқеъ ва нақши китобу китобхонаҳо дар бунёди чараёнҳои илмию фарҳангӣ ва баланд бардоштани сатҳи маънавияти аҳоли тавзеҳ ёфта, робита ва таъсири мутақобилаи шароити иҷтимоию сиёсӣ дар ташаккул ва рушди фаъолияти китобдорӣ, омилҳои зиёд шудани шумораи китобхонаҳо дар замони Сомониён ошкор ва нақши шоҳон, вазирону ҳакимон, арбобони фарҳангӣ ва сиёсии ҷомеаи Сомониён дар афзоиши теъдоди китобхонаҳо муайян карда шудаанд. Дар боби якуми диссертатсия – «Таърихи пайдоиши китобхонаҳо», ки аз се зербоб иборат аст масъалаҳои қоғазсозӣ ва наشري китоб, таъсиси китобхонаҳо, вазифаҳои китобхонаҳо ва идоракунии онҳо мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтаанд. Дар боби дуюми диссертатсия – «Сиёсати давлатии Сомониён дар соҳаи кори китобхона», ки фарогири чаҳор зербоб мебошад, муҳаққиқ дар таҳқиқи масъалаҳои инкишофи илм, адабиёт ва ҳунарпарварӣ (метсенатство) дар асрҳои IX-X, ташаккул ва рушди китобхонаҳо, анвои китобхонаҳо, нигоҳдорӣ ва тартиби ҷобачогузори китобҳо дар китобхонаҳои замони Сомониён саҳм гузоштааст.

Аз ҷумла, дар зербоби сеюми боби якуми диссертатсия – «Вазифаҳои китобхонаҳо ва идоракунии онҳо» муҳаққиқ оид ба вазифаҳои мушаххаси китобхонаҳо ва сарчашмаҳо ҷиҳати омӯзиши фаъолияти онҳо маълумот дода, ишора кардааст, ки «Вазифаҳои китобхонаҳо аз инҳо иборат буданд: нақши тарбиявӣ, хизматрасонии илмӣ ва фарҳангӣ, таълим ва паҳн кардани таълимоти динӣ, иҷрои вазифаи осорхонаҳо. Дар мавриди идоракунии ва сохтори идории ин муассисаҳо бошад, дар маъхазҳои таърихӣ ва васиятномаҳо маълумотҳои зиёде мавҷуданд, ки аз онҳо дар бораи шаклу тартиби китобхонаҳо маълумот гирифтани мумкин аст. Дар онҳо ҳатто вазифаҳо, масъулиятҳо, шартҳо, имтиёзҳо, ҳуқуқҳои роҳбарӣ, нигоҳдории китоб ва дигар вазифаҳои

китобхонаҳо муфассал баён карда шудаанд» [6]. Дар робита ба ин, муҳаққиқ тарзу усули ташкил ва тартибу қоидаҳои идоракунии китобхонаҳои даврони Сомониёнро омӯхта, вежагиҳои онро чунин шарҳ додааст: «Китобхонаҳо асосан тавассути вақфи ҷамъиятӣ ё шахсӣ таъсис дода мешуданд. Аз тарафи дигар, созмондиҳандагон ва муассисони китобхонаҳои вақфӣ тартибу қоидаҳои махсуси идораи китобхонаҳоро муайян карда буданд, ки ҳамаи кормандон бояд ба онҳо итоат кунанд. Дар анҷоми васиятнома аз ҷониби васияткунанда як мутаваллӣ (нозир) таъин карда шуда буд, ки роҳбар ва сохтори ҳайати кормандони китобхонаро муайян мекард. Сохтори ин ҳайат чунин буд: директор, муовин, китобдор ва ёрдамчи китобдор. Ба сохтори китобхона фаррошҳо, посбонҳо ва дигар кормандони хидматрасонӣ низ шомил буданд» [6].

Ҳамзамон, тибқи иттилои муҳаққиқ Ф. Кӯҳан дар китобхонаҳои замони Сомониён роҳҳои зиёде барои ҷамъоварӣ, тавсеа ва тақмили фонди китобхонаҳо вучуд дошт, аз қабили: вақф, васияти китобҳои амирон, харидаи китоб, мусодираи китобҳо, азнавнависӣ ё нусхабардорӣ, тарҷума ва гирдоварии китобҳо, ҳадя кардани китобҳо ва ғ. Дар робита ба ин масъала метавон зикр кард, ки дар шароити имрӯза низ ба истиснои пешниҳоди нусхаҳои ҳатмии ройғони ҳуҷҷатҳо, дигар сарчашмаҳои тақмили фонди китобхона арзи вучуд доранд ва пайваста тавассути онҳо фонди китобхонаҳо бо адабиёти гуногунмазмуну гуногунсоҳа мукамал гардонида мешаванд. Боз як падидаи қобили қабули анъанаи китобдорӣ замони Сомониён, ки бо пешниҳоди Пешвои муаззами миллат Эмомалӣ Раҳмон дар фаъолияти Китобхонаи миллии роҳандозӣ шудааст – тарҷума, баргардонӣ, гирдоварӣ ва таҳияи китобҳои арзишманди марбут ба таърих, фарҳанг ва тамаддуни миллати тоҷик мебошад. То имрӯз доир ба ин мавзӯ аз ҷониби Китобхонаи миллии таҳти силсилаи «Тоҷнома» (Тоҷикон дар масири таърих) чунин китобҳо: «Авасто», «Мероси хаттии Бостон» (ибора аз ду ҷилд), «Таърихи ғура-ус-сияр маъруф ба «Шоҳнома»-и Саолибӣ»-и Абумансур Абдумалик ибни Муҳаммади Саолибии Нишопурӣ, «Зайну-л-ахбор»-и Абусаид Абдулҳайи Гардезӣ, «Худуд-ул-олам», «Таърихи Систон», «Таърихи Байҳақӣ», «Тоҷикон»-и А.Шишов, «Таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ»-и Е. Э. Бертелс, «Аҷоибнома»-и Муҳаммад ибни Маҳмуд ибни Аҳмади Тӯсӣ, «Рӯзномаи сафар ба Самарқанд»-и Руи Гонсалес де Клавихо, «Динкард», «Бохтар» (ибора аз ду ҷилд), «Кишвари беҳуқуқӣ: Дар кӯҳманзар ва водиҳои Бухоро»-и Д. Н. Логофет, «Саёҳат аз Оренбург ба Бухоро»-и Е. К. Майендорф ва «Курушнома» (Киропедия)-и Ксенофонт нашр шудаанд.

Дар давраи Сомониён (874-999), ки дар таърих ба ҳайси дурахшонтарин давраи шукуфоии илму фарҳанг ва адабиёти оламшумули халқи тоҷик муаррифӣ мешавад, барои пешрафти соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа, баҳусус шахрсозӣ, меъморий, санъати ороишӣ, инкишофи илмҳои риёзӣ, нучум, ҷуғрофия, кимиё, тиб, таърих, адаб ва рушди ҳунармандӣ, аз қабили бофандагӣ, дуредгарӣ (чӯбкорӣ), заргарӣ, кандакорӣ, кулолӣ, наққошӣ, сафолгарӣ, сахҳофӣ, хаттотӣ шароити мувофиқ фароҳам омад. Дар ин робита, Пешвои муаззами миллат Эмомалӣ Раҳмон бисёр бамаврид қайд намудаанд: «Маҳз давраи Сомониён буд, ки адабу фарҳанги ҷаҳоншумул ва забони ноби тоҷикии форсӣ чун дурри гаронбаҳо то имрӯз бар ҷабини таърих ва тамаддуни башарӣ медурахшад, чеҳраҳо ва ситораҳои дурахшонро тақдими ҷомеаи инсонӣ менамояд» [8].

Зиндагии як қатор нобиғаҳои намоёни форсу тоҷик – Ибни Сино, Ал-Хоразмӣ, Форобӣ, Закриёи Розӣ, Берунӣ, устод Рудакӣ, Дақиқӣ, Фирдавсӣ ва дигарон ба он давра рост омадааст. Ва чунонки муҳаққиқ Р. Шарофзода қайд намудааст: «Рӯдакӣ, Фирдавсӣ ва ҳамасрони онҳо Дақиқӣ, Шаҳиди Балхӣ, Абӯшақури Балхӣ ва дигарон бунёди пуршукӯҳи адабиёти классикиро гузоштанд, ки ин адабиёт то асри XV, то давраи Абдурахмони Ҷомӣ ба оламиён намунаҳои бисёр ҷозибу дурахшони осори бадеиро пешкаш кардааст» [13, с.64].

Тибқи маълумоти манбаҳои таҳқиқшуда шаҳрҳои Бухоро, Самарқанд, Гурганҷ, Балх, Марв, Нишопур, Ҳирот, Хучанд, Бунҷикат, Хулбук ва Тирмиз ба марказҳои илму фарҳанг табдил ёфта, дар Самарқанду Бухоро бозори китобфурӯшӣ амал мекард ва дар он ҷо китобҳои нодирро пайдо кардан мумкин буд. Дар назди дуконҳои китобфурӯшӣ дуконҳои муқовасозӣ (чилдсозӣ) ва хаттотӣ амал мекарданд, ки Ибни Сино аз назди яке аз савдогарон асари Абунаصري Форобӣ «Дар бораи «Метафизика»-ро пайдо намудааст. Ибни Сино пештар ин асарро 40 маротиба хонда буд, вале ба мақсади он сарфаҳм нарафтааст, ки инро дар «Зиндагинома»-аш чунин тасвир намудааст: «...баъди нисфирӯзи ба назди дӯкони чилдсозӣ (бозор) омадам, ки як савдогар китобе дар даст ва бо овози баланд онро таъриф мекард. Фурӯшанда ин китобро ба ман тавсия намуд, вале ман рад кардам ва фикр мекардам, ки он китоб ба ман чизе дода наметавонад. Фурӯшанда хитоб намуд, ки «китобро бихар ва ман онро барои Шумо арзон, ба се дирам мефурӯшам. Соҳиби китоб ба маблағ ниёз дорад» ва ман ин китобро харидорӣ намудам. Он асари Абунаصري Форобӣ «Доир ба мақсади «Метафизика» буд. Баъди ба хона омадан онро мутолиа намудам ва муаммои китобро дарк намудам, ки онро аз аввал то охир аз ёд медонистам. Ман аз ин бисёр хурсанд шудам ва рӯзи дигар ба камбағалон садакаи зиёд дода, ба ҳудои таоло сипосгузорӣ кардам» [5, с.48].

Дар китобхонаи «Сивон-ул-ҳикмат» («Ганҷинаи ҳикмат») нодиртарин сарчашмаҳои хаттӣ доир ба соҳаҳои гуногуни илм: тиб, ҷуғрофия, нучум, риёзиёт, таърих, фалсафа, фикҳ, табиӣёт, адабиёт бо низоми тартиби хос дар сандукҳои махсус нигоҳ дошта мешуданд. Захираи китобхона аз рӯи гурӯҳбандии забонмехвар ба забонҳои форсии дарӣ (тоҷикӣ), паҳлавӣ, суғдӣ, юнонӣ (фалсафаю тиб), хитой ва ҳиндӣ ҷудо шуда буданд. Китобхона дорои феҳристи мукаммале будааст, ки доир ба он дар осори Ибни Сино маълумот мавҷуд аст.

Соли 997 ҳокими Бухоро Нӯҳ ибни Мансур (976-997) ба касалии саҳт мубтало гардид ва Ибни Сино ўро муолиҷа намуда, туфайли он ба китобхона роҳ ёфт. Ибни Сино доир ба ҳифзу нигоҳдории дастхатҳо ва низоми фаъолияти китобдорӣ библиографии китобхонаи мазкур чунин маълумот додааст: «Рӯзе аз Нӯҳ ибни Мансур иҷозат пурсидам, ки ба китобхонаи эшон дароям ва ба мутолиаи китобҳои тиб, ки дар он ҷост, бипардозам. Вай маро иҷозат дод ва ворида сарое шудам, ки хонаҳои бисёр дошта, дар ҳар хонае сандукҳои китоб болои ҳам чида шуда буданд. Дар як хона китобҳои илмҳои арабӣ ва шеър, дар дигараш китобҳои фикҳ ва ҳамин тавр дар ҳар хонае китобҳои як илме ҷой дошт. Сипас, феҳристи китобҳои пешиниёро мутолиа намуда, он чиро, ки бад-он ниёз доштам, хостам. Китобҳоеро дидам, ки бисёр касон ҳатто номашонро нашунидаанд ва ман онҳоро на пеш аз ин ва на баъди ин надидаам. Он китобҳоро хонда судҳо бурдам ва андозаи дониши ҳар муаллифро шинохтам» [1, с.13]. Тибқи тартибу қоидаҳои нигоҳдории китобҳо аз захираи китобхона ягон маводро берун баровардан мумкин набуд. Ҳатто пас аз муолиҷаи амир низ Ибни Сино иҷозаи ба хона бурда истифода намудани китобҳоро надошт. Дар китобхона хаттотон ба баргардон ва ороиши китобҳо машғул буданд, ки онҳоро расмилхат (каллиграф) меномиданд. Аз ин лиҳоз хаттотон барои Ибни Сино китобҳои зарурии тиббиро баргардон намуданд.

Доир ба китобхонаи «Сивон-ул-ҳикмат» инчунин ҷуғрофидони машҳури араб Макдисӣ дар асараш «Аҳсан ат-тақасим фи маърифат ал-иклим» маълумот додааст. Ў дар сарзамини Сомониён саёҳат намуда, аз захираи китобхона баҳравар гардидааст. Мувофиқи маълумоти Макдисӣ «намояндагони Сомониён дар пешрафти маданият нақши калон дошта, амирон дар шомӣ ҷумъа бо донишмандон машварат намуда, дар пешрафти кор розигии онҳоро ба инобат мегирифтанд» [7, с.492].

Китобхонаи «Сивон-ул-ҳикмат» «дар асари сӯхторе аз байн рафт, ки сабаби онро муҳаққиқони имрӯза аз авҷ гирифтани иртиқои динӣ медонанд, зеро он аз марказҳои зиддӣ ҳилофат, зидди динӣ, эҳёи фарҳанги бостонӣ, бедорию худшиносии тоҷикон буд» [2, С.46].

Доир ба феҳристнигории китобхонаи «Сивон-ул-ҳикмат» ва дигар китобхонаҳои замони Сомониён Ибни Надим дар асари ҳеш «Ал-феҳрист» маълумоти пураарзиш додааст. «Ин китоб оинаи қисмате аз илмҳои пешиниён ва сайри тақомули башар аст, ки нузхати илмӣ дар он ҷилвагар буда ва аз он замон то имрӯз ва шояд қарнҳо баъд – камтар китобе дар таърихи башар навишта шуда ва мешавад, ки аз ин китоб чизе иқтибос накарда ва накунад. Алалхусус, барои таърихи китобдорӣ ва библиографияи миллатҳои гуногун, бавижа арабу эронинаҷод нақши муҳим ва созанда дорад, ки ин мардум дар арсаи илми китобхонашиносӣ ва библиографишиносӣ маҳз аз ҳамин китоб ифтихор мекунад» [10].

Китобхонаи «Сивон-ул-ҳикмат» дар қаламрави Сомониён ягона китобхона набуда, дар Самарқанд, Бухоро, Марв, Балх, Хирот ва Нишопур низ китобхонаҳои давлатӣ мавҷуд буданд. Дар китобхонаи Марв ба ғайр аз осори арабию маҳаллӣ китобҳои зиёди паҳлавӣ нигоҳ дошта мешуданд, ки онҳоро Яздигурди III (632-651) ҳангоми фирор аз дасти истилогарони араб ҳамроҳ оварда будааст. Дар назди мадрасаю масҷидҳо китобхонаҳои зиёди шахсӣ мавҷуд буданд, ашхоси алоҳида низ китобхонаҳо доштанд [2, с.46]. Захираи китобхонаҳо асосан аз ҳисоби китобҳои харидашуда, китобҳои вақфу ҳадя, тарҷумаю баргардон ва осори олимону адибон тақмил меёфт.

Дар давраи Сомониён дар Самарқанд 17 мадраса бо китобхонаҳояш амал менамуд, дар Хуталон бошад беш аз 20 мадраса амал мекард, ки дорои китобхонаи илмӣ ва таълимӣ буданд. Дар Кангурт зиёда аз 10 мадраса ва ҳар як мадраса дорои китобхонаву қироатхона буд [3, с.48-49].

Марв яке аз марказҳои калони давлати Сомониён ба шумор мерафт ва дар он ҷо мувофиқи маълумоти китоби «Мучам-ал-булдон»-и (Фарҳанги кишварҳо) Ёқутӣ Ҳамавӣ китобхонаи калон бо 12000 китобҳои адабиёти мухталифмазмунӣ вақф мавҷуд будааст. Инчунин дар Марв китобхонаи мадрасаи Шарафулмулк муставфи Абӯсаид инби Мансур, китобхонаи мадрасаи Низом-ул-мулк ал-Ҳасан ибн Исҳоқ ва китобхонаҳои дигар мадрасаҳо фаъолият менамуданд [4, с.113].

Амирон ва вазирони замони Сомониён намояндагони илму фарҳангро дастгирӣ менамуданд ва баъзе аз онҳо худашон низ шеър мегуфтанд. Аз ҷумла, Амир Исмоили Сомонӣ донишмандон ва бузургонро эҳтиром мекард ва писараш Аҳмад яке аз донишмандони соҳаи ҳадис ба шумор мерафт. Бародаронаш Абулҳасан ва Яъқуб донишмандони замони ҳеш буданд. Мақдиси доир ба ғамхории амирони Сомонӣ барои пешрафти илму фарҳанг дар маркази давлати Сомониён махсусан дар замони амир Наср дар Бухоро ва Самарқанд маълумот дода, қайд мекунад, ки дар ин давра Бухоро ба маркази илми фикҳ (ҳуқуқшиносӣ) ва калом (фалсафаи ислом) табдил ёфта, дар он ҷо марказҳои қоғазбарорӣ, китобнависӣ ва хаттотӣ рушд намуданд. Ин ақидаро Ричард Фрай тақвият дода, қайд мекунад, ки китобхонаи Бухоро дар замони Наср барои ташаккули илми тиб, фикҳ, мусиқӣ, забоншиносӣ ва санъат нақши калидӣ бозид [11, с.122].

Донишманди намоён Абӯалӣ Балъамӣ писари вазири дарбор Абулфазли Балъамӣ бо супориши Мансур ибни Нӯҳ соли 963 китоби Табарӣ «Таърихи ал расул вал мулк»-ро аз забони арабӣ ба форсӣ тарҷума намуд. Ин асар доир ба зиндагии Пайғамбарон ва таърихи дин маълумот медиҳад. Инчунин бо супориши Мансур ибни Нӯҳ китоби «Тавсири Куръон» ё «Тавсири Табарӣ» тахминан солҳои 962-977 ба анҷом расидааст. Алломаи бузурги Шарқ Абӯнасири Форобӣ (873 Фороб – 950 Димишқ) аз худ бештар аз 160 асар боқӣ мондааст, ки асари калонтаринаш «Китоби ҳаракати осмон ва ҷамъи илми нучум» мебошад [4, с.117].

Донишманду табиб ва табиатшиноси барҷаста Абубакр Муҳаммад Закариёи Розӣ (865-925) аз зумраи он нобиғаҳоест, ки дар пешрафти соҳаҳои гуногуни илми ҷаҳонӣ саҳми калон гузоштаанд. Асарҳои тиббии ӯ «Ал-ҳовӣ», «Тибби Мансурӣ» мисли «Ал-қонун»-и Абӯалӣ ибни Сино асрҳо дастури табибони Шарқу Ғарб буданд. Дастовардҳои илмӣ ӯ дар соҳаҳои физика, риёзиёт, фалсафа ва амсоли инҳо то имрӯз арзиши илмӣ худро гум накардаанд. Муҳаммад Закарӣи Розӣ аз худ осори гаронбаҳо, аз қабилӣ «Китоб-ул-асрор», «Аттиб-ур-рӯҳонӣ», «Аттиб-ул-фуқаро» ва ғайраҳоро ба мерос гузоштааст. Дар бораи аҳволу осори Муҳаммад Закариёи Розӣ дар сарчашмаҳои зиёди таърихӣ маълумот дода шудааст. Аз ҷумла, Ибни Надим дар нишондиҳандаи библиографии худ «Ал-Феҳрист» роҷеъ ба Закариёи Розӣ сухан ронда, муҳимтарин асарҳои ӯро зикр намудааст. Абӯалӣ ибни Сино дар «Донишнома» ба осори ӯ ишораҳо кардааст. Абурайҳони Берунӣ дар «Рисолат ли - л Берунӣ фӣ феҳристи кутуб Муҳаммад Закария ар - Розӣ» шарҳи рӯзгор ва 184 номгӯи осори мутафаккиро зикр намудааст. Абурайҳони Берунӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Котибии Хоразмӣ, Алиӣ Байҳақӣ, Носири Хусрав, Ибни Қифтӣ, Ибни Халликон, Фаҳриддини Розӣ ва дигар донишмандони маъруфи Шарқ ба осори ӯ баҳои баланд додаанд.

Дар замони Сомониён асосан ду навъи китобхона: китобхонаи оммавӣ ва хусусӣ фаъолият мекарданд. Китобхонаҳои оммавӣ дар назди мадраса, масҷид ва муассисаҳои таълимӣ ҷойгир буда, аз захираи онҳо донишмандон, мударрисон ва адибон истифода менамуданд.

Китобхонаҳои хусусӣ дар навбати худ ба якчанд гурӯҳ: китобхонаҳои султонӣ, амирону вазирон, донишмандону адибон ҷудо мешуданд. Чунки захираи ин китобхонаҳо дастраси умумӣ набуда, аз он танҳо гурӯҳи ками одамон истифода мебуданд.

Муҳақиқон муайян намуданд, ки масҷидҳо на танҳо макони тоату ибодат, балки пойгоҳи маркази идоракунии давлат, ҳалли масъалаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ, илмӣ фарҳангӣ ва таълимӣ тарбиявӣ ба шумор мерафтанд. Дар китобхонаҳои назди масҷид асосан китобҳои динӣ, аз қабилӣ Қуръон ва тафсири Қуръон гирд оварда, дар баробари ташаккули ҷомеа китобҳои соҳаҳои дигар низ пайдо мешуданд.

Дар масҷид аз меҳроб сар карда, то равоқҳои ҷевонҳои китобмонӣ ва китобхонаҳои хурде мавҷуд буданд, ки дар он ҷо асосан китобҳои динӣ нигоҳ дошта мешуданд. Яке аз имомони маъруфи мазҳаби ҳанбалӣ Иброҳим ибни Абдулвоҳиди Имоди Ҳанбалӣ дар миёни ҷевонҳои китобмонӣ намоз меҳонд, ки ин аз манзалати бузурги китобу китобхона дар ҳаёти ҷамъият гувоҳӣ меод [4, с.119].

Вакте, ки манзалати китоб аз ҷониби имом масҷид баланд бардошта мешуд, он ба пайрвонашон бетаъсир наменонд. Тадричан китобхонаҳои масҷид ба марказҳои фарҳангӣ табдил ёфта, аз захираи онҳо намозгузорони зиёд истифода менамуданд.

Дар сарзамини Мовароуннаҳру Хуросон масҷид ба макони муқаддас ва маркази илму фарҳанг табдил ёфт ва дар назди онҳо китобхонаҳо ташкил шуданд. Як қисми олимони ва сарватмандон ба хоҳири қори хайр китобхонаҳои шахсии худро ба сифати «вақфи ом» (вақфи умумӣ) пешниҳод мекарданд ва дигарон китобҳои худро ба китобхонаҳои масҷид, мадраса ва китобхонаҳои умумӣ месупориданд ё барои супоридан васият мекарданд. Инчунин баъзе донишмандон ва адибон барои хонандагон китобҳои зарурӣ ва баъзеҳо, ки имконияти бештар доштанд, хонандагонро бо хӯрок ва ҷои хоби бепул низ таъмин менамуданд. Истифода аз маводди китобхонаҳои оммавӣ барои ҳамаи табақаҳои аҳоли иҷозат дода шуда буд.

Азбаски китобхонаҳои оммавӣ дар асоси қонунҳои вақф ба вучуд омада, муассисони онҳо асосан намояндагони дин буданд ва онҳо аз китобхонаҳои оммавии муосир ба кулӣ фарқ мекарданд. Маблағи хароҷоти китобхонаҳои оммавӣ барои

харидани мизу курсӣ, чевон, таъминоти рӯшноӣ, арзиши об, гилем, парда, килку коғаз аз тарафи шахсони мансабдор ва аз ҳисоби даромади масҷиду мадраса чудо мегардид.

Яке аз навъҳои китобхонаҳои оммавии замони Сомониён “Дору-л-улумҳо” (“Хонаҳои илм”) ба шумор мерафтанд. Ин китобхонаҳо дар назди мадрасаву масҷидҳо амал мекарданд ва дар он ҷо корҳои илмӣ ба роҳ монда шуда буданд. Баъзе донишмандон “Дору-л-улум”-ро донишқада ё маркази илмӣ номиданд, вале он як китобхонаи оммавӣ буд, ки дар он ҷо суҳбат ва басҳои илмӣ баргузор мегардиданд. Дору-л-улумҳо асосан ду хусусият доштанд:

1. Ин китобхонаҳо ташкилотҳои тавсиядиҳанда буда, ҳамчун китобхонаи оммавӣ фаъолият мекарданд.

2. Дар ин китобхонаҳо асосан корҳои тарғиботӣ ба роҳ монда мешуданд.

Авҷи асосии фаъолияти “Дору-л-улумҳо” ба асрҳои X-XII рост омада, дар баъзе марказҳои Мовароуннахру Хуросон фаъолият менамуданд. Аммо, пас аз ба сари қудрат омадани муғулон ин марказҳои фарҳангӣ баста шуданд.

Солҳои 941-942 дар назди мадрасои Исфаҳон «Дор-ус-сона» китобхонаи калон бунёд гардид, ки он бо номи китобхонаи мадрасои Абӯисҳоқи Исфаҳонӣ машҳур буд. Мувофиқи маълумоти Утбӣ дар китобхонаи ин мадраса зиёда аз сад чилд китобҳои динӣ нигоҳ дошта мешуданд. Ин китобхона аз тарафи Султон Санҷари Салҷуқӣ нобуд карда шуд [4, с.120].

Дар назди китобхонаҳои даврони Сомониён дабиристонҳо низ фаъолият мекарданд, ки дар ташаккули илму фарҳанг мақоми намоён доштанд.

Хулоса, китобхонаҳои замони Сомониён натавонанд макони нигоҳдории китоб, балки маркази илму маърифат буда, дар тарбияи насли наврас ва тарғиби донишҳои замон нақши калон бозиданд. Китобхонаҳо макони илму дониш ва маркази идеологӣ ба шумор рафта, дар тарғиби дастовардҳои илмию адабӣ, инкишофи ҳунарҳои саҳҳофӣ, хаттотӣ ва рушди фаъолияти китобдорию библиографӣ саҳми муносиб гузоштанд.

Адабиёт

1. Абӯ Али ибн Сино. Рисолаи саргузашт [Матн] // Осори мунтахаб. – Душанбе, 1980. – Ҷ.1. – 478 с.
2. Афсаҳзод, А. Китобхонаи Сомониён [Матн] // Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. – Душанбе: СИЭСТ, 1989. – Ҷ. 2. – С.45-46.
3. Бӯриев, Қ.Б. Таърихи библиографияи тоҷик (аз замони қадим то ибтидои асри XXI) [Матн] / муҳаррир Ш.Комилзода. – Душанбе, 2017. – 260 с.
4. Ғуломшоев, С. Китоб ва китобдорӣ дар замони Сомониён [Матн] // Библиографияшиносӣ ва китобшиносӣ дар Тоҷикистон. Китоби VII: маҷмуаи мақолаҳо. – Душанбе: ҶДММ «Шоҳин С», 2024. – С.109-123.
5. Ибн Сина (Авиценна) Избранные философские произведения: Жизнеописание. Книга знания. Указания и наставления. Книга о душе [Текст]. – М.: Наука, 1980. – 552 с.
6. Кохан, Ф. В. Роль книги и библиотеки в истории культурной традиции государства Саманидов [Текст]: дис... на соискание ученой степени канд. ист. наук. – Душанбе, 2013. – 190 с.
7. Макдисӣ, А. М. Аҳсану-т-тақосим фи маърифати-л-ақолим [Матн] / Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибн Аҳмад Макдисӣ; тарҷ. А. Назавӣ. – Техрон, 1361. – 492 с.
8. Раҳмон, Э. Коҳе барои бузургдошти китоб [Матн]: суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маросими ифтитоҳи Китобхонаи миллии ва мулоқот бо зиёиёни кишвар, 20 март соли 2012 // Ҷумҳурият. – 2012. – 27 март.
9. Сулаймони, С. Библиотечное дело в Иране [Текст]: история и современное состояние: дис... д-ра пед. наук в форме науч. докл. – Санкт-Петербург: СПб ГАК, 1995. – 44 с.

10. Сулаймонӣ, С., Нуралиев, Н. Аз таърихи китобдории тоҷик (аз оғоз то ибтидои садаи XX) [Матн] / муҳаррирон С. Моҳирхӯча, Б. Холов. – Душанбе: Маориф, 1998. – С.40. (116 с.)
11. Фрай, Р.Н. Мероси Осиёи Марказӣ [Матн] / Ричард Нельсон Фрай. – Душанбе, 2000. – 269 с.
12. Шаропов, Р. Авиценна и таджикская библиография [Текст] / отв. ред. доктор филол. наук А.Л.Хромов. – Душанбе: Дониш, 1990. – 35 с.
13. Шарофов, Р. Библиографияи адабии тоҷик [Матн]: китоби дарсӣ. – Душанбе, 1988. – 200 с.

ФАЪОЛИЯТИ КИТОБДОРӢ ВА БИБЛИОГРАФӢ ДАР АҲДИ СОМОНИЁН

Дар мақола масъалаҳои марбут ба фаъолияти китобдорӣ библиографияи китобхонаҳои аҳди Сомониён мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Қабл аз ҳама, ба вазъи таҳқиқи масъала таваҷҷуҳ зоҳир шуда, дар ин робита саҳми олимони дар таҳқиқи масоили мавриди назар таҳлил шудааст.

Дар заминаи омӯзиши таҳқиқоти анҷомшуда, муаллифони мақола кӯшиш намуданд, ки вежагиҳои фаъолияти китобдорӣ-библиографияи китобхонаҳои даврони Сомониёнро дар самти бунёди навъҳои гуногуни китобхонаҳо, ҷамъоварӣ ва мукамал гардонидани захираи китобхонаҳо, ҳифзу нигоҳдорӣ ва таснифу гурӯҳбандии адабиёт дар китобхонаҳо, роҳандозии ҳадамоти китобдорӣ-библиографӣ, таҳияи дастурҳои гуногуни библиографӣ, ташкили ҷорабиниҳои мухталифи илмиву маърифатӣ дар китобхонаҳо, идоранамой ва роҳбарии китобхонаҳо, созмондиҳии бахшҳои хаттотӣ, ҷилдсозӣ ва ороиши китобҳо дар назди китобхонаҳоро таҳлил намоянд. Ҳамзамон, хусусиятҳои хоси фаъолияти китобдорӣ-библиографияи китобхонаҳои аҳди Сомониён бо низоми қорӣи китобхонаҳои замони соҳибистиклолии Тоҷикистон муқоиса карда шуданд.

Инчунин дар мақола оид ба фаъолияти яке аз китобхонаҳои номдори даврони Сомониён – «Сивон-ул-ҳикмат», ки дар ҷамъоварӣ, ҳифзу нигоҳдорӣ ва тарғиби осори гуногунмазмуну гуногунсоҳа доир ба соҳаҳои мухталифи илм қорҳои шоистаро ба анҷом расонида, ба бунёди илми китобшиносӣ ва китобдорӣ тоҷик замина гузоштааст, маълумот дода шудааст.

Калидвожаҳо: даврони Сомониён, дастхат, китобхона, китобхонаи «Сивон-ул-ҳикмат», захираи китобӣ, вақф, китобдор, библиограф, фаъолияти китобдорӣ-библиографӣ, идораи китобхона.

БИБЛИОТЕЧНАЯ И БИБЛИОГРАФИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В ЭПОХУ САМАНИДОВ

В статье изучаются вопросы, связанные с библиотечно-библиографической деятельностью библиотек эпохи Саманидов. В первую очередь, уделяется внимание состоянию исследований по данному вопросу, и в этой связи анализируется вклад ученых в изучение рассматриваемых вопросов.

На основе изучения проведенного исследования авторы статьи попытались проанализировать особенности библиотечно-библиографической деятельности библиотек в эпоху Саманидов с точки зрения создания различных типов библиотек, сбор и комплектования библиотечных фондов, защиту, хранения, классификацию и группировку литературы в библиотеках, организацию библиотечно-библиографического обслуживания, составление различных библиографических

пособий, организацию различных научных и образовательных мероприятий в библиотеках, управление и руководство библиотеками, организацию отделов каллиграфии, переплетного дела и оформления книг в библиотеках. При этом особенности библиотечно-библиографической деятельности библиотек эпохи Саманидов сопоставлялись с системой работы библиотек в период независимости Таджикистана.

В статье также приводятся сведения о деятельности одной из знаменитых библиотек эпохи Саманидов – «Сиван-ул-хикмат», которая провела большую работу по сбору, сохранению и пропаганде произведений разнообразного содержания и многопрофильных трудов по различным отраслям науки, заложив основу становления таджикской библиографии и библиотековедения.

Ключевые слова: эпоха Саманидов, рукопись, библиотека, библиотека «Сиван-уль-хикмат», книжный фонд, вакф, библиотекарь, библиограф, библиотечно-библиографическая деятельность, управление библиотекой.

LIBRARY AND BIBLIOGRAPHICAL ACTIVITIES IN THE SAMANID ERA

The article studies issues related to the library and bibliographic activities of libraries of the Samanid era. First of all, attention is paid to the state of research on this issue, and in this regard, the contribution of scientists to the study of the issues under consideration is analyzed.

Based on the study of the conducted research, the authors of the article tried to analyze the features of the library and bibliographic activities of libraries in the Samanid era from the point of view of the creation of various types of libraries, the collection and acquisition of library funds, protection, storage, classification and grouping of literature in libraries, organization of library and bibliographic services, compilation of various bibliographic manuals, organization of various scientific and educational events in libraries, management and administration of libraries, organization of calligraphy, bookbinding and book design departments in libraries.

Based on the study of the conducted research, the authors of the article tried to analyze the features of the library and bibliographic activity of libraries during the Samanid era in terms of creating various types of libraries, collecting and improving library resources, preserving and classifying literature in libraries, establishing library and bibliographic services, developing various bibliographic guides, organizing various scientific and educational events in libraries, managing and leading libraries, organizing calligraphy departments, binding and decorating books at libraries. At the same time, the specific features of the library and bibliographic activity of libraries during the Samanid era were compared with the working system of libraries during the period of independence of Tajikistan.

The article also provides information about the activities of one of the famous libraries of the Samanid era – “Sivon-ul-hikmat”, which carried out a great deal of work on collecting, preserving and promoting works of diverse content and multidisciplinary works on various branches of science, laying the foundation for the development of Tajik bibliography and library science.

Keywords: Samanid era, manuscript, library, “Sivon-ul-hikmat” library, book collection, waqf, librarian, bibliographer, library and bibliographic activities, library management.

Маълумот дар бораи муаллифон: Комилзода Шариф – номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, сармутахассиси МД «Китобхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти

Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишонӣ: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Техрон 5. Тел.: (992) 900-67-18-06; E mail: komilzoda1958@mail.ru

Ғулумшоев Сулаймоншо - номзади илмҳои таърих, и.в.дотсенти кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишқадаи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Нишонӣ: шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. Тел.: +992 93-526-68-52; E-mail: gulomshoev@mail.ru

Сведения об авторах: Комилзода Шариф – кандидат педагогических наук, доцент, главный специалист ГУ «Национальная библиотека» Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Тегеран 5. Тел.: (992) 900-67-18-06; Электронная почта: komilzoda1958@mail.ru

Ғулумшоев Сулаймоншо - кандидат исторических наук, и.о.доцента кафедры история таджикского народа Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Аини. Адрес: г. Душанбе, проспект Рудаки, 121. Тел.: +992 93-526-68-52; E-mail: gulomshoev@mail.ru

Information about the authors: Komilzoda Sharif – Candidate of Pedagogical Sciences, associate Professor, chief specialist of the State Institution «National Library» of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Tehran Street 5. Tel.: (992) 900-67-18-06; Email: komilzoda1958@mail.ru

Gulomsoev Sulaymonsho - Candidate of Historical Sciences, Acting Associate Professor of the Department of History of the Tajik People at the Sadriddin Aini Tajik State Pedagogical University. Address: 121 Rudaki Avenue, Dushanbe. Phone: +992 93-526-68-52; E-mail: gulomshoev@mail.ru

ТДУ 174: [023+024+025] (575.3)

АХЛОҚИ КАСБӢ ҲАМЧУН ҶУЗЪИ БУНӢДИИ ҶАЪОЛИЯТИ КИТОБДОРӢ: ДИДГОҲИ НАЗАРИЯВӢ

Ҷамолова Ҳуснофарин Маҳмадкаримовна

Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон
ба номи М. Турсунзода

Одоби касбӣ дар ҳама соҳаҳои ҷаъолияти инсонӣ як унсурӣ муҳимми фарҳанг ба шумор меравад. Ин мафҳум дар китобдорӣ мақоми хос пайдо намуда, ҷузъи таркибии масъулияти иҷтимоии китобдор ба шумор меравад. Тавре ки муҳаққиқ А. Дутта таъкид намудааст, ахлоқи касбӣ баёнғари руҳия ва фарҳанги пеша буда, маҷмуае аз рафтору кирдори мутахассисро ташкил медиҳад. Ҳамон вежагӣро ҷойгоҳи иҷтимоии мутахассисонро муайян мекунад. Дар ҷаъолияти китобдорӣ риояи меъёрҳои ахлоқӣ бар хусни хизматрасонӣ афзӯда, эътимоди ҷомеаро таъмин менамояд. Бо назардошти хусусияти иҷтимоию иттилоотии пешаи китобдорӣ, масъалаи одоби касбӣ барои танзими муоширати дуруст бо хонандагон, ҳамкорон ва ҷомеа нақши ҳалкунанда мебозад [8].

Мавзуи этикаи касбӣ дар китобдорӣ дар чанд замина қарор дорад. Аз як тараф, он бо фалсафаи ахлоқ, фарҳанги касбӣ ва вичдони шахсӣ пайванди зич дошта, ба тарбияи хислатҳои ҳамидаи мутахассис асос мегузорад. Аз ҷониби дигар, одоби касбии китобдорӣ бо муҳити тағйирёбандаи иҷтимоӣ, талаботи рӯзафзуни ҷомеаи иттилоотӣ

ва нақши афзояндаи китобхона ҳамчун муассисаи фарҳангӣ робитаи мустақим дорад. Дар чунин шароит риояи меъёрҳои ахлоқӣ дар китобхонаҳо кафили таъмини эътимоди ҷомеа ба ин муассисаҳои маърифатӣ мебошад.

Ҳадафи пажӯиши мазкур нишон додани аҳаммияти одоби касбӣ дар фаъолияти китобдорӣ ҳамчун омили ташаккули эътимоди хонандагон, таъмини дастрасии баробари муроҷиаткунандагон ба иттилоот ва ҳифзи арзишҳои фарҳангии ҷомеа мебошад. Дар мақола кӯшиш мешавад, ки асоснокии назариявии мавзӯро бо таъриҳ ба манбаъҳои муътамади илмӣ ва мисолҳои амалӣ баррасӣ намояд. Ҳамзамон, ба воқеияти фарҳангӣ ва таҷрибаи байналмилалӣ диққат дода мешавад, то нишон дода шавад, ки одоби касбӣ на як масъулияти иловагӣ, балки пояи асосии пешаи китобдорист. Дар шароити муосир, ки арзишҳои инсонӣ ва масъулияти иҷтимоии мутахассисон беш аз пеш таваҷҷуҳро ба худ ҷалб мекунанд, риояи этикаи касбӣ дар китобхонаҳо ба ниёзе ҷиддӣ мубаддал шудааст.

Барои таҳқиқи мавзӯи равишҳои таҳлили назариявӣ ва муқоисавӣ истифода шуданд. Пеш аз ҳама, барои шарҳи мафҳумҳои калидии «этикаи касбӣ», «ахлоқи касбӣ» ва «фарҳанги касбӣ» таҳлили мухтасари адабиёти марбут ба фалсафаи ахлоқ ва китобдорӣ анҷом дода шуд. Ин усул имкон дод, ки заминаи назариявии масъала равшан гардад ва таърифи мафҳумҳо дақиқ шавад [1, с.43].

Ҳамчунин, методи таҳлили муқоисавии мухтасар (*content analysis*) барои омӯзиши санадҳои меъёрии вобаста ба одоби касбии китобдорӣ истифода гардид. Аз ҷумла, Кодекси этикаи ИФЛА (2012) ҳамчун намунаи барҷастаи меъёрҳои ахлоқии китобдорӣ мавриди таҳлил қарор дода шуда, бо дастурамалҳои дохилии баъзе китобхонаҳои Тоҷикистон муқоиса карда шуд. Барои дарёфти маълумот дар бораи вазъи амалии ахлоқи касбӣ, аз мушоҳида ва таҳлили ҳолатҳои воқеӣ дар фаъолияти китобхонаҳои кишварҳои ҳамсоя низ истифода ба амал оварда шуд. Масалан, таҷрибаи муоширати китобдор бо хонанда, риояи асли роздорӣ ҳангоми пешниҳоди иттилооти шахсӣ ва тартиби тавсияи адабиёт ба хонандагон ҳамчун мисолҳои амалии ахлоқи касбӣ баррасӣ шуданд [1].

Паҳлӯи ҳам истифода кардани равишҳои зикршуда имконият дод, ки баррасиҳои мо ҳам аз дидгоҳи назариявӣ ва ҳам аз дидгоҳи амалӣ натиҷаҳои бозэътимод ба бор оваранд. Таҳлили назариявӣ моҳияти ахлоқи касбиро равшан сохта, таҳлили муқоисавии санадҳо норасоию ҳолигиҳо ва нуктаҳои муҳимро дар заминаи одоби касбӣ дар китобдорӣ ошкор намуд.

Пеш аз пардохтан ба масъалаи асосӣ, муҳим аст, ки мафҳумҳои бунёдии марбут ба ахлоқи касбӣ шарҳ дода шаванд. Ахлоқ (ё этикаи умумӣ) ба маҷмуи қоидаҳо ва арзишҳои қабулшудаи рафтор дар ҷомеа дахл дорад, ки риояи онҳо барои ҳамаи аъзоёни ҷомеа ҳатмист. Дар фалсафаи суннатӣ ахлоқро ҳамчун «маликаи нафсонӣ» – хислати устувори ботинии инсон – тавсиф мекунанд, яъне инсон рафтори некро ба таври табиӣ содир менамояд ва кирдори нодурустро маҳкум мекунад. Ба ибораи дигар, инсон бо вучуди озод будан дар интиҳоб тахти таъсири вичдони худ амалҳои некро анҷом медиҳад ва аз кирдорҳои бад парҳез менамояд. Вичдон ҳамчун порае аз ахлоқи ботинии инсон аъмоли некро ташвиқ ва аъмоли нодурустро нақӯиш мекунад. Дар тафаккури исломӣ вичдонро «қонуни ботинии шахс» мешуморанд [1, с. 53], ки ҳатто бидуни назорати беруна инсонро ба иҷрои қорҳои некро уҳдадор месозад. Маҳз вичдон кафолати ботинии пойбандӣ ба ахлоқ ба шумор меравад. Ба таъкиди баъзе муҳаққиқон масъулият – эҳсоси уҳдадорӣ дар назди вичдон ва ҷомеа – замоне ҳосил мешавад, ки шахс дар иҷро ё сарфи назар кардани вазифаи худ эҳсоси ифтихор ё шарм намояд. Ин маънои онро дорад, ки масъулияти касбӣ, пеш аз ҳама, ҷанбаи вичдонии инсонро фаро мегирад ва риояи он боиси қаноатмандии маънавӣ мегардад.

Ахлоқи касбӣ, бар хилофи ахлоқи умумӣ, ба доираи меъёрҳову арзишҳое дахл дорад, ки дар доираи як пешаи муайян қабул гардидаанд. Ахлоқи касбӣ як зерсоҳаи этикаи меъёрӣ буда, мизонҳои рафтореро дар бар мегирад, ки ба вежагиҳои касб мувофиқанд. Масалан, дар соҳаи тиб, ҳуқуқ, омӯзгорӣ ё китобдорӣ – ҳар кадом кодекси ахлоқи касбии худро доранд. Ин меъёрҳо мутахассисро ҷангоми ҳаллу фасли ҳолатҳои гуногуне, ки дар ҷаъолияти онҳо руҳ медиҳад, роҳнамоӣ мекунад ва ҷавобгӯи талаботи махсуси муҳити касбӣ мебошанд. Тавре ки Л. И. Коробейникова зикр кардааст: «Этикаи касбӣ фақат маҷмуи қоидаҳои рафтор нест, балки инъикоси масъулияти ахлоқии мутахассис дар назди ҷомеа мебошад» [8, с.94]. Дар ҳақиқат, одоби касбӣ водор мекунад, ки мутахассис на танҳо мутобиқи қонунҳои расмӣ, балки мувофиқи вичдон ва арзишҳои инсоние, ки аз онҳо дар зиндагии худ пайравӣ мекунад, амал намояд.

Дар соҳаи китобдорӣ риояи ахлоқи касбӣ, махсусан, муҳим аст, зеро китобдор миёнарав байни дониш ва ҷомеа мебошад. Китобдор ҳар рӯз бо иттилооти гуногуни сиёсӣ иҷтимоӣ, илмӣ фарҳангӣ ва ҳатто махфият ҳассос сарукор мегирад. Аз ин рӯ, ӯ бояд дар ҷаъолияти худ принципҳои беғаразӣ, эҳтироми ҳуқуқҳои ҳонандагон ба дастрасӣ ба иттилоот, ростқавлӣ ва роздориро қатъиян риоя намояд. Танҳо дар ин сурат метавон эътимоди ҷомеа ба китобхона ва китобдорро нигоҳ дошт ё боло бурд. Одобӣ касбӣ дар китобдорӣ ҳам ҳамчун василаи танзими рафтори ҳирфавӣ ва ҳам ҳамчун қаволати эътимоди ҷомеа ба муассисаи иттилоотрасонӣ донишгустарӣ хизмат мекунад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки сатҳи бовару эҳтироми шаҳрвандон ба китобхонаҳо, мустақиман, вобаста ба риояи меъёрҳои ахлоқии қормандони ин ниҳод мебошад: агар китобдор иттилоотро мунсифона ва саривақт пешниҳод намояд, ҳуқуқу манфиатҳои ҳонандаро эҳтиром кунад ва дар муошират адолатро риоя намояд, ҷомеа ӯро ҳамчун шахси боэътимод ва масъулиятшинос эътироф хоҳад кард.

Яке аз мафҳумҳои қалидии марбут ба фарҳанги касбӣ ва ахлоқи меҳнат фарҳанги касбӣ махсуб меёбад. Фарҳанги касбӣ маҷмуи арзишҳо, эътиқодот, суннатҳо ва намунаҳои рафторест, ки дар муҳити як касб ташаккул ёфта, аз насл ба насл интиқол меёбад. Фарҳанги касбӣ танҳо донишҳои техникаи соҳаро дар бар намегирад, балки тарзи муошират, сатҳи эҳтиром ба меъёрҳо ва дарки рисолати пешаро низ фаро мегирад. Дар соҳаи китобдорӣ фарҳанги касбӣ ба маънои ҳисси баланди масъулият, руҳияи хидмат ба ҷомеа ва тарғиби дониш дар байни мардум ҷаҳмида мешавад. Масалан, суннати расонидани кӯмаки беғаразона ба ҳонанда, эҳтироми ҳар дарҳости иттилоотӣ, тарзи либоспӯшию муоширати мувофиқ бо муҳити китобхона – ҳамаи ин ҷузъҳои фарҳанги касбии китобдорӣ ба шумор мераванд. Фарҳанги касбӣ заминаи муҳимест, ки дар доираи он одоби касбӣ амал мекунад: бидуни фарҳанги касбии дурусту солим риояи пурраи меъёрҳои ахлоқии пеша низ душвор мешавад.

Ба фарҳанги баланди касбии китобдор инчунин ҳамвора тақмил додани донишҳои касбӣ, бо технологияҳои нав ҳамқадам будан ва омӯзиши таҷрибаи пешқадами китобхонаҳои ҷаҳон дохил мешавад. Қордонӣ ва ҳирфавӣ будан (профессионализм) низ бо ахлоқи касбӣ пайванди зич дорад. Қордонӣ маҷмуи дониш, малака, таҷриба ва одоби касбист, ки мутахассисро қобили эътимод месозад. Мутахассиси ҳақиқӣ на фақат дониши хуб дорад, балки масъулиятшинос аст, меъёрҳои касбро риоя мекунад, доим малақаҳои худро тақмил медиҳад ва дар муошират ахлоқи ҳамида дорад. Ҷунонки дар як манбаъ таъкид шудааст, маҳз доштани маҳорати баланд дар баробари пойбандӣ ба одоби касбӣ шахсро ба мутахассиси воқеан боэътимод табдил медиҳад [8]. Бинобар ин, боло бурдани савияи фарҳанги касбӣ ва қордонӣ омилҳои муҳими таъмини одоби касбӣ ба шумор меравад.

Дар чамъбасти ин қисмат метавон гуфт, ки ахлоқи касбӣ дар китобдорӣ як мафҳуми серпахлу буда, чанбаҳои назариявии ахлоқи инсонӣ (вичдон, масъулият, арзишҳо) ва чанбаҳои амалии пешаи китобдориро фаро мегирад. Одоби касбии китобдорӣ ҳам таъмини рафтори шоистаи шахсӣ (маъсулияти инфиродӣ) ва ҳам иҷрои рисолати иҷтимоии китобхонаро дар бар мегирад. Дар натиҷа, ахлоқи касбӣ ба сифати пуле байни шахсият ва ҷомеа хизмат карда, тавассути амалҳои ҳаррӯзаи китобдор арзишҳои баланди инсонӣ – адолат, ростқавлӣ, шаффофият, эҳтироми дигарон – тарғиб ва таҳким меёбанд.

Тайи даҳсолаҳои охир мавзӯи одоби касбӣ дар китобдорӣ дар сатҳи байналмилалӣ беш аз пеш мавриди тавачҷуҳ қарор гирифтааст. Аксари созмонҳои касбии китобдорӣ дар ҷаҳон – аз ҷумла Федератсияи Байналмилалӣ Иттиҳодияҳои Китобдорӣ (IFLA), Ассотсиатсияи китобдорони Амрико (ALA), инчунин иттиҳодияҳои китобдорони Аврупову Осиё ва дигар кишварҳо – кодексҳои ахлоқи касбии худро таҳия ва қабул намудаанд. Масалан, Кодекси ахлоқи ИФЛА (соли 2012 қабул шудааст) яке аз санадҳои маъруфи байналмилалӣ, ки меъёрҳои умумии рафтор барои китобдорону кормандони соҳаи иттилоотро дарбар мегирад. Дар он принципҳои асосие чун эҳтиром ба ҳуқуқи инсон, таъмини дастрасии одилонаву фарогир ба иттилоот, ҳифзи асрор ва сирри касбӣ, бозғатимодию бегаразӣ дар ҳадамот, хизматрасонии босифат ва такмили пайвастиаи ихтисос зикр гардидаанд [8]. Ин меъёрҳо ҳамчун арзишҳои касбии умумичаҳонӣ пазируфта шуда, дар аксари кодексҳои миллии низ инъикос меёбанд. Тадқиқоти муқоисавӣ нишон медиҳад, ки бештари этика-кодексиҳои китобдорӣ дар кишварҳои гуногун принципҳои мушобеҳро дарбар мекунад – аз ҷумла рушди касбӣ, поквичдонӣ, сиррияти маълумоти шахсӣ ва дастрасии баробари аҳоли ба манбаҳои иттилоотӣ [11]. Ин умумиятҳо шаҳодат медиҳанд, ки новобаста аз фарқияти фарҳангу низомҳо, китобдорон дар саросари ҷаҳон як маҷмуи арзишҳои меҳаниро шариканд.

Бо вучуди ҷунин пешрафтҳо дар сатҳи ҷаҳонӣ, соҳаи китобдорӣ дар Тоҷикистон то ҳол бо мушкilotи набудани кодекси расмӣ ахлоқи касбӣ рӯбарӯ мебошад. То имрӯз ягон санади расмӣ, ки меъёрҳо ва принципҳои ахлоқи пешаи китобдориро дар сатҳи миллии танзим кунад, қабул нашудааст. Албатта, дар баъзе китобхонаҳои бузурги кишвар (масалан, Китобхонаи миллии Тоҷикистон, китобхонаҳои илмӣ донишгоҳӣ ва ғ.) дастурамалҳои дохилии рафтор барои кормандон вучуд доранд, ки дар онҳо чизе монанди ойинномаи хизматӣ ё қоидаҳои муоширати корманд сабт шудааст. Аммо ҷунин дастурамалҳо дар доираи маҳдуде амал мекунад, расман аз ҷониби мақоми болоӣ тасдиқ нашудаанд ва бинобар ин, эътибори ҳуқуқӣ надоранд. Дар натиҷа, риояи меъёрҳои ахлоқӣ бештар ба вичдон ва фаҳмиши фардии ҳар як китобдор вобаста мешавад. Ин ҳолат боиси тазоди сатҳи хизматрасонӣ мегардад: шояд баъзе китобдорон ба меъёрҳои ахлоқӣ содиқ монанд, вале бархеи дигар аз сабаби набуди меъёрҳои расмӣ бепарвояи зоҳир намоянд [7].

Вазъи мазкур дар шароити таҳаввулоти фарҳангӣ ва пешрафти технологияҳои навини иттилоотӣ дар ҷомеаи мо қобили қабул нест. Дигар соҳаҳои хизматрасонии ҷамъиятӣ (мисли тиб, омӯзгорӣ, рӯзноманигорӣ ва ғайра) дер боз кодексиҳои ахлоқи худро доранд ё меъёрҳои ахлоқи онҳоро қонун танзим мекунад. Аз ин рӯ, барои китобдорӣ дар Тоҷикистон таҳия ва қабули Кодекси махсуси ахлоқи касбӣ ба миён омадааст. Ҷунин кодекс бояд принципҳои асосии ахлоқӣ ва меъёрҳои рафтори хирфаиро барои китобдорони ҳамаи сатҳҳо муайян кунад. Он ҳамчун санади расмӣ бояд аз ҷониби сохтори марбут ба давлатӣ ё иттиҳоди касбии китобдорони ҷумҳурӣ тасдиқ гардад, то ки иҷрои он барои ҳама китобдорони кишвар ҳатмӣ бошад. Кодекси мазкур на танҳо меъёрҳои рафторро таъин менамояд, балки механизми ҳифзи ҳуқуқҳои китобдорону истифодабарандагон ва воситаи таъмини шаффофият дар фаъолияти

иттилоотиро низ дар бар мегирад. Бо баёне дигар, кодекси ахлоқӣ кафолат медиҳад, ки ҳам китобдорон ва ҳам хонандагон дар муошират ва ҳамкориҳои байнихамдигарӣ аз меъёрҳои одилона баҳраманд бошанд.

Албатта, таҳияи кодекси ахлоқии миллии китобдорӣ набояд дар асоси кӯр-кӯрона нусхабардорӣ кардан аз санадҳои кишварҳои хориҷӣ сурат гирад. Дар ин масъала истифодаи усули ба истилоҳ «интиқоли интиқодӣ» беҳтар аст: яъне принсипҳои умумибашариҳои ахлоқро бояд бо дар назар гирифтани шароити маҳаллӣ мутобик кард, то ҳамзамон асолати арзишҳои миллии ахлоқӣ ҳифз гардад. Масалан, принсипи эҳтироми шахсият ва дастрасии озодона ба иттилоот арзиши умумибашариист, ки бешубҳа бояд дар кодекси миллии ҷой гирад [5]. Вале масъалаҳои хоси муҳити мо – аз қабилҳои эҳтиром ба калонсолон, маданияти муошират бо истифода аз забони давлатию забонҳои ғайридавлатӣ, муносибат бо арзишҳои миллии фарҳангӣ, эҳтиром ба боварҳои динӣ ва ғайра – низ бояд инъикос ёбанд. Танҳо дар ҳамин сурат кодекси ахлоқии китобдорони кишварамон соҳиби эътибори воқеӣ гашта, аз ҷониби ҷомеа пазируфта хоҳад шуд.

Раванди таҳияи чунин кодекс ва умуман, татбиқи меъёрҳои ахлоқӣ дар соҳаи китобдорӣ бояд бо ҷалби доираи васеи ҷонибҳои манфиатдор анҷом дода шавад. Пеш аз ҳама, ҳуди китобдорони таҷрибадор ва роҳбарони китобхонаҳо бояд дар таҳияи лоиҳаи кодекс саҳм гиранд, зеро онҳо мушкilotи этикии касбиро дар амал бевосита эҳсос мекунанд. Иштироки мутахассисони соҳаи фалсафа ва назарияи ахлоқ (ахлоқшиносон) муҳим аст, то ки санад аз лиҳози назарияи ахлоқ асоснок ва мукамал бошад [5-7]. Ҷалби намояндагони ҷомеаи шаҳрвандӣ (масалан, хонандагони китобхона, созмонҳои ҷамъиятӣ) низ боиси афзун гаштани эътимод ба санад мегардад. Ниҳоят, ҳамкориҳои пажӯҳишгоҳҳои илмӣ таълимӣ (аз ҷумла кафедраҳои китобдорӣ ва иттилоотшиносӣ) метавонад сифати методологии таҳқиқоти марбутаро таъмин кунад. Бо роҳи машваратҳои пайдарпай ва баррасии лоиҳа дар миёни китобдорону мутахассисон метавон матни кодекси одоби касбиро такмил дод, то ҳуҷҷати ниҳой ҳам талаботи ҷомеаи муосир ва ҳам руҳияи арзишҳои миллиро инъикос намояд [1].

Ҷиҳати дигаре, ки бояд ба назар гирифта шавад, баланд бардоштани маърифати ахлоқии ҳуди китобдорон аст. Танҳо бо қабули санад масъала ҳал намегардад – зарур аст, ки меъёрҳои он дар андеша, гуфтор ва рафтори ҳар як корманд ҷой гиранд. Барои ин, тавре дар қисмати тавсияҳо зикр мешавад, бояд ҷорабиниҳои таълимию тарбиявӣ роҳандозӣ шаванд. Аз ҷумла, ворид кардани фанни махсус оид ба одоби касбӣ дар барномаҳои факултетҳои китобхонашиносию китобдорӣ, гузаронидани дарсҳои таълимӣ, семинарҳо ва тренингҳо доир ба ҳолатҳои ахлоқӣ хеле муфид хоҳад буд. Ин тадбирҳо имкон медиҳанд, ки наслҳои нави китобдорон арзишҳои ахлоқии пешаи худро амиқ дарк кунанд ва барои татбиқи онҳо пайваста кӯшову омода бошанд.

Дар маҷмӯъ, баррасии таҷрибаи байналмилалӣ ва вазъи кунунии соҳа дар Тоҷикистон нишон медиҳад, ки зарурати расмӣ гардондани меъёрҳои одоби касбӣ дар соҳаи китобдорӣ пухта расидааст. Таҳкими асосҳои ахлоқии фаъолияти китобдорӣ на танҳо барои беҳтар шудани сифати хизматрасонии китобхонаҳо, балки барои боло рафтани нуфузи касби китобдор дар ҷомеа аҳамияти калон дорад. Китобдорони муосир бояд худро ҳамчун қисми ҷудонашавандаи ҷомеаи ахлоқӣ эҳсос намоянд ва дар таъмини адолати иттилоотӣ ва баробарии дастрасӣ ба он саҳмгузор бошанд. Маҳз тавассути риояи меъёрҳои одоби касбӣ метавон нишон дод, ки китобхона ҷойгоҳи эътимод, баробарҳуқуқӣ ва омӯзишу парвариши ахлоқӣ шаҳрвандист. Таҳқиқоти охири муҳаққиқони хориҷӣ низ ин нуктаро таъкид мекунанд: масалан, мувофиқи пажӯҳиши С. Дутта, этикаи касбӣ симои китобдоронро ҳамчун маъмурони таблиғоти дигаргуниҳои иҷтимоӣ шакл медиҳад, махсусан дар ҷомеаҳои камбизоат, ки дастрасии одилона ба

дониш масъалаи адолати иҷтимоӣ мегардад [8]. Ин таъкидҳо нишон медиҳанд, ки риояи ахлоқи касбӣ на танҳо масъулияти шахсии ҳар як китобдор, балки омили муҳимми тараққиёти иҷтимоӣ ҳам ҳаст. Аз ин рӯ, кӯшиш дар роҳи таҳкими асосҳои этикии китобдорӣ ҳам ба нафъи ҷомеаи китобдорон ва ҳам ба ғоидаи ҷомеаи хонандагон хоҳад буд.

Аз ин рӯ, метавон зикр намуд, ки дар шароити тағйироти босуръати иҷтимоӣ иттилоотӣ, аҳаммияти одоби касбӣ ҳамчун пояи устувори ғайолияти китобдорӣ беш аз пеш эҳсос мегардад. Таҳлилҳои назариявӣ ва муқоисавие, ки дар ин замина анҷом шудаанд, исбот мекунанд, ки ахлоқи касбӣ барои китобдор танҳо маҷмуи меъёрҳои рафтор нест, балки ҷавҳари масъулияти иҷтимоӣ ӯст. Риояи принципҳои ахлоқӣ на танҳо шартӣ зарурии пешрафти касб, балки омили калидии таъмини сифат ва адолати хизматрасонии иттилоотӣ мебошад, ки ба таври мустақим ба сатҳи эътимоди ҷомеа нисбат ба китобхонаҳо таъсир мерасонад.

Одоби касбӣ ва фарҳанги баланди ҳирфай бояд на ҳамчун ҷузъи иловагии тайёрии мутахассис, балки ҳамчун рукни асосии ғайолияти ҳаррӯзаи китобдор пазируфта ва амалан татбиқ карда шаванд. Танҳо дар ҳамин сурат китобхона метавонад мақоми ҳудро ҳамчун як муассисаи бозътимоди иҷтимоӣ ва маърифатӣ фарҳангӣ ҳифз намояд ва таҳким бахшад.

Бар асоси натиҷаҳои таҳқиқоти гузаронидашуда метавон чанд тавсияи назарӣ амалиро пешниҳод намуд, ки баҳри таҳкими этикаи касбӣ дар соҳаи китобдорӣ мусоидат мекунанд:

1. Пажӯҳишҳои илмӣ фарогир оид ба ахлоқи касбӣ анҷом дода шавад. Пешниҳод мегардад, ки барномаи махсуси жарфандешона ва густардаи илмӣ дар мавзуи ахлоқи касбӣ дар соҳаи китобдорӣ бо дар назар гирифтани шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳандозӣ шавад. Чунин барнома бояд таҷрибаи байналмилалӣ кодекси ахлоқи китобдориро жарфу бо диққат омӯхта, андешаву пешниҳодҳои китобдорони кишварро ҷамъоварӣ намояд ва заминаҳои назариявӣ ташаккули кодекси миллиро таҳия кунад. Натиҷаҳои таҳлил метавонанд асоси сиёсати давлатӣ дар соҳаи китобдорӣ гарданд ва ҳангоми таҳияи санадҳои меъёрӣ (қонун, кодекс ва ғ.) мавриди истифода қарор гиранд.

2. Гузаронидани таҳқиқоти озмоишӣ дар китобхонаҳои кишвар. Барои дарки вазъи воқеии риояи меъёрҳои ахлоқӣ дар амал ва муайян кардани мушкилоти мавҷуда, тавсия мешавад, ки дар китобхонаҳои гуногуни ҷумҳурӣ таҳқиқоти сотсиологӣ психологӣ гузаронда шавад. Масалан, пурсишнома бидуни зикри ном (анонимӣ) миёни китобдорону хонандагон метавонад сатҳи огоҳии онҳоро аз меъёрҳои ахлоқӣ ошкор созад. Мусоҳиба ва мушоҳидаи коршиносон дар китобхонаҳо метавонад ҳолатҳои поймол кардани меъёрҳои ахлоқиро сабт карда, сабабҳои онро таҳлил намояд. Натиҷаи чунин таҳқиқот барои таҳияи дастурҳои амалии дохили муассиса ва ҳамчунин барои омода кардани стратегияи рушди одоби касбӣ дар китобхонаҳо замина фароҳам хоҳад кард.

3. Таҳия ва қабули «Кодекси ахлоқи касбии китобдорони Тоҷикистон». Ин санад бояд яке аз авлавиятҳои наздиктарин барои ҷомеаи китобдорони Тоҷикистон бошад. Дар кодекси мазкур принципҳо, меъёрҳо ва қоидаҳои рафтори китобдор ба таври возеҳ баён гарданд. Ҳангоми таҳия бояд ба таҷрибаи пешқадами байналмилалӣ таъя кард, ба вежа аз Кодекси ахлоқи ИФЛА, Кодекси этикаи ALA, Кодекси ахлоқи касбии китобдорони Россия ва кодекси кишварҳои дигар истифода кард, вале ҳамзамон арзишҳои фарҳангии ахлоқи миллати ҳудро низ инъикос намуд. Кодекс бояд мавқеи китобдорро нисбат ба ҷомеа, хонандагон, ҳамкорон, муассиса ва ҳуди касб мушаххас кунад, ҳуқуқи вазифаҳои ӯро аз дидгоҳи ахлоқӣ муайян намояд ва меъёрҳои рафториро барои ҳолатҳо ва муомилоти гуногун пешбинӣ кунад. Қабули чунин санад боиси боло

рафтани сатҳи масъулиятшиносӣ дар миёни китобдорон ва эътимоди бештар ба кори онҳо аз ҷониби ҷомеа мегардад.

4. Ҷорӣ кардани фанни «Одоби касбӣ» дар барномаҳои таълимии ихтисоси китобдорӣ. Таълими ахлоқи касбӣ бояд ҷузъи ҳатмӣи тайёр кардани мутахассисони соҳа бошад. Пешниҳод мешавад, ки дар барномаҳои таълимии донишгоҳҳову донишқадаҳои Тоҷикистон ва факултаҳои китобхонашиносию китобдорӣ фанни алоҳида оид ба ахлоқи касбӣ ворид карда шавад. Барномаи ин фан бояд ҳам назария (таърихи ахлоқ, принципҳои умумиахлоқӣ, ахлоқи хирфавии касбҳои гуногун, меъёрҳои ахлоқии китобдорӣ) ва ҳам амалия (баррасии ҳолатҳои мушаххас, омӯзиши кодексҳои этикӣ, намунаҳои равобити этикӣ)-ро дар бар гирад. Методҳои фаъоли таълим, аз қабилӣ таҳлили вазъиятҳои воқеӣ, бозҳои омӯзиши сахнавӣ, машғулиятҳои интерактивӣ бояд истифода шаванд, то донишҷӯён малакаи дар амал татбиқ кардани принципҳои ахлоқиро аз худ кунанд. Иштироки мутахассисони соҳа – китобдорони ботачриба, ҳуқуқшиносон, ахлоқшиносон, равоншиносон дар ҷараёни дарсҳо низ хеле ғоидабахш хоҳад буд.

5. Ташкили платформаҳои омӯзишию машваратии доимӣ. Барои такмили ихтисос ва мубодилаи таҷрибаи ахлоқии китобдорон тавсия мешавад, ки курсҳои бозомӯзӣ, семинарҳо ва конфронсҳои махсус оид ба этикаи касбӣ баргузор карда шаванд. Созмонҳои касбии китобдорону муассисаҳои марбута метавонанд бо ташкили вебинарҳо, мизҳои мудаваар, гурӯҳҳои онлайнӣ шароит фароҳам оранд, то китобдорони шахру навоҳӣ масъалаҳои нозуки ахлоқиро бахсу баррасӣ намоянд. Масалан, таҳқику муҳокимаи мушкilotи ахлоқӣ дар фазои ҳамдигарфаҳмӣ, ки корманд бевостита ба он рӯ ба рӯ шудааст (мушкilotи махфият, амнияти иттилоотии кишвар, масъалаҳои печидаи эътиқодӣ, муомила бо хонандаи «душвор» ва ғ.) имкон медиҳад, ки китобдорон аз таҷрибаи якдигар омӯзанд ва барои ҳолатҳои монанд роҳҳои ҳалли онро дар асоси таҷрибаи ҳаммаслакон пайдо кунанд. Ин гуна платформаҳои машваратӣ инчунин ба рушд додани тафаккури интиқодӣ ва қобилияти қабули қарорҳои ахлоқӣ дар байни китобдорон мусоидат хоҳанд кард.

Татбиқи пайдарпайи тавсияҳои дар боло зикршуда шароит фароҳам меорад, ки муҳити касбии китобдорони кишвар боз ҳам солимтар ва боадолаттар гардад. Таъмини ахлоқи касбӣ дар тамоми сатҳҳои фаъолияти китобдорӣ ба зиёд шудани сифати хизматрасонӣ ва кадршиносии ҷомеа нисбат ба муассисаҳои иттилоотӣ мусоидат хоҳад кард. Ниҳоят, боло рафтани нуфузи иҷтимоии касби китобдор ба ҷалби кадрҳои болаёқат ба ин соҳа ва рушди минбаъдаи фарҳанги китобхонадорӣ дар Тоҷикистон замина хоҳад гузошт.

Адабиёт

1. Алексеев, А. И. Этические основы библиотечной профессии [Текст] / А. И. Алексеев. – М.: Либерия, 2014. – 176 с.
2. Алтухова, Г. А. Профессиональная этика библиотекаря [Текст] / Г. А. Алтухова. – М.: МГУКИ; ИПО «Профиздат», 2021. – 102 с.
3. Кодекс этики ИФЛА для библиотекарей и других работников информации [Текст] (полная версия на русском языке). – 2012. – URL: https://cdn.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/faife_codes_of_ethics_rus.pdf (Санаи мурочиат: 02.01.2025).
4. Коробейникова, Л. И. Профессиональная этика библиотекаря [Текст] / Л. И. Коробейникова // Библиотеки вузов Урала. – 2002. – № 1. – С. 93-99.
5. Хусайнии Обинай, М. Р. Этикаи касбӣ дар китобдорӣ ва иттилоот: бо таваҷҷӯҳ ба вазифаҳо ва масъулиятҳо [Матн] / М. Р. Хусайнии Обинай // Шамсӣ – нашрияи

электронии китобхонаҳои Остони Кудси Разавӣ. – 2010. – Ҷ. 2, № 6. – URL: https://shamseh.aqr-libjournal.ir/article_50014.html (санаи мурочиат: 04.02.2025).

6. American Library Association. Code of Ethics of the American Library Association. – 2021. – URL: <https://www.ala.org/tools/ethics> (Санаи мурочиат: 04.05.2025).

7. American Library Association. Core Values of Librarianship. – ALA Council, 2004 (rev. 2021). – URL: <https://www.ala.org/advocacy/intfreedom/corevalues> (дата обращения: 04.05.2025).

8. Dutta, S. Professional Ethics and Values of Librarianship: Principles, Challenges, and Future Trends / S. Dutta // Library Philosophy and Practice. – 2023. – Paper 7692. – URL: <https://digitalcommons.unl.edu/libphilprac/7692> (Санаи мурочиат: 04.05.2025).

9. International Federation of Library Associations and Institutions. Building Strong Library Associations: Ethical Foundations for the Future. – The Hague : IFLA, 2022. – URL: <https://www.ifla.org/publications/node/93646> (дата обращения: 04.05.2025).

10. Koenig, M. E. D. A global perspective on library association codes of ethics / M. E. D. Koenig, T. L. Weech // Library & Information Science Research. – 2005. – Vol. 27, No. 4. – P. 513–533. – URL: https://www.researchgate.net/publication/222694996_A_global_perspective_on_library_association_codes_of_ethics (дата обращения: 04.05.2025).

11. Koenig, M. E. D., & Weech, T. L. A global perspective on library association codes of ethics // Library & Information Science Research. – 2005. – Vol. 27, № 4. – P. 513–533. – DOI: 10.1016/j.lisr.2005.08.001. – URL: https://www.researchgate.net/publication/222694996_A_global_perspective_on_library_association_codes_of_ethics (Санаи мурочиат: 04.05.2025).

АХЛОҚИ КАСБӢ ҲАМЧУН ҶУЗӢИ БУНӢДИИ ФАӢОЛИЯТИ КИТОБДОРӢ: ДИДГОӢИ НАЗАРИЯВӢ

Мақола ба баррасии аҳамияти ахлоқи касбӣ ҳамчун унсури асосии фаъолияти китобдорӣ баҳшида шудааст. Дар муқаддима, одоби касбӣ ҳамчун ҷузъи шуури ахлоқӣ ва фарҳанги касбии китобдор маънидод гардида, бар нақши он дар ташаккули масъулияти иҷтимоии мутахассис таъкид мешавад. Методологияи таҳқиқ равиши назариявӣ таҳлилиро бо таъки ба адабиёти фалсафӣ ва китобхонашиносӣ, инчунин таҳлили муқоисавии муқаррароти Кодекси ахлоқии ИФЛА (IFLA, 2012) ва санадҳои дохилии китобхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар бар мегирад.

Дар фасли таҳлил мафҳумҳои калидии «ахлоқи касбӣ», «фарҳанги касбӣ» ва «этикаи касбӣ» бо истинод ба сарчашмаҳои миллӣ ва байналмилалӣ шарҳ дода шудаанд. Мисолҳое аз таҷрибаҳои рӯзмарраи риояи меъёрҳои ахлоқӣ дар муҳити китобхона – аз ҷумла ахлоқи хизматрасонӣ, риояи амонати ахлоқи дар фош накардани сир, шаффофият ва интиҳоби манбаъҳои иттилоот – баррасӣ мегарданд. Таъкид мешавад, ки арзишҳои чун ростқавлӣ, масъулият, дастрасии баробар ба иттилоот ва ҳифзи маълумоти шахсӣ пояи рисолати иҷтимоии китобдорро ташкил медиҳанд.

Ба масъалаи набудани кодекси расмӣ ахлоқи касбии китобдорон дар Тоҷикистон таваҷҷуҳи махсус зоҳир шудааст. Дар натиҷаи таҳқиқот муайян гардид, ки дастурамалҳои дохилӣ дорои эътибори меъёрии ҳуқуқӣ нестанд ва меъёрҳои ягонаи ахлоқиро танзим намеkunанд.

Дар ҷамъбаст пешниҳод мегардад, ки таҳияи Кодекси миллии ахлоқи касбии китобдорони Тоҷикистон бо дар назар гирифтани таҷрибаи байналмилалӣ (аз ҷумла ИФЛА) ва хусусиятҳои иҷтимоӣ-фарҳангии кишвар амалӣ шавад. Илова бар ин, пешниҳодҳои амалӣ оид ба татбиқи кодекс – аз қабилӣ гузаронидани таҳқиқоти сотсиологӣ дар китобхонаҳо, ворид намудани ғанни «Ахлоқи касбӣ» ба барномаҳои

таълимӣ, ташкили платформаҳои омӯзишӣ ва муколамавии доимӣ – низ зикр мегарданд. Татбиқи ин тадбирҳо ба таҳкими ҳувиати касбии китобдор, баланд бардоштани сифати хизматрасонии иттилоотӣ ва болоравии эътимоди ҷомеа ба китобхонаҳо дар Тоҷикистон мусоидат хоҳад кард.

Калидвожаҳо: одоби касбӣ, ахлоқи касбӣ, фарҳанги касбӣ, китобдорӣ, кодекси ахлоқи китобдорӣ, ИФЛА, Тоҷикистон.

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ЭТИКА КАК ФУНДАМЕНТАЛЬНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ БИБЛИОТЕЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД

В данной статье исследуется значение профессиональной этики как ключевого элемента библиотечной деятельности.

Во введении подчеркивается роль профессиональной морали как части профессионального сознания и культуры библиотекаря, формирующей основу его ответственности перед обществом.

Методология исследования включает теоретико-аналитический подход, опору на философскую и библиотековедческую литературу, а также сравнительный анализ положений Кодекса этики ИФЛА (IFLA, 2012) и локальных нормативных документов библиотек Республики Таджикистан.

В разделе анализа раскрываются основные понятия: «профессиональная этика», «профессиональная мораль», «профессиональная культура», при этом опора делается как на отечественные, так и на международные источники.

Приведены примеры практического выражения этических норм в библиотечной среде – от этики обслуживания и конфиденциальности до отбора источников информации.

Аргументируется, что такие этические принципы, как честность, ответственность, равноправие в доступе к информации и защита личных данных, составляют основу профессиональной миссии библиотекаря.

Особое внимание уделено проблеме отсутствия в Таджикистане кодифицированного, официально принятого кодекса профессиональной этики библиотекаря.

Выявлено, что существующие внутренние регламенты не обладают нормативной силой и не отражают единых этических стандартов.

В заключение представлены предложения по формированию национального Кодекса профессиональной этики с учетом международного опыта (в частности, практик ИФЛА) и местных социокультурных особенностей.

Также даны рекомендации по его внедрению: проведение системных прикладных и эмпирических исследований уровня этичности в библиотечной сфере, включение этики в программы библиотечного образования, создание профессиональных дискуссионных площадок и образовательных курсов.

Комплексная реализация указанных мер будет способствовать укреплению профессиональной идентичности библиотекаря, улучшению качества информационного обслуживания и росту общественного доверия к библиотечному институту в Таджикистане.

Ключевые слова: профессиональная этика, профессиональная мораль, профессиональная культура, библиотечное дело, кодекс библиотечной этики, ИФЛА, Таджикистан.

PROFESSIONAL ETHICS AS A FUNDAMENTAL COMPONENT OF LIBRARY ACTIVITY: A THEORETICAL APPROACH

The article is devoted to the consideration of the importance of professional ethics as a fundamental element of librarianship. In the introduction, professional ethics is defined as a component of the moral consciousness and professional culture of a librarian, and its role in the formation of the social responsibility of a specialist is emphasized. The research methodology includes a theoretical and analytical approach based on philosophical and library literature, as well as a comparative analysis of the provisions of the IFLA Code of Ethics (IFLA, 2012) and internal documents of libraries of the Republic of Tajikistan.

In the analysis section, the key concepts of “professional ethics”, “professional culture” and “professional ethics” are explained with reference to national and international sources. Examples of everyday practices of observing ethical standards in the library environment – including service ethics, adherence to the ethical deposit of confidentiality, transparency and selection of information sources – are discussed. It is emphasized that values such as honesty, responsibility, equal access to information and protection of personal data form the basis of the social mission of the librarian.

Special attention is paid to the issue of the lack of an official code of professional ethics for librarians in Tajikistan. The study found that internal guidelines do not have legal normative validity and do not regulate uniform ethical standards.

In conclusion, it is proposed to develop a National Code of Professional Ethics for Librarians of Tajikistan, taking into account international experience (including IFLA) and the socio-cultural characteristics of the country. In addition, practical proposals for the implementation of the code are also mentioned - such as conducting sociological research in libraries, introducing the subject of "Professional Ethics" into educational programs, and organizing permanent training and dialogue platforms. The implementation of these measures will contribute to strengthening the professional identity of librarians, improving the quality of information services, and increasing public trust in libraries in Tajikistan.

Keywords: professional ethics, professional ethics, professional culture, librarianship, code of ethics for librarians, IFLA, Tajikistan.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Чамолова Хуснофарин Маҳмадкаримовна** – докторант (PhD)-и курси 2-юми факултети китобдорӣ ва иттилоотшиносӣ, Ихтисоси китобхонашиносӣ ва китобшиносии Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода. Нишони: н.Синоӣ ш. Душанбе кӯч. Низоми Ганҷавӣ 400. Тел: +992882220498; E- mail khusnofarin@mail.ru

Сведения об авторе: **Джамолова Хуснофарин Маҳмадкаримовна** – докторант (PhD) 2-го курса факультета библиотековедения и информационных наук, специальность «Библиотековедение и библиография» Таджикского государственного института культуры и искусств имени М. Турсунзаде. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, район Сино, ул. Низами Гянджеви, д. 400. Тел.: +992882220498; E-mail: khusnofarin@mail.ru

About the author: **Jamolova Khusnofarin Mahmadkarimovna** – is a 2nd-year PhD student at the Faculty of Library and Information Science, specializing in Library Science and Bibliography at the Tajik State Institute of Culture and Arts named after M. Tursunzoda. Address: Nizami Ganjavi Street 400, Sino District, Dushanbe, Republic of Tajikistan. Phone: +992882220498; E-mail: khusnofarin@mail.ru

ТАЪРИХНИГОРӢ, МАЪХАЗШИНОСӢ, МЕТОДҲОИ ТАҲҚИҚОТИ ТАЪРИХӢ
ИСТОРИОГРАФИЯ, ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ, МЕТОДЫ ИСТОРИЧЕСКОГО
ИССЛЕДОВАНИЯ
HISTORIOGRAPHY, SOURCE STUDY, METHODS OF HISTORICAL RESEARCH

ТДУ 001:9+902/904 (092) (575+575.3)

САҲМИ АКАДЕМИК АҲРОР МУХТОРОВ ДАР ТАҲҚИҚИ
МАЪХАЗҲОИ ТАЪРИХӢ

Шарофуддинов Сухроб
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Сайр андар роҳи таърихи Ватан,
Мавчи нукра бар сарат пошидааст.
Дар чабинат ҳамчу дар санги диёр,
Зиндагӣ ҳарфи катиба чидааст.
Баҳри мо бинвишта ту таърихи мо,
Ҳарф-ҳарфе аз варақҳои қадим.
Чамъ кардӣ, гуиё ту лаълҳо,
Зарра-зарра сохти кӯҳи азим.
Бо қалам дар домани кӯҳи Ҳисор,
Ҳайкале аз хеш боло кардаӣ.
Меҳри худ ба гавҳари поки сухан,
Чун катиба нақши дилҳо кардаӣ.
Чун ту моро ошно кардӣ ба мо,
Зинда карда ёду кори рафтагон.
Бар сару бар давлати мо, эй азиз,
Шод бошӣ, зинда бошӣ ҷовидон.

(Султонмурод Одинаев - адиб) [17, с.13]

Аҳрор Мухторов 5-уми ноябри соли 1924 дар шаҳри Ўротеппа (Истаравшан) таваллуд шудааст. Баъди хатми мактаби миёна солҳои 1939-1941 аввал донишҷӯи факултети коргарӣ, баъд институти муаллимии Душанберо хатм намудааст. Солҳои 1941-1942 муаллими мактаби миёна, солҳои 1942-1947 дар сафҳои Армияи Советӣ хизмат намудааст. Соли 1951 факултети таърихи Институти давлатии педагогии Душанберо хатм карда, то соли 1955 муаллим ва аспиранти ҳамин институт буд. Аз соли 1954 дар Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон низ кор карда, аз соли 1959 мудирӣ сектори таърихи асрҳои миёнаи Институти таърихи Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон фаъолият кардааст.

Таҳқиқоти Аҳрор Мухторов масъалаҳои мухталифи таърихи асрҳои миёнаи халқи тоҷикро дар бар мегирад. Ӯ садҳо ҳуҷҷатҳои таърихӣ, ёдгориҳои эпиграфиро, ки барои омӯختани таърихи муносибатҳои истехсолии феодалӣ ва ҳаракатҳои халқӣ дар Осиёи Миёна қимати калони илмӣ доранд ба нашр тайёр кард.

Академик Аҳрор Мухторов олими шаҳир ва шореҳи номӣ буда, яке аз муаллифони китоби дарсии “Таърихи РСС Тоҷикистон” барои мактабҳои олии ва миёна, муаллифи асари сечилдаи “Таърихи халқи тоҷик мебошад” [11, с.602].

Ҳаёт ва фаъолияти академик Аҳрор Мухторов бо таърихи Тоҷикистон алоқамандии бевосита дорад. Тавлиди ӯ бо таъсисёбии Ҷумҳурии Мухтории

Тоҷикистон дар ҳайати ҶШС Ёзбекистон рост омад. Тифлию давраи наврасиаш дар замони дигагунсозиҳои дар ҶШС Тоҷикистон чараён гирифта, гузаштааст. Баъди хатми курси факултети коргарӣ, дар донишкадаи муаллимтайёркуни идомаи таҳсил намудааст.

Имрӯз ҳар як ёдгории катибагии (ададашон ба садҳо мерасад) олим ҷамъоварда, ки як қисмашон дар Осорхонаи қадимии Тоҷикистон махфӯз асг, метавонад чун нигораи ниҳоят нодир дар ҳар қадам аз осорхонаҳои бонуфузи сатҳи ҷаҳониرو ба маърази намоиш гузошта шавад. Дар назди шуъбаи таърихи қадим, асрҳои миёна ва нави Институти таърих, бастоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А.Дониш, иборат 8 ҳазор адад коллексияи ҳуҷҷатҳои расмӣ ба масоили аграрӣ ва ҳуқуқӣ бахшида шуда, ниғадорӣ мешавад, ки қариб 7 ҳазортои он бо ташаббусу иштироки бевоситаи Аҳрор Мухторов ва шогирдонаш ҷамъоварӣ шудааст. Ин ҳуҷҷатҳо чун маъхаз ё манбаи горонбаҳо дар омӯзиши ин ё он масоили таърихи асримиёнагӣ нави халқи тоҷик ва дигар давлатҳои ҳамҷавор мавриди истифода қарор меёбанд. Академик Аҳрор Мухторов дар ҷаҳони илм, чун донандаи сарчашмаҳои нодир асримиёнагӣ шинохта мешавад. Аз тарафи олим ба доираи илмӣ кашидани чунин мероси қимати маъхазӣ дошта, аз қабилӣ «Фатҳнома»-и Доии Бухорӣ, таълифоти муаллифи намаълум «Зафарномаи Хусравӣ», «Мунтахаби таърихи амирони Мангит», «Таърихи Мадина»-и Оҷиз, «Таърихи муҳоҷирон»-и шоира Дилшод ва ғайра, чун падидаи арзанда, барои таҳқиқи таърихӣ пазируфта шудаанд [18, с. 358-360].

Академик Аҳрор Мухторов поягузори мактаби илмӣ катибашиносӣ, сарчашмашиносӣ, васиқашиносӣ, истаравшаншиносӣ ва ғафуровшиносии тоҷик буда, ба қалами ин олими сермахсул беш аз 600 таҳқиқотҳои бунёдӣ, рисолаҳо, китобҳо ва мақолаҳои илмӣ мансубанд. Ба шарофати заҳмату корномаи илмӣ ин олими фидоии илм дар ҳудуди Тоҷикистон ва берун аз он қариб 2 ҳазор катибаҳои рӯи санг, беш аз 7 ҳазор васиқаҳои асримиёнагӣ ва садҳо китобҳои қаламӣ – дастнависҳои нодир ҷустуҷӯ, дарёфт ва ҷамъоварӣ шудаанд, ки барои омӯзиши таърихи давраи қадим, асримиёнагӣ ва навини тоҷикон сарчашмаҳои пурарзиш ва нодир махсуб меёбанд [7, с.94-103].

Дар ин боб олими ҷавон Аҳрор Мухторов заҳмати зиёде кашид. Аз ҷанголи вайронаҳо ҷандин китоби нодирро халос кард. Барои фолклори тоҷик низ пайғому армуғонҳои хешро расонд. Дахҳо васиқа, хитоба, шоҳиднома, айбнома, ҳукмнома ва ғайраро пайдо намуд, ки онҳо бешубҳа барои омӯзиш, таҳқиқ, таҳлил ва кушодани муаммоҳои таърихи ноҳияҳои Зарафшон ва умуман таърихи Тоҷикистон мадад расонданд [13, с.5].

Аҳрор Мухторов дар китоби худ «Санг ҳам диле дорад» (Душанбе, 1986, 1999) қайд менамояд, санг на танҳо дил, балки забон ҳам дорад ва ба он мо ҳангоме аз назари таҳқиқ ва ҷашми хирад назар меандозем, ба гӯши мо садо аз қаъри асрҳо марасад ва ин садои ниёгон ба мо чун дарси панду ҳикмат, дарси ахлоқу одоб, адлу инсоф, имону эътиқод, тавфиқ, тавҳид ва дарси ҳушдор садо медиҳад [10, с.112].

А. Мухторов дар асари хеш «Материалы по истории Уратюбе» 74 ҳуҷҷатро тавсиф мекунад, ки дар онҳо масоили муносибатҳои заминдорӣ, системаи андоз ва сохтори маъмурии ҳокимияти Ёротеппа (Истаравшан) дар асри XVII – ҷорӣ аввали асри XIX тавсиф ёфтаанд.

Дар миёни асарҳои А. Мухторов «Мунтахаб - ат - таворих» – и М. Ҳакимхон, нақши муҳимро касб менамояд. Ин сарчашмаи асли бори нахуст аз ҷониби донандаи ҳуби маъхазҳо Аҳрор Мухторов нашр гардида буд [16, с.20].

Академик А.Мухторов доир ба масъалаҳои муҳими соҳаи маъхазшиносӣ, шарҳу тавсифи сарчашмаҳои қаламӣ дар маҷмуаҳои гуногуни илмӣ ва дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ, ахбору мақолаҳои илмӣ хешро аз қабилӣ «Доир ба баъзе

сарчашмаҳои номаълуми таърихи Осиёи Миёнаи асри XIX», «Ёдгориҳои дастнависи халқи тоҷик», «Навиштаҷот бо номи Бобур дар болообии Зарафшон», «Материалҳо доир ба таърихи Ёротеппа», «Дастанависи Дилшоди асира», «Дастанавис аз Ёротеппа», «Чанд суҳан аз «Чодат-ал-ошиқин» ва ғайраҳоро интишор намуд. Инчунин академик Аҳрор Мухторов шарҳи мухтасари чандин сарчашмаҳои махсус барои «Энсиклопедияи советии тоҷик» таълиф намудааш, аз қабилӣ «Абдуллонома», «Аҷоиб-ул-мақдур фи ахбори Темур», «Баҳр-ул-асрор» (ҷилди 1), «Гулшан - ул - мулук», «Зайн-ул-ахбор», «Зафарнома», «Зафарномаи Хусравӣ» (ҷилди 2), «Китоб-ул-футух» (ҷилди 3), «Манбашиносӣ», «Миръот-улфутух» (ҷилди 4), «Силсилат-улсалотин», «Тавориhi манзума», «Таъриhi авоил ва авохир», «Таъриhi Саидроқим», «Таъриhi Шохруҳӣ», «Таъриhi Ҳирот», «Том-ут-тавориhi», «Тӯҳфаи хонӣ», «Тӯҳфаи шоҳӣ» (ҷилди 7) ва дахҳо маълумоти доир ба дастхатҳои дар китобхонаю бойгонии мамӯлики хориҷа, ки хангоми сафарҳои расмиву илмӣ олим дарёфт намудааст, ки академик Аҳрор Мухторов дар чодаи маъхазшиносӣ дар ҷумҳурии мавқеи пешсафӣ дошт. Академик Аҳрор Мухторов дар амри пайдо ва ба доираи илм ворид намудани дастанависҳои нодире, ки ганҷинаҳои Афғонистон, Ҳиндустон маҳфузанд ва ба таъриху тамаддуни халқи тоҷик алоқаманд аст, саҳми арзанда гузоштааст [1, с.34].

Саҳми академик Аҳрор Мухторов хусусан дар омӯхтани таъриhi маданияти шаҳру ноҳияҳои Истаравшану Ҳисори кӯҳан хеле бузург мебошад. Дар асарҳои олим «Мақоми ҷаҳонии усрушаниҳо (асрҳои IX-X)» (Душанбе, 2002), «Очерки истории Уратюбинского владения в XIX в. (Душанбе, 1964)», «Материалы по истории Уратюбе» (М., 1963), «Таъриhi Ёротеппа» (М., 1998), «Ҳокимони Ёротеппа» (Душанбе, 1995), «Саҳифаҳои таъриhi Ҳисор» (Душанбе, 1969), «Ҳисор: Очерки таъриhi» (Душанбе, 1995), «Ҳокимони Ҳисор: Очерки таъриhi» (қ. 2, Душанбе, 1999), Курушкада, Уструшана, Ёротеппа (Душанбе, 2000), «Позднесредневековский Балх (Материалы к исторической эпографии города в XVI-XVII вв.)» (Душанбе, 1980), «Шаҳрҳои Афғонистон си сол қабл аз ин» (Душанбе 2003), «Гузариҳои Ёротеппа» (Тошканд, 1995) ва садҳо мақолаҳои гузориҳои илмӣ ӯ таъриху маданияти минтақаҳои номбаршуда, таҳқику тавсиф шудаанд. Сафарҳои зиёди илмию фарҳангӣ ва ҷаҳонбинии васеи олим ба ӯ имкон доданд, ки масъалаҳои таъриху маданияти шаҳрҳои мутараққии Бухоро, Самарқанд, Балху Тирмиз, Уструшану Хучанд ва чандин дигар шаҳрҳои қадими Хуросону Мовароннаҳр васеъ ва ҳаматарафа таҳқику баррасӣ гарданд [19, с.4-5].

Доираи паҷӯиши илмӣ олим Аҳрор Мухторов дар илми таърих доманадор буда, он ба таҳқиқи масъалаҳои умдатарини таърихи халқи тоҷик: иқтисодиёт, сиёсат, дин, маориф ва маданият, инчунин масъалаҳои мардумшиносӣ, палеография, хронология ва ғайра бахшида шудаанд. Таҳқиқоти академик Аҳрор Мухторов натавон ҳудуди Тоҷикистони имрӯза, балки Афғонистон, Ҳиндустон, Эрон, Покистон, Чин, ҳатто баъзе паҳлуҳои таърихи мамӯлики Аврупо ва Амрико низ дар бар мегиранд. Тамоми асарҳои интишоргаштаи олим, намунаи беҳтарини таърихнигории муосир мебошад [2, с.10-11].

Академик Аҳрор Мухторов дар асараш «Аз пай таърихи куҳан» чунин зикр менамояд: «Дар китобхонаҳои Пуҳантунӣ Кобул ва «Анҷумани таърих» доир ба таърих ва адабиёти тоҷик сарчашмаҳои мавҷуданд, ки ханӯз дар илм васеъ истифода нашудаанд ва баъзан онҳо дар захираи дастхатҳои мамлақати мо хеле кам дучор мешаванд ё худ тамоман вучуд надоранд. Ду ҷилд дастхат бо номи «Бухорои шариф», ё худ «Ҷомеъ-ал-аҳодиси Бухорӣ» дар асри XVI китобат шудааст. «Иншооти Ҷомӣ», девони Ҳузурии Бухорӣ, «Том-ат-тавориhi», Рисола дар баёни мазороти Балх» ё худ «Ҳафтод машоихи Балх», ки дар онҳо бисёр маълумотҳо доир ба олимони ва аҳли адаби Мовароуннаҳр низ ҳастанд, «Сабҳат-ал-ахбор», «Таърихномаи Ҳирот» ва ғайра аз

хамин қабиланд. Аз сарсухан ё худ баъзе қайдҳои он нусхаҳо маълум мешавад, ки чанде аз ин китобҳо дар ҳудуди Мовароуннаҳр китобат шуда, ё худ муаллифонашон аз Бухоро ва Самарқанд буданд [9, с.7].

Олими маъруфи таърихшиноси тоҷик Аҳрор Мухторов, ки солҳо инҷониб аз сангномаҳо, дастхатҳо ва соири асноди қаламӣ таърихи моро хӯша ба хӯша ҷамъоварӣ мекунад, охири соли 1981 ва ибтидои соли 1982 муддати се моҳро дар сарзамини Ҳиндустон сипарӣ намуда, дар ганчинаҳои қадимаи ин мамлакат басо сарчашмаҳои таърихӣ адабиро роҷеъ ба таърих ва таърихи маданияти халқи тоҷик аз назари таҳқиқ гузаронида, бозёфтҳои тозаӣ худро дар шакли китобе зерӣ унвони “Дурдонаҳои маданияти тоҷик дар ганчинаҳои Ҳиндустон” ба риштаи таҳрир даровард [20].

Аҳрор Мухторов пеш аз ҳама бо меҳнатдӯстии худ тавонист проблемаҳои актуалии таърихи халқи тоҷикро дар асрҳои миёна ва давраи навин дар асоси ҳуҷҷатҳои таърихӣ, ёдгориҳои эпиграфӣ, ёддоштҳо ва дастнависҳои нодир таҳқиқ намояд. Хусусан нуктаи назари олим оид ба ташаккули халқияти тоҷик, таърихи шаҳрҳои қадима, таърихи санъати мусиқӣ, меъморӣ ва фарҳангии мардуми Мовароуннаҳр диққатҷалбкунанда мебошад [15, с.21].

Академик А. Мухторов аз осори гаронбаҳо – катибаҳои масҷиду мадрасаҳо, мазору макбараҳо, қалъаву хонаҳо, пештоқи айвону корвонсаройҳо инчунин аз сангнавиштаҳо (қайроқсангҳо, вазни тарозуҳо)-и сари роҳхову бозорҳо, кӯҳҳои душворгузару баландкӯҳҳои сарғаҳи Зарафшон, Бухорою Самарқанд, Исфараю Конибодом, Қаротегину Қўрғонтеппа (Бохтар), Қўлобу Қўхистони Бадахшон, водиҳои Вахшу Ҳисор ва Фарғона таърихи ғановатманди ниёкони моро ҷустуҷўӣ намуда, “Санги Бобур” ва 3 ҳазор катибаву сангнавиштаҳои нодирро кашф карда, дар асари ду ҷилдаи “Ёдгориҳои эпиграфии Қўхистон” (асрҳои XI-XIX, Душанбе, 1978-1979) ва китоби “Санг ҳам диле дорад” (Душанбе, 1986) таъриху фарҳанги катбии ҳаштсадсолаи тоҷикони қўхистонро таҳлилу таҳқиқ кардааст... Ба ғайр аз катибаҳо дар бойгонии шӯъбаи таърихи қадим ва асрҳои миёнаи Институти таъриху бостоншиносӣ ва мардумшиносии Академияи илмҳои Тоҷикистон (АМИТ) академик А. Мухторов 7 ҳазор асноди нодиртарини асрҳои XV-XIX-ро, ки ба таъриху тамаддуни тоҷикон ва дигар халқҳои Осиёи Миёна марбутанд, гирд овардааст [5, с.26-27].

Хизматҳои самарабахши олим Аҳрор Мухторов дар ҷодаи дарёфт ва ҷамъоварии ҳуҷҷатҳои қонунгузорӣ – актҳои асрҳои XVI-XIX; нашр ва тавзеҳи ҳуҷҷатҳои ҳуқуқии асрҳои XVII-XIX соли 1964, ки паҳлуҳои зиёди илми таърихро: ҷабҳаи иқтисодӣ иҷтимоӣ ва маданияро дар худ доранд, дастраси илми таърихи ҷаҳонӣ шудаанд.

Саҳми Аҳрор Мухторов дар ҷодаи дарёфт ва омӯзиши ёдгориҳои эпиграфӣ - навиштаҳои болои санг қайроқ, шах – харсангҳои асрҳои XI-XIX бағоят калон аст. Дар онҳо ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии мардуми Осиёи Миёна сабт шудаанд [4, с.35].

Яке аз самтҳои фаъолияти илмии академик Аҳрор Мухторов ҷустуҷўю баррасии дастнависҳо аз ганчинаҳои кишварҳои хориҷӣ аст. Аҳрор Мухторов аз хазинаҳои Ўзбекистон, Покистон, Афғонистону Ҳиндустон як силсила осори таърихиву адабии нодир – девону абёти намакшудаи шоирони тоҷикро кашф намуда, ба хидмати аҳли илм вогузор кардаанд. Мо аз китобхояшон “Аз пайи таърихи куҳан” (Душанбе, 1981), “Дурдонаҳои маданияти тоҷикон дар ганчинаҳои Ҳиндустон” (Душанбе, 1984) аз кашфи осори нодирӣ замони Сомониён – ҷугрофиномаи “Ашкол – ул-олам”-и ал Ҷайхонӣ пайдо шудани китоби “Дастур –ул–вузаро”, ғазалу абёти тоза ва маълумоти нав дар бораи Рӯдакӣ, Ҷомӣ, Бедил, Зебуннисо ва садҳо нусхаҳои дигари хаттӣ ва ғайра маълумот мегирем [6, с.4].

Муаррихи намоёни тоҷик, академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, дорандаи Ҷоизаи давлатии ба номи Абӯалӣ ибни Сино, доктори илмҳои таърих,

профессор, Арбоби илм ва техникаи Тоҷикистон, шодравон Аҳрор Мухторов аст, ки дар омӯзиши соҳаҳои мухталифи илм истеъдоди баланд дошт. Самтҳои асосии таҳқиқи илмии Аҳрор Мухторов гуногунҷанбаӣ ва гуногунмазмун буда, масъалаҳои муҳимми омӯзиши таърихи Тоҷикистон, Осиёи Миёна, қисман Эрону Афғонистон, таърихнигорӣ ва сарчашмашиносии тоинқилобӣ, дастхатшиносӣ, катибашиносӣ ва ғайраро дар бар мегирад. Маълум аст, ки Аҳрор Мухторов дар доираи илми тоҷик ва берун аз он ҳамчун донандаи хуби хатҳои қадим, дастхатҳои асримиёна, бостоншинос, таърихнигор, манбаъшинос, мардумшинос ва муҳаққиқи мумтози катибаҳои рӯи сангу кӯҳ шинохта шудааст.

Илова ба ин, чун донандаи хуби адабиёт рӯ ба омӯзиши таърихи он оварда, дар асоси дастнависҳои ганҷинаҳои Тоҷикистон, Ҳиндустону Афғонистон роҷеъ ба ҳаёт ва эҷодиёти классикони адабиёти тоҷику форс Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Камоли Хучандӣ, Носири Хусрав, Зебуннисо ва ғайраҳо маълумоти пурқимат дода, дар бораи Дилшоди Барно, Нақибхони Туғрал ва дигарон асарҳои алоҳида навиштааст [14, с.31].

Ҳосили ранҷу талошҳои пайгиронаи олим ва натиҷаи сафарҳои зиёди эшон ба Кӯҳистон дар монографияи арзишмандашон “Ёдгориҳои эпиграфии Кӯҳистон” (бо забони русӣ дар ду ҷилд) ва асари “Санг ҳам диле дорад” ҷамъоварӣ гардид, ки аз ганҷинаҳои бемисли таъриху адабиёти тоҷик ба шумор мераванд [12, с.45]. Аҳрор Мухторов воқеан ҳам инсонии шариф ва дар илми таърих гавҳаршиносии асиланд [3, с.50].

Аҳрор Мухторов дар асарашон “Мероси ниёгон” зикр намудаанд, ки дар Архиви миллии Афғонистон 8 ҳазор дастнавис мавҷуд аст. Вале теъдоди дастнависҳои ин фонд (ҳазина) ҳар сол зиёд мешавад... Аз ҷумлаи дастнависони нодиру ноёби соҳаи таъриху ҷуғрофияи асри Х, асари вазири Сомониён Ҷайхонӣ “Ашқол-ул-олам” ва “Таърихи мутафараққа”-и муаллифаш номаълум мебошад. Ҳамчунин дар Архиви миллии Кобул мероси Камоли Хучандӣ, Умар, Туғрали Аҳрорӣ ва дигарон ниғахдорӣ мешаванд [8, с.3].

Ҳамин тавр, омӯзиши фаъолияти илмию таҳқиқотии академик Аҳрор Мухторов нишон дод, ки воқеан устод дар ҷаҳони илм, чун донандаи хуби сарчашмаҳои нодири асримиёна, хатҳои қадима, манбаъшинос, таърихнигор, бостоншинос, мардумшинос ва муҳаққиқи мумтози катибаҳои рӯи сангу кӯҳ шинохта шуда, аз худ мероси гаронбаҳои илмӣ боқӣ гузоштаанд. Истифодаи ин мерос бешак барои шинохти таъриху тамаддуни миллати тоҷик ҳамчун манбаи нодир мусоидат карда, имкон медиҳад, ки донишҳои нави илмӣ марбут ба соҳаҳои мухталифи илм ҳосил шаванд.

Адабиёт

1. Абдукаримов, Ҷ. Саҳми академик Аҳрор Мухторов дар рушди маъхазшиносии тоҷик [Матн] / Ҷ. Абдукаримов // Муаммоҳои илму фан аз нигоҳи муҳаққиқон: конференсияи илмӣ байналмилалӣ. – Душанбе, 2004. – С.34.
2. Бобохонов, М.М. Инсон, олим ва мураббии комил [Матн] / М.М. Бобохонов // Номаи меҳр: маҷмуи мақолаҳои ҷашнӣ. – Душанбе, 2004. – С.10-11.
3. Ёров, А. Гавҳаршиносии илми таърих / А. Ёров // Номаи меҳр: маҷмуи мақолаҳои ҷашнӣ. – Душанбе, 2004. – С.50.
4. Иброҳимов, М. Шӯҳрати олим [Матн] / М. Иброҳимов // Номаи меҳр: маҷмуи мақолаҳои ҷашнӣ. – Душанбе, 2004. – С.35.
5. Исоматов, М.М. Муаррих ва муаллими бузург [Матн] / М.М. Исоматов // Номаи меҳр: маҷмуи мақолаҳои ҷашнӣ. – Душанбе, 2004. – С.26-27.

6. Исоматов, М. Сангнавиштаҳо ҳам таъриханд [Ба ифтихори 75 –умин солгарди таърихшиноси тоҷик, академик Аҳрор Мухторов] [Матн] / М. Исматов // Чархи гардун. – 1999. – 5 ноябр.
7. Қосимов, Н. Поягузори катибашиносии тоҷик [Матн] / Н. Қосимов // Дидаи бедори таърих: маҷмуаи мақолаҳо бахшида ба 90-солагии академик Аҳрор Мухторов. – Душанбе: Бухоро, 2014. – С. 94-103.
8. Мухторов, А. Аз паи мероси ниёгон [Матн] / А. Мухторов // Мероси ниёгон. – 1999. – №9. – С.3.
9. Мухторов, А. Аз паи таърихи куҳан [Матн]: кайдҳои сафари Афғонистон / А. Мухторов. – Душанбе: Ирфон, 1975. – С.7.
10. Мухторов, А. Санг ҳам диле дорад. [Матн] // А. Мухторов. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 112 с.
11. Мухторов Аҳрор [Матн] // Энциклопедияи советии тоҷик (Ленинобод -Мухит). – Душанбе: СИЭСТ, 1983. – Ҷ.4. – С.602.
12. Муллоҷонов, С. Муҳаққиқи таърихи Кӯҳистон [Матн] /С. Муллоҷонов // Номаи меҳр: маҷмуи мақолаҳои ҷашнӣ. – Душанбе, 2004. – С.45.
13. Муҳаммадҷон, М. Авроқи сангро хонда... [Доир ба олими таърихшинос А. Мухторов] [Матн] / М. Муҳаммадҷон // Илм ва ҳаёт. – 1990. – №10. – С.5.
14. Муҳиддинов, С. Таърихнигори барҷастаи санъату ҳунари халқи тоҷик: Академик Аҳрор Мухторов ва баъзе масъалаҳои омӯзиши санъати халқи тоҷик [Матн] / С. Муҳиддинов // Паёмномаи фарҳанг. – 2011. – №2. – С.31.
15. Набиева, Р.А., Зикриёев, Ф.Б. Олими шинохта ва инсони бузург [Матн] / Р.А. Набиева, Ф.Б. Зикриёев // Номаи меҳр: маҷмуи мақолаҳои ҷашнӣ. – Душанбе, 2004. – С.21.
16. Насриддинов, Х. Н. Вклад академика А.М. Мухторова в изучение истории таджикского народа [Текст]: автореф. дис...на соискание учёной степени канд. истор. наук. – Душанбе, 2011. – С.20; Мухторов, А. Очерки из истории Ура – тюбинского владения во второй половине XIX века [Текст]: дис.... на соискание ученой степени канд. истор. наук. – Сталинабад, 1955. – 325 с.
17. Одинаев, С. Лахзаҳои нотакрор: Ба хотираи академик Аҳрор Мухторов [Матн] / С. Одинаев // Омӯзгор. – 2004. – 7 ноябр.
18. Пирумшоев, Ҳ. Академик Аҳрор Мухторов [Матн] / Ҳ. Пирумшоев // Таърихнигории халқи тоҷик дар тарозуи таърихнигорӣ. – Хучанд, 2014. – С. 358-360.
19. Ҷалилов, А. А. 80 – соли бофайзу бошараф [Матн] / А.А. Ҷалилов // Номаи меҳр: маҷмуи мақолаҳои ҷашнӣ. – Душанбе, 2004. – С.4-5.
20. Шералиев, М. Армуғони таърихнигор [Матн] /М. Шералиев // Газетаи муаллимон. – 1984. – 20 ноябр.

САҲМИ АКАДЕМИК АҲРОР МУХТОРОВ ДАР ТАҲҚИҚИ МАЪХАЗҲОИ ТАЪРИХӢ

Дар мақолаи мазкур доир ба саҳми академик Аҳрор Мухторов дар таҳқиқ ва ҷамъоварии маъхазҳои таърихӣ маълумот оварда шудааст.

Академик А.Мухторов шарҳи мухтасари ҷандин сарчашмаҳои махсус барои “Энциклопедияи Советии Тоҷик” таълиф намудааш, аз қабилӣ “Абдуллонома”, “Аҷоиб-ул-мақдур фи ахбори Темур”, “Баҳр-ул-асрор” (ҷилди 1), “Гулшан - ул - мулук”, “Зайн-ул-ахбор”, “Зафарнома”, “Зафарномаи Хусравӣ” (ҷилди 2), “Китоб-ул-футуҳ” (ҷилди 3), “Манбаъшиносӣ”, “Миръот-улфутуҳ” (ҷилди 4), “Силсилат-улсалотин”, “Таворихи манзума”, “Таърихи авоил ва авохир”, “Таърихи Саидроқим”, “Таърихи

Шохруҳӣ”, “Таърихи Ҳирот”, “Том-ут-таворих”, “Тӯҳфаи хонӣ”, “Тӯҳфаи шоҳӣ” (чилди 7) ва даҳҳо маълумоти доир ба дастхатҳои дар китобхонаю бойгонии мамалики хориҷа, ки хангоми сафарҳои расмиву илмӣ олим дарёфт намудааст. Академик А. Мухторов дар ҷодаи маъхазшиносӣ дар ҷумҳурии мавқеи пешсафӣ дошт.

Дар бойгонии шуъбаи таърихи қадим ва асрҳои миёнаи Институти таъриху бостоншиносӣ ва мардумшиносии Академияи илмҳои Тоҷикистон (АМИТ) академик А. Мухторов 7 ҳазор асноди нодиртарини асрҳои XV-XIX-ро, ки ба таъриху тамаддуни тоҷикон ва дигар халқҳои Осиёи Миёна марбутанд, гирд овардааст.

Калидвожаҳо: А. Мухторов, Ёротеппа (Истаравшан), Тоҷикистон, Осиёи Миёна, Мовароуннаҳр, Бухоро, Самарқанд, Афғонистон, Ҳиндустон, асрҳои XV-XIX, дастхат, маъхаз, катиба, таърихнигорӣ.

ВКЛАД АКАДЕМИКА АХРОРА МУХТОРОВА В ИССЛЕДОВАНИЕ ИСТОРИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ

В данной статье представлена информация о вкладе академика Ахрора Мухторова в исследование и сбор исторических источников. Академик А. Мухторов написал краткую характеристику нескольких специальных источников для «Советско-Таджикской энциклопедии», таких как «Абдуллонома», «Аджаиб-уль-мақдур фи ахбори Темур», «Бахр-ул-асрор» (том 1), «Гульшан-ул-Мулук», «Зайн-уль-ахбор», «Зафарнаме», «Зафарномаи Хосрави» (Том 2), «Китаб-уль-Футух» (Том 3), «Источниковедение», «Миръот-уль-Футух» (Том 4), «Силсилат-улсалотин», «Таворихи манзума», «Таърихи авоил ва авохир», «История Саидракима», «История Шахрухи», «История Герата», «Том-ут-Таварих», «Тухфаи хони», «Тухфаи шоҳи» (Том 7) и десятки сведений о рукописях в библиотеках и архивах зарубежных стран, которые учёный обнаружил во время служебных и научных поездок, которые академик А. Мухторов занимал ведущее положение в области источниковедения в республике.

Академик А. Мухторов собрал в архиве отдела древней и средневековой истории Института истории, археологии и этнографии Академия наук Таджикистана (НАНТ) 7000 редких документов XV-XIX веков, связанных с историей и цивилизацией таджиков и других народов Средней Азии.

Ключевые слова: А. Мухторов, Уротеппа (Истаравшан), Таджикистан, Средняя Азия, Мавераннахр, Бухара, Самарканд, Афганистан, Индия, XV-XIX вв., рукопись, источник, надпись, историография.

CONTRIBUTION OF ACADEMICIAN AHROR MUKHTOROV TO THE RESEARCH OF HISTORICAL SOURCES

This article presents information about the contribution of Academician Ahror Muhtorov to the research and collection of historical sources. Academician A. Muhtorov has compiled a brief overview of several special sources for the "Soviet Tajik Encyclopedia", such as "Abdullonoma", "Ajaib-ul-maqdur fi akhbari Temur", "Bahr-ul-asror" (volume 1), "Gulshan-ul-muluk", "Zayn-ul-akhbor", "Zafarnoma", "Zafarnoma Khusravi" (volume 2), "Kitab-ul-futuh" (volume 3), "Manbaishnosin", "Mir'at-ul-futuh" (volume 4), "Silsilat-ul-salatin", "Tawarikhi manzuma", "Tawarikhi awail va awahir", "Tawarikhi Saidrakim", "Tawarikhi Shahruhi", "Tawarikhi Herat", "Tom-ut-tawarikhi", "Tuhfai khani", "Tuhfai shahi" (volume 7) and dozens of pieces of information about manuscripts in libraries and archives of foreign countries, obtained during official and scientific trips. Academician A. Muhtorov held a leading position in the field of archaeology in the republic.

In the archives of the Department of Ancient and Medieval History of the Institute of History, Archaeology and Ethnology of the Academy of Sciences of Tajikistan (NAST), Academician A. Mukhtorov has collected 7 thousand of the rarest documents of the 15th-19th centuries, related to the history and civilization of the Tajiks and other peoples of Central Asia.

Keywords: A. Muhtorov, Uroteppa (Istaravshan), Tajikistan, Central Asia, Maverannahr, Bukhara, Samarkand, Afghanistan, India, 15th-19th centuries, manuscript, source, inscription, historiography.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарофуддинов Сухроб Саломович - номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихнигорӣ ва архившиносии факултети таърихи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тел.: (+992) 989152767; Почтаи электронӣ: sharofuddinov1982@mail.ru

Сведения об авторе: Шарофуддинов Сухроб Саломович - кандидат исторических наук, доцент кафедры историографии и архивоведения исторического факультета Таджикского национального университета, Тел.: (+992) 989152767; Электронная почта: sharofuddinov1982@mail.ru

Information about the author: Sharofuddinov Sukhrob Salomovich - Candidate of Historical Sciences, *docent* of the Department of Historiography and Archival Science, Faculty of History, TNU. Phone: (+992) 989152767; Email: sharofuddinov1982@mail.ru

ТДУ [9+008+7.072.2] (091): 323 (575.3)

ТАЪРИХНИГОРИИ ТАЪРИХИ ФАЪОЛИЯТИ МУАССИСАҲОИ ИҶТИМОӢ-ФАРҲАНГӢ ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛ

Шарифзода Фирдавс

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон

Дар солҳои аввали соҳибистиклолии Тоҷикистон доир ба масъалаҳои мубрами соҳаи фарҳангу санъат дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ мақолаҳои проблемавӣ ба таърих расиданд, ки аз нигоҳи мазмуну муҳтаво ва масъалагӯзорӣ дархӯри ҳамон айём буданд ва роҳи равиши ҳалли муаммоҳои ҷойдоштаро бозгӯ мекарданд. Масалан, дар мақолаи «Дӯкон ба чӣ қор ояд агар моя набошад. Таъсиси Китобхонаи миллии зарур», ки дар рӯзномаи Садои мардум (1991. – 13 ноябр) ҷоп шуд, мусоҳибаи рӯзноманигор А. Муҳаммадӣ бо китобшиноси маъруфи тоҷик, номзади илмҳои педагогӣ, профессор Раҳимҷони Шарофзода оид ба масъалаи таъсиси Китобхонаи миллии пешниҳод гардид. Дар робита ба ин, соли 1992 Консепсияи (ақоиди асосии) «Китобхонаи миллии Тоҷикистон» [19] аз ҷониби ин олим таҳия шуд ва оид ба мазмуну муҳтавои он андешаҳои муҳаққиқон С. Шосаид ва Б. Холов зерӣ сарлавҳаи «Таъсиси Китобхонаи миллиро таъхир набояд» дар рӯзномаи «Адабиёт ва санъат» (1992. – 12 апрел) интишор ёфт. Сипас лоиҳаи алтернативии «Консепсияи Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз ҷониби доктори илмҳои педагогӣ, профессор Сафар Сулаймонӣ дар рӯзномаи «Садои мардум» (1992. – 25 апрел) таҳти унвони «Зарурияти бунёди Китобхонаи миллии» ба таърих расид. Ҳамзамон, ин олим ҷиҳати ҳалли масъалаи пешниҳодшуда тавассути мақолаи «Китобхонаи миллии чӣ гуна бошад?» (Қавонони Тоҷикистон. – 1992. – 30 май) афқору андешаҳои худро баён кард. Дар заминаи консепсияҳои таҳияшуда, омӯзишу таҳлили афқору андешаҳои олимони соҳаи

китобдорӣ ва пешниҳоди Вазорати фарҳанги ҷумҳурӣ бо қарори Шурои Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 июли соли 1993, таҳти №328 Китобхонаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавсӣ аз мақоми миллий бархурдор шуд. Яъне туфайли масъалагузорӣ дар матбуоти даврӣ ва таҳияи ҳуҷҷатҳои болозикр имкон фароҳам омад, ки дар фаъолияти яке аз китобхонаҳои бузурги кишвар бо дарназардошти талаботҳои даврони соҳибистиклолӣ тағйироту навгониҳо ҷорӣ карда шавад.

Чунин мақолаҳои проблемавӣ оид ба масъалаҳои ҳалталаби санъати миллий, аз ҷумла санъати театри ва санъати мусиқӣ низ дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ ба таъб расидаанд. Масалан, дар мақолаи И. Абдурашидов ва Х. Майбалиев «Театр бедор мешавад» (Паёми Душанбе. – 1992. – 15 январ) доир ба дурнамои фаъолияти Театри академӣ-драмавии ба номи А. Лохутӣ ва мақолаи А. Низом «Начоти санъат начоти мост» (Ҷавонони Тоҷикистон. – 1992. – 28 январ) роҷеъ ба проблемаҳои ҳалталаби санъати мусиқӣ, мулоҳизаҳои ҷолиб баён ёфтаанд.

Доктори илмҳои санъатшиносӣ, профессор Низом Нурҷонов дар мақолаи «Культура Таджикистана: проблемы и беды» [8] андешаҳои худро дар бораи вазъии воқеии санъати театрии аввали солҳои соҳибистиклолии кишвар баён намуда, аз ҷумла қайд намудааст, ки «Тараққиёти минбаъдаи театри муосири тоҷик ба моҳирона азхуд кардан ва ба ҳам пайвастании беҳтарин комёбиҳои маданияти саҳнаи ҷаҳонӣ ва анъанаҳои санъати миллий вобаста аст» [8, с.190]. Илова бар ин, ба андешаи муҳаққиқ «Бе омӯхтани таърих ва назарияи санъати миллий, равандҳои муосири бадеӣ, бе нашри мероси халқи тоҷик дар шаклҳои гуногуни санъат, ҷамъбасти таҷрибаи ҷандинасраи эҷодкорони барҷастаи зебоӣ фарҳангро инкишоф додан ғайриимкон аст» [8, с.190]. Дар робита ба ин, муҳаққиқ нақши Шуъбаи санъати Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистонро дар таҳқиқи масъалаҳои назариявии санъати миллий нек арзёбӣ намуда, қайд менамояд, ки дар тӯли 30 сол дар шуъба театршиносон, мусиқиишиносон, санъатшиносон, киношиносон ва меъморони баландихтисос фаъолият намуда, корҳои зиёди хотирмонро ба сомон расониданд ва асарҳои илмӣ онҳо сазовори эътирофи умумииттифоқӣ гардид. Ҳамзамон, Шуъба метавонист корҳои аз ин ҳам зиёдро ба анҷом расонида, дар рушди санъати ҷумҳурӣ фаъолона ширкат варзад, вале ҳаёти он ниҳоят кам буда, бештари самтҳои асосии фаъолияти шуъба ба мутахассисон таъмин карда нашудааст. Вазъияти ҷопи адабиёти санъатшиносӣ ҷавобгӯи талабот нест ва дар пойтахт панҷ нашриёт фаъолият кунанд ҳам, аммо дар ягонтои онҳо шуъбаи нашри адабиёти мазкур вучуд надорад. Илова бар ин, Фонди ҳуҷҷатҳои илмӣ, фототека ва ҳуҷраи сабти нодири мусиқии халқӣ, ки аз ҷониби Шуъбаи санъат созон дода шудааст, шароити нигоҳдорӣ надоранд. Лентаҳои магнитӣ хушк шуда, маводди экспедитсияҳо нопадид мегарданд. Дар ҷумҳурӣ маҷаллаи махсус оид ба санъат вучуд надорад. Мулоҳизаҳои танқидӣ низ оид ба мусиқӣ ба забони тоҷикӣ ҷоп нашудаанд [8, с.190-191].

Муҳаққиқ дар идомаи мақола камбудҳои дар соҳаи санъати миллий ҷойдоштаро як-як ошкор намуда, пешниҳод менамояд, ки барои тақвияти тарбияи эстетикӣ аҳоли зарур аст, ки сараввал дастури таълимии «Асосҳои санъат» ба забони тоҷикӣ, бо тайёр кардани муаллимони ояндаи забон ва адабиёти тоҷик, ки битавонанд ин фанро таълим диҳанд, таҳия карда шавад. Ҳамзамон, дар назди нашриёти «Адиб» редакцияи «Санъат», дар назди нашриёти «Маориф» редакцияи адабиёти оммавӣ оид ба санъат барои толибилмону донишҷӯён ва барои оммаи васеи хонандагон маҷаллаи «Санъати халқи тоҷик» таъсис дода шаванд. Илова бар ин, ба андешаи муҳаққиқ таъсиси омӯзишгоҳи хореографӣ, тарбияи мутахассисони баландихтисоси соҳаи санъат ва

бунёди инфрасохтори зарурӣ метавонад барои ҳалли мушкилоти мавҷуда мусоидат намояд [8, с.192].

Дар мақолаи собиқ вазири фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон Т. М. Абдушукурова «Фарҳанг чехраи миллат аст» [1] бурду бохти фарҳанги миллий дар ибтидои солҳои навадуми асри XX воқеъбинона таҳлил шуда, проблемаҳои ҷойдоштаи соҳа ошкор шудаанд. Бахусус дар мақола ба вежагиҳои вазъи муассисаҳои иҷтимоӣ-фарҳангии кишвар дар шароити гузариш ба иқтисоди бозаргонӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир карда шудааст. Аз ҷумла қайд гардидааст, ки «...моро ҳолати таъминоти молиявӣ, моддию техникии равнақи фарҳанги тоҷик, хусусан дар шароити иқтисодиёти бозаргонӣ ба ташвиш андохтааст. Охир, дар ҷумҳурӣ 1286 маҳалли аҳолиашон аз 300 нафар зиёд буда, китобхона надоранд, дар 1597 маҳал клуб нест, аз 1124 ёдгории таърихиву фарҳангии таҳти ҳифзоти давлат ҳамагӣ 13-тоаш тармим шудаасту халос» [1, с.5]. Ба андешаи вазир, тақвияти заминаи моддию техникии муассисаҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ, қабл аз ҳама, ҷустуҷӯи манбаҳои иловагиро тақозо менамояд ва дар назди вазорат барпо намудани «Ҳазинаи инкишофи маданият» метавонад ба сифати яке аз чунин манбаҳо дар ҷумҳурӣ махсуб ёбад. Вазир дар баробари зикри аҳаммияти ба эҳтиёҷоти китобхонаву осорхонаҳо, мактабҳои мусиқӣ маблағ ҷудо кардани корхонаю ташкилотҳо, ҳамзамон аз вазъи нгувори таълими фанҳои мусиқӣ, суруд ва расмкашӣ, ки бо мутахассисони баландихтисос таъмин нашудаанд, нарасидани асбобҳои хуби навозандагӣ дар синфҳои мусиқӣ, кашол ёфтани сохтмони бинои муассисаҳои таълимии соҳаи фарҳанг ва камтаваҷҷуҳии масъулини мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ ҷиҳати тарбияи мутахассисони баландихтисос барои муассисаҳои иҷтимоӣ-фарҳангии маҳалҳо изҳори нигаронӣ карданд [1, с.6].

Соли 1995 дар шаҳри Душанбе конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ таҳти унвони «Фарҳанг ва бозор» [15] бо иштироки аҳли илм ва мутахассисони соҳаи фарҳанг баргузор гардид, ки дар он самтҳои афзалиятноки муассисаҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ дар шароити гузор ба иқтисоди бозаргонӣ мавриди баррасӣ қарор гирифт ва дурнамои рушди фаъолияти ин муассисаҳо дар давраи нав муайяну мушаххас карда шуданд. Аз ҷумла, дар маърузаи номзади илмҳои педагогӣ, профессор А. Раҳимов проблемаҳои фароҳамоварии иттилоотии илм ва маданияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар айёми иқтисоди бозаргонӣ мавриди баррасӣ қарор гирифт [12]. Масъалаҳои марбут ба фаъолияти осорхонаҳои хусусӣ дар давраи иқтисоди бозаргонӣ дар маърузаи муҳаққиқ М. Салимов арзёбӣ шуд [13].

Минбаъд ҳам ба омӯзишу таҳқиқи ин мавзӯ аз ҷониби мутахассисони соҳа таваҷҷуҳ зоҳир карда шуд. Масалан, дар мақолаи муҳаққиқ М.Турсунова «Муассисаҳои фарҳангӣ фароғатӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ» [14] ва тавсияҳои методии Д. Нозимова «Фаъолияти тичоратии муассисаҳои фарҳангӣ-фароғатӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ» [7] масъалаҳои мутобику созгор намудани фаъолияти муассисаҳои фарҳангӣ-фароғатӣ ба шароити иқтисоди бозорӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтанд.

Дар таҳқиқоти собиқ вазири фарҳанги ҷумҳурӣ, профессор Р. Амиров «Масъалаҳои рушди фарҳанги миллий дар даврони соҳибистиклолии Тоҷикистон (1991-2001)» [2] аз нигоҳи илмӣ самтҳои инкишофи фарҳанги миллий дар даҳсолаи аввали даврони соҳибистиклолии кишвар мавриди таҳлил қарор гирифта, новобаста ба душвориҳои иқтисодӣ ва ҷанги шаҳрвандӣ сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон зери роҳбарии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар соҳаи фарҳанг бо далелҳо асоснок карда шудааст. Ҳамзамон, муҳаққиқ бар асоси маводи бойгонӣ кӯшиш намудааст, ки саҳми Вазорати фарҳанг ва муассисаҳои зертобеи онро дар ташкил ва баргузори чорабиниҳои гуногуни маърифативу фарҳангӣ дар давраи барои ҷумҳурӣ ниҳоят душвори таърихӣ бо зикри санадҳои меъёриву ҳукукии қабулшуда, корҳои

баанҷомрасида нишон диҳад, фаъолияти муассисаҳои фарҳангӣ ва таъбу нашрро дар инъикоси дастовардҳои замони истиқлол таҳлил намояд. Аз ҷумла, муҳаққиқ вазъи муассисаҳои фарҳангиро дар даҳсолаи аввали даврони истиқлол мулоҳизакорона таҳлил намуда, чунин шарҳ додааст: «Даҳ соли Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои муассисаҳои фарҳангии ҷумҳурӣ низ солҳои дастовард ва билкул тағйир додани фаъолият дар ҳама ҷабҳаҳо буд. Аз рӯзҳои нахустини истиқлолият муассисаҳои фарҳангии кишвар бо назардошти тарбияи маънавии ҷомеа, бузургдошти забони давлатӣ, ифтихори ватандорию меҳанпарастӣ фаъолияти худро дар асоси талаботи давраи замони соҳибистиқлолӣ ба роҳ монда, ба дастовардҳои назаррас ноил гардиданд.... Аммо, мутаассифона, ҳамаи ин дастовардҳои соли аввали Истиқлолият бо низоъҳои дар кишвар рух дода аз байн рафт. Фаъолияти муассисаҳои фарҳангӣ гуёе комилан қатъ гардид. Ва бо ҳамин сабаб дар ҷомеа костагии фарҳангӣ рух дод» [2, с.23-24]. Қайд гардидааст, ки Вазорати фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон тӯли солҳои 1995-2000 барои беҳтар намудани фаъолияти муассисаҳои фарҳангӣ ва бо истифода аз неруи илмиву маърифатии онҳо баргузор кардани силсилаи чорабиниҳо дар самти таҳкими сулҳу салоҳ, якдигарфаҳмӣ ва ваҳдати миллӣ фаъолияти бригадаи тарғиботиро, ки дар ҳаёти он олимон, шоиру нависандагон ва санъаткорони варзидаи ҷумҳурӣ шомил буданд, роҳандозӣ намуд. «Ҳаёти эҷодии ин бригада ба нуқтаҳои доғи кишвар – вилояти Хатлону водии Рашт дар давраи сафар дошт, ки байни қувваҳои ҳукумативу муҳолифин муқовимат идома дошт. Олимону адибон ва санъаткорон дар байни мардум, сарбозону қувваҳои муқовиматкунанда сиёсати сулҳҷӯнаву фарҳангии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро тарғибу ташвиқ намуда, дар як вақт бо барномаҳои пурмуҳтавои публитсистиву консертӣ баромад мекарданд» [2, с.24-25].

Тадбири дигаре, ки тибқи дастури Сарвари давлат аз ҷониби Вазорати фарҳанг дар солҳои аввали соҳибистиқлолӣ роҳандозӣ шуд ин ташкил ва баргузории Рӯзҳои фарҳанг байни ноҳияву вилоятҳои ҷумҳурӣ буд. Чорабиниҳои мазкур дар вилоятҳои Хатлон, Суғд, Бадахшон ва водии Ҳисору Рашт дар сатҳи баланд баргузор гардиданд. Муҳаққиқ аҳамияти баргузории Рӯзҳои фарҳангиро дар таҳкими сулҳу дӯстӣ бисёр муҳим арзёбӣ намуда, чунин натиҷагирӣ кардааст: «баргузории рӯзҳои фарҳанг дар байни водию вилоятҳо дар таҳкими сулҳу салоҳи кишвар ва раванги робитаҳои фарҳангӣ нақши муҳим гузошт. Тайи ҳафт соли охир дар байни водию вилоятҳои ҷумҳурӣ беш аз бист маротиба рӯзҳои фарҳангӣ баргузор гардид, ки дар он садҳо нафар адибону санъаткорон, олимону мутахассисон иштирок доштанд. Ва аз суҳану ҳунари онҳо ҳазорҳо нафар сокинони кишвар баҳра бардоштанд» [2, с.27].

Ҳамзамон, дар таҳқиқоти мазкур муҳаққиқ фаъолияти муассисаҳои фарҳангӣ, аз қабили Филармонияи давлатии Тоҷикистон, Театри опера ва балети ба номи С. Айнӣ, Театри давлатии академӣ-драмавии ба номи А. Лоҳутӣ, Театри давлатии ҷавонони Тоҷикистон ба номи М. Воҳидов, Театри давлатии драмаи русии ба номи В. Маяковский, Театри мазҳакаи мусикии шаҳри Хучанд ба номи Камол Хучандӣ, Театри давлатии луҳтаки шаҳри Душанбе, Театри луҳтаки шаҳри Чкаловск, Ансамбли давлатии рақсии «Лола», дастаҳои ҳунарии «Зебо», «Гулшан», «Ҷаҳоноро», ансамбли тарона ва рақси «Сомон», Сирки давлатии Тоҷикистон, Китобхонаи миллии Тоҷикистон ба номи А. Фирдавсӣ, Осорхонаи миллии Тоҷикистон ба номи К. Бехзод мавриди омӯзиш қарор дода, саҳми ин муассисаҳоро дар баргузории Фестивал-озмуни ҷумҳуриявии телевизионии эҷодиёти халқ «Андалеб-2001», озмунҳои ҷумҳуриявии «Дутори заррин», «Шоҳномаҳои», «Ганҷина», «Ғунҷаҳои санъат», «Ахтарон», «Ҷароғи ҳидоят», «Дониш талабу бузургии омӯз» ва дигар чорабиниҳои фарҳангӣ неқ арзёбӣ кардааст. Дар ин таҳқиқот фаъолияти нашриётҳои «Ирфон», «Адиб», «Саридораи илмӣ Энсиклопедияи Миллии Тоҷик», Ҷамъияти саҳҳомии навъи кушоди

«Матбуот», Корхонаи давлатии таъмину тиҷорати «Китоб», Палатаи давлатии китобҳо, чопхонаҳои шахриву ноҳиявӣ ва ҷумҳуриявӣ низ омӯхта шудааст. Дар радифи таҳқиқи фаъолияти муассисаҳои интишорӣ, инчунин муҳаққиқ ба омӯзиши фаъолияти маҷаллаҳои ҷумҳуриявии «Тоҷикистон», «Фирӯза», «Фарҳанг», «Истиқбол», «Чашма», «Хорпуштак» таваҷҷуҳ зоҳир карда, нақши рӯзномаҳои «Садои мардум», «Ҷумҳурият», «Народная газета», «Бизнес и политика», «Қавонони Тоҷикистон», «Чархи гардун», «Адабиёт ва санъат», «Субҳи Ғозималик», «Паёми Истаравшан» «Ҳисори шодмон», «Симои Данғара», «Зарафшон», «Ҳақиқати Ленинобод», «Хатлон», «Набзи Қургонтеппа»-ро дар тарғибу ташвиқи сиёсату идеологияи давлат ва Ҳукумати ҷумҳурӣ дар роҳи истиқрори сулҳу ваҳдати миллӣ ва бунёди ҷомеаи демокративу дунявӣ воқеъбинона нишон додааст.

Инчунин, дар таҳқиқот масъалаҳои густариши робитаҳои байналмилалӣ фарҳангӣ байни Вазорати фарҳанг ва муассисаҳои зертобегӣ он бо кишварҳои хориҷӣ ва созмону ташкилотҳои байналхалқӣ, роҳандозии корҳои таъмиру тармими ёдгориҳои таърихӣ дар қаламрави ҷумҳурӣ ва ба талаботҳои даврони соҳибистиклолӣ мувофику мутобиқ намудани самтҳои афзалиятноки таълиму тарбияи мутахассисони соҳаҳои фарҳангу санъат дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи махсус ва иштироки толибилмонӣ донишҷӯёнӣ ин муассисаҳо дар ҷорабиниҳои ватанӣ ва байналмилалӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Соли 2004 бахшида ба 50-солагии таъсиси Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон китоб таҳти унвони «Чашни тиллоӣ» [9] ба таърифи расид. Китоб аз сарсухан, 12 фасл, ва рӯйхати маъхазҳо иборат аст. Дар он оид ба таърихи 50-солаи Вазорати фарҳанги ҷумҳурӣ ва муассисаҳои зертобегӣ он маводи нодири таърихӣ ҷамъоварӣ шуда, маълумоти ҷолиб пешниҳод шудааст. Инчунин, дар китоби мазкур фаъолияти муассисаҳои фарҳангии ҷумҳурӣ дар 12 соли даврони истиқлол мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор гирифтааст. Чунонки аз таҳлили мазмуну муҳтавои китоб бармеояд, бахшу фаслҳои китоб бештар дар заминаи ҳисоботи муассисаҳои фарҳангӣ ва маълумотҳои хаттиву шифоҳӣ вазирони барҳаёт, сарварони раёсатҳо ва роҳбарони муассисаҳои тобегӣ вазорат таҳия шудааст.

Фаъолияти бистсолаи (1991-2011) муассисаҳои фарҳангии кишвар дар даврони истиқлол дар маҷмуаи «Фарҳанг ва истиқлол» [16] инъикос ёфтааст. Дар маҷмуаи мазкур оид ба самтҳои гуногуни фаъолияти раёсату шӯъбаҳои Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон, идораву шӯъбаҳои фарҳанги мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ ва муассисаҳои зертобегӣ вазорат, аз қабилӣ Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи А.Фирдавсӣ, Китобхонаи давлатии бачагонаи ҷумҳуриявии ба номи М.Миршакар, Осорхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи К. Бехзод, Мучтамаи ҷумҳуриявии осорхонаҳои Кӯлоб, Маҷмааи ҷумҳуриявии таърихӣ фарҳангӣ, мамнӯъгоҳҳои таърихӣ фарҳангии Ҳисор, Хулбук, Осорхона-мамнӯъгоҳи ҷумҳуриявии Данғара, Театри академӣ-драмавии ба номи А. Лоҳутӣ, Театри опера ва балети ба номи С. Айнӣ, Театри драмавии русии ба номи Вл. Маяковский, Театри давлатии ҷавонон ба номи М. Воҳидов, Театри давлатии лухтак, Филармонияи давлатии Тоҷикистон, Муассисаи давлатии Сирки тоҷик, Театри ҷумҳуриявии мусиқӣ-драмавии ноҳияи Данғара маълумоти муҳтасар дода шудааст. Ҳамзамон, дар маҷмуаи «Фарҳанг ва истиқлол» фаъолияти муассисаҳои таълимӣ ва илмӣ соҳаи фарҳангу санъат, аз қабилӣ Донишқадаи давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода, Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Т.Сатторов, Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотӣ фарҳанг ва иттилоот, Коллеҷи ҷумҳуриявии фарҳанги ба номи П. Буйдоқов, Коллеҷи ҷумҳуриявии рассомии ба номи М. Олимов, Мактаб-интернати миёнаи махсуси санъати ҷумҳуриявӣ ба номи М.Атоев, Мактаб-интернати

миёнаи махсуси мусиқии ҷумҳуриявӣ ба номи З.Шаҳидӣ, Коллеҷи санъати ба номи А. Бобоқулов, Коллеҷи санъати ба номи К. Қурбонов, Коллеҷи санъати ба номи Содирхони Ҳофиз ва муассисаҳои таъъу наشري ҷумҳурӣ, аз қабилӣ наشريётҳои «Ирфон», «Адиб», «Маориф ва фарҳанг», Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи миллии тоҷик, ҶСШК «Матбуот», Корхонаи давлатии таъминот ва савдои «Китоб», Комбинати полиграфии Душанбе, маҷаллаҳои «Тоҷикистон», «Илм ва ҳаёт», «Чашма», «Фирӯза», «Истиқбол» ва рӯзномаи «Анбоз» мавриди арзёбӣ қарор гирифтаанд. Илова бар ин, дар маҷмуаи мазкур оид ба масъалаҳои омӯзиш ва гиромидошти ёдгориҳои таърихӣ фарҳангии Тоҷикистон таваҷҷуҳи хосса зоҳир карда шудааст. Аз ҷумла, қайд гардидааст, ки маҳз дар даврони соҳибистиклолии кишвар ҳифзу нигоҳдорӣ ва тармиму таъмири ёдгориҳои таърихӣ, фарҳангӣ, бостонӣ ва меъморӣ имконпазир гардида, дар ин самт корҳои шоён таҳсин амалӣ шудаанд. Масалан, тибқи маълумоти Идораи фарҳанги МИҲД-и вилояти Хатлон то соли 2011 дар қаламрави вилоят чунин ёдгориҳо: мақбараҳои Мир Сайид Али Ҳамадонӣ ва Ҳоча Абуисҳоки Хатлонӣ дар шаҳри Кӯлоб, мақбараҳои Мир Саид Ҷалолиддини Гулдаста, Ҳочаи Нур, Ҳасан Шоҳи Хомӯш дар ноҳияи Муъминобод, Мақбараи Ҳоча Машҳад дар ноҳияи Шаҳритус, Мақбараи Имом Зайналообиддин дар ноҳияи Ҷиликул (ҳоло Дӯстӣ), Мақбараи Шоҳ Неъматуллои Зарробӣ дар ноҳияи Балҷувон, мақбараҳои Мавлоно Тоҷиддин ва Мавлоно Обиддин дар ноҳияи Данғара, Мақбараи Шайхёрмуҳаммади Валӣ дар ноҳияи Шӯрообод (ҳоло Шамсиддин Шоҳин), Мақбараи Султон Увайси Қаранӣ дар ноҳияи Ховалинг, Мақбараи Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ дар ноҳияи Темурмалик, Қаблаи асримиёнагии шохони Хатлон – Ҳулбук дар ноҳияи Восеъ тармиму таъмир ва барқарор карда шудаанд [16, с.55-56].

Азбаски маҷмуаи «Фарҳанг ва истиқлол» ба бистсолагии Истиқлолияти давлатӣ бахшида шуда, хусусияти ҷашниро доро мебошад, дар он бештар дастовард ва комёбиҳои назарраси муассисаҳои фарҳангии кишвар дар даврони истиқлол муаррифӣ шудаанд. Дар замиаи маҷмуаи мазкур «Рӯйхати нигораҳои санъати тасвирӣ, ки ҷиҳати пурра гардонидани фонди Осорхонаи миллии Тоҷикистон дар бист соли истиқлолият харидорӣ шудаанд» (саҳ.163-167), «Рӯйхати экспонатҳои барои осорхонаҳои ҷумҳуриявӣ аз ҷониби Вазорат харидоришуда» (саҳ.168-169), «Рӯйхати ашёи фарҳангие, ки баъди мусодира аз ҷониби кормандони Хадамоти гумруки ҶТ тавассути комиссияи экспертизаи бадеӣ ба осорхонаҳои зертобеи Вазорат супурда шудаанд» (саҳ.170-171), «Рӯйхати асарҳои мусиқии солҳои истиқлолият» (саҳ.172-174), «Рӯйхати асарҳои солҳои истиқлолият барои театр» (саҳ.175-184), «Феҳристи китобҳои мунташираи муассисаҳои нашриявии тобеи Вазорати фарҳанг дар солҳои 1991-2011». Муассисаи нашриявии «Ирфон» (саҳ.185-218), Муассисаи нашриявии «Адиб» (саҳ.219-262), Муассисаи нашриявии «Маориф ва фарҳанг» (саҳ.263-284), «Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи миллии тоҷик» (саҳ.285-289), «Таъмини Барномаи компютеркунонии муассисаҳои таълимии фарҳанг ва санъат барои солҳои 2007-2011» (саҳ.290-291), пешниҳод шудаанд, ки барои омӯзиши масъалаҳои марбут ба мукамалгардонии фонди осорхонаҳои мамлакат бо экспонатҳои нав ва вазъи интишори китобҳои тозанаشر дар бист соли даврони истиқлол муфид мебошанд.

Таърихи ду даҳсолаи аввали ҳаёти сиёсӣ иқтисодӣ, илмиву маърифатӣ ва фарҳангии Тоҷикистони соҳибистиклол инъикоси воқеии худро дар ҷилди VI силсилакитоби «Таърихи халқи тоҷик» ёфтааст. Дар боби 7-и ҷилди мазкур таҳти унвони «Фарҳанги Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият» [6] фаъолияти муассисаҳои иҷтимоӣ-фарҳангии кишвар мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтааст. Муҳаққиқон дар заминаи таҳлили маводи бойгонӣ, санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, паёму суҳанрониҳои Президенти мамлакат, маҷмуаҳои оморӣ ва матбуоти даврӣ (асосан хабару гузоришҳои

дар саҳифаҳои рӯзномаҳои «Садои мардум», «Коммунист Таджикистана», «Народная газета», «Бизнес и политика», «Курьер Таджикистана», «Азия-Plus», «Вечерний Душанбе», «Дайджест», «Содружество», «Восточный экспресс» чопшуда) вазъи воқеии солҳои аввали соҳибистиклолии кишварро воқеъбинона омӯхта, ба ҳулосае омаданд, ки ба вуқӯ пайвастании ҷанги шаҳрвандӣ ба ҳаёти фарҳангии ҷумҳури таъсири ҳалокатовар расонида, захираи маънавию зеҳнии мамлакатро босуръат коҳиш дод. Аз ҷумла, пайомадҳои ҷанги шаҳрвандӣ боиси ҷумҳуриро тарк кардани теъдоди зиёди арбобони варзидаю барҷастаи фарҳангу ҳунар ва илму маориф, сабаби аз ғайолият боз мондани муассисаҳои фарҳангӣ ва расонидани зарари моддӣ ба онҳо гардиданд. Қайд мегардад, ки бо мақсади пешгирии намудани таъсири фарҳангҳои бегона ва мустаҳкам намудани пояҳои ҳукуки фарҳанги миллӣ Ҳукумати ҷумҳури як қатор тадбирҳоро роҳандозӣ намуд, ки таҳия ва қабули силсилаи санадҳои меъёрию ҳукукӣ доир ба соҳаи фарҳанг аз шумули онҳо мебошад. Қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг» (1997) ва «Консепсияи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2005) барои танзими ғайолияти муассисаҳои фарҳангӣ шароит муҳайё сохтанд. Ҳамзамон, дар ин боб вазъи маблағгузори соҳаи фарҳанг тӯли солҳои 1991-2010 бо овардани далелҳои муқоисавӣ таҳлил шуда, оид ба бунёду азнавсозӣ ва таъмиру тармими муассисаҳои фарҳангӣ маълумотҳои мушаххас дода шудааст. Инчунин дар ин боб оид ба бурду боҳти соҳаҳои маорифу адабиёт, таъбу нашр ва ҳамкориҳои онҳо бо ташкилотҳои байналмилалӣ маълумот дода шудааст.

Ҳамзамон, дар даврони истиқлол силсилаи китобҳои ҳодимони илмӣ Шӯъбаи таърихи фарҳанг ва ҳунари Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши АМИТ таҳти унвони «Очеркҳои таърих ва назарияи фарҳанги халқи тоҷик» [10] интишор ёфтаанд. Дар маводди чопшуда масъалаҳои ташаккул, таҳаввул ва рушди фарҳангу ҳунари халқи тоҷик аз даврони қадим то замони муосир таҳқиқу баррасӣ шуда, андешаҳои ҷолиб перомунӣ хифзу нигоҳдорӣ ва истифодаи мероси фарҳангӣ баён ёфтаанд.

Дар даврони истиқлол ба омӯзиши ғайолияти осорхонаҳо ҳамчун марказҳои ҷамъоварӣ, бақайдгирӣ, барқарорсозӣ, омӯзишу таҳқиқ ва хифзу нигоҳдории намунаҳои нодиртарини мероси таърихӣ фарҳангӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир карда шуд. Муайян гардид, ки осорхонаҳо тавассути баргузори силсилаи ҷорабиниҳо дар раванди тарбияи ҳудушиносию ҳудогоҳии миллӣ, муаррифии хотираи таърихӣ ва манзури ҷомеа намудани арзишҳои таърихӣ фарҳангӣ саҳми муносиб гузоштаанд.

Барои шинос намудани аҳли ҷомеа ба дастовардҳои осорхонаҳои Тоҷикистон дар даврони истиқлол, олимони соҳаи осорхонашиносӣ ва дастандаркорони соҳа тавассути васоити ахбори умум, асару рисолаҳо ва маҷмуаҳои илмӣ доир ба масоили назарию амалии ғайолияти осорхонаҳо, маҷмуасозӣ ва хифзу нигоҳдории фонди осорхонаҳо, созмондиҳию баргузори экспертизаҳои илмӣ бадеӣ, омӯзишу таҳқиқ, таҳхис ва тармими ашёҳои осорхона, коллексиянамӣ, ташкили экспозитсия ва ҷорабиниҳои оммавӣ, хизматрасонӣ ба тамошобинон ва дигар масоили марбут ба ғайолияти осорхонаҳо афқору андешаҳои ҳудро баён кардаанд.

Аз ҷумла дар китоби «Истиқлолият ва рушди осорхонаҳои Тоҷикистон» [17] таваҷҷуҳи асосӣ ба таҳқиқи масъалаҳои зерин зоҳир карда шудааст: татбиқи санадҳои меъёрию ҳукукӣ ҳамчун асноди асосии танзимкунандаи ғайолияти осорхонаҳо; фароҳамоварӣ, омӯзиш ва хифзу нигоҳдории меъроси таърихӣ фарҳангӣ дар осорхонаҳо; бунёди осорхонаҳои нав дар даврони истиқлол; саҳми нашрияҳои даврии таҳассусӣ ва маҷмуаҳои илмӣ дар интишори донишҳои осорхонашиносӣ; осори хаттӣ – қисми таркибии фонди осорхонаҳо; нақши сомонаҳои интернетӣ дар тарғибу ташвиқи

ашё ва коллексияи осорхонавӣ; воридоту содироти сарватҳои фарҳангӣ дар Тоҷикистон ва баргардонидани онҳо аз хориҷи кишвар ба ҷумҳурӣ; вазъи тайёр кардани мутахассисони баландихтисоси соҳаи осорхонашиносӣ.

Ба андешаи муҳаққиқ имрӯз соҳаи осорхонашиносии тоҷик ба ҳалли чунин масоил бештар ниёз дорад: таҳияи Кодекси модулии осорхонаҳои Тоҷикистон; таҳияи Консепсияи илмиву бадеии экспозитсияи осорхонаҳо тибқи муқаррароти соҳавии онҳо; таҳияи Нақшаи намунавии мавзӯии экспозитсияи осорхонаҳо тибқи муқаррароти соҳавии онҳо; таҳияи Феҳристи ягонаи ҷопӣ ва электронии ашё ва коллексияи осорхонаҳои Тоҷикистон; татбиқи ҳамаҷонибаи санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ дар танзими фаъолияти осорхонаҳо; батанзимдарории ҳисоби оморӣ осорхонаҳои Тоҷикистон тибқи муқаррароти соҳавӣ новобаста аз шакли моликиятшон ва мансубияти идоравиашон дар қаламрави ҷумҳурӣ; ташкил ва баргузори таҳқиқотҳои сотсиологӣ ҷиҳати омӯзиши дорой ва ноқисии фонди осорхонаҳои Тоҷикистон ва сатҳи дастрасии мардум ба онҳо; таъмини осорхонаҳо бо технологияи замонавӣ ҳифзу нигоҳдорӣ ва тарғибу ташвиқи ашёи осорхонавӣ; таҳияю интишори маълумотнома оид ба тасниф ва гурӯҳбандии қисмҳои таркибии фонди осорхонаҳои Тоҷикистон; бо тавру бояду шояд истифода намудани шабакаи байналмилалӣ Интернет дар тарғибу ташвиқи ашё ва коллексияи осорхонаҳои ҷумҳурӣ; нашри саривақтии нахустини маълумот дар бораи ашё ва коллексияи осорхонавӣ аз ҷониби осорхонаҳо; таҳия ва нашри барнома ва дарсномаҳои таълимӣ барои донишҷӯёни макотиби олӣ доир ба таҳассуси «Осорхонашиносӣ ва ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ»; таҳия ва интишори дастурамалҳо ва тавсияҳои методӣ барои кормандони осорхонаҳо доир ба ҳифзу нигоҳдории ашёи осорхонавӣ [18, с.4-5].

Дар китоби «Пешвои миллат ва рушди осорхонаҳо дар Тоҷикистон» [11] 19 мақолаи мутахассисони соҳаи осорхонашиносӣ ва роҳбарону кормандони осорхонаҳои ҷумҳурӣ ворид шудааст, ки дар онҳо дастовардҳои назарраси соҳаи осорхонашиносии тоҷик дар даври истиқлол, бахусус саҳми бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар гирифтани муаррифи ва тарғиби мероси фарҳанги моддиву ғайримоддии халқи тоҷик ва бунёди осорхонаҳои нави замонавӣ дар қаламрави ҷумҳурӣ мавриди арзёбӣ қарор гирифтаанд. Дар мақолаи директори МД «Осорхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Иброҳимзода З.С. «Осорхонаи миллии Тоҷикистон ва дастовардҳои он дар замони истиқлолияти давлатӣ» [5] қайд гардидааст, ки маҳз дар даври истиқлол бинои нави Осорхонаи миллӣ бунёд шуда, бори нахуст бо иштироки олимони сатҳи ҷаҳонӣ конференсияи байналмилалӣ «Аз Тоҷикистон то Турфрон: осор ва нақши фарҳанги сӯғдиён» баргузор гардид. Соли 2014 экспедитсияи мардумшиносӣ ба водии Яғноб ташкил карда шуд ва кормандони илмӣ осорхона ба зиндагӣ ва рӯзгори 13 деҳаи Яғноб шинос шуда, аксу наворбардорӣ ва филми ҳуҷҷатӣ таҳия намуда, захираи электронии осорхонаро бо 10000 сурат ғанӣ гардониданд. Илова бар ин, китоби яғнобшиносии шинохта Сайфиддин Мирзозодаро (Фарҳанг ва суннати яғнобиён. – Д., 2015. – 176 с.) бо тақмили иловаҳо ҷоп карданд. Ҳамзамон, истиқлолият имкон дод, ки сатҳи дониши таҳассусии кормандони осорхона тавассути сафарҳои хидматӣ, таҷрибаомӯзӣ ва иштирок дар ҳамоишҳои илмӣ баланд бардошта шавад. Дастоварди назарраси осорхона дар мақола аз ин дидгоҳ низ арзёбӣ шудааст, ки кормандони осорхона мустақилона ба ҳафриёти бостоншиносӣ оғоз намуда, дар экспедитсияҳои байналмилалӣ ширкат варзиданд. Дар даври истиқлол як зумра мутахассисони ҷавони осорхона рисолаҳои номзодии худро Ҳимоя карданд. Дар самти ҷалби

тамошобин ба осорхона аз соли 2013 инчониб чорабини «Шабе дар осорхона» ташкил ва баргузор мегардад, ки ҳамчун падидаи нав дар муаррифии фаъолияти Осорхонаи миллӣ хизмати шоистаро анҷом медиҳад. Ҳамкориҳои Осорхонаи миллӣ бо осорхонаҳои мамолики хориҷ барои омӯзиши таҷрибаи пешқадам ва тавассути ташкили намоишҳои бурунмарзӣ муаррифию тарғиби ашъи Осорхонаи миллӣ мусоидат намуданд. Ҳамзамон, дар мақола зикр шудааст, ки баргузориҳои силсилаи намоишҳои байналмилалӣ дар даври истиқлол барои тарғиби фарҳангу тамаддуни миллати тоҷик шароити мусоид фароҳам сохтанд. Доир ба ин масъала дар мақолаи дигари муҳаққиқ З. Иброҳимзода «Истиқлолияти давлатӣ ва аввалин намоиши МД «Осорхонаи миллӣ» дар Аврупо» [4] маълумоти муфасссал дода шудааст. Ин муҳаққиқ, ки худ бевосита дар қорҳои тадқиқоти намоиши «Тоҷикистон – кишвари дарёҳои тиллоӣ», ки дар Осорхонаи санъатҳои шарқӣ – Гиймеи Фаронса баргузор гардид, иштирок карда, дар таҳияи концепсияи илмӣ, интихоби экспонатҳо, интиқол ба макони баргузори намоиш ва таҳияи варақаҳои ҷобачогузориҳои экспонатҳо саҳм гузоштааст, аҳамияти байналмилалии намоишро чунин шарҳ додааст: «осори ба маърази тамошогузошта бори дигар ба мардумони олам исбот намуданд, ки ниёғони тоҷикон дар тӯли таърих дар офаридани ёдгориҳои меъмории, ҳунари сикказанию сафолгарӣ, қорқарди маснуоти заргарии устухонӣ чирадаст буданд; омулу афкори ниёғони тоҷик тавассути ҳунари волояшон дар ороиши ашъҳои таърихӣ, дар қатъибанигориҳои ёдгориҳои таърихӣ аз қабилҳои ороишоти меъмории, навиштаҷотҳои рӯи маснуоти қуллолгарӣ ва устухонӣ, сиккаву мӯҳрҳо, таҷассум ёфтаанд; намунаҳои посутуну сарсутун, қариатидаҳо, деворнигораҳо, шатранҷу шохмот, қандақориҳои болоичӯбии аҳди бостон мардумони қитъаи Аврупо ро ба сатҳи зебоипарастӣ, санъати тасвирӣ, ҳунари шаҳрсозии меъмории ва рушди бозиҳои зеҳнии ниёғони тоҷикон шинос намуд; тавассути ёдгориҳои таърихӣ аслии аврупоӣ бо ҷаҳонбинии динӣ, омезиши фарҳанги шарқию ҷонӣ, суннату оинҳои давлатдорӣ, таҳаммулпазирӣ ниёғони тоҷикон ошноӣ пайдо намуданд» [4, с.76].

Мақолаҳои дигари маҷмуаи «Пешвои миллат ва рушди осорхонаҳо дар Тоҷикистон», аз қабилҳои «Инъикоси ташаббусҳои ҷаҳонии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар соҳаи об ва ҳифзи пирияхҳо дар Осорхонаи миллӣ» (муаллиф А.Н.Зарипов), «Аҳамияти мероси ҳаттӣ дар сиёсати фарҳангии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон» (муаллиф М.С.Мусоев), «Саҳми Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар шинохт ва муаррифии мероси ниёғон» (муаллифон Р.Ҳусайнов, С. Саидзода), «Саҳми Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ғанӣ қардонидани қоллексияи сиккаҳои қадимии Осорхонаи миллӣ» (муаллиф М.З.Қаримдодзода) ба саҳми беназир ва ғамхориҳои пайвастаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар рушди фарҳанги миллӣ бахшида шудаанд.

Фаъолияти осорхонаҳои вилоятӣ, шаҳрӣ ва ноҳиявӣ дар даври истиқлол, аз ҷумла осорхонаҳои ВМКБ, Осорхонаи таърихӣ ва осорхонаҳои вилояти Суғд, Муҷтамаи ҷумҳуриявии осорхонаҳои Қўлоб, Осорхонаи ҷумҳуриявии таърихӣ кишваршиносии ба номи А.Рӯдакии шаҳри Панҷакент, Осорхонаи таърихӣ-кишваршиносии ноҳияи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, Осорхонаи таърихӣ-кишваршиносии ноҳияи Файзобод дар мақолаҳои Х. Алидодов, Н. Олимова, М. Мамадҷонова, М. Бойматов, Ҳ. Асозода, М. Мизробзода, Ш. Раҳимов, Р. Салимзод мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Дар мақолаи Ҳ. Асозода «Осорхона қитоби хотиравии инсоният» [3] дар баробари пешниҳоди маълумот оид ба таърихи пайдоиши Муҷтамаи ҷумҳуриявии осорхонаҳои Қўлоб, таҳлили сохтор ва ашъву экспонатҳои он,

ҳамзамон муаллиф самтҳои асосии фаъолияти илмӣ-таҳқиқотии кормандони муассисаи мазкурро муайяну мушаххас карда, минбаъд доир ба кадом масъала идома додани таҳқиқотҳои илмиро нишон додааст. Мақолаҳои дигар муҳаққиқон аз нигоҳи мазмуну муҳтаво, масъалагузорӣ ва таҳлили масъалаҳои матраҳшуда хусусияти иттилоотӣ дошта, дар заминаи ҳисоботҳои ҷорӣ осорхонаҳо навишта шудаанд ва дар онҳо тавсияҳо ҷиҳати беҳбуд бахшидани фаъолияти осорхонаҳо ва ё идома додани омӯзиши минбаъдаи мавзӯ арзёбӣ нашудаанд. Дар мақолаи Ҳ. Нурматзода ва М. Нарзуллоева оид ба масъалаи тарбияи мутахассисони соҳаи осорхонашиносӣ дар даврони истиқлол таваҷҷуҳ зоҳир карда шудааст.

Таҳқиқи самтҳои алоҳидаи фаъолияти муассисаҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ дар монографияҳои илмӣ муҳаққиқони ҷавон: М. Таваров, Р. Каримова, Ф. Шарифзода, М. Мамадазимова, М. Комилов, Ф. Абдулҳамид, У. Амроев мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд, ки мазмуну муҳтавои таҳқиқоти диссертатсионӣ ин муҳаққиқон дар мақолаи қаблӣ муаллифи ин сатрҳо [18] арзёбӣ шудааст.

Ҳамин тавр, омӯзиши масъалаҳои таърихнигорӣ таърихи фаъолияти муассисаҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ дар даврони истиқлол имкон дод, ки чунин хулосаҳо ҳосил шаванд:

1. Аз солҳои аввали соҳибистиклолии кишвар тавассути рӯзномаву маҷаллаҳо ва дигар воситаҳои иттилоотрасонӣ афқору андешаҳои олимон ва мутахассисони соҳа оид ба дастоварду норасоиҳои соҳаи фарҳангу санъат ҷоп шуда, мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд.

2. Дар таҳқиқи таърихи фаъолияти муассисаҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ саҳми роҳбарияти Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон, олимони Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи А. Дониши АМИТ, Пажуҳишгоҳи илмӣ-таҳқиқотӣ фарҳанг ва иттилоот, муҳаққиқони соҳа назаррас мебошад.

3. Интишори мақолаҳои марбут ба фаъолияти муассисаҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ бештар тавассути рӯзномаҳои «Ҷумҳурият», «Садои мардум», «Адабиёт ва санъат», «Ҷавонони Тоҷикистон», «Паёми Душанбе» ва маҷаллаҳои «Тоҷикистон», «Помир» ва «Паёмномаи фарҳанг» сурат гирифтааст.

4. Дар маводди нашршуда, қабл аз ҳама, вазъи душвори фарҳангу санъат дар солҳои аввали соҳибистиклолии кишвар таҳлил шуда, проблемаҳои ҷойдоштаи соҳа ошкор шудаанд. Дар мақолаҳо сиёсати Ҳукумати ҷумҳурӣ дар соҳаи фарҳанг ва санъат бо далелҳо асоснок карда шуда, саҳми беназир ва ғамхориҳои пайвастаи Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар рушди фарҳанги миллии нишон дода шудааст. Ҳамзамон, дар навиштаҳои олимону мутахассисони соҳа бештар масъалаҳои бунёди инфрасохтори нави муассисаҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ, тақвияти заминаи моддию техникаи онҳо, мувофику мутобиқ намудани фаъолияти муассисаҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ, ташкил ва баргузориҳои ҷорабиниҳои гуногуни фарҳангӣ, аз ҷумла Рӯзҳои фарҳанг ва иштироки шаҳрвандон дар озмуну фестивалҳои дохиливу бурунмарзӣ, тарбияи кадрҳои баландихтисос, густариши робитаҳои фарҳангӣ бо муассисаҳои илмӣ, таълимӣ ва фарҳангии кишварҳои хориҷӣ, мавриди омӯзишу баррасӣ қарор гирифтаанд.

5. Дар осори ҷопшуда на ҳамаи масъалаҳои марбут ба фаъолияти муассисаҳои иҷтимоӣ-фарҳангии даврони истиқлол мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Аз ҷумла, то имрӯз сабабҳои объективӣ ва субъективӣ паст шудани завқи китобхонии гурӯҳҳои гуногуни хонандагон дар китобхонаҳо ва ё ташрифи ками шаҳрвандон ба осорхонаҳо тавассути таҳқиқоти сотсиологӣ омӯхта нашудааст.

Адабиёт

1. Абдушукурова, Т. Фарҳанг чехраи миллат аст [Матн] // Тоҷикистон. – 1991. – №4. – С.4-6.
2. Амиров, Р. Масъалаҳои рушди фарҳанги милли дар даври соҳибистиклолии Тоҷикистон (1991-2001) // Осор / ПИТФИ. – Душанбе: Аржанг, 2020. – С.11-49.
3. Асозода, Х. Осорхона – китоби хотиравии инсоният // Пешвои миллат ва рушди осорхонаҳо дар Тоҷикистон. – Душанбе: Эр-граф, 2024. – С. 39-50.
4. Иброҳимзода, З. Истиклолияти давлатӣ ва аввалин намоиши МД “Осорхонаи милли” дар Аврупо // Паёми Китобхонаи милли. – 2024. – №4(8). – С.69-79.
5. Иброҳимзода, З.С. Осорхонаи миллии Тоҷикистон ва дастовардҳои он дар замони истиклолияти давлатӣ // Пешвои миллат ва рушди осорхонаҳо дар Тоҷикистон. – Душанбе: Эр-граф, 2024. – С. 5-18.
6. Культура Таджикистана в годы независимости // История таджикского народа. Том VI. Новейшее время (1940-2010 гг.) / под общ.ред. академика Р. Масова. – Душанбе: Дониш, 2011. – С.607-647.
7. Нозимова, Д. Фаъолияти тичоратии муассисаҳои фарҳангӣ-фароғатӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ [Матн]: тавсияҳои методӣ. – 2001. – 24 с.
8. Нурджанов, Н. Культура Таджикистана: проблемы и беды [Текст] // Памир. – 1991. – № 9. – С. 185-192.
9. Олимов А. Чашни тиллоӣ. – Душанбе: Ирфон, 2004. – 192 с.
10. Очерки истории и теории культуры таджикского народа [Текст]: сб. статей / редакторы-составители: Г.Майтдинова, А.Раджабов; отв.ред. А.Раджабов. – Душанбе: ГНРТНЭ, 2001. – 352 с.; Очерки истории и теории культуры таджикского народа. Вып.2. [Текст] / редакторы-составители: А. Раджабов, Р. Мукимов; отв.ред. А. Раджабов. – Душанбе: Контраст, 2006. – 559 с.; Очерки истории и теории культуры таджикского народа. Вып.3. [Текст] / редакторы-составители: А. Раджабов, Р. Мукимов, М. Каримзаде; отв.ред. А. Раджабов. – Душанбе: Контраст, 2009. – 536 с.; Очерки истории и теории культуры таджикского народа. Вып. 4. [Текст] / редакторы-составители: А. Раджабов, Р. Мукимов, М. Каримзаде; отв.ред. А. Раджабов. – Душанбе: Контраст, 2010. – 582 с.; Очерки истории и теории искусств таджикского народа. Вып.5. [Текст] / отв. ред. А. Раджабов. – Душанбе: Дониш, 2017. – 404 с.; Очерки истории и теории искусств таджикского народа. Вып.6. [Текст] / отв. ред. А. Раджабов. – Душанбе: Дониш, 2018. – 347 с.; Очерки истории и теории искусств таджикского народа. Вып.7. [Текст] / отв. ред. А. Раджабов. – Душанбе: Дониш, 2024. – 546 с.
11. Пешвои миллат ва рушди осорхонаҳо дар Тоҷикистон / мураттибон: Ф.Абдулҳамид, А. Зарипов, Б. Чалолов; муҳаррирон: Д. Н. Наимзода, Х. Ҳалимов; зери назари З.С.Иброҳимзода. – Душанбе: Эр-граф, 2024. – 264 с.
12. Раҳимов, А. Проблемаҳои фароҳамоварии иттилоотии илм ва маданияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар айёми иқтисоди бозоргонӣ [Матн] // Фарҳанг ва бозор: фишурдаи гузоришҳои конф. байналмилалӣ илмӣ-амалӣ. – Душанбе: Ирфон, 1995. – С. 29-30.
13. Салимов, М. Осорхонаҳои хусусӣ дар давраи иқтисоди бозоргонӣ [Матн] // Фарҳанг ва бозор: фишурдаи гузоришҳои конфронси байналмилалӣ, Душанбе, 14-15 декабри соли 1995. – Душанбе: Ирфон, 1995. – С.23-24.
14. Турсунова, М. Муассисаҳои фарҳангӣ фароғатӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ [Матн] // Паёмномаи фарҳанг. – 2000. – №2. – С. 20-28.

15. Фарҳанг ва бозор [Матн]: фишурдаи гузоришҳои конф. байналмилалӣ илмӣ-амалӣ. – Душанбе: Ирфон, 1995. – 68 с.
16. Фарҳанг ва истиқлол / таҳияи Ф. Азизӣ; муҳаррир Гулназар. – Душанбе: Адиб, 2011. – 292 с.
17. Шарифзода, Ф. Истиқлолият ва рушди осорхонаҳои Тоҷикистон / муҳаррир Қ.Бӯриев. – Душанбе: Истеъдод, 2013. – 128 с.
18. Шарифзода, Ф. Таърихи омӯзиши вазъи муассисаҳои фарҳангии даврони истиқлол // Паёми Китобхонаи миллӣ. – 2025. – №1 (9). – С.84-96.
19. Шарофзода, Р. Китобхонаи миллии Тоҷикистон [Матн]: ақоиди асосӣ. – Душанбе, 1992. – 27 с.

ТАЪРИХНИГОРИИ ТАЪРИХИ ФАЪОЛИЯТИ МУАССИСАҲОИ ИҶТИМОӢ-ФАРҲАНГӢ ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛ

Дар мақола масъалаҳои таърихи фаъолияти муассисаҳои иҷтимоӣ-фарҳангии Тоҷикистон дар даврони истиқлол мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Таҳқиқ муайян намуд, ки оид ба масъалаҳои мубрами фаъолияти муассисаҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ дар даврони истиқлол аз ҷониби масъулини соҳа ва олимону муҳаққиқон теъдоди зиёди асару мақолаҳо ба таъъ расидаанд. Маводди нашршударо метавон ба ҷаҳор гурӯҳ: илмӣ, илмӣ-оммавӣ, маълумотдиҳанда ва тавсиявӣ-методӣ дастабандӣ намуд.

Таҳлили маводи нашршуда нишон дод, ки муаллифон дар навиштаҳои хеш бештар ба таҳқиқи масъалаҳои бунёди инфрасохтори нави муассисаҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ, тақвияти заминаи моддию техникии онҳо, мувофику мутобик намудани фаъолияти муассисаҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ, таваҷҷуҳ зоҳир кардаанд. Ҳамзамон, масъалаҳои ташкил ва баргузориҳои ҷорабиниҳои гуногуни фарҳангӣ, аз ҷумла Рӯзҳои фарҳанг ва иштироки шаҳрвандон дар озмуну фестивалҳои дохиливу бурунмарзӣ, тарбияи кадрҳои баландихтисос, густариши робитаҳои фарҳангӣ бо муассисаҳои илмӣ, таълимӣ ва фарҳангии кишварҳои хориҷӣ, мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Дар баробари ин, дар мақола қайд гардидааст, ки то имрӯз на ҳамаи масъалаҳои марбут ба фаъолияти муассисаҳои иҷтимоӣ-фарҳангии даврони истиқлол мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: таърихнигорӣ, таърих, фарҳанг, санъат, муассисаҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ, фаъолият, таҳқиқ, осорхона, китобхона, мактаби мусиқӣ, театр, истиқлолият.

ИСТОРИОГРАФИЯ ИСТОРИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

В статье рассматриваются вопросы истории деятельности социокультурных учреждений Таджикистана в период независимости. Исследование показало, что по актуальным вопросам деятельности социокультурных учреждений в период независимости ответственными лицами отрасли, учеными и исследователями было опубликовано большое количество работ и статей. Опубликованные материалы можно разделить на четыре группы: научные, научно-популярные, справочные и рекомендательно-методические.

Анализ опубликованных материалов показал, что в своих трудах авторы уделяли больше внимания исследованию вопросов создания новой инфраструктуры социокультурных учреждений, укрепления их материально-технической базы,

согласования и адаптации деятельности социокультурных учреждений в условиях перехода к рыночной экономике. Одновременно были обсуждены вопросы организации и проведения различных культурных мероприятий, в том числе дней культуры и участия граждан во внутренних и зарубежных конкурсах и фестивалях, подготовки высококвалифицированных кадров, расширения культурных связей с научными, образовательными и культурными учреждениями зарубежных стран.

Также в статье отмечается, что на сегодняшний день исследованы далеко не все вопросы, связанные с деятельностью социокультурных учреждений периода независимости.

Ключевые слова: историография, история, культура, искусство, социально-культурные учреждения, деятельность, исследования, музей, библиотека, музыкальная школа, театр, независимость.

HISTORIOGRAPHY OF THE HISTORY OF THE ACTIVITY OF SOCIOCULTURAL INSTITUTIONS IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE

The article discusses the history of the activities of sociocultural institutions of Tajikistan during the period of independence. The study showed that a large number of works and articles were published by responsible industry officials, scientists and researchers on topical issues of the activities of sociocultural institutions during the period of independence. The published materials can be divided into four groups: scientific, scientific-popular, informative and recommendatory-methodological.

The analysis of the published materials showed that the authors in their works paid more attention to the study of the issues of creating a new infrastructure of sociocultural institutions, strengthening their material and technical base, coordinating and adapting the activities of sociocultural institutions in the context of the transition to a market economy. At the same time, issues of organizing and holding various cultural events, including Cultural Days and citizen participation in domestic and foreign competitions and festivals, training highly qualified personnel, and expanding cultural ties with scientific, educational, and cultural institutions in foreign countries were discussed.

At the same time, the article notes that to date, not all issues related to the activities of socio-cultural institutions of the independence era have been investigated.

Keywords: historiography, history, culture, art, socio-cultural institutions, activities, research, museum, library, music school, theater, independence.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифзода Фирдавс – номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърих ва фалсафаи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Нишони: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Борбад, 48/5; Тел.: (+992) 205 15 34 44; E-mail: sharifzoda-f@mail.ru

Сведения об авторе: Шарифзода Фирдавс – кандидат исторических наук, доцент кафедры истории и философии Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Борбад, 48/5; Тел.: (+992) 205 15 34 44; E-mail: sharifzoda-f@mail.ru

Information about the author: Sharifzoda Firdavs – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of history and philosophy at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Ave., 48/5; Tel.: (+992) 205 15 34 44; E-mail: sharifzoda-f@mail.ru

ТДУ 746.34 (091): 39+008 (091) (575.3)

РАМЗ ВА НАМОД ДАР ОСОРИ МАРДУМӢ: АЖДАРГУЛ

Чонибек Асрориён

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Чакан муъҷизаи ғавкуллода, аз ҷумлаи гулдӯзиҳо – дасткориҳо ва маҳсули тафаккур ва орзуи ормони занони тоҷик мебошад. Чаканро дoston ё шеърӣ олии дар матоъ мунъакисшуда меноманд. Чакан таърихи куҳан дорад. Тасвиру нигораҳои он дар сурати рамзҳои офтоб, моҳ, саёраву ситораҳо, гулу гиёҳ ва манзараҳои зебои диёр аз санъат, ҷаҳоншиносӣ ва боварҳои ҷомеаи ибтидоӣ ва асри биринҷ намояндагӣ мекунанд. Бо гузашти асрҳо тасвиру нигораҳо аз олоти сангин, филизӣ, симину заррин ба пирохани маросимӣ (ҷашнӣ), ҷиҳози арусӣ (ҷодар, даврӣ, бардеворӣ, оинахалта, ҷойхалта) ва рӯмолу тоқиҳои чакан интиқол ёфта, то замони мо расидаанд. Чакан аз дасткориҳои беназире мебошад, ки аз ҷониби ЮНЕСКО ба феҳристи осори шигарфи инсоният ворид карда шуд.

Аз нигораҳое, ки дар гулдӯзӣ ҷойгоҳи хоса дорад, нақш ва тасвири аждаҳо ё мор будааст, ки гувоҳи гуногунрангии боварҳо ва тасаввуроти инсон метавонад бошад. Саволи матраҳ ин аст, ки чи гуна як ҷонвари дар устура, тасаввур, ривоят, адабиёт ва воқеият бадном дар нақшҳои чакан устувор шуд.

Аждаргул истилоҳи шоири мумтози тоҷик, устод Муъмин Қаноат мебошад, ки миёни чакандӯзон ва қаламкашон бо номи Гули Аждаҳо ё Аждаҳогул маъмул аст. Аждаҳо, аждар, аждарҳо ба тариқи дигар ҳамон мор ё мори бузургу ҷонвари марвию афсонавии маъруфи секалла (сепӯза) мебошад, ки аз даҳонаш оташ меафканад ва дар асотир, дostonҳо, гуфторҳо, осори хаттӣ ва тасвирҳо хосияти нек надорад. Вале ҷаро ба чакан роҳ ёфта, бо чанд шакл дар гулдӯзиҳо ҷойгоҳи хеле ғалатӣ ва устувор пайдо кардааст. Ҷуноне бо хатҳои печида, ва тобдор низ тасвир шудааст, ки онро гули морак, морак-морак ва морпеч низ мегӯянд. Дар гулдӯзиҳо, хоса дар пирохани чакан (дар куртаи урфӣ дар сари китф), даврӣ ё ҷодар, бардеворӣ, борпӯш дар ҷор гӯша дӯхта мешавад. Он ба сони гиёҳи панҷазада, намоёну бузургхеле қоиму пурра бо рангҳои кабудӣ баланд, сиёҳ ва гоҳе гулобию сурхваш (сурхи ба сияхлуш – ба қавли қавли дӯзандаҳои халқӣ) тасвир мешаванд. Дар рангҳо хосияти аждаҳогул, ки аз бадию некӣ, гармию сардӣ фароҳам аст, намоён мегардад. Ҳарчанд шеваи дарки он ба ҳамаи қаламкашон ва гулдӯзон мафҳум нест. Зеро асли моҳият аз ёдҳо рафта.

Воқеан, дарки гуногунрангии паҳлуҳои тафаккур хеле душвор, балки сангин аст. Муҳолифати бовар ва андешаҳои марҳилаҳои гуногуни таърихӣ муҳаққиқро ба сарғумӣ мебаррад. Намешавад баҳову арзиши яксон ва қотейона иброз намуд. Мувофиқи шарҳи луғатномаҳо мор аз паҳлавии «мор», санскритии «мора» ба маънии «миронанда ва кушанда» аст, ки бо вожаи авестии зиёнкор ва табоҳкунанда ҳамрешаанд. Аз масдари «мар»-и авастойӣ ба «марг» қарин ва порсии бoston «мурдан» маънидод мешавад. Дар ривоятҳои динӣ низ мор ё аждаҳо нақши баде доранд. Ба василаи мор буд, ки одам аз бихишт ронда шуд. Вале дар баёни қиссаи асои Мусо хулқи дигари аждаҳо зухур мекунад, ки мусбат аст, яъне асо наҷотдиҳанда мегардад. Ва сад ривояти дигар.

Дар дoston, ривоят ва афсонаҳои халқӣ низ молики эҳтиром ҳасту нест. Мору аждаҳо тибқи устураҳои пешин ҳама замон зиёнкору зараровар буда, бо қаҳрамонҳо рӯбарӯянд. Дар адабиёти гуфторӣ ва ҳирфай нақшу образи мор яксон нест, ҳарчанд

бартариш низ афзун нест. Дар мавриде маънои духура дорад. Шахси окилу фозил, паҳлавон ва ҳушёрро морсифату сипоҳ мешумуранду пурхӯру базаҳкору бадро низ.

*Сифла рӯйи мор дорад, беҳилоф
Чаҳд кун то рӯйи сифла нангарӣ.*

Аз морсифатони бадкор эминӣ ва амнро тақозо мекунад, ки ба бузургишон имконият надиханд. Чуноне Масъуди Розӣ ҳушёрӣ медиҳад:

*Мадеҳ замонашон з-ин пешу рӯзгор мадеҳ,
Ки аждаҳо шавад, ар рӯзгор ёбад мор.*

На мору на морбача ва на аждар, ки аз як гавҳаранд, ба қавли гузаштагонамон бар инсон чаши нек надоранд ва ҳамон аз зоти базаҳкоронанд. Ба қавли Фаҳриддини Гургонӣ дар «Вис ва Ромин» (ки пасон ба шакли дигар низ марғуб шуда, аз Саъдӣ мисли «окибат гургзода гург шавад, гарчӣ бо одамӣ бузург шавад»):

*Набошад морро бача ба чуз мор,
Наёрад шохи бед чуз тухми бед бор.*

Дар ашъори устои шоирон Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ низ ишора ба сиёҳамал ва бад будани мор шуда, дар мавриди сифати бадзотон аст, ки аз табиати ҷонвар захида:

*Морро ҳарчанд беҳтар парварӣ,
Чун яке ҳашм оварад кайфар барӣ. [3, с.86].*

Ҳоконӣ дар киноя ва танзи рӯҳониёни бадандешу сияҳдили замонаш байти ба ҳамин мавзӯ мувофиқ афтада дорад, ки: «Зи паси ёри бад намоз макун, ки бихуфтаст мор дар меҳроб.» Яъне ҳамон ривояти маъмули динӣ дар сифати рӯҳониён истифода мешавад ва ташбеҳи маъруф аст ба шайтон ё иблис. Мавридхое вар меҳӯрад, ки мор аз афроди баду бадгӯхар бартар дониста мешавад.

*Чу зан ёри касон шуд, мор з-ӯ беҳ,
Чу тардоман бувад гул, хор аз ӯ беҳ.
Ҳазар кун з-он бути наринбарудӯш,
Ки ҳар дам бо ҳасе гардад ҳамоғӯш [7, с.161].*

Бовару тасаввур ва ҷаҳонфаҳмии инсон хеле печидааст. Мисли ҳуди ӯ аз бунёд. Инсон бо вучуди шариф асту бо хирад ораста, дар рӯзгор бадкору базаҳкор намоён мешавад. Чуноне мебинед образи мор бо хилқати одамизод паҳлуи ҳам рустаанд. Аз зовияи донишҳои дунявӣ бингарем аз асри санг ба баъд мору аждаҳо ба сифатҳои баду нек дар рамзу намод ва нақшу нигорҳои ифодагарӣ паҳлуҳои мухталифи ҳаёт будааст. Ва яктарафа баҳогузори кардан душвориҳо дорад. Маълум аст, ки табиати мор хуб омӯхта шуда ба сони хулқу хислати одамизод. Мавҷудияташ барои табиат муфид мебошад, ки собит гардида. Аммо одамизод ба ин ҳама ба тарзи худ, аз нигоҳи ҳосса ба вучуди мор арзиш муқаррар мекунад. Аз воқеият то руё. Заҳри мор зиён дораду суд. Дар ҳоб дидани мор ҳосияти хуб надорад. (Дар ислом мор душман аст, Азозил аст.) Бигазад, бадири мунтазир бош. Дар сураи Бақара омад, ки касе морро бикӯшад, ӯро Аллоҳ аз оташи дузах эмин медорад ва касе, ки аз неши мор ҳалок шудааст, шаҳид мешавад.

Агар ба ту зиёне нарасонад, ракиб ё душман туро ба ҳолат - осуда мегузорад. Ё қувваҳои бадӣ ақибнишинӣ мекунад ва аз дарду шиканча эмин хоҳӣ монд ва ғ.

Дар мардуми хиндуаврупой мор аломати нерӯи бузурги ботин мебошад, ки хостори берун захидан дорад. Вале боз ҳам аз пешомади бад огоҳӣ медиҳад. Шумораи зиёди мор дар хоб аломати хатари бузург аст. Бадномии ҷонвар ба миёни мардуми авом ба ҳаддест дур аз воқеият. Аз эҳсоси бадбинӣ ва барои тасаллои дил ривоят мекунад, ки ҳар тире ҷониби мор биандозӣ бе хато ба нишон мерасад. Албатта, ба малъун будан ва гунаҳкорӣ мор несту ба ривояте, ки Момоҳавворо васваса ба хӯрдани меваи мамнӯъ карду аз бихишт ронда шуд, рабте надорад. Балки аз хосияти табиӣ ўст, ки ҷолоку хушёру тезбин аст. Худ бар чиз ё тири партоб шуда таассур мекунад. Ё ривояти маъмул аз «Достон дар бораи Гилгамиш», ки аз шумериён то замони мо расидаву таърихи беш аз чор ҳазорсола дорад. Гилгамиш, ки ҷустори ҳаёти абадист дарахти ҳаётро аз зери дарё ба хушкӣ меорад. Чун хаста мешавад, даме хобаш мебарад, ки ишора ба ғафлати одам аст. Дар ҳамин ҳолат мори дарёи дарахтро ба умқи дарё пас мегардонад. Бо ҳамин одамизод аз ҳаёти ҷовидон маҳрум мешавад.

Бо амалҳои шуме, ки баршумурда шуд мору аждаҳ дар боварҳои динию дунёвӣ гунаҳкор боқӣ монд. Вале чаро рамзи устувору барҷаста дар пирӯхан ва дигар анвои гулдӯзӣ касб кард, ки асрҳост ҷилва дорад. Яъне бо ҳама айбу иллат. Боз ҳам зарурат дорад ба решаҳои бунёдии образ таваҷҷуҳ намоем. Дар ин ҳолат низ афзалиятро намешавад ба хубҳои образ ё олак (истилоҳи авастӣ) будани мору аждаҳо муқаррар кард. Чуноне дар баҳши ахлоқу сифатҳо ёд кардем Заҳҳок (аз паҳлавӣ – azidahak мори азим бо болҳои бузург ва ҷангалҳои қавӣ, ки аз даҳонаш оташ мерезад) сари ду шонааш аждаҳ дорад ва Рустам аждаҳопайкар аст.

*Абар китфи Заҳҳоки ҷоду ду мор,
Бирусту баровард зи Эрон димор [4, с.161].*

Воқеист, ки образи Заҳҳокро бо аждаҳои сесарай ривоятҳои мардумони дигар мебояд дар қиёс гирифт. Вале аз хатти суҷа рушан мешавад, ки Заҳҳок зодаи араб аст ва салтанати ҳазорсолаи Ҷамшедро сарнагун кард. Ва ҳамон нерӯҳои аҳримансурати араб мебудаст, ки сарзаминҳои ободро ба вайрона табдил дод. Дар қисмате аз маъҳазҳо, ки аз боварҳои асри биринҷ қисса мекунад, Заҳҳок посбони фавқуллодаи вақт аст, ки муқобили диловарон меистад. Яъне ҳокими мутлақи вақт мебошад. Дар «Зомйод яшт» гуфта мешавад, ки дар ба даст овардани Х(в)арно Заҳҳок аз Оташ муқовимат дид. Ва боз ҳам ба боварҳои мардум дақиқан назар андозем, мушкilotи дигаре пешорӯ меояд. Мувофиқи Шохномаи Фирдавсӣ баҳонаи ҳосил шудани оташ мори бузург аст. Ба василаи он довари тавоно – Оташ ҳосил шуд, ки дар санҷиши қаҳрамонон, аз ҷумла Сиёвуш истифода мешавад. Сарех аст, ки мор кушта намешавад. Яъне нирӯҳои бадӣ нест намешаванд...

Балки аз он ҳам бартар худ ба худ аз паҳнои андешаҳои мардум ба образи мусбат табдил мешавад. Дар санъати заргарӣ ба рамз густариш дорад. «Дар бисёр овезаҳо баъзан ду доирачаи хурд ва ҷузвҳои ромбшакли ороишот ба назар мерасанд, ки аз рӯи таҳаюли наққош ҷашмону сари морро ифода мекунад. Тасвир намудани мор бесабаб набуда, рамзи фуру нишодани ҳасад ва аз ҷашми бад нигоҳ доштан мебошад»[1, 108]. Дар Шарқ нишонаи хирад аст. Аз тавоноӣ ва азамат онро ба кайҳон мебаранд. Чуноне ҳафт сайёраи маъруфро «ҳафт аждаҳо» ном мебаранд. Пас ба нерумандӣ ва азамату шукӯҳ пайвандаш медоранд, ки Рахшро «аждаҳои дамон» гуфтаанд:

*Таҳамтан бипӯшид бабри баён,
Нишаст аз бари аждаҳои дамон.*

Ва Рустамро низ бо ҳамин унвон ном мебаранд, ки дар маҷмӯъ ба паҳлавонони дигари номвар дар иртибот аст. Дар пайкор фарёди Деви Сапед аз ҷанги Рустам як навъ имдодхоҳист:

*Гар эйдун аз ҷанги ин аждаҳо
Бурида паю пӯст ёбам раҳо...*

Дар ақидаи мардум, албатта мору аждаҳо хосияти ниғаҳбонӣ ва таъсири соҳирона ва ҷодӯӣ доранд. Ҷуноне ибтидо аз даврони Империяи Ҳахоманишӣ ба минбаъд сари пояҳои тахт ба сурати аждаҳо сохта мешуданд, ки рисолати ҳифозатро адо мекарданд. Ва гавҳарогин буданд. Сари дирафшу рояту парчам бо рамзи аждаҳо оро дода мешуд. Ин низ ба боварҳои мардум дар мавриди «мору ганҷ», «ҳофизи хазина будани мор» алоқаманд аст.

Носири Хусрав оғози мусофираташро ба яке аз рӯзҳои рабеъу-л-охири соли 437 ҳиҷрӣ (мутобиқ ба соли 1046 милодӣ) нисбат медиҳад, судманд донистааст: «...Аз Марв бирафтам, ба шугли девонӣ ва ба Панҷдеҳи Марвурӯд фуруд омадам, ки дар он рӯз қирони Раъс ва Муштарӣ буд. Гӯянд, ки ҳар ҳоҷат, ки дар он рӯз хоҳанд, Бори таъоло ва тақаддус, раво кунад» [8, 7]. Ин ҷо шора боз ба ҷойгоҳи мор дар ҷаҳонбинӣ ва қайҳоншиносии ниёкон аст. Онҷуноне аз шарҳи Н. Салимов бармеояд Раъс ба маънои «сар» аст ва дар нучумшиносӣ номи галаситораест бо шакли мор. Сари онро «раъс» ва «дум» -ашро «занаб» хонанд. Муштарӣ – сайёраест дар низоми Офтобӣ ва Бирҷису Ҳурмуз низ гуфтаанд, ки аз назари мунаҷҷимон муборак мебошад [8, с. 7].

Дар ҳиндуия мор яке аз намодҳои ҳудои Шива аст. Ва хосияти муҳофизӣ дорад. Мешавад ба гузаштаи дур назар андохт ва ҳамин хосияти мор ё аждаҳоро ба фарҳанги куҳан ва воманда ба қиёс гирифт ва тадбиқ кард. Ҷуноне дар мардум анъанайи урфӣ аст, ки барои ҷашми бад нарасидан дар сари деворҳо, дари хона, дарвоза намудҳои гуногуни хор, наълу шамшер ва пӯсти мор гузошта ё меовехтанд, ки бадиву ҳасад ва ҷашми бадро рад мекунад. Беморон ва занони дардвараро бо пӯсти мор дуд меандохтанд.

Дар пираҳан ва ҷодару давриҳо шояд Аждаҳогол инчунин рисолатро адо мекунад. Ҳамҷуноне, ки дар пою дасти тифлон муҳраи пой ва ҷашм мебаранд, ки нақши морпеч ва тасвири ҷашм дошта, ўро аз ҷашми бад ва қувваҳои носолим ҳифз кунад.

Дар адабиёти гуфторӣ (фолклор) низ образи мор якранг нест. Ин ҷо мешавад ба таҳаюли шоири халқ таваҷҷуҳ кард. Сурфа ё суфра ҳамон суфаест, ки дар деҳот зерӣ дарахтони туту ҷанор барои нишастан месозанд. Яъне ҷойи обод дар назар аст. Ҳарчанд ташбеҳ нодуруст афтода, вале ба мусбат ишора шуда, ки нияти некро ифода мекунад. Дар баъзе гунаҳо ба шакли наздиктар ба мақсад аст: «Зулфи сияҳат қамчини мор афтодай»:

*Дар дари хонат сурфа қатор афтодай,
Зулфи сияҳат дандони мор афтодай.
Гуфтум биравум дар он суфа сар монум,
Зеро ки дар ӯ бӯйи баҳор афтодай [7, с.51].*

Дар байтҳои зер андеша пурвусъаттар менамояд. Ба ҳамон сарчашма ишора мекунад, ки дар ривояту афсонаҳои халқӣ ҷойгоҳи муҳиме дорад. Шаҳру деҳот дар сарғаҳи об бунёд мешуда, ки аз аҳаммияти таърихӣ бархурдор аст. Ҳама ҷо осори неқӣ

бо бадӣ ҳамроҳ меояд. Ва аз назари халқ ҳама сарчашмаҳо дар сурати мор ва нерӯи фавқуллода ниғаҳбон доранд. Айор ҳам беҳуда нест, ки ба афсонаҳои «айорон» дар пайвандист, ки ҳолатҳои мушкӣ дастгири мардуми оддист. Мор образи бади бад, душман низ ҳаст:

*Сарчашма ҳазор, сараки сарчашма ҳазор,
Ов хурда наметонум ай ҳайбати мор.
Ку дӯсти ширин бошаву ку йори айор.
Овам бутаву саракма гира ба канор [7, с.65].*

Тасвирҳои мардумӣ аз марзи маскунашон берун набудааст. Аммо вусъати андеша ба қонунмандии башарӣ мекашад. Ҳаводиси изҳор шуда ба рамзи мор, ки соҳибганҷур мебошад дар болои сар муҳраҳои арзишманд дорад, алоқаманд аст. Дар гунаи дигар навиштаи халқӣ ба чунин шакли «аз ҳайбати мор йорма гурезон дидум», вомехӯрад:

*Дар сари дара ду мори печон дидум,
Дар гардани йор ақиқу марҷон дидум.
Гуфтум, биравум ақиқу марҷониша гирум,
Ай хӯи бадм йорма гурезон диду [7, с.66].*

Маълум аст, ки ҳама гуна маводи нозук, хосса гул ба нигоҳубин эҳтиёҷ дорад. Зулф, ки ба сурати мор аст, бояд тоб хурад. Дар ин ду байт зиёне аз мор ишора нашудааст.

*Қадат гула мемона, мағам ов бтӣ,
Зулфат морро мемона, мағам тов бтӣ,
Яг бўса, азар ба мани бечора бтӣ,
Гӯё, ки ҳазор ташиара ов бтӣ [7, с.75].*

Дар ду байти зер аз манзараи дигар қисса мешавад, ки деҳотиёро мафҳум аст. Боз ҳам ҳамон гилаву бахти носуда, ки маҳбуба бевафой содир намуда. Ва дуои маъмул ба ниҳоди кайдому мор вобаста мебошад, ки ошиқ тақозо мекунад.

*Дар гузари мо пудинаҳо барги чанор,
Йофтем хабаре, ки бевафо доштай йор,
Ҳар гоме, ки йори навта гири ба канор,
Нуги сината кайдум газа, забона мор [7, с.128].*

Қаҳрамони лирикӣ аз ҷабри рӯзгор менолад. Хиёлаш дар дунё макони дурусте вучуд надорад. Ҳар қадам, ки мегузорад озор мебинад. Муҳокима мешавад, гап мешунавад ва ҳар суҳанро бо заҳри мор тавҳам медонад:

*Ай хона буромадум чашмум чорай,
Поҳакма куҷо монум, олам хорай.
Хорай, хорай душманом бисёрарай,
И гапои душманом заҳри морарай [7, с.128].*

Дар асотири славянӣ мор ҳам хатарнок аст ва ҳам нақӯкор. Ва дар хонаҳо рӯҳи соҳиби қаблии манзил пазируфта мешуд. Ин фикр барои халқи мо низ бегона нест. Дар хона метавонад ба сурати рӯҳи гузаштагон пайдо шавад ва марқаду мазори шахсиятҳои

бузургро, гӯё мор ниғахбон аст. Хангоми адои вазифаҳои хидматӣ дар мазори Абуллоҳи Ансорӣ (ноҳияи Ховалинг), Хоҷа Шақиқи Балхӣ (ноҳияи Данғара), Хоҷаи Сабзпӯш (ноҳияи Сарбанд) ва ёдгории Эмомаскарӣ (ноҳияи Шамсиддин Шохин) ба ҳамин падида рӯ ба рӯ шудаам. Ниғахбонони мазору марқади қаблан огоҳамон карданд, ки хангоми пайдо шудани мор хавф набаред, ки ё мори ниғахбон аст ё арвоҳи бузургвор, ки ба пешвоз баромадааст, ва амали баде содир нахоҳад кард. Дар ин ҳолат куштани мор ба бадбахтиҳои бузург мардумро мувочех мегардонад.

Боварҳои гузаштаи ниёкон то замони имрӯза бо тағйирот, илова ва назари ҷаддид расидаанд. Вале яқсон набудаанд. Ин гоҳ аз давраи Зарвония, ки мору аждаҳо ва Заҳҳок эҷоди Аҳримананд, пайдо шудааст. Дар Авесто аз онҳо ёд мешавад, ки маҳсули замони неолит буда, дар асри биринҷ ва оҳан ташаккул ёфта, устувор шуданд. Дар Бундаҳишн ва Динкард низ бо андаке дигаргунӣ боқӣ монд.

Намешавад ба ин рамзу намод комилан ба як гуна баҳо дод. Ба назари мо Гули аждаҳо (аждаргул) аз гуногунрангии ҳаёт: мавҷудияти торикию рушанӣ, некию бадӣ ва ғ. намояндагӣ мекунад. Дар гулдӯзиҳо мешавад ба сурати ҳамин муҳр тадбиқ дошта бошад. Аз тарафи дигар чуноне гуфта шуд, аз тасаввуроти неолитӣ будааст, ки ба сурати ниғахбон аз чашми бад ва бадкорихост. Ишораи мо ҳам ба маҳсули дасти хунарманд аст ва дорандаи ҷиҳози урфӣ ва анъанавӣ, ки реша дар устураи хеле куҳан дорад.

Адабиёт

1. Аждаргул // Донишномаи фарҳанги мардумии тоҷик [Матн]. – Душанбе: СИЭМТ, 2015. – Ҷ.1. – С.108.
2. Муайярӣ, Р. Куллийёт [Матн]. – Душанбе: Истеъдод, 2024. – 352 с.
3. Рудақӣ, А. Ашъор [Матн]. – Душанбе: Адиб, 2007. – 416 с.
4. Рудақӣ, А. Шеърҳо (китоби мусаввар) [Матн ва расм]. – Душанбе: Ирфон, 2008. – 240 с.
5. Фирдавсӣ, А. Шохнома [Матн]. – Душанбе: Адиб, 2007. – Ҷ.1. – 480 с.
6. Фирдавсӣ, А. Шохнома [Матн]. – Душанбе: Адиб, 2007. – Ҷ.2. – 480 с.
7. Фирдавсӣ, А. Шохнома [Матн]. – Душанбе: Адиб, 2007. – Ҷ.6. – 480 с.
8. Фолклори Кӯлоб [Матн]. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 540 с.
9. Хусрав, Н. Девони ашъор. Рушноинома. Саодатнома [Матн]. – Душанбе: «Шуҷоён», 2009. – 640 с.

РАМЗ ВА НАМОД ДАР ОСОРИ МАРДУМӢ: АЖДАРГУЛ

Чакан ҳамчун либоси қудсӣ ва маросимӣ бо кашидадӯзӣ рангу бор дода мешавад. Нақшу нигори он рамзӣ ва намодӣ буда, аз даврони бостон то замони мо расидааст. Як зумра фарҳангшиносон ва таърихнигорон пайдоиши гулдӯзиҳои чаканро ба замони ташаккули оини Зардуштӣ ва парастии Офтоб тавҷам медонанд. Аз ҳамин рӯ куртаву сарандоз ва дигар ҷиҳоз аз рангии сурх ва зард омода мешаванд. Дар баробари тасвири Офтобу Моҳ дар хунари чакандӯзӣ нақшҳои ситорагон – рамзи ҳаёт, қаланфур – рамздани рӯҳи бадкирдор, хатҳои мавҷдор тимсоли обу морро метавон мушоҳида кард. Мавзӯи мазкур ба таҳлили рамз ва намоди «Аждаргул» дар осори мардумии тоҷикон бахшида шудааст. Аждаргул на танҳо як гули зебо, балки рамзи қадимии муқаддас дар фарҳанги мардум ба ҳисоб меравад. Он дар нақшҳои гулдӯзӣ, заргарӣ, меъморӣ ва афсонаҳои мардумӣ истифода мешавад ва маъноҳои рамзии гуногунро таҷассум мекунад, мисли мубориза бо бадӣ, покӣ ва нишонаи сарват. Намешавад

образи Аждаргулро як сон шарху тавзеҳ дод. Он ба сурати неку бад зухур мекунад. Чуноне дар бовар, ҷаҳонбинӣ ва осори хирфиву халқӣ (“Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ва эпоси мардумии “Гӯрғулӣ”) ҷаҳрамонҳои асосӣ Рустам ва Аваз тимсоли аждаҳо тасвир мешаванд. Дар сӯзаниҳо аждаҳо, мор хосияти ниғаҳбонро низ адо мекунад. Дар натиҷа метавон таъкид кард, ки ин гул як ҷузъи муҳими ҷаҳони маънавӣ, зебошиносӣ ва ҷаҳонбинии мардуми тоҷикро бозтоб мекунад.

Калидвожаҳо: Аждаргул, azidahak - мори азим, рамз, намод, осори мардумӣ, чакан, нигора, офтоб, моҳтоб, Шоҳнома, Гӯрғулӣ, деворнигора, бардеворӣ, мор, гулдӯзӣ, хунареманд, ҷиҳоз, анбана.

СИМВОЛЫ И АЛЛЕГОРИИ В НАРОДНОМ ТВОРЧЕСТВЕ: АЖДАРГУЛЬ (змеиный, драконовый цветок)

Чакан – культовая, таджикская национальная платя, украшенной ручной вышивкой. Орнаменты чакана имеют глубокие символические смысловые – значение, которые появились в глубокой древности. Ряд культурологов и историков относят его к периоду формирования зороастризма и связывают с культом солнца. Исходя из этого, в основном платя, пано, свадебные наряды и другие изделия шьют из красного или желтого полотна. Наряду с символов солнце и луны вышивается разные орнаменты, к примеру изображения звезды на небе обозначающий символ жизни, изображение перца отпугивающей злых духов, волнообразные узоры – символ воды и т.д. Данная тема посвящена анализу символа и метаномического знака «Аждаргуль» - змеиный цветок в таджикской национальной традиции. Аждаргуль — это не только цветок с красивым оттиском, но таинственный орнамент отображающей древний священный символ в культуре таджикского народа. Используется в вышивке, ювелирном искусстве, архитектуре и народных сказаниях, изображая различные символические значения: борьбу с злом, возрождение природы, чистоту и красоту и связанно с культом богатства. Никак невозможно нтерпритировать образ змеи в народной вышивке, учение Заратуштры, литературы и исскустве однозначно. Она встречается в хорошем и в очень плахом образе. К примеру в сказаниях, поверьях и художественных произведениях (к примеру “Шахнаме” Фирдоуси, и народный эпос “Гуругли”) герои Рустам и Аваз тождественны с образом дракона. В вышишивке чакан “аждаргул” выступает как символ победы, удачи и оберега. В результате цветок “аждаргул” отражает важную часть эстетики и мировоззрения таджикского народа.

Ключевые слова: Аждаргуль (змеиный, драконовый цветок), azidahak - мори азим, символ, аллегория, метафора, традиция, знак, народное творчество и промысль, вышивка, Шахнаме, Гургули, орнамент, настенная роспись, змея, розетки, вышивка, ремесленник, утварь, традиция.

SYMBOLS AND ALLEGORIES IN FOLK ART: AZHARGUL (snake-like, dragon flower)

Chakan is a traditional Tajik national dress adorned with hand embroidery. Its ornaments have deep symbolic meanings that date back to ancient times. A number of cultural experts and historians associate the emergence of Chakan embroidery with the formation of Zoroastrianism and the worship of the Sun. Based on this, traditional dresses, wall hangings, wedding garments, and other items are primarily made from red or yellow fabric. Alongside symbols of the sun and moon, various ornaments are embroidered, such as images of stars in the sky representing the symbol of life, a picture of a pepper believed to ward off evil spirits, and wavy patterns symbolizing water, among others. This topic is dedicated to the analysis of the symbol and the metaphysical sign of «Azhargul»

– the snake flower in Tajik national tradition. Azadarghul is not only a beautiful-flowered motif with an intricate pattern but also a mysterious ornament representing an ancient sacred symbol in Tajik culture. It is used in embroidery, jewelry art, architecture, and folk tales, symbolizing various meanings such as the struggle against evil, the rebirth of nature, purity, beauty, and is associated with wealth rituals. The interpretation of the snake image in folk embroidery, the teachings of Zoroaster, literature, and art is ambiguous; it appears in both positive and negative contexts. In fairy tales, beliefs, and artistic works (such as Ferdowsi's "Shahnameh" and the folk epic "Gurogli"), heroes Rustam and Avas are often associated with the image of a dragon. In embroidery, the Chakan "Azhdargul" serves as a symbol of victory, good luck, and protection. As a result, the Azhdargul flower reflects an important aspect of Tajik people's aesthetics and worldview.

Keywords: Ajdargul, azidahak - giant snake, symbol, emblem (sign), folk art, chakan, painting, sun, moonlight, Shahnameh, Gargoyle, mural, mural painting, snake, embroidery, craftsman, equipment, tradition.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Ҷонибек Асрориён**, номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Нишони: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17, тел.: (+992) 900-90-04-37; E-mail: jonibekasroriyon60@mail.ru

Сведения об авторе: **Джонибек Асрориён**, кандидат исторических наук, доцент кафедры истории таджикского народа Национального университета Таджикистана. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, проспект Рудаки, 17, тел.: (+992) 900-90-04-37; Электронная почта: jonibekasroriyon60@mail.ru

Author Information: **Jonibek Asroriyon**, PhD in History, Associate Professor at the Department of History of the Tajik People, National University of Tajikistan. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17, tel.: (+992) 900-90-04-37; E-mail: jonibekasroriyon60@mail.ru

ТДУ 930+323: 396 (479.24+575.3)

НАҚШ ВА МАҚОМИ ЗАНОН ДАР ЗАМОНИ САЛЧУҚИЁН

Баротзода Нигина Барот
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Императории Салчуқиён дудмони туркнажодест бо фарҳанги туркӣ-тоҷикӣ ва мазҳаби сунӣ, ки ҳукмронияшон аз соли 1037 то соли 1194 ва боқӣ шоҳаҳои дигари он то нимаи аввали асри XIV (соли 1307) идома ёфтааст. Салчуқиён, дар ибтидо ҳамчун қабилҳои саҳронаварди туркӣ аз Осиёи Миёна, ба тадриҷ бо фарҳанги тоҷикӣ омезиш ёфта, давлати пурқудрате бунёд карданд, ки аз Эрон то Анатолия доман густурда буд. Муҳаққиқон перомунӣ пахлуҳои зиёди таърихи давлатдорӣ Салчуқиён пажухишҳо анҷом доданд, аммо нақш ва мақоми занон дар ин давра аз диди онҳо қаноатмандонад. Дар ҳоле ки манбаҳои таърихӣ шаҳодат медиҳанд, ки занони салчуқӣ дар умури давлатдорӣ, фарҳанг ва маориф нақши муҳим доштаанд. Онҳо бо вучуди маҳдудиятҳои замони худ, дар қаламрави Салчуқиён на танҳо дорои ҳуқуқи амлок буданд, балки гоҳе аз қудрати сиёсии қобили таваҷҷуҳе низ бархурдор буданд.

Ҳадафи ин пажухиш бозтоби ҷойҳои воқеии занони салчуқӣ дар таърихи тамаддуни исломист. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф, сарчашмаҳои муҳимми таърихӣ, чун «Зубдату-т-таворих»-и Садр-уд-дини Ҳусайнӣ, «Роҳату-с-судур ва ояту-с-сурур»-и

Мухаммади Ровандӣ, «Ал-комил фит-таърих»-и Ибни Асир, «Таърихи ал-вузаро»-и Уқайлӣ, «Тарҷумону-л-балоға»-и Мухаммад ибни Умари Родуёӣ ва дигар кутуби муътабар мавриди омӯзишу таҳлил қарор гирифтаанд.

Сулолаи Салҷуқӣ аз қабилаи Қиник, шоҳае аз қабилаҳои туркии Оғуз, сарчашма мегирад. Асосгузори ин сулола Салҷуқ ибни Дуқоқ буд, ки дар асри X дар наздикии шаҳри Чанд, дар соҳили дарёи Сир умр ба сар мебурд. Салҷуқӣ дар соли 985 милодӣ ислормо қабул карданд ва ин амр таъсири амиқе бар сарнавишти ин қавм гузошт. Ба навиштаи Мухаммади Ровандӣ, Салҷуқӣ «мардумони диндору бедор ... нишони офтоби иқболи эшон аз ғафлат дур будан буд ва иҷтиноб аз дори қуфр ва майл ба мучовирати дори ислом намудан ва зиёрати хонаи Каъба ва тақарруб бо аймаи дин пеша гирифтанд...» [11, с.86].

Дар ибтидои асри XI, наберагони Салҷуқ – Туғрал ва Чағрӣ ба сӯи Хуросон ҳаракат карданд. Онҳо пас аз шикаст додани Ғазнавиён дар набарди Дандонақон (23 моҳи майи соли 1040), салтанати хонадони ғазнавиро дар Хуросон поён бахшиданд ва асоси империяи бузурги Салҷуқӣро гузоштанд. Баъдан, Туғралбек дар соли 1055 шаҳри Бағдодро тасхир намуд ва аз халифаи аббосӣ лақаби «Султон»-ро дарёфт кард.

Бо вучуди турк будани наҷоди Салҷуқӣ онҳо фарҳанги тоҷикиро пазируфтанд ва забони тоҷикӣ-форсӣ дар дарборашон забони расмӣ гардид. Ибни Асир нақл мекунад, ки: «Салҷуқӣ бо вучуди туркнаҷод буданашон, анъанаҳои фарҳанги форсиро қомилан пазируфтанд, дар он ҳадд, ки аксари амалдорони дастгоҳи идории онҳо форснаҷод буданд» [3, с.176].

Дар заминаи ҳамин таркиби фарҳангӣ, занони хонадони салҷуқӣ ҷойгоҳи махсусро соҳиб буданд. Онҳо аз анъанаҳои кӯчии туркӣ озодиҳои муайяне ба мерос гирифта, дар айни замон дар фазои нави фарҳанги тоҷикӣ низ мақоми худро пайдо карданд. Чунин омезиши фарҳангҳо ба занони дарбори салҷуқӣ имкон дод, ки дар бисёр маврид нуфузи сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ дошта бошанд.

Дар замони салтанати Салҷуқӣ, мавқеи воқеии занон бо тасаввуроти маъмул дар бораи занони аҳди ислом фарқ дошт. Онҳо, махсусан занони хонадони ҳукмрон, на танҳо мавқеи иҷтимоии баланд, балки имконоти васеъи иқтисодӣ низ доштанд. «Занони хонадони подшоҳӣ вилояти хоса ва моли хоси худро доштанд ва фармонравои ӯ буданд. Онҳо дар амри дарбор низ шарик буданд, аммо дар умури давлатдорӣ дасти боз надоштанд» [11, с.105-107].

Таърихнигорон ва сарчашмаҳои ҳамзамон, чун «Ал-комил фи-т-таърих», «Харидату-л-қаср» ва «Зубдату-н-нусра», перомуни занони бонуфузи салҷуқӣ ишора кардаанд. Аз ин китобҳо метавон дарёфт, ки занони хонадони салҷуқӣ дар умури сиёсӣ ва давлатӣ дахл доштанд.

«Дар ҷомеаи салҷуқӣ занони хонадони салтанатӣ бисёр қудратманд буданд, ки ин ба идома ёфтани анъанаи бадавӣ туркӣ вобаста буд. Онҳо дар сиёсати дарборӣ фаъолона иштирок мекарданд ва ҳатто баъзеи онҳо вазирони шахсии худро доштанд» [12, с.46-47].

Баъзе пажӯҳишгарон бар ин ишора мекунанд, ки занони салҷуқӣ ғолибан аз дигар занони дарбори хонадонҳои исломӣ дар минтақа аз озодӣ ва ҳуқуқи бештаре бархурдор буданд. Анъанаҳои кӯчии туркӣ ба занон имкон дод, то дар қорҳои сиёсӣ ширкат кунанд, зеро дар миёни қабилаҳои турк, бар хилофи ҷомеаҳои арабӣ, занон озодии бештаре доштанд.

Тафовути мавқеи занон дар минтақаҳои гуногуни империяи салҷуқӣ низ қобили зикр аст. Ҳамчунон ки, дар Анатолия пас аз таъсиси салтанати салҷуқӣ Рум, занон нисбатан озодтар буданд. Дар ин минтақа, таъсири анъанаҳои бумии масеҳӣ, ки озодии бештаре ба занон медоданд, эҳсос мешуд.

Ҳарамии дарборӣ дар замони Салҷуқиён як муассисаи мураккаб буд, ки ба ғайр аз занон, хочасароён ва хизматгориҳои зиёдеро дар бар мегирифт. Ин муассиса дорои силсиламаротиб (пойгон-иерархия) ва сохтори махсуси худ буд. Дар сари ин пойгон маликаи ё модари Султон меистод, ки нуфузи фарогир дошт.

Сарчашмаҳои таърихи замони Салҷуқиён, аз ҷумла «Роҳат-ус-судур» ва «Зубдату-т-таворих» ишора мекунанд, ки дар дарбори Салҷуқиён мақоми «Хотуни бузург» (Маликаи бузург) вучуд дошт. Соҳиби ин унвон метавонист ҳамсари аввали Султон, модари ӯ ё зани дигари бонуфузи хонадон бошад. Ӯ на танҳо ҳарамсароро идора мекард, балки дар бисёр маврид ба масъалаҳои сиёсӣ ва давлатӣ низ даҳлат мекард.

Мақоми «Маҳди улё» (ғахвораи баланд) дар силсиламаротиби занони дарбор нақши марказӣ дошт ва одатан ба модари Султон итлоқ мешуд. Дар таҳқиқоти Керола Хиллебранд баён шуда, ки ««Маҳди улё» на танҳо масъули тарбияи шаҳзодагон буд, балки дар умури давлатӣ низ нақши муҳим мебозид. Соҳиби ин унвон дар сурати набудани Султон, метавонист ба ниёбат аз ӯ қарор қабул кунад» [8, 22-38].

Аз навиштаҳои Бундорӣ медонем, ки занони ашрофи салҷуқӣ ҷаласаҳои хоси худро доштанд, ки дар онҳо масъалаҳои муҳими сиёсӣ ва иҷтимоӣ баррасӣ мешуданд. «Занони ашрофи салҷуқӣ маҷлисиҳои худро доштанд, ки дар он аз умури муҳим сухан мегуфтанд» [2, с.145].

Табақабандии занони дарбор ва мавқеи онҳо низ дар сарчашмаҳо бозтоб ёфтааст. Ғайр аз «Хотуни бузург» ва «Маҳди улё», унвонҳои дигар монанди «Хотун», «Бону» ва «Малика» барои занони бонуфузи дарбор истифода мешуд. Ҳар яке аз ин унвонҳо нишондиҳандаи мавқеи мушаххас дар силсиламаротиби дарбор буд.

Бар асоси пажӯҳишҳои Пикок (Нақши сиёсии занон дар дарбори Салҷуқӣ, ки соли 2015 дар нашриёти Донишгоҳи Эдинбург ба таърифи расид), сохтори ҳарамсарои салҷуқӣ аз ҳарамсарои араб ва ҳарамсароҳои минтақавӣ аз ҷиҳати мавқеи занон фарқ мекард. Ӯ бар он аст, ки дар ҳарамии салҷуқӣ, занон, хусусан модари Султон, аз озодии бештаре бархурдор буд ва аксар вақт созмонҳои хайрия ва иҷтимоиро таъсис дода, маҷлисиҳои мустақили худро доштанд.

Дар таърихи давлатдорӣ Салҷуқиён чандин занони соҳибнуфуз будаанд, ки дар арсаи сиёсӣ таъсири зиёд доштанд. Яке аз онҳо Туркон-Хотун, ҳамсари Султон Маликшоҳ (1072-1092) буд. Ибни Асир менависад, ки дар замони ҳукмронии шавҳараш, Туркон-Хотун дар умури давлатӣ даҳлати ғаёб дошт ва баъд аз вафоти Маликшоҳ талош кард, ки писараш Маҳмудро ба тахт нишонад, гарчи ин кӯшиш бемуваффақият анҷомид» [3, с.218].

Туркон-Хотун бо сиёсатмадорӣ ғаёб ва хушёр дар давраи зиндагии шавҳараш, тавонист, ҳатто дар қабули қарорҳои ҳарбӣ низ таъсиргузор бошад. «Ӯ ҳамчунин дипломати муваффақ буд ва бо дарборҳои кишварҳои дигар робитаҳои дипломатӣ барқарор мекард» [1, с.95].

Аз занони бонуфузи дигар Сафария-Хотун, ҳамсари Султон Муҳаммад ибни Маликшоҳ буд. Вай дар умури давлатӣ даҳл дошт ва ҳатто вазирони худро таъин мекард. Бар асоси навиштаҳои Бундорӣ, Сафария-Хотун қудрати зиёде дошт, ҳатто метавонист дар қарорҳои шавҳараш таъсир гузорад.

Моҳмалик, духтари Султон Маликшоҳ, низ яке аз занони бонуфузи дарбори салҷуқӣ буд. «Моҳмалик, пас аз издивоҷ бо яке аз амирзодагон бонуфузи салҷуқӣ, дар ҳарамсароии худ шоирон ва донишмандони машҳуро гирд овард ва онро ба як маркази муҳими фарҳангӣ ва сиёсӣ табдил дод» [13, с.173].

Яке аз занони бонуфузи дигари салҷуқӣ Зоҳида-Хотун буд, ки пас аз вафоти шавҳараш дар Форс (ҷануби Эрон) ҳукмронӣ кард. Ровандӣ менависад, ки ӯ беш аз бист

сол ҳукумат кард ва дар ин муддат обрӯ ва эҳтироми зиёде ба даст овард. Зоҳида-Хотун дар бунёди иншооти ҷамъиятӣ ва хайрия низ саҳми бузург дошт.

Дар китоби «Таърихи Арманистон» аз ин хотун чунин ишора мешавад: «Зоҳида-Хотун дар давраи ҳукумати худ дар Форс, бо дарборҳои ҳамсоя, аз ҷумла давлатҳои арманӣ ва гурҷӣ, муносибатҳои дипломатиро инкишоф дода, ба рушди тиҷорат ва табодули фарҳангӣ низ мусоидат кардааст» [5, с.241].

Бояд қайд кард, ки дар замони Салҷуқиён мақоми «Волида Султон» (модари Султон) бисёр муҳим буд. Модари Султон дар бисёр маврид тавонотарин зани дарбор ба ҳисоб мерафт ва метавонист дар сиёсат таъсир гузорад. Модарони салҷуқӣ мекӯшиданд, ки мановфеи писарони худро ниғаҳ доранд ва ҳамзамон иртибототи муҳимми сиёсӣ ва иҷтимоӣ барқарор кунанд.

Занони салҷуқӣ, махсусан онҳое, ки ба табақаи ашроф мутааллиқ буданд, ҳуқуқи моликият ва имкони назорати молу мулкӣ худро доштанд. Занони ашроф ва хонаводаҳои салтанатӣ соҳиби заминҳо, бозорҳо, корвонсаройҳо ва дигар молу мулк буданд, ки бидуни иҷозаи шавҳар ё падар онро идора мекарданд. Онҳо метавонистанд ин моликиятро ба вақф бахшанд ё ба фуқарову мискинон бидиҳанд, ки ин аз лиҳози иқтисодӣ ва иҷтимоӣ бисёр муҳим буд.

Ибни Асир дар бораи яке аз ин занон бо номи Сафват-ал-Мулк менависад, ки ӯ дар Димишқ мадрасае сохта, аз ҳисоби худ барои он вақф таъйин кардааст. Мисолҳои шабеҳи ин дар саросари қаламрави Салҷуқиён бисёр аст. «Занони салҷуқӣ на танҳо ҳуқуқи моликият, балки ҳуқуқи ақди қарордодҳои тиҷоратиро низ доштанд. Баъзе аз онҳо корвонҳои тиҷоратӣ доштанд ва бо кишварҳои дигар муомилот мекарданд» [12, с.119].

Нақши занони салҷуқӣ дар рушди шаҳрҳо ва тиҷорат низ қобили зикр аст. Онҳо дар бунёди биноҳои ҷамъиятӣ, аз ҷумла масҷидҳо, мадрасаҳо, корвонсаройҳо ва бозорҳо саҳми муҳим гузоштаанд. Чунин фаъолият на танҳо аз ҷиҳати иҷтимоӣ, балки аз лиҳози иқтисодӣ низ муҳим буд, зеро ба рушди шаҳрҳо ва тиҷорат мусоидат мекард.

Инчунин, қобили зикр аст, ки баъзе занони хонадони салҷуқӣ дорои вазирони шахсии худ буданд. Ровандӣ, муаррихи асри салҷуқӣ ишора мекунад, ки баъзе занони дарбор на танҳо вазирон, балки дастгоҳи идории худро доштанд. Ин далели он аст, ки занони мазкур дорои амволи муайян буда, онро идора мекарданд. «Вақфҳои таъсисдодаи занони салҷуқӣ дар бисёр маврид ба рушди шаҳрҳо ва таъмини ҳадамоти иҷтимоӣ барои мардуми оддӣ таъсири амиқ гузоштаанд. Масалан, бо ташаббуси занони бонуфузи дарбор дар шаҳрҳои бузурги Салҷуқиён беморхонаҳо, хонақоҳҳо ва китобхонаҳо бунёд шуда, ба васеъ шудани инфрасохтори шаҳрӣ мусоидат карданд» [1, с.206].

Дар замони салтанати Салҷуқиён, занони боқудрати дарбор нақши муҳим дар рушди илм, адабиёт ва ҳунар доштанд. Онҳо ба ҳайси ҳомиёни донишмандон, шоирон ва ҳунармандон баромад мекарданд.

Аз рӯи гуфтаи Ровандӣ, Туркон-Хотун, ҳамсари Султон Маликшоҳ, ҳомии шоирони дарбор буд ва маҷлисҳои адабии дарбори ӯ машҳур буданд. Аз рӯи нақли Арӯзии Самарқандӣ «Дар ин маҷлисҳо, шоирони номдоре чун Муиззӣ ва Анварӣ ширкат мекарданд ва шеърхониву мубоҳисаҳои адабӣ сурат мегирифт» [10, с.73].

Инчунин, Гавҳаршод-Хотун, яке аз занони бонуфузи дарбори Салҷуқиён дар Анатолия, ба сохтани масҷид ва мадраса дар Қайсария машҳур аст. Биноҳои сохтаи Гавҳаршод-Хотун на танҳо аз ҷиҳати меъмории, балки аз лиҳози фарҳангӣ низ аҳамияти махсус доштанд, зеро дар онҳо осори фарҳанги форсӣ ва византийӣ омезиш ёфта буданд.

Яке аз муҳимтарин саҳми занони салчуқӣ дар рушди маориф ташкили мадрасаҳо буд. Мадрасаҳо дар ин давра маркази муҳимми омӯзиш, интишори дониш ва фарҳанги исломӣ ба ҳисоб мерафтанд. Бисёре аз занони хонадони салчуқӣ дар бунёди мадрасаҳо саҳми зиёд гузоштаанд ва бисёре аз мадрасаҳо, ки дар замони Салчуқиён таъсис ёфта буданд, маҳз аз ҷониби занони бонуфузи дарбор сохта ва маблағгузорӣ шуда буданд. Онҳо на танҳо барои сохтмони биноҳо, балки барои музди меҳнати муаллимон, хароҷоти талабагон ва харидории китобҳо низ маблағ чудо мекарданд.

Дар замони салтанати Салчуқиёни Рум, билхусус пас аз ҳучуми муғулҳо дар асри XIII, дарбори Салчуқиён дар Куния ба маркази муҳимми фарҳангӣ табдил ёфта буд. Ба ин ҷо донишмандон ва мутафаккирони машҳур, аз ҷумла Ҷалолиддини Румӣ ва падараш, аз Эрон ба Осиёи Хурд ҳичрат карда буданд. Занони дарбори салчуқиёни Рум зери таъсири ин донишмандон дар ҳифзи фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ нақши муҳим доштанд.

Бояд қайд кард, ки Гурҷӣ-Хотун, ҳамсари Султон Кайхусрави II, дар ҳимоя ва кӯмаки Ҷалолиддини Румӣ нақши муҳим дошт. Ӯ Румиро на танҳо аз лиҳози молӣ ёрӣ мекард, балки худ низ шогирди ӯ буд ва бо ин роҳ дар наشري таълимоти тасаввуфии Румӣ кӯмак мекард.

Гурҷӣ-Хотун (Тамара) духтари Малика Русудони Гурчистон буд ва ба дарбори Салчуқиёни Рум тариқи издивочи сиёсӣ бо Султон Кайхусрави II ворид шуд. Гурҷӣ-Хотун зани хеле бофарҳанг ва соҳиби завқи адабӣ буд. Ба забонҳои гурҷӣ, туркӣ ва форсӣ шеър месурӯд. Вай дарбори Салчуқиёро ба маркази муҳимми фарҳангӣ табдил дод ва донишмандону шоиронро ба он ҷо ҷалб мекард. Ӯ масеҳӣ буд, аммо пас аз издивоҷ ба ислом гаравид. Бо вучуди ин, ӯ робитаҳои худро бо Гурчистон ва олами масеҳӣ ҳифз кард ва пайвандгари муҳимми фарҳангӣ байни Салчуқиён ва ҳамсоягони масеҳияшон шуд. Дастгирии ӯ аз Ҷалолиддини Румӣ ва дарвешони Мавлавия боиси рушди тасаввуф дар Анатолия шуд. Муаррихи амрикоӣ Жаклин Скотт нақши Гурҷӣ-Хотунро дар инкишофи муколамаи байни фарҳангҳо, дини масеҳӣ ва ислом таъкид мекунад.

Дар давраи Салчуқиён, мисли сулолаҳои дигари исломӣ, никоҳҳои сиёсӣ воситаи муҳимми барқарор кардани паймонҳои сиёсӣ ва мустаҳкам кардани муносибатҳои дипломатӣ буданд. Духтарон ва хоҳарони султонҳову шохзодагони салчуқӣ дар ин амр нақши калидӣ доштанд.

Ба навиштаи Ибни Асир, Султон Туғралбек барои мустаҳкам кардани мавқеи худ бо хонадони халифаи аббосӣ хешутаборӣ кард. Ӯ духтари халифаи аббосӣ ал-Қоимро ба занӣ гирифт, ки ин барои мақоми Салчуқиён дар олами ислом бисёр муҳим буд.

Ибни Ҷавзӣ менависад: «Туғралбек барои мустаҳкам кардани қудрати худ аз халифа дархост кард, ки духтарашро ба занӣ ӯ диҳад. Ин амр барои халифа гарон буд, аммо бо сабаби тарс аз қудрати Салчуқиён, ӯ розӣ шуд» [4, с.12].

Инчунин никоҳҳои сиёсии зиёде бо хонаводаҳои ҳукмронии маҳаллӣ, махсусан аз Гурчистон, Арманистон ва дигар минтақаҳои Осиёи Ғарбӣ баста шуданд. Масалан, Гурҷӣ-Хотун, духтари малики Гурчистонро ба Султон Кайхусрави II ба занӣ доданд, ки ин барои муносибатҳои Салчуқиён бо давлати ҳамсоя муҳим буд.

«Бисёре аз шохзодагони салчуқӣ сайъ карданд, ки тавассути издивоҷҳои дипломатӣ бо духтарони қабилаҳои кӯчии турк, аз ҷумла кипчоқҳо ва қарлуқҳо, иртиботи худро мустаҳкам ва бо ин роҳ пояи низомии империяи худро устувор созанд» [13, с.160].

Яке аз ҷиҳатҳои ҷолиби никоҳҳои сиёсӣ дар замони Салчуқиён ин буд, ки занони хориҷӣ, махсусан онҳое, ки аз давлатҳои масеҳӣ буданд, метавонистанд дини худро

нигоҳ доранд. Ин аз як тараф нишондиҳандаи таҳаммулпазирии мазҳабии Салчуқиён ва аз тарафи дигар, далели аҳаммияти сиёсии чунин никоҳҳо буд.

Муҳаққиқи фаронсавӣ Жюл Кардон қайд мекунад, ки «никоҳҳои байни намояндагони динҳои гуногун дар империяи салчуқӣ на танҳо ба манфиатҳои сиёсӣ, балки ба рушди гуфтугӯи фарҳангӣ низ мусоидат мекарданд. Аз тариқи чунин никоҳҳо, бисёре аз анъанаҳои фарҳангии давлатҳои ҳамсоя ба фарҳанги салчуқӣ ворид мешуданд» [6, с.76].

Аз никоҳҳои сиёсии хонадони салчуқӣ бо сулолаҳои ҳукмрони дигар, мисли Хоразмшоҳиён ва Аюбиён низ ёд мешавад. Баъзан, чунин никоҳҳо ба таври муваққатӣ ба пойдории сулҳ ва ҳамкориҳои байни давлатҳо мусоидат мекарданд, аммо дар баъзе ҳолати дигар, мисли робитаҳои Салчуқиён бо Хоразмшоҳиён, издивоҷҳо натавонистанд монеи хилофу бархурдҳо шаванд.

Таъсири анъанаҳои занони салчуқӣ дар даврҳои баъдӣ, ба вижа замони Усмониён, бисёр назаррас аст. Дар империяи усмонӣ, дар давраи «Салтанати занон» (1534-1715), дар умури сиёсӣ занони дарбор нақши муҳимро мебозиданд.

Муҳаққиқи барҷастаи таърихи усмонӣ Лесли Пирс изҳор медорад, ки «суннати ҳукмронии занон дар империяи Усмони бидуни пешина набуд, балки решаҳои худро аз модели салчуқӣ гирифта буд. Занон дар дарбори салчуқӣ ҳадди ақал аз асри XI сар карда, дар сиёсат даҳлати ғаёб доштанд» [9, с.37].

Соҳтори идории ҳарамсари усмонӣ бевосита аз таҷрибаи Салчуқиён сарчашма мегирад. Мақомҳои «Волида Султон» (модари Султон) ва «Хасеки Султон» (хосагии-Султон, ҳамсари дӯстдоштаи Султон) дар империяи усмонӣ идомаи мустақими мақоми занони дарбори салчуқӣ мебошанд. Дар таърихи баъдии туркони усмонӣ, ба хусус аз замони Сулаймони Қонунӣ (1520-1566) сар карда, нақши занон дар сиёсат тақвият ёфт. Малика Хуррам-Султон (Роксолана), ҳамсари Сулаймон, дар масъалаҳои сиёсӣ ва қабули қарорҳои муҳим ғаёбона ширкат мекард. Баъдан, дигар маликаҳо – Сафия-Султон ва Кӯсем-Султон дар дарбори усмонӣ нақши муҳим мебозиданд, ки ин идомаи анъанаҳои Салчуқиён буд.

«Нуфузи занон дар дастгоҳи ҳукумати усмонӣ пеш аз ҳама бо таъсири анъанаҳои туркӣ-муғулӣ вобаста буд. Дар ин анъанаҳо, модар ва ҳамсари хон аз мақоми баланд бархурдор буданд ва метавонистанд дар идораи давлат ширкат кунанд» [14, с.178].

Инчунин, дар муқоисаи мавқеи занон дар дарборҳои салчуқӣ ва усмонӣ шабоҳатҳо зиёданд. Ҳамчунон ки дар ҳарду сулола, мақоми «Волида Султон» (модари Султон) бисёр баланд буд ва дар ҳарду маврид, модари Султон метавонист дар сиёсат нақши муҳим бозад.

Бояд гуфт, ки анъанаҳои занони салчуқӣ на танҳо ба империяи усмонӣ, балки ба дигар сулолаҳои турку-муслумон, аз ҷумла сулолаи Темуриёни Ҳинд, таъсир расонидааст. Мафҳуми «маҳд-и улё» (ғахвораи баланд), ки дар дарбори Салчуқиён ба модари Султон мурочиат мешуд, дар шакли «подшоҳ бегим» дар дарбори Темуриёни Ҳинд низ вучуд дошт ва ба модар ё ҳамсари асосии подшоҳ нисбат дода мешуд.

Дар маҷмӯъ, Салчуқиён ва занони дарбори онҳо ба қолабрезии мафҳуми мавқеи зан дар ҷомеаи туркӣ-исломӣ саҳми бориз гузоштанд. Ин мерос дар сулолаҳои баъдӣ, ба вижа сулолаи усмонӣ, идома ёфт ва то асри XVIII нақши занон дар сиёсати империяҳои туркӣ назаррас буд.

Хулас, аз пажӯҳиш ва таҳқиқи мазуи мазкур метавон дарёфт, ки занони бонуфузи салчуқӣ дар таърихи тамаддуни исломӣ нақши муҳим ва баъзан ҳалкунанда доштанд. Сарчашмаҳои таърихӣ муътабар тасдиқ мекунанд, ки занони хонадони салчуқӣ на танҳо аз лиҳози иҷтимоӣ ва иқтисодӣ соҳиби ҳуқуқ ва имкониятҳои назаррас буданд,

балки баъзан дар умури сиёсӣ ва давлатӣ низ фаъолона ширкат мекарданд. Ва дар умум, метавон чунин вижагиҳои асосии мавқеи занони салҷуқиро қайд кард:

1. Ҳарчанд ки империяи салҷуқӣ сохтори падарсолорӣ дошт, занони дарбор, бахусус модарон ва ҳамсарони султонҳо, дар қабули қарорҳои давлатӣ таъсир дошта, ба таври мустақим ҳуқуқдорӣ мекарданд.

2. Занони салҷуқӣ дар рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷомеа фаъол буданд. Онҳо ба сифати соҳибмулк, фарҳангпарвар, ҳомиёни ҳунару адаб баромад мекарданд.

3. Аз лиҳози фарҳангӣ, занони салҷуқӣ нақши муҳим дар ҳифз ва рушди фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ доштанд. Дастгирии донишмандон, бунёди мадрасаҳо ва муассисаҳои хайрия аз ҷониби занони дарбор дар рушди илм ва фарҳанг саҳми бориз гузошт.

4. Аҷнаҳои занони салҷуқӣ дар давраҳои баъдӣ, бахусус дар империяи усмонӣ, идома ёфтанд. «Салтанати занон» дар империяи усмонӣ дар асрҳои XVI-XVII идомаи аҷнаҳои салҷуқӣ маҳсуб меёбад.

Таҳқиқоти ояндадори ин мавзӯ метавонад ба омӯзиши ҷузъиёти бештар дар бораи занони асил, тавсифи васеътари мавқеи занон дар қаламрави Салҷуқиён, инчунин таъсири онҳо ба ҷанбаҳои мухталифи ҳаёти ҷомеа равона карда шавад. Таҳқиқоти бештар дар ин самт барои дарки беҳтари нақш ва мақоми занон дар таърихи тамаддуни исломӣ муҳим аст.

Адабиёт

1. Абевардӣ Анварӣ. Нақши занон дар таърихи Салҷуқиён [Матн]. – Техрон, 2000. – 320 с.
2. Исфаконӣ Бундорӣ Қивомуддин Фатҳ ибни Алӣ ибни Муҳаммад. Зубдату-н-нурса ва нухбату-л-ъусра [Матн]. – Қоҳира, 1900. – 280 с.
3. Иззуддин Алӣ ибни Асир. Ал-Комил фи-т-таърих (Таърихи комили бузурги ислом ва Эрон) [Матн]. – Бейрут, 1965. – Ҷ. 9-10. – 5270 с.
4. Ибни Ҷавзӣ. Ал-Мунтазам фи таърихи-л-мулк ва-л-умам [Матн]. – Ҳайдаробод, 1939. – Ҷ. 16. – 5800 с.
5. Иованнес Драсханакертси. История Армении [Текст] / перевод с древнеармянского Маргарита Овнановна Дарбинян Меликян. – Ереван, 1984. – 416 с.
6. Cardan Jules. Les mariages interculturels dans l'Empire Seldjoukide [Text]. – Paris, 2003. – 280 p.
7. Мақолаи Aspects of the Court of the Great Seljuqs (Ҷанбаҳои дарбори Салҷуқиёни Бузург) [Text] // The Seljuqs: Politics, Society and Culture. – Донишгоҳи Эдинбург, 2011. – P. 22-38.
8. Низомии Арузии Самарқандӣ. Ҷаҳор мақола [Матн] / тасҳеҳи Аллома Қазвинӣ. – Техрон, 1367. – 142 с.
9. Peirce Leslie. The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire [Text]. – Нью-Йорк, 1993. – 374 p.
10. Ровандӣ Муҳаммад ибни Алӣ ибни Сулаймон. Роҳат-ус-судур ва оят-ус-сурур. Таърихи оли Салҷуқ Тарҷумаи Муҳаммад Иқбол [Матн]. – Техрон: Амири Кабир, 1364. – 585 с.
11. Рабонӣ Захро., Қудратӣ Манижа. Муруре бар фаъолиятҳои фарҳангии занон дар Анатолияи асри салҷуқӣ бо таъкид бар тариқатҳои мавлавия, авҳадия ва бектошия [Матн] // Мутолеоти таърихи ислом. Соли 10.Ш.37. – Техрон, 1397. – С.101-127.

12. Садр-ад-дин Али ал-Хусайни. Ахбар ад-даулат ас-селджукийя (зубдат ат-таварих) фи ахбор ал-умара ва-л мулук ас-селджукийя) [Текст] / издание текста, перевод, введение, примечания и приложения З.М. Буниятова. – М., 1980. – 272 с.

13. Тавоно Мухаммад Алӣ., Комкорӣ Мухаммад., Муставфӣ Сайид Мухаммад. Нақш ва ҷойгоҳи сиёсии зан дар “Сиёсатнома”-и Хоҷа Низомулмулки Тусӣ [Матн]: тақобул дидгоҳи таҳрим ва таҷвизи мушорикати сиёсии занон дар асри салҷуқӣ // Исломи ва улуми иҷтимоӣ. Соли 12. Ш.24. – Техрон, 1399. – С. 281-294.

14. Халил Иналчик. Таърихи империяи Усмонӣ [Матн]. – Кембрич, 1973. – 420 с.

15. Хусайнӣ Садр-ад-дин Абулҳасан Алӣ ибни Носир ибни Алӣ. Зубдату-т-таварих Ахбору-л-умаро вал мулуку-с-салҷуқӣя [Матн] / ҷопи Элшоҳсуни Бағдодӣ. – Техрон: Маркази таҳқиқоти роёнаи қоимаи Исфаҳон, 1385. – 217 с.

НАҚШ ВА МАҚОМИ ЗАНОН ДАР ЗАМОНИ САЛҶУҚИЁН

Мақолаи мазкур ба баррасии нақш ва мақоми занони бонуфузи салҷуқӣ дар таърихи тамаддуни исломӣ бахшида шудааст. Инчунин таъсири анъанаҳои салҷуқӣ ба давраҳои баъдӣ, махсусан ба империяи усмонӣ низ, баррасӣ мегардад. Бар пояи манобеи муътабари таърихӣ, мавқеи иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсии занони хонадони салҷуқӣ таҳлил мегардад. Муаллиф нишон медиҳад, ки занони салҷуқӣ, новобаста аз маҳдудиятҳои замони худ, дар умури давлатдорӣ, иқтисод, фарҳанг ва меъмории нақши назаррас доштанд. Онҳо дар сохтмони масҷидҳо, мадрасаҳо ва корвонсаройҳо маблағгузорӣ мекарданд. Мисли ин ки, Зубайда Хотун, ҳамсари Султон Санҷар, дар бунёди мадрасаҳо ва дастгирии шоирону донишмандон саҳми муҳим дошт.

Ҳарамсаро дар давраи Салҷуқӣён на танҳо макони зисти занон, балки маркази муҳими иҷтимоӣ ва сиёсӣ буд. Занони ҳарамсаро, ба вижа модари Султон ва ҳамсарони ӯ, дар масоили сиёсӣ ва таъйини ворисон нақши муҳим мебозиданд. Онҳо на танҳо дар дохили ҳарамсаро, балки дар саҳнаи сиёсӣ ва фарҳангӣ низ ҳузури назаррас доштанд, ки ин нишондиҳандаи мақоми баланд ва нуфузи онҳо дар ҷомеаи он замон мебошад. Мақола барои муҳаққиқони таърихи занон дар тамаддуни исломӣ, таърихи Салҷуқӣён ва муносибатҳои гендерӣ дар Шарқи исломӣ аҳамияти илмӣ дорад.

Калидвожаҳо: Салҷуқӣён, занони бонуфуз, нақши занон, салтанати занон, Зоҳида-Хотун, Туркон-Хотун Гурҷӣ-Хотун, Маҳди Улӯ, Гавҳаршод-Хотун, Императории усмонӣ, Хуррам-Султон (Роксолана), Сафия-Султон, Кӯсем-Султон.

РОЛЬ И СТАТУС ЖЕНЩИН В ЭПОХУ СЕЛЬДЖУКИДОВ

Данная статья посвящена анализу роли и статус влиятельных женщин Сельджукской эпохи в истории исламской цивилизации. Также рассматривается влияние сельджукских традиций на последующие периоды, особенно на Османскую империю. На основе авторитетных исторических источников проводится анализ социального, экономического и политического статуса женщин династии Сельджукидов. Автор показывает, что, несмотря на ограничения своего времени, женщины сельджукского двора играли заметную роль в государственном управлении, экономике, культуре и архитектуре. Они финансировали строительство мечетей, медресе и караван-сараяв. Например, Зубайда Хатун, жена султана Санджара, сыграла важную роль в строительстве медресе и поддержке поэтов и учёных.

Гарем в сельджукский период был не только местом проживания женщин, но и важным социально-политическим центром. Женщины гарема, особенно мать Султана и

его жёны, играли значительную роль в политических делах и назначении наследников. Они проявляли активность не только внутри гарема, но и на политической и культурной арене, что указывает на их высокий статус и влияние в обществе. Статья имеет научную ценность для исследователей истории женщин в исламской цивилизации, истории Сельджукидов и гендерных отношений в исламском Востоке.

Ключевые слова: Сельджуки, влиятельные женщины, роль женщин, женское правление, Захида-Хатун, Туркан-Хатун, Гурджи-Хатун, Махди Улья, Гаухаршад-Хатун, Османская империя, Хюррем-Султан (Роксолана), Сафие-Султан, Кёсем-Султан.

THE ROLE AND STATUS OF WOMEN IN THE SELJUK ERA

The article is dedicated to the analysis of the role and status of influential women during the Seljuk period in the history of Islamic civilization. The influence of Seljuk traditions on later periods, especially on the Ottoman Empire, is also examined. Based on reliable historical sources, the article examines the social, economic, and political status of women in the Seljuk dynasty. The author demonstrates that, despite the limitations of their era, Seljuk women played a significant role in governance, economy, culture, and architecture. They funded the construction of mosques, madrasas, and caravanserais. For example, Zubayda Khatun, the wife of Sultan Sanjar, played a key role in construction of madrasas and supporting poets and scholars.

During the Seljuk era, the harem was not only a place of residence for women but also a vital social and political center. Women of the harem, especially the sultan's mother and wives, were influential in political matters and succession decisions. They were active not only within the harem but also in the broader political and cultural sphere, reflecting their high status and influence in society. This article is of scholarly interest for researchers of women's history in Islamic civilization, Seljuk history, and gender relations in the Islamic East.

Keywords: Seljuks, influential women, the role of women, the reign of women, Zohida-Khotun, Turkan-Khotun Gurji-Khotun, Mahdi Ulya, Gawharshad-Khotun, Ottoman Empire, Khurram-Sultan (Roksolana), Safiya-Sultan, Kösem-Sultan.

Маълумот дар бораи муаллиф: Баротзода Нигина Барот, докторанти кафедраи таърихи дунёи қадим, асрҳои миёна ва бостоншиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Нишонӣ: 734025, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17, тел.: (+992) 918-33-71-78; E-mail: barotzodanigina@bk.ru

Сведения об авторе: Баротзода Нигина Барот, докторант кафедры истории древнего мира, средних веков и археологии Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, проспект Рудаки, 17, тел.: (+992) 918-33-71-78; E-mail: barotzodanigina@bk.ru

Information about the author: Barotzoda Nigina Barot, doctorant of the history department of the ancient world, middle ages, and archeology of Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17, tel.: (+992) 918-33-71-78; E-mail: barotzodanigina@bk.ru

ТДУ 323: [891.550+1+2] (575+575.3)

ҲАЁТИ СИЁСӢ ВА АДАБИИ ОСИЁИ МИЁНА ДАР АСРИ XVII - ИБТИДОИ АСРИ XVIII (ДАР АСОСИ МАЪЛУМОТИ АДАБИЁТИ БАДЕӢ)

Мирзоев Мирзо Низомудинович,
Ризоев Баҳридин Хайруллоевич

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Қувваи иқтисодӣ-хоҷагии мамлакат, ки ҳанӯз аз асри XV, аз вақти қушодашудани роҳи баҳрӣ ба Ҳинд ва аз манфиатҳои роҳи тичорати ҷаҳонӣ маҳрум гардидани ин сарзамин хело заиф гардида буд ва дар аввалҳои асри XVI дар баробари аз тарафи Муҳаммад Шайбонӣ забт шудани Мовароуннаҳр (1500-1599) боз бештар ақиб рафт.

Қабилаҳои бодиянишин, ки бо роҳбарии Муҳаммад Шайбонӣ ба ин мамлакат зада даромада буданд, ба тағир ёфтани ҷараёни маъмулии ҳаёти вожаҳои зироати сабаб гардиданд: хеле майдонҳои кишт ба ҷароғоҳ табдил дода шуданд [2, с.120].

Дар ибтидои асри XVII ҳокимияти Мовароуннаҳр ба дасти сулолаи Ҷониён гузашт, ки аз авлоди хонҳои чингизии Аштархон (Астрахан) буда, бинобар ин бештар бо номи Аштархонӣ шухрат дорад. Иқтидори давлати Аштархонӣ бо давраи ҳукумати Имомқулихон (1611-1642) рост меояд, ки ӯ Мовароуннаҳро аз ҳучуми тохтутозҳои ғоратгаронаи бодиянишинони шимолӣ-қазоқҳо, қалмоқҳо, қароқалпоқҳо ва дигарон муҳофизат намуда, дар дохили мамлакат низ низову кашмакашҳои феодалиро фуру нишонда буд.

Дар натиҷаи осоиши нисбие, ки дар аҳди хони мазкур дар Мовароуннаҳр барқарор гардид, ҳаёти иқтисодӣ ва хоҷагии паstraфтаи мамлакат ба ҷунбиш омад, истеҳсолоти ҳунармандӣ сабзид [9, с.10].

Чӣ навъе, ки Сайиди Насафӣ дар «Шаҳрошӯб» ном асари худ қайд кардааст, мо дар асри XVII дар Бухоро заргарӣ, ҳалвогарӣ, сартарошӣ, бофандагӣ, кулолӣ, дарздӯзӣ, кафшдӯзӣ, тоқидӯзӣ, камонгарӣ, гилефурӯшӣ, ҳаммомӣ, косагарӣ, мӯзадӯзи, сӯзангарӣ, деворзанӣ, хаймадӯзӣ, зехтоб, дегрезӣ, собунпазӣ, ғӯзакашӣ, милтиқчӣ, гӯштингир, карнай, сурнай, дуктарошӣ, шамшергарӣ, хоркашӣ, гадоӣ, қиссхонӣ, хиштпазӣ, тухумбозӣ, морғбозӣ, булбулбозӣ, шоирӣ, моҳигирӣ, меъморӣ, мошкор, ҷугорикорӣ, қолибтарошӣ, айнаксозӣ, наҷзорӣ, суҳангар, ордбез, заволатобӣ, нонпазӣ, ҷармгарӣ, зингарӣ, мӯҳркани, рангрезӣ, гӯрков, саҳҳофӣ, шамърезӣ, найзадаст, сангзанӣ, қоғазгустар, котиб, наққошӣ, мактабдорӣ, туқумдӯзӣ, майфурӯшӣ ва ғайраҳо, мавҷуд будани тақрибан 212 хел навъҳои гуногуни ҳунармандӣ ва касбу касибиро мушоҳида мекунем, ки ҳуди ин як мисоли барҷастаи вусъати шаҳр ва тараққӣ кардани ҳунармандӣ мебошад [7, с.11].

Аз ин ҳама ба таври равшан бар меояд, ки касибон дар ин давра ҳоло тамоми хусусиятҳои пешаву ҳунари худро ҳифз карда буданд, вале шароити онвақта ба пешрафти касбу ҳунар имкон намедод. Ин буд, ки ҳаҷми онҳо хусусан аз охири асри XVII саркарда саҳт коҳиш ёфт ва ин ба анбори молҳо низ бе таъсир намонд. Албатта, он навъи касбу ҳунар, ки маҳсулоти он ба хориҷ содир мешуд, як дараҷа ваъи бехтаре дошт: талаботи беруна дар ҷунин шароити саҳт низ ба пешрафти истеҳсолот мусоидат мекард [3, с.77].

Аммо минбаъд ваъияти душвори сиёсӣ, пеш аз ҳама низоҳои тоҷу таҳталабӣ ва кашмакашҳои ҳунини феодалие, ки пас аз марги Имомқулихон сар шуда, рӯз то рӯз шиддат меёфтанд, натавон баъзи ҳаёти хоҷагиву истеҳсолии мамлакатро боз доштанд, балки онро ба харобӣ ва таназули кулӣ дучор карданд.[5, с.16-17].

Пас аз марги Имомкулихон бародараш Нодирмуҳаммадхон (1642-1645) ба тахт мешинад. Аммо бо зудӣ Нодирмуҳаммадхонро аз тахт мегиранд ва ба ҷояш писарашро Абдулазизхон (1645-1680) ба тахти хонӣ дар Бухоро мешиноманд.

Нодирмуҳаммад ба Балх рафта ҷойгир шуд ва саъй дошт дар он ҷо дигар писаронашро ба муқобили Абдулазизхон шӯронад. Писарони ӯ дар Балх ва вилоятҳои атрофи он ба толоши мулку салтанат ба мубориза даромада, гоҳ ҷониби Абдулазизро мегирифтанд. Нодирмуҳаммад дид, ки бо қуваи худ ва писарони саркашу салтанатхоҳаш тахти Бухороро дубора ба даст оварда наметавонад, барои кӯмак ба подшоҳи Ҳиндустон Шохҷахон муроҷиат намуд.

Шохҷахон (1628-1659), ки дер боз тамаи забт кардани шимоли Афғонистон ва вилоятҳои ҷанубии Мавароуннаҳрро мебарварид, фурсатро муносиб дониста, фавран ду писари худро бо лашкари зиёд ба Балх фиристод. Нодирмуҳаммад аз лашкари Ҳинд ба Эрон гурехт. Истилогарон дар тӯли ду сол ба торочу ғорати вилояти Балх машғул буданд. Хоҷагии ободии вилоят саросар хароб ва аҳолиаш тороч карда шуданд. Дар натиҷа гуруснагӣ сар шуд, мардум ба ҳар тараф гурехтаанд.

Ниҳоят Абдулазизхон ба лашкари Ҳинд қиём намуд. Ҷанг чор моҳ давом кард. Оқибат аҳволи лашкари Ҳинд бо сабабҳои саҳт омадани зимистон ва дурӣ аз сарзамини худ бисёр вазнин гардида, писарони Шохҷахон маҷбур шуданд кишварро ба Нодирмуҳаммад супурда, ба Ҳиндустон баргарданд.

Баъд аз ин воқеа Абдулазизхон донист, ки то падарашро аз ҳукумати Балх барканор накунад, аз хатар эмин нахоҳад буд. Бинобар ин бародари худ Субҳонкулихонро ҳокими Балх таъин карда, ӯро бо лашкар ба муқобили падар фиристод. Субҳонкулихон падарашро аз Балх ронда, ҳукуматро ба даст даровард. Лекин дере нагузашта, Абдулазизхон аз бародари худ бадгумон шуда, барои аз Балх рондани ӯ лашкар кашид. 40 рӯз шаҳри Бухороро муҳосира карда, вале онро гирифта натавонист. Лашкари ӯ он ҷӣ дар атрофи шаҳр ва вилоят боқи монда буданд, ғорат ва поймол карданд. Абдулазизхон оқибат ба мақсад нарасид, маҷбур шуд Субҳонкулихонро ҳокими Балх ва валиаҳди тахти хонӣ элон карда, ба Бухоро баргардад [3, с.61-62].

Аз ин кашмакашиҳои дохилии аштархонӣ ҳоразмӣ истифода карда, пайваста ба вожаҳои марказии Мовароуннаҳр тохтутоз меоварданд. Ҳамлаҳои доимии онҳо ба Мовароуннаҳр ба мақсади ғоратгарӣ буда, бинобар ин аҳолиро хонахароб карда, ба ҷон расонда буданд.

Хони Хоразм Абулғозихони урганҷӣ дар ҳамлаҳои худ ба Бухоро молҳои туркманро ба ҳуду гирифта меовард. Абулғозӣ аз рӯи ҳисоби Абдулғани Мирзоев, умуман 18 маротиба ба Бухоро тохтуточ оварда, мардуми ин шаҳр ва атрофи онро ба дод оварда буд [6, с.13].

Шиддати низову кашмакашиҳои дохилӣ ва ҳучумҳои пай дар пайи ҳоразмӣ ба дараҷае расид, ки Абдулазизхони куҳансол аз уҳдаи идора кардани мамлакат баромада натавониста, тахти хониро ба валиаҳдаш Субҳонкулихон супурд. Аммо ба тахт нишастани Субҳонкулихон (1630-1702) вазъиятро беҳтар накард. Ҳучуми ҳоразмӣ бо сардории Анӯшхон писари Абулғозихон ҳамчунон давом мекарданд.

Субҳонкулихон аз уҳдаи пешгирӣ кардани тохтутози ҳоразмӣ баромада натавониста, яке аз амирони пуриқтидори худ Маҳмудбии Атолиқро аз Балх ба ёри даъват намуд. Вай ба ёрии Маҳмудбӣ ҳоразмӣро пеш карда, оқибат ба ин низ муваффақ шуд, ки Хоразмро бо кӯмаки аъёни он ҷо ба итоати худ дорад. Ягона муваффақияти ӯ дар умури мулкдорӣ ҳамин буд.

Дар дохили мамлакат кашмакашиҳои тоҷу тахталабӣ ва ҳаракатҳои марказгурезии ҳокимони маҳаллӣ давом мекарданд. Аз ҷумла Сидикмуҳаммадхон писари Субҳонкулихон, ки аз тарафи падараш вилояти Бухороро идора мекард, дар он ҷо ду бародарашро кушта, худро хон элон намуд. Субҳонкулихон бо ёрии Маҳмудбии атолиқ

бар зидди писари саркаши худ ба Балх лашкар кашид ва ўро дар ҷанг мағлуб карда, бо як ғаддории ба ҳудаш хос дар зиндон кушонд. Баъд аз ин вай ҳукумати Балхро ба Маҳмудбии атолиқ супурд.

Маҳмудбӣ ба қудрати бузурге соҳиб шуда, торафт худро мустақил ҳис мекард ва ба ҳукумати марказӣ камтар итоат мекард. Аз ҳад зиёд қувват гирифтани ӯ Субҳонқулихонро ба тарс андохта буд. Хон барои аз ҳукумати Балх дур кардани Маҳмудбӣ кӯшишҳои бисёр карда, оқибат ба ин муваффақ гардид. Набераи ӯ Муҳаммад Муқимсултон ҳокими Балх таъин шуд [10, с.12].

Бо ин тариқа ҳаракати тоҷутахталабии намояндагони хонадони Аштархонӣ, ки дар навбати худ ин хонадонро ба дараҷаи завоҷ ва нестӣ оварда расонида буд. Яққоя бо исёнҳои пай дар пайи феодалони ҷудогона ва ҷангҳои хориҷӣ ба талафоти аз ҳад афзунӣ молӣ ва ҷонии халқ дучор гардид. Ва ҷӣ навъе, ки Сайиди Насафӣ хитоб мекунад:

«Дар талоши салтанат афтодаанд аз пой халқ,
Тоҷ агар ин аст, олам сарнагун хоҳад шуданд» [7, с.24].

Бори гарони ин ҷангҳои хунин ва кашмакашиҳои феодалӣ ба дӯши халқ меафтад. Субҳонқулихон барои баровардани хароҷоти ҷангҳо ва пур кардани ҳазинаи давлат фармуда буд, ки ҳар сол андозӣ ҳарсолаи замин ситонда шавад. Мувофиқи ин фармон андозӣ ҳарсола ҳафт бор зиёда аз маблағи муқарраршуда рӯёнида мешуд. Чунон, ки Малехо дар тазкираи худ қайд кардааст, андозҳои давлатӣ ба замин ҷандон зиёд шуда буданд, ки ин заминҳоро соҳибонашон муфт меодаанд, вале касе намегирифт.

Аҳвол дар шаҳрҳо низ бисёр вазнин буд. Ҷангҳои дохилии феодалӣ ва ҳуҷуми тохтутозҳои ғоратгарони хориҷӣ ба шаҳрҳо шикасти сахте расонда ва аҳолии онҳоро ба ҷон расонида буданд. Баъзе шаҳрҳо ва вилоятҳо, аз қабилӣ Самарқанд, Балх ва Насаф чунон хароб ва торочу ғорат гардида буданд, ки муддатҳои дароз ба худ омада натавонистанд. Хоҷагии шаҳрҳо низ хароб гардида, барои пешрафти иқтисодӣ, раванги истеҳсолот ва бозор шароити мусоид намонда буд. Дар ин вазъият ҳунармандӣ низ дуруст тараққӣ карда наметавонист. Агар ҷи шоири бузурги ин давр Сайидо дар асари «Шарошуб»-и ба ҳунармандон бахшидаи худ намояндагони зиёда аз 200 касбу ҳунарро зикр ва тавсиф намудааст, вале ин ҳанӯз далели тараққиёти навъҳои гуногуни ҳунармандӣ нест. Гуруснагиву бенавой ва хонавайрони харидорони маҳсулоти ҳунармандиро хеле кам карда, истеҳсолотро коста ва бозорро касод карда буданд. Аз тарфи дигар, ҳунармандон низ гирифтори зулму истисмори феодалон буданд.

Аз ҳисоби истисмори бе андоза ва хонавайронию бенаво гардидани ҳунармандон ва умуман табақаҳои меҳнатии аҳолии шаҳр феодалон, судхурон, ханнотон ва дигар гурӯҳҳои муфтиҳур сарватманд мешаванд. Чунонки Сайидо дар як шераш қайд кардааст, кӯчаҳои шаҳр аз ғадоен пур шуда буданд:

«Лабрез шуд ҷи ҷӯши ғадое кӯчаҳои шаҳр,
Ҷандон, ки бар насим талоши гузар намонд».

Тадбирҳои Субҳонқулихон ҷӣ навъе, ки ба хоҷагии мамлакат таъсири бад расонд, ба масъалаи пурзӯр шудани иқтисодии ҳукумати марказӣ низ манфиат набахшид [4, с.39].

Дар давраи ҳукмронии кутоҳмуддати Убайдуллоҳхон (1702-1711) муборизаи байни ҳукумати марказӣ ва феодалон хело шиддат ёфт. Убайдуллоҳхон охири кас аз хонадони салтанатии Ҷониён буд, ки дар роҳи маҳдуд намудани худсариҳои феодалон ва пурқувват кардани ҳокимияти марказӣ саъю кӯшиши зиёде ба харҷ дод. Аммо шахсияти

Убайдуллоҳхон ва сиёсати дохилии ӯ ноҳақона солҳои дароз аз доираи диққати муҳаққиқон берун монда буд.

Ба Убайдуллоҳхон аз Субҳонкулихон вазъияти сахте ба мерос монд. Амирон – сардорони тоифаҳои ўзбек худро тамоман соҳибхитиёр ҳис мекарданд.

Ҳукумати Балх маркази дуҷониби аштархониҳо, бозичаи дасти Маҳмудбии атолик шуд. Агар ӯ дар охири асри XVII якҷанд вақт Солеҳхочаро ба рӯи ҳукумат оварда, асосан ҳуди ӯ гоҳо ниммустақил ва гоҳо мустақилона қор бурда бошад, дар замони Убайдуллоҳхон (1702-1711) Муҳаммад Муқимхонро кушта ҳудашро Хон эълон кард. Дар Ҳисор, Самарқанд, Шаҳрисабз, Кенағасхр, Тирмиз ва дигар ҷо қабिलाҳои гуногун сар бардоштанд. Убайдуллоҳхон ҳар андоза сайё карда бошад ҳам, гарданкашии феодалони маҳаллиро бартараф карда натавонист ва ҳудаш аз тарафи онҳо кушта шуд [9, с.28].

Дар ҳаёти адабии мамлакат низ дигаргуниҳои кулӣ дида мешуд.

Адабиёти тоҷик дар асри XVII дар чунин як шароити душвори таърихӣ ривоч меёфт. Ин шароити душвор истеъдоди адабӣ ва малакаи эҷодии халқи тоҷикро ҳомӯш карда, адабиёти тоҷикро аз раванқ мононда натавониста буд. Дар ин давра илму адаби тоҷик инкишофу тақомул меёфт.

Дар нимаи аввали асри XVII вақте, ки Мовароуннаҳр давраи нисбатан осоиштаро аз сар мегузаронд, марказҳои маданияти он – Бухоро, Самарқанд ва Балх рӯ ба ободӣ ниҳода, дар ин шаҳрҳо меъмории як дараҷа вусъат пайдо карда буд. Дар Бухоро ва Самарқанд чанде сохтмонҳои азим ба поён расиданд, ки осори бузурги санъати меъмории ҳисоб мешаванд.

Дар ин давр гурӯҳи калони меъмории дар Бухоро бо фармоиши яке аз амалдорони бузурги давлати аштархонӣ – Надир девонбеги аргот сохта шуд, ки бо номи Мадрасаи Лаби ҳавзи Надир девонбегӣ машҳур аст. Ин ҷой аз ҳама хушҳавою хушманзари Бухоро гардида буд.

Дар Бухоро дар рӯ ба рӯи Мадрасаи Улуғбек, ки дар асри XV сохта шуда буд, мадрасаи олии дигаре ба номи Абдулазизхон бино ёфт.

Аз рӯи шаҳодати Малехо, дар ин давр умуман аксари мадраса ва масҷидҳои Самарқанд хароб ва ҳолӣ шуда, ба шаробхонаҳо бўзахонаҳо табдил ёфта буданд.

Вазъияти душвори мамлакат ба ривочи адабиёт мусоидат накарда ва аксари ҳукмронону умарои аштархонӣ низ нисбат ба шеърӣ адаб ва аҳли он ғамхориву сарпарастие зоҳир нанамуда бошад ҳам, ин соҳаи пуршухрати маданияти тоҷик аз раванқ намонда, анъанаҳои ғании пешинаи худро ҳамчунон идома меод. Шеърӣ адаб на дар муҳити дарбори хонҳо, балки берун аз он, яъне дар муҳити шаҳр ривоч гирифта меомад. Инкишофи адабиёт бо доираҳои шаҳр, пеш аз ҳама, бо доираҳои ҳунармандӣ вобаста гардида буд. Тазкираи «Музаққир-ул-асҳоб»-и Малехои Самарқандӣ шохиди барҷастаи тараққиёти адабиёти тоҷик дар доираҳои шаҳрии асри XVII мебошад. Ин тазкира, ки асосан солҳои 1688-1689 таълиф шудааст, манзараи ҳаёти адабро дар миёнаҳо ва нимаи асри XVII инъикос намудааст [5, с.41-42].

Ривочу раванқ ва дастовардҳои намоёни адабиёти асри XVII тоҷик маҳз бо адабиёти доираҳои шаҳр алоқаманд мебошанд.

Адабиёти доираҳои шаҳр дар ҳарду ҳавзаи асосии адабӣ – Самарқанд ва Бухоро баробар тараққӣ мекард.

Бисёрии қувваҳои адабиёти шаҳро аҳли касбу ҳунар ташкил мекарданд. Дар ин давр ҳам чун дар давраҳои пешин (асрҳои XV-XVI) доираҳои ҳунармандии шаҳр дар ҳаёти адабӣ фаъолона иштирок карда, ба ривочу раванқи он саҳми бузург гузоштанд. Ба ин тазкираи Малехо зикр гардидани бештар аз 20 нафар шоирони ҳунарманд ва аз табақаи ҳунармандон сабзида баромада гувоҳи равшан шуда метавонад.

Шоирони хунарманд на танҳо аз ҷиҳати нуфус, балки ба эътибори қимату моҳияти эҷодиёти худ низ дар адабиёти доираҳои шахр мақому манзалати ҷудогона дошта, гурӯҳи аз ҳама пешраву пешқадам буданд. Равнақи ин адабиёт, пеш аз ҳама, бо номи шоирони хунарманд вобаста буд. Барои тасдиқи ин фикр номбар кардани шоирони хунарманде, ба монанди Сайидо, Сарафроз, Фитрат ва Мулҳам кифоя аст, ки аз симоҳои дурахшон ва пешқадами адабиёти давр мебошанд. Суханварони номдор Шавкати Бухорӣ, Аршад, Тороч ва Тамошо низ аз табақаҳои хунармандон сабзида баромада буданд.

Аз шоирони хунарманди ин давр боз инҳоро номбар кардан мумкин аст: Ғафури Самарқандӣ, ки дӯкони атторӣ кушода дар он фаъолияти шеърҳои худро ривоч дода буд; Малехи Самарқандӣ, ки аз шоирони хело бо истеъдод буд, ба сабаби душвории зиндагӣ дар Самарқанд ба Бухоро кӯчида рафта, дар он ҷо бо касби оҳангарӣ рӯз мегузаронд; Доғии Кӯфинӣ дар ватанаш Кӯфини вилояти Миёнқол бо ҳунари рангрёзи машғул буд; Қурбони Одоб, ки аз хидматгори Мир Султони раиси Самарқанд буда, Шогирди Фитрати зардӯз дар шеър ва ҳунари зардӯзӣ ба шумор мерафт.

Баъзе шоирон бо деҳқонӣ машғул буданд. Чунончӣ, Мулло Ниёзи Азмии Бухорӣ, ки Малехо таъби шоирӣ ӯро хеле сутудааст, аввалҳо атторӣ мекард ва баъд ба деҳқонӣ машғул шудааст.

Зарурати таъмини зиндагӣ ин шоирони меҳнаткашро намегузашт, ки касбу кори хунармандиро тарк карда, тамоми қувваи худро сарфи кори эҷодӣ намоянд. Бо вуҷуди ин, онҳо баробари машғули меҳнати хунармандӣ ва ташвишҳои ҳаррӯзаи зиндагӣ дар эҷоди бадеӣ низ машғул мешуданд. Саҳтии рӯзгор ва бори гарони зиндагӣ боиси аз кори эҷодӣ боз монда, тарки шоирӣ кардани баъзе аз онҳо мегардид.

Оре, рӯзгори носозгор машаққатҳои бисёр дорад. Сабаби чунин ҳодисаҳои тарки шоирӣ кардани аҳли адаби бечораву камбизоат, агар аз як тараф, мушкилоти зиндагӣ ва тангии маишат бошад, аз тарафи дигар, бе қадри санъати сухан ва харидор надоштани шеър буд. Агар чӣ шеър чун шавқангез эътиборе дошта, мавриди таваҷҷуҳи умум буд, вале касе онро харидорӣ намекард, то шоир тавонад ба ин восита зиндагии худро таъмин намояд.

Оре, шоирони доираҳои шахр ба вусъати доираи донишҳои илмӣ, огоҳӣ аз ҳунаҳои гуногун ва фаъолияти гуногунҳои худ нисбат ба шоирони доираи дарборӣ афзалият ва имтиёзи намоёне доштанд. Ин илму ҳунарҳо на бо мадраса ва барномаи таълимии он, балки бо кӯчаву бозор ва омма алоқа доштанд. Ин яке аз нишонаҳои асосии ҳалқияти адабиёти асри XVII мебошад [10, с.43].

Асри XVII давраи ниҳоят вазнин ва номусоиде барои зиндагии шоирон ва умуман аҳли ҳунар буд.

Шоирон аз душвориҳои зиндагӣ, қадру эътибор надоштани пешаи худ ва ё ҳунари худ шикоятҳои ҷонсӯзе карда, сабаби ҳамаи инро бефазилатӣ ва аҳли суханро харидорӣ накардани арбобони замон медонистанд. Аҳли адабро кулфати айём ва дарду ғами замонаи носоз фаро гирифта буд. Аз ҷумла Сайидо ва Киром пайваста аз чунин ғами худ бо як сӯзу гудоз сухан рондаанд.

Малехо дар осораш шоиронро бо номи «Дарманд» зикр кардааст. Чунончӣ, Сайидо дар ғазалҳои аҳли суханро бо номи «Дардмандӣ» овардааст:

Бар замин афтодаанду хор бар сар мекунанд,
Дардмандоне, ки гӯй аз дасти ҷавған бурдаанд:

Ҳамин тавр, дарди шоирон дардӣ иҷтимоӣ, дарди носозии рӯзгор ва норозиву нафрат ба табақаи ҳоким буд [8, с.117].

Адабиёт

1. Абдуллоев, А., Саъдиев, С. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи дуҷуми асри XI ва авали асри XII [Матн] / А. Абдуллоев, С. Саъдиев. – Душанбе: Дониш, 1986. – С. 262
2. Адабиёти тоҷик. Асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX [Матн]. – Душанбе: Маориф, 1988. – 414 с.
3. Ғафуров, Б. Тоҷикон. Охири асри миёна ва давраи нав, китоби дуҷум [Матн] / Б. Ғафуров. – Душанбе: Ирфон, 1985. – С. 59-169.
4. Мирзоев, А. Замони Сайидо [Матн] // Шарқи сурх. – 1946. – №7. – С.39.
5. Мирзоев, А. Замони Сайидо [Матн] // Шарқи сурх. – 1946. – №7. – С. 39-43.
6. Мирзоев, А. Сайидои Насафӣ [Матн] // Шарқи сурх. – 1941. – №1. – С. 36-38.
7. Мирзоев, А. Шахрошӯб ва «Шарошӯ»- и Сайидо [Матн] // Шарқи сурх. – 1948. – №2. – С.41-42.
8. Мирзозода, Х. Материалҳо аз таърихи адабиёти тоҷик асрҳои XVI-XIX. – Сталинобод, 1950. – С. 82.
9. Сайидои Насафӣ. Девони мунтахаб [Матн] / муаллифи сарсухан ва ба чоп тайёркунанда А. Мирзоев. – Сталинобод, 1944. – 240 с.
10. Саъдиев, С. Адабиёти тоҷик дар асри XVII. – Душанбе: Дониш, 1985. – С. 266.

ҲАЁТИ СИЁСӢ ВА АДАБИИ ОСИЁИ МИЁНА ДАР АСРИ XVII – ИБТИДОИ АСРИ XVIII (ДАР АСОСИ МАЪЛУМОТИ АДАБИЁТИ БАДЕӢ)

Ҳаёти сиёсӣ ва адабии Осиеи Миёна дар асрҳои XVII ва ибтидои асри XVIII, бо таваҷҷуҳ ба адабиёти бадеӣ, як давраи муҳимми фарҳангӣ ва сиёсии минтақа мебошад. Адабиёти Осиеи Миёна дар ин давра бо таъсири шоирон, ки дар бораи масоили иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ фикр мекарданд, рушд ёфтааст.

Шоирон ва мутафаккирон дар ин давра, ки бар асоси осори худ ҷамъият ва сиёсатро таҳлил мекарданд, ба ақидаи сабки классикӣ ва ғалсафаи исломӣ ва ҳикмат таваҷҷуҳ мекарданд.

Дар мақола ҳаёти сиёсӣ ва адабии Осиеи Миёна дар асрҳои XVII ва ибтидои асри XVIII мушахасан оварда шудаанд.

Муаллиф ба матбуоти даврӣ ва адабиёти илмӣ таъҷа намуда, аҳаммияти таърихӣ ҳаёти сиёсӣ ва адабии Осиеи Миёнаро дар асрҳои XVII ва ибтидои асри XVIII (дар асоси маълумоти адабиёти бадеӣ) ба риштаи таҳқиқ қашидаанд.

Калидвожаҳо: Осиеи Миёна, Мавароуннахр, Балх, Бухоро, Самарқанд, ҳаёти сиёсӣ ва адабӣ, асрҳои XVII-XVIII, адабиёти бадеӣ, шоир, нависанда, ҳунарманд, Сайидои Насафӣ.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ И ЛИТЕРАТУРНАЯ ЖИЗНЬ СРЕДНЕЙ АЗИИ XVII – НАЧАЛА XVIII ВЕКОВ (ПО СВЕДЕНИЯМ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ)

Политическая и литературная жизнь Средней Азии XVII и начала XVIII веков является важным культурным и политическим периодом для региона, о чём свидетельствует анализ художественной литературы данного периода. Среднеазиатская литература в этот период развивалась под влиянием поэтов, размышлявших над социальными, политическими и культурными проблемами.

Поэты и мыслители этого периода, анализировавшие общество и политику в своих произведениях, интересовались идеей классического стиля, а также исламской философией и мудростью.

В статье описывается политическая и литературная жизнь Средней Азии в XVII - начале XVIII вв.

Опираясь на материалы периодической печати и научной литературы, авторы исследуют историческое значение политической и литературной жизни Средней Азии XVII – начала XVIII вв. (на основе сведений из литературных произведений).

Ключевые слова: Средняя Азия, Мавераннахр, Балх, Бухара, Самарканд, политическая и литературная жизнь, XVII-XVIII вв., художественная литература, поэт, писатель, ремесленник, Сайида Насафи.

POLITICAL AND LITERARY LIFE OF CENTRAL ASIA IN THE 17TH – EARLY 18TH CENTURIES (BASED ON FICTION LITERATURE)

The political and literary life of Central Asia in the 17th and early 18th centuries, with an emphasis on literary literature, is an important cultural and political period for the region. Central Asian literature during this period developed under the influence of poets who reflected on social, political, and cultural issues.

Poets and thinkers of this period, who analyzed society and politics in their works, were interested in the idea of classical style, as well as Islamic philosophy and wisdom.

The article describes the political and literary life of Central Asia in the 17th and early 18th centuries.

Based on materials from periodicals and scientific literature, the author examines the historical significance of the political and literary life of Central Asia in the 17th and early 18th centuries (based on information from fiction literature).

Keywords: Central Asia, Maverannahr, Balkh, Bukhara, Samarkand, political and literary life, 17th-18th centuries, fiction literature, poet, writer, artisan, Sayyida Nasafi.

Дар бораи муаллифон: Мирзоев Мирзо Низомудинович, номзади илмҳои таърих, муаллими калони кафедраи таърихи умумӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Нишонӣ: шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. Тел.: +92-988-30-31-30 miron.mirzo@mail.ru

Ризоев Бахридин Хайруллоевич, ассистенти кафедраи методикаи таълимӣ таърих ва ҳукуки Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Нишонӣ: шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121.

Сведения об авторах: Мирзоев Мирзо Низомудинович, кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры всеобщей истории и международных отношений Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ. Адрес: г. Душанбе, проспект Рудаки, 121. Тел.: +92-988-30-31-30 miron.mirzo@mail.ru

Ризоев Бахридин Хайруллоевич, ассистенты кафедры методики обучения, истории и права Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ, адрес: г. Душанбе, проспект Рудаки, 121.

About the authors: Mirzoev Mirzo Nizomudinovich, candidate of historical sciences, senior lecturer of the department of general history and international relations of the Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini. Address: Dushanbe, Rudaki Avenue, 121. Tel.: +92-988-30-31-30 miron.mirzo@mail.ru

Rizoev Bakhridin Khairulloevich, assistants of the Department of Teaching Methods, History and Law of the Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini, address: Dushanbe, Rudaki Avenue, 121.

УДК 001 (47+57): [620.3+338+55] (091) (575.3)

ХУЛОСАҲОИ АВВАЛИН ТАҲҚИҚОТИ ОЛИМОНИ ШУРАВӢ ДОИР БА ОМУӢЗИШИ НЕРУИ ИҚТИСОДИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ 30-УМИ АСРИ XX

Сидикова Шоира Мирзоалиевна

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон

Баъди таъсисёбии Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон, дар ҳудуди ҷумҳурӣ корҳои таҳқиқотӣ дар самти омӯзиши иқтисодӣ саноатӣ ва сарватҳои зерзаминӣ ин минтақа оғоз гардид. Барои таҳлили амиқи имкониятҳои ин диёр, аз шаҳрҳои Москва ва Санкт Петербург гурӯҳи комплекси олимони ба Тоҷикистон фиристода шуд. Таҳқиқот мебоист барои таъсиси саноати маъдан ва комплекси аграрии Тоҷикистон ҳулосаҳои илмиро пешниҳод менамуд. Олими шуравӣ А.Е. Ферсман, ки роҳбарии эъзомияро ба ӯҳда дошт, ба муқобили тарзи истифодаи маҳдуди боигарии ашёи хом баромад ва онро қисми мустақили инкишофи хоҷагии халқ меҳисобид. Дикқати асосии вайро иқтисодӣ энергетикаи обии Тоҷикистон ҷалб намуд. Ҳолати ҷойгиршавии Тоҷикистон дар баландиҳо сабаб шуд, ки номбурда вазифаи сохтмони роҳ, нақлиёт ва алоқаро дар авлавият қарор диҳад. Бо супориши роҳбари эъзомия, омӯзиши захираҳои энергетикӣ Тоҷикистон ва дурнамои инкишофи онҳо ба олимони Д.И. Шербаков, Н.А. Караулов ва корманди Фавкуллодаи Комиссариати халқии саноати вазнини ҶШС Тоҷикистон Исо-Ҳоҷаев супурда шуд. Мувофиқи ахбори ҷонишини раиси Созмони барномарезии Тоҷикистон Ф.А. Казаков дар панҷсолаи дуюм барои солҳои 1932-1937 аз рӯи хусусияти истеҳсоли Тоҷикистон ба ноҳияҳои истеҳсолии зерин тақсим гардид:

1. Минтақаи истеҳсолии Шимол бо ноҳияҳои маъмурии Ашт, Хучанд, Исфара, Конибодом, Истаравшан (Ўротеппа) ва Шаҳристон;
2. Минтақаи истеҳсолии Зарафшон бо ноҳияҳои истеҳсолии Панҷакент, Мастчоҳ ва Айни (Захматобод);
3. Минтақаи истеҳсолии Марказии Ҳисор бо ноҳияҳои истеҳсолии Шаҳринав, Ҳисор, Душанбе (Сталинобод), Ваҳдат (Янги-Бозор), Файзобод ва н. Рудакӣ (Лақайи Тоҷик);
4. Минтақаи истеҳсолии Ҷануб бо ноҳияҳои истеҳсолии Восеъ (Арал), Бохтар (Қургонтеппа), н. Чайхун (Ҷилиқӯл), Шаҳритус, Бауманобод, Фархор ва қисме аз ноҳияи Кӯлоб;
5. Минтақаи истеҳсолии Шарқӣ, бо заминҳои Кӯлоб, Қизил Мазор, Данғара, Темурмалик (Кангурт), Балҷувон, Муминобод, Ховалинг ва Оби-Гарм;
6. Минтақаи кӯҳистон бо ноҳияҳои Ш. Шохин (Шурообод), Даштиҷум, Қалъаи Хумб, Сангвор (Тавилдара), Рашт (Ғарм), Ҳоит ва Ҷиргатол;
7. Минтақаи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон [9, с. 87].

Ҳар кадоме аз ин минтақаҳо ва ё ноҳияҳо шаклҳои умумии истеҳсолот ва захираҳои табиӣ ба худ хос доштанд ва аз ҳамин лиҳоз шакли амалисозии истеҳсолот равиши хосро тақозо мекард.

Ҷунончи минтақаи Шимол аз рӯи маълумоти додашуда захираҳои зиёди энергетикӣ дорад, ки ба он канданиҳои ғоиданоки сузишворӣ ба мисли ангишт, нафт, маъданиҳо ва ниммаъданиҳои оҳан, элементҳои камёфти ғайримаъданӣ, шароити хуби иқлиму замин, ки ба истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ муносиб буд, дохил гардидаанд. Дар ин минтақа инчунин захираҳои хуроки чорво барои таъмини инкишофи чорводорӣ

нисбат ба дигар минтақаҳо бештар буд. Дар минтақаи Шимол инчунин зичии аҳоли, роҳи оҳан ва нақлиёт барои рушди истеҳсолот мусоидат мекард.

Дар ин минтақа дар аввали солҳои 30-уми асри XX истеҳсоли ангиштсанг ба 1,2-1,5 млн. тонна ва нафт ба 50000 тонна расонида шуд. Инчунин истеҳсоли элементҳои камёфт ба монанди радий, молибден, мишяк ва селитра афзоиш ёфт. Истеҳсолоти соҳаи саноати сабук ва саноати хӯрокворӣ низ афзоиш ёфта, корхонаи бофандагӣ дар ҳаҷми 105 000 верст, корхонаи абрешим бо 10 000 дастгоҳ, корхонаи консевабарории мевагӣ, заводи пахтадозакунӣ, истеҳсоли маводи сохтмонӣ ба роҳ монда шуд. Заминҳои кишт дар ин минтақа 101600 гектарро ташкил дода, аз он 60 фоизро заминҳои обӣ ва 40 фоизро заминҳои лалмӣ ташкил медод. Барои пахтакорӣ 25200 гектар, барои ғалладонагӣ 60000 гектар ва барои боғу тоқзор 16400 гектар замин ҷудо карда шуд. Шумораи умумии саршумори чорво 229000 сар буда, аз онҳо 52000 сар чорвои калон, 144000 чорвои хурд ва 33000 сарро чорвои дар қайд набуда ё дигар намуди ҳайвонот ташкил дод. Иқтидори энергетикӣ ин минтақаро ангиштсанг, нафт ва истифодаи захираҳои обӣ бахусус дар НОБ-и сохташудаи Ҳоҷа Боқирғон ташкил медод. Бар ҳилофи минтақаи шимол, дар лоиҳаи пешрафти минтақаи кӯҳии Зарафшон рушди хоҷагии қишлоқ пешбинӣ шуда буд. Гарчи дар ин ҷо майдонҳои кишт нисбат ба минтақаи шимолӣ камтар буданд, аммо ин наметавонист монеаи коркарди онҳо гардад. Аз масоҳати умумии 34900 гектар, заминҳои обӣ 65 фоиз ва 30 гектар ё 95 фоиз тамоми заминҳо барои ғаллакорӣ ҷудо карда шуданд. Дар минтақаи кӯли Искандаркӯл шароити хуб барои чорводорӣ мавҷуд буд ва дар ин ҷо саршумори чорво нисбат ба минтақаи шимол бештар буд ва аксарияти онро гӯсфандпарварӣ ташкил медод [9, с. 78].

Самтҳои асосии рушди минтақа дар панҷсолаи дувум дар самти сохтмони роҳҳо ва конҳои ангиштсанг ва инчунин инкишофи хоҷагии қишлоқ (чорводорӣ ва парвариши бузу гусфанд) пешбинӣ шуда буд. Дар минтақа боигариҳои зиёди зеризаминӣ ёфт гардид ки истеҳсоли онҳо рафти инкишофи онро дучанд афзоиш медод. Олимон дар аввалҳои солҳои 30-ум ба хулоса омаданд, ки захираҳои калони ангиштсанг дар ин минтақа, 150-200 млн. тоннаро ташкил медиҳанд. Инчунин дарёи Зарафшон бо шохобҳои худ метавонанд то 600 000 кВт қувваи барқ истеҳсол намояд. Дар баробари ҳамин истеҳсоли мис, оҳан, элементҳои камёфт ба монанди мишяк, нефелин, маъдани марганетс, ва ғайраҳо метавонанд ҳатти рушди минтақаро ба самти индустриалӣ гузаронанд. Дар минтақаи Марказӣ, ки он ҳанӯз минтақаи аграрӣ-индустриалӣ ба шумор мерафт, олимон ба хулоса омаданд, ки он барои истеҳсоли пахта мувофиқ аст. Заминҳои кишт дар ин ҷо 175650 гектарро ташкил дода, аз он заминҳои обӣ 26 фоиз (40000 га) ва заминҳои лалмӣ 74 фоизро ташкил медоданд [3, с. 24]. Барои пахтакорӣ 28540 гектар замин ҷудо карда шуд. Дар соҳаи чорводорӣ ҷои асосиро парвариши гусфанди зоти маҳаллӣ (ҳисорӣ) ишғол мекунад. Дар доираи азхудкунии боигариҳои кӯҳсори қаторкӯҳи Ҳисор олимон инчунин ин минтақаро ба гурӯҳи минтақаи аграрӣ-индустриалӣ ворид намуданд. Минтақаи Ҷанубӣ дар панҷсолаи дувум (1932-1937) ҳамчун асоси пахтакории Тоҷикистон боқӣ мемонад. Аз миқдори умумии заминҳо, ки 61000 гектарро ташкил медиҳанд, заминҳои пахта 37000 гектар ё ки 60 фоиз аз миқдори умумии заминҳоро ташкил доданд. Азхудкунии водии Вахш дар панҷсолаи дувум имкон дод, ки масоҳати заминҳои нав ба 130000 гектар расонида шуда, дар ин заминҳо пахтаи навъи мисрӣ кишт карда шавад.

Дар ин минтақа инчунин боигариҳои зеризаминӣ ба монанди сузишвории сланетс, ёфт шуданд, ки дар баробари неруи дарёи Вахш ва конҳои намаки қисми шимоли шарқии Норақ ин минтақаро мебоист ба маркази саноати химиявии Тоҷикистон табдил диҳанд. Мувофиқи хулосаи комиссия, минтақаи Шарқӣ дорои равияи чорводорӣ-зироаткорӣ мебошад ва дар оянда бо таъсири рушднамоии коркарди тилло дар ин

минтақа, соҳаҳои гидроэнергетикӣ ва азхудкунии элементҳои камёфт пешрафт хоҳанд кард [9, с. 79].

Бояд тазакур дод, ки таҳқиқ ва омӯзиши захираҳои энергетикаи оби Осиёи Миёна, аз ҷумла Тоҷикистон, аз соли 1925 аз тарафи олимони маъруф А.В. Ферсман, Д.И. Шербаков, Б.А. Наследов, И.Г. Александров оғоз гардид. [7, с. 92] Дар асоси таҳқиқотҳои олимони рус дар минтақаи тропикии Тоҷикистон бо сардории академик Е.Н. Павловский барномаи махсус зидди вараҷа ва бемориҳои сироятӣ тартиб дода шуд. Бо тавсияи Е.Н. Павловский кӯлҳо ва ботлоқҳо, ки дар онҳо паша ва магасҳои паҳнкунандаи бемории вараҷа мезистанд, хушк карда шуданд ва дар ин заминҳо пахт шинонда шуда, дар боқимондаи кӯлҳо моҳичаҳои «гамбузия» парвариш гардиданд, ки онҳо паша ва магасҳоро меҳурданд ва шумораи онҳоро паст намуданд. Илова бар ин тавассути тайёраҳо ба ин заминҳо заҳрҳои химиявӣ пошида шуданд [6, с. 90].

Қисми муҳими хулосаҳои комиссия ба омӯзиши Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон дахл дошт. Коркарди маъданҳои камёфт ва коркарди тилло шуруъ гардид. То аввали солҳои 30-ум, дар Помир ягон намуди саноат вучуд надошт ва сабаби он набудани роҳҳои мошингард ба ин минтақа буд. Ҳатто маҳсулоти дар ин ҷо истеҳсолшуда аз ҳудуди он бароварда намешуд. Чунин молҳои қиматбаҳо, ба монанди тилло ва сангҳои қиматбаҳо аз сабаби мушкилгузар будани роҳ дар ҳаҷми калон истеҳсол карда намешуданд. То кушодашавии роҳ ба Помир дар муносибатҳои истеҳсоли ин минтақа қосибӣ, истеҳсоли маҳсулоти хоҷагӣ ва истеҳсолоти дастӣ бартарӣ дошт [5, с. 56]. Дар байни дигар намудҳои қосибӣ хусусан пешаи оҳангарӣ ривож ёфта буд. Оҳангарон дар Кӯҳистони Бадахшон бо маъдани оҳан кор мекарданд, ки онро дар ноҳияи Ванҷ истихроҷ мекарданд. Муваффақияти муҳими давлати Шуравӣ дар қори беҳтар кардани вазъи иқтисодии ВМКБ дар соли 1935 ин ба охир расидани сохтмони шохроҳи Помири Шарқӣ - Ош - Хоруғ буд. Бо кушодашавии ин роҳ бо автомашинаҳо ба Хоруғ молҳо ва озуқавории зарурӣ оварда шуд. Ин роҳ дар ҷои роҳе, ки пештар қорвонҳои савдогарон мегузаштанд, сохта шуда буд ва он аз байни бисёр ағбаҳои кӯҳӣ мегузашт, ки қалонтарини онҳо Қизил-Арт (баланди 4280м), Оқбайтал (4655м), Найзаташ (4137м) Кутезак (4271 м) буданд. Аммо кушодашавии ин роҳ ханӯз вилоятро бо маркази ҷумҳурӣ - шаҳри Душанбе пайваست намекард. Борҳое ки барои вилояти Бадахшон муайян шуданд, ба воситаи роҳи оҳан аз Душанбе ба шаҳри Ош фиристонда шуда, баъд ба шаҳри Хоруғ мерасиданд. Чунин роҳи дароз ва тулонӣ масрафи зиёди сӯзишворӣ ва қувваи қориро талаб мекард. Барои ҳамин ҳукумати ҷумҳурӣ барои сохтмони роҳи Хоруғ-Ғарм (Рашти имрӯза) сафарбаркунии умумии қоргаронро эълон кард. Дар ин сохтмон зиёда аз 15 ҳазор нафар қоргарон дар муддати се моҳ меҳнат мекарданд ва сохтмони он дар ҳамин сол ба охир расида буд [1, с. 8].

Асоси саноати вилоятро қорхонаи қонпазӣ, 2 муассисаи қоркарди ҷӯб, 2 сеҳи истеҳсоли хишт, 2 матбаа, 2 сеҳи дузандагӣ, 4 дӯкони оҳангарӣ ташкил меод [7, с. 98]. Дар баробари ин дар ҳудуди вилоят қорхонаҳо ва муассисаҳои аҳамияти умимиттифоқӣ бо истихроҷи тилло ва намаки Рангкӯл, истихроҷи қварси Ванҷу Ваҳон, истихроҷи абрак ва лочуварди Ишқошим ва ба қор даровардани қони ангишти ноҳияи Мурғоб дар нақша гирифта шуд. Дар ҳамин давра Ҳукумати ҷумҳурӣ бо мақсади таъмин намудани соқинони вилоят бо маҳсулоти истеҳсоли худӣ ба рушди муассисаҳо ва қорхонаҳо, ки аз ашёи маҳаллӣ маҳсулот истеҳсол мекарданд, аҳамияти бештар меод. Мақсади ин барнома аз он иборат буд, ки ВМКБ аз вилояти истеъмолкунанда ба вилояти истеҳсолкунанда мубаддал гардад. Маҳз барои ҳамин зиёд кардани истеҳсоли молро, аз ашёи маҳаллӣ вазифаи аввалиндараҷа маҳсуб донист [4, с. 67]. Дар натиҷаи таҳқиқотҳои «Экспедитсияи Тоҷикистон ва Помир» олимони Райкова,

Зеленская ва Корженевский оид ба кишти зироатҳои техникии ба шароити кӯхистон тобовар маслиҳатҳои муфид пешниҳод намуданд.

Аз рӯи нақшаи панҷсолаи дуум барои солҳои 1932-1937, муассисаҳои вилоят бояд истеҳсоли хишт, гач, намак ва ангиштсангро ба роҳ мемонданд. Дар ин ҷо муассисаи «Средаззолото»-и мебоист истихроҷи реги тиллодор дар кони Рангкул амалӣ мегардид. Истихроҷи кварцс, лочувард ва тилло ба ӯҳдаи эъзомияи (экспидитсия) № 13 бо роҳбарии И. Миненберг гузошта шуд.

Албатта ин нақшаи охири минтақасозии иқтисодии Тоҷикистон набуд, зеро табиати ин ҷо омӯзиши доимиро тақозо мекунад, то ки тамоми боигариҳои зерзаминии Помир аз худ карда шавад. Дар ин давра А.Е. Ферсман имкониятҳои беназири Тоҷикистонро дар роҳи рушди аграрии-индустриалӣ ҷамъбаст намуда ба чунин хулоса омад: «Якумин ва асоситарин истеҳсолоти Тоҷикистон хоҷагии қишлоқ мебошад, ки барои рушди он дар минтақа офтоб ва обҳои зиёд мавҷуданд. Инчунин рушди энергетика, ки мебоист хоҷагии қишлоқро тақон диҳад, яке аз вазифаҳои муҳимми инкишофи стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад» [10, с. 9].

Ин хулоса тақдирӣ минбаъдаи инкишофи иқтисодии Тоҷикистонро муайян намуд ва он ба базаи ашӣи хоми сноати бофандагии ҚШФСР (РСФСР) табдил ёфт. Аз тарафи дигар ин хулоса ба рушди соҳаи энергетика тақон бахшид ва он ҳамчун соҳаи мустақил эътироф гардид. Дар қисмати охири хулосаи конференсияи олимони қайд карда шуд, ки «ҚШС Тоҷикистон захираҳои бузурги гидроэнергетикӣ дорад, ки барои инкишофи иқтисоди Тоҷикистон мусоидат мекунад. Истеҳсолнокии захираҳои обӣ дар 11 моҳи сол 15 миллион қувваи асп ё нисфи тамоми захираҳои обии Осиёи Марказиро ташкил медиҳад. Аксарияти захираҳои обӣ дар қисмати шарқӣ ва ҷанубии Тоҷикистон ҷойгир шудаанд ва чунин тақсироти қувваҳои истеҳсолӣ имкон медиҳад, ки дар оянда Тоҷикистон бо хатҳои баландшиддат шимол ва ҷанубро пайваست намояд. Барои ҳамин сохтмони неруғохҳои обӣ ва барқӣ бо системаи обии хоҷагии қишлоқ алоқаманд мебошанд» [10, с. 12]. Аммо ба он чиз бояд диққат дод, ки раванди сохтмони неруғохҳои обӣ ва барқии калон вобаста ба сохти қишри замин ва шароити душвори боркашонӣ вақти тулониро мегирад. Аз ҳамин ҷиҳат дар баробари неруғохҳои обӣ ва барқии калон неруғохҳои обӣ ва барқии хурд, ки барои системаи обии хоҷагии қишлоқ пайваст буданд, низ сохта мешуданд. Натиҷаҳои таҳқиқотҳои, ки то соли 1933 гузаронида шуданд ва таҳлилҳои экспидитсияҳои илмӣ-таҳқиқотии минбаъда нишон медиҳанд, ки Тоҷикистон минтақаи бой аз канданиҳои ғоиданок ва захираҳои табиӣ мебошад.

Шумораи пирахҳо дар ин ҷо 14500 дона буда, масоҳати умумии онҳо 11000 км², ё 8 ғоиз ҳудуди мамлакатро ташкил медиҳад. Шумораи умумии дарёҳо 25000 ва дарозии умумии онҳо 90000 км. масофа дорад. Дар баландии кӯҳҳо кӯлҳо бо миқдори умумии 46,3 км³ об ва бо захираи обии – 16,2 км³ ҷойгир бебошанд. Зиёда аз 54,3 ғоиз обҳои баҳри Арал аз дарёҳои Тоҷикистона оғоз мешаванд. Ҳаҷми умумии захираҳои гидроэнергетикӣ 527 млрд. кВт. неруи барқро ташкил медиҳад. Тоҷикистон танҳо 10 ғоиз ҳаҷми обҳои дарёҳоро, ки аз ҳудуди ин сарзамин мегузаранд, истифода мекунад. Аз он ҷумла 15 ғоиз оби дарёи Амударё ва 7,8 ғоиз оби Сирдарё дар Тоҷикистон масраф мешавад. Дар асоси маҳдудиятҳои давраи Шуравӣ, аз дарёи Сирдарё, ки 80 км³ он аз ҳудуди Тоҷикистон мегузарад, ҷумҳурӣ танҳо 7 ғоиз, Қирғизистон ки дар он ҷо ин дарё сар мешавад 0,5 ғоиз онро истифода мекунад. Оби ин дарёро асосан ҚШС Узбекистон - 50, 5 ғоиз ва ҚШС Қазоқистон – 42,2 ғоизи оби ин дарёро истифода мекунад. Аз Амударё ҚШС Тоҷикистон фақат 15,2 ғоиз, ҚШС Узбекистон – 42,2 ғоиз ва ҚШС Турманистон 42,3 ғоиз обро истифода мекунад.

Ҳамин тавр метавон хулоса кард, ки аз соли 1928 сар карда, Академияи илмҳои Иттиҳоди Шуравӣ бо роҳбарии Н.П. Горбунов дар давоми солҳои 30-ум якҷанд

экспедитсияро ба Тоҷикистон фиристонид, ки он бояд самти имкониятҳои истеҳсолии Тоҷикистонро муайян менамуд. Гурӯҳи академик Е.Н. Павловский фауна ва ҳолати санитарӣ эпидемиологии минтақаро мебоист таҳқиқ менамуд. Тамоми ин натиҷаҳо моҳи апрели соли 1933 дар Конференсияи Ленинградии Академияи илмҳо бо иштироки академикҳо Н.И. Вавилов, Д.Н. Прянишников, В.П. Комаров, чамъбаст гардиданд. То имрӯз дар бойгонии Академияи илмҳои Россия бойгонихои шахсии олимони он давра нигоҳубин мешаванд ва ин имкон медиҳад, ки масъалаи мазкур минбаъд низ таҳқиқ гардад [11, с. 7]. Аз он ҷумла дар бойгонӣ маводди Ф.Е. Корш (фонди 558), В.А. Гордлевский (фонди 688), Н.К. Дмитриев (фонди 1658), В.Б. Луцкий (фонди 1619), Н.М. Никольский (фонди 1675), В.И. Авдиев (фонди 1782), Е.М. Жуков (фонди 1788), С.П. Толстов (фонди 1869), И.Н. Бороздин (фонди 2181) қарор доранд. Инчунин дар Бойгонии Академияи илмҳо дар Санкт Петербург захираҳои ҳуҷҷатҳои шахсии олимони рус Ч.Ч. Валиханов (фонди 23), В.В. Бартолд (фонди 68), В.В. Радлов (фонди 177), С.Ф. Ольденбург (фонди 208), М.Н. Соколов (фонди 746) Борис Дорн (фонди 776), Христиан Френ (фонди 778), Б.Я. Владимирцов (фонди 780), Крачковский Игнатий Юлианович (фонди 1026) ва дигарон қарор доранд, ки доир ба қори экспедитсияи солҳои 30-уми асри XX маълумоти зиёдро доро мебошанд [2, с. 32-36].

Конференсия Тоҷикистонро ҳамчун базаи асосии истеҳсоли пахтаи маҳиннах муайян намуд. 5-уми сентябри соли 1934 бо қарори пленуми Бюрои Осиеимйёнагии ВКП (б) водии Вахш маркази парвариши пахтаи мисрӣ муайян гардид. Аз тарафи гурӯҳи олимони забоншинос инчунин бо роҳбарии Е.Н. Павловский луғати забони тоҷикӣ-русӣ тартиб дода шуд, ки он имкон дод, мутахассисони маҳаллӣ ҳарчи бештар забони русиро ёд гиранд.

Адабиёт

1. Бойгонии марказии ВМКБ, ф. 2. п. 1, с. 3.
2. Ильина, И.Н. Документальное наследие как сфера сотрудничества научных центров России и Таджикистана [Текст] / И.Н. Ильина // Таджикистан в документах архива Российской Академии наук: сб. материалов Международной научной конференции, посвящённой 200-летию российского востоковедения г. Худжанд, 23 ноября 2018 года. – Худжанд, 2018. – 362 с.
3. Казаков, Ф.А. Хозяйственное районирование Таджикистана [Текст] / Ф.А. Казаков // Проблемы Таджикистана. – Ленинград, 1933. – 256 с.
4. Ким, М. П. Из истории индустриализации Таджикской ССР [Текст] / М.П. Ким. – Душанбе, 1972. – 432 с.
5. Клеандров, П. Экономика Советского Горного Бадахшана [Текст] / П. Клеандров. – Душанбе, 1974. – 356 с.
6. Махмадов, И. М. Таърихи ташаккул ва инкишофи муассисаҳои тиббӣ дар минтақаи Кӯлоб (солҳои 1924-1991) [Матн]: дис...барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои таърих аз рӯи ихтисоси 07.00.02 / И.М. Махмадов. – Душанбе, 2021. – 180 с.
7. Махмадзода, У.Д. Оғози азҳудкунии захираҳои табиӣ Тоҷикистон ва бунёди пойгоҳи соҳаи энергетика [Матн] / У.Д. Махмадзода // Паёми китобхонаи миллӣ. – Душанбе, 2024. – №4 (8). – С. 89-96. ISSN 2959-78-03.
8. Саидасанов, Ю. Ш. Вилояти Мухтори Кӯхистони Бадахшон дар солҳои ҶБВ. [Матн] / Ю.Ш. Саидасанов. – Хоруғ, 2010. – 120 с.
9. Самиев, А. М. Географические исследования Памира в конце 19 века – первой половине 20 века и их значение для современного Таджикистана [Текст]: дис... на

соискание ученой степени канд. географ. наук: 25.00.24 / Самиев Амруддин Мухаммадиевич. – Душанбе, 2010. – 178 с.

10. Ферсман, А. Е. Общие итоги Таджикской конференции [Текст] / А.Е. Ферсман // Проблемы Таджикистана. 1 конф. по изуч. производ. сил Таджикской ССР. – Л.: Изд-во АН СССР, 1933. – Т.1. – С 5-14.

11. Таджикистан: природа и природные ресурсы [Текст] / В.Н. Владимирова / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.libweb.kpfu.ru (дата обращения 20 апреля 2025 года).

ХУЛОСАҲОИ АВВАЛИН ТАДҚИҚОТҲОИ ОЛИМОНИ ШУРАВӢ ДОИР БА ОМУӢЗИШИ НЕРУИ ИҚТИСОДИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ 30-УМИ АСРИ XX

Дар мақолаи мазкур муаллиф асарҳои муҳаққиқони русро доир ба ҷуғрофия ва аҳолии мардуми Помирро дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX мавриди таҳлил қарор медиҳад. Муаллиф дар доираи хронологӣ тартиби хулосаҳои таҳқиқоти олимони нишон дода, аҳамияти илмӣ онҳо барои таҳқиқотҳои замони муосир қайд мекунад. Дар мақола ҳамчунин хизматҳои олимони рус низ дар самти омӯзиши Тоҷикистон дар солҳои 30-уми асри XX оварда мешавад, ки дар баробари дигар минтақаҳои Осиёи Миёна дар таҳқиқи Тоҷикистон саҳмгузори намуданд. Муаллиф муҳимияти ин таҳқиқотҳоро қайд намуда, аҳамияти методологии онҳоро барои пажӯҳишгарони замони муосир ёдрас мешавад, зеро маълумоти олимони ва сайёҳони рус доир ба таърих ва этнографияи минтақаи Тоҷикистон дар давраи солҳои 30-уми асри XX имкон медиҳанд, то ки ин маълумотҳо бо нишондодҳои ҳозира муқоиса карда шаванд.

Калимаҳои калидӣ: таҳлил, китоб, мақола, таҳқиқотчиёни шуравӣ, аҳоли, таърих, Тоҷикистон, энергетика, саноат, ашёи хом, канданиҳои ғоиданок.

ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЕ ВЫВОДЫ ИССЛЕДОВАНИЙ СОВЕТСКИХ УЧЕНЫХ ПО ИЗУЧЕНИЮ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ТАДЖИКИСТАНА В 30-Е ГОДЫ XX ВЕКА

В данной статье автор анализирует статьи и работы русских исследователей периода конца XIX и начало XX века, в которых авторами исследовались географические данные и народонаселение Памира. Автор в хронологическом порядке показывает исследования советских ученых и отмечает их научную значимость для современных исследователей. В статье также указывается на труды исследователей в изучение истории Средней Азии и в частности Таджикистана которые внесли большой вклад в развитие этих наук относительно данного региона. В данной статье автор также приводит историографический анализ научного наследия советских исследователей Таджикистана периода 30-х годов XX века. Определены основные научные труды советских исследователей Таджикистана в которых авторы отражают основные данные о состоянии дорог и населения данного региона. Также в статье выявлены основные характеристики трудов русских исследователей и указано их научное значение для современных исследователей в области этнографии Таджикистана. Вместе с этим в данной статье автор указывает на методологическое значение трудов советских исследователей при выполнении научно-исследовательской деятельности современными исследователями.

Ключевые слова: анализ, книга, статьи, советских исследователей, население, история, Таджикистан, энергетика, промышленность, сырье, полезные ископаемые.

CONCLUSIONS OF THE FIRST RESEARCH OF SOVIET SCIENTISTS IN THE DIRECTION OF STUDYING THE ECONOMIC POTENTIAL OF TAJIKISTAN IN THE 30S OF THE 20TH CENTURY

In this article, the author analyzes the research articles and publications of Soviet researchers on the geography and population of Tajikistan in the late 19th and early 20th centuries. The author shows the chronological order of the conclusions of the scientists' research and notes their scientific significance for modern research. The article also presents the achievements of Russian scientists in the direction of studying Tajikistan in the 30s of the 20th century, who, along with other regions of Central Asia, contributed to the study of Tajikistan. The author notes the importance of these studies and their methodological significance for modern researchers, since the data of Russian scientists and travelers on the history and ethnography of the Tajik region in the 1930s allow these data to be compared with current indicators.

Keywords: analysis, book, article, Soviet researchers, population, history, Tajikistan, energy, industry, raw materials, minerals.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сидикова Шоира Мирзоалиевна – ассистенти кафедраи таърих ва фалсафаи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Mail.ru: shokajon96@mail.ru Тел: (+992) 985 725735.

Сведения об авторе: Сидикова Шоира Мирзоалиевна – ассистент кафедры истории и философии дисциплин Международного университета туризма и предпринимательства. Mail.ru: shokajon96@mail.ru Тел: (+992) 985 725735.

Information about author: Sidiqova Shoira Mirzoalievna – assistant of Social Disciplines of the International University of Tourism and Entrepreneurship Tajikistan. Mail.ru: shokajon96@mail.ru Phone: (+992) 985 725735.

ТДУ 001: 902/904+908 (091) (575.34)

ОМЌЗИШИ ТАЪРИХИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Фарангиси Изатулло

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон

Таърихи тамаддуни тоҷикон дар доираи маданияти ҷаҳонӣ сахми бузург дорад ва инро бешубҳа таърихи минтақаҳои гуногуни он ташкил медиҳанд ва омӯзиши онҳо барои ҳифзи арзишҳои фарҳангӣ ва милли мусоидат карда, ҳувияти миллатро аз таҳдиди ҷаҳонишавӣ ҳифз мекунад. Дар ин раванд вилояти Хатлон ҳамчун яке аз марказҳои қадимаи фарҳангии тоҷикони кӯхистон оид ба таърихи гузаштаи миллат маълумоти зиёдеро дар худ ҷамъоварӣ намудааст. Дар давоми давраи Иттиҳоди Шуравӣ барои рушди фарҳанги милли ва бахусус анъанаҳои таърихнигорӣ вилояти Хатлон пояи устувор гузошта шуд, ки онро мо дар фаъолияти олимони он давра мушоҳида мекунем.

Баъди ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ, дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаи бузурги рушди илми таърихи тоҷикон меистод, ки омӯзиши он ханӯз дар замони Шуравӣ оғоз гардида буд. Бешубҳа, давлати Шуравӣ дар омӯзиши таърихи Тоҷикистон нақши калон гузошт, зеро маҳз дар давраи аввали Ҳокимияти Шуравӣ олимони таърихнигор ба таҳқиқоти таърихи тоҷикон шуруъ намуданд.

Бозёфтҳои бостоншиносони тоҷик дар ин мавзӯ далели он мебошанд, ки таърихи Хатлон ба давраҳои қадим бармегардад ва маълум аст, ки ин ҳудуд бо пайдоиши қавмҳои гуногуни Осиёи Миёна алоқаманд буда, дар давраҳои гуногун маркази муҳимми тиҷоратӣ, фарҳангӣ ва сиёсӣ будааст. Омӯзиши таърихи Хатлон ҳамчун қисми таърихи миллӣ мавзӯи муҳимми таърихшиносии халқи тоҷик мебошад, зеро мавзӯи имрӯзаи вилояти Хатлон дар замонҳои қадим минтақаи таърихӣ муносибати Хуросон ва Мовароуннаҳр ба ҳисоб мерафт ва тавассути он роҳҳои асосии тиҷоратӣ мегузаштанд [4, с. 9]. Дар омӯзиши ин мавзӯ омили асосии таърихшиноширо бисёрҷанбагии он ташкил медиҳад, зеро таърихи ин минтақа пур аз воқеаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва маънавӣ аст. Чӣ хатти дигари таҳқиқот дар он аст, ки дар доираи як мақола тамоми маводди дарҷшударо ҷамъ овардан ғайриимкон аст ва аз ҳамин лиҳоз таҳқиқоти таърихшиношӣ маҳдудияти солшуморӣ ва ё маҳдудияти соҳавиро тақозо менамояд. Бинобар ин, дар мақола танҳо таърихшиношии вилояти Хатлон дар замони истиқлолият ба назар гирифта шудааст. Ин маънои онро дорад, ки дар мақола маводде мавриди таҳлил қарор мегирад, ки дар замони истиқлолият ба таъъ расиданд ва мавзӯи таърихи вилояти Хатлонро инъикос мекунанд.

Ҳамоно, ки таърихи миллатро таҳлил мекунем ва саргузаштҳои сокинони онро мешунавем, дар дили ҳар яки мо меҳрубонӣ нисбат ба ватан пайдо мешавад. Саҳифаҳои номаълуми таърихи диёр, деҳа, мавзӯ, ноҳия ва минтақаҳои Тоҷикистонро барои худ кашф намуда, мо қувва ва бузургии таърихи ватанро эҳсос мекунем, таърихе, ки дар он ҳар як шаҳрванди Тоҷикистон барои худ як навоварие дар бораи минтақаи худ ва ё бародари ҳаммиллати худ пайдо мекунад ва ин таърихсозӣ миллати моро боз ҳам тавоно ва соҳибмаърифат мегардонад [13, с. 4]. Омӯзиши таърихшиношии вилояти Хатлон аз он ҷиҳат муҳим аст, ки дар замони муосир равишҳои нави таърихсозӣ рӯи қор омаданд, ки аз тарафи олимони ҳамчун падидаи нави таърихнависӣ шарҳ дода мешаванд. Аз ҳамин лиҳоз, бори дигар омӯхтани таҷрибаи муаррихон ва омӯзиши усули таърихнависӣ вазифаи муҳимми самти таърихшиношӣ менамояд.

Яке аз манбаҳои беназири таърихи Хатлон ин асарҳои таърихӣ Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон мебошанд, ки дар онҳо таърихи миллати тоҷик ҳамчун миллати куҳанбунёд ва тамаддунофар мавриди таҳлили амиқ қарор дода шудааст. Дар асарҳои худ Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон фалсафаи таърихи тамаддуни тоҷиконро инъикос намуда, концепсияи нави илми таърихро мавриди таҳлил қарор медиҳад. Аз он ҷумла масъалаҳои таърихи тамаддуни тоҷикон дар ҷунин асарҳои Пешвои миллат ба монанди «Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз ориён то Сомониён», «Уфқҳои истиқлол», «Истиқлолият неъматӣ бебаҳост», «Чехраҳои мондагор», «Ваҳдат, сулҳ ва бунёдкорӣ мароми мост!», мавриди муҳокимаи дақиқ қарор гирифтаанд ва наشري ин асарҳои таърихӣ, дар роҳи амалӣ намудани барномаҳо дар самти омӯзиши тамаддуни қадимаи тоҷикон нақши калонро бозид [8, 9, 10, 11]. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар асарҳои худ масъалаҳои асосии таърих ва фарҳанги халқи тоҷикро аз замонҳои қадим то замони муосир баррасӣ намуда, давраҳои асосии дастовардҳои замони истиқлолиятро ба монанди истиқрори сулҳу ваҳдати миллӣ, иҷрои вазифаҳои стратегии давлат, самтҳои асосии сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамкориҳои

Тоҷикистон дар доираи ИДМ, ҳамкорӣ бо созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ, роҳандозии сиёсати минтақавии Тоҷикистон дар самти барқарорсозӣ ва рушди соҳаи фарҳанги миллатро мавриди таҳлили илмӣ қарор медиҳад [8, 9, 10, 11].

Дар ин асарҳо аввалин маротиба масъалаи баҳси пайдоиши кабилаҳои ориёӣ аз тарафи ходими сиёсӣ таҳлил гардида, мансубияти тоҷикон ба ин халқҳо мавриди омӯзиши таҳлилӣ қарор гирифт. Пешвои миллат аҳаммияти илми таърихро ёдрас шуда, дар Паёми соли 2019 қайд намуданд, ки “олимону донишмандони моро зарур аст, ки ба шинохти дурусти таърих, тарғиби мероси маънавӣ ва суннату оинҳои мардумӣ низ, ки тайи асрҳо дар хотираи таърихӣ миллати тоҷик нақш бастаанд, таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир намоянд. Таърихи пурифтихори халқи тоҷик мактаби бузурги худшиносӣ мебошад ва мо вазифадорем, ки ба он арҷ гузорем, саҳифаҳои дурахшони қаҳрамониву диловарии гузаштагони худро омӯзем ва онро ҳамчун асоси ғояи ватандӯстиву садоқат ба Ватан ташвиқ намоем”. Яке аз ҷангҳои бемаъно ва бедодгарона ҷанги шоҳи Сосониён бар зидди шоҳи Ҳайтол (Хатлони имрӯза) Хушнавоз аст. Пирӯз, ки худ бо мадади шоҳи Ҳайтол ба салтанат расида буд, паймоншиканона ўро сарнагун мекунад ва А. Фирдавсӣ шоҳи Сосониёнро мазаммат намуда, ҳокими Ҳайтолиёнро, ситоиш мекунад.

Ки ҳар ки ў ба бедод ҷӯяд набард,
Ҷигарҳаста боз ояду рӯ зард.

Худи истиллоҳи “Хатлон” аз решаҳои қадимии калимаҳои “Ҳайтол”, “Хутал” гирифта шудааст. Пешвои миллат дар асари дигари худ “Тоҷикон дар оинаи таърих. Az Ориён то Сомониён” ишора кардаанд, ки мувофиқи дастнависҳои ҷинӣ «Таншу» ва «Суйшу», ки ба ҳазорсолаи 1 пеш аз милод тааллуқ доранд, хатлониҳо аз ҳамон давра бо аспҳои даванди худ машҳур буданд. Онҳоро дар қадим ҳайтолиён мегуфтанд ва ин мардум дар байрақи худ расми шер ва бозро кашида худро шерони Бомииёну Хатлон мегуфтанд [12, с. 90].

Олимони таърихшинос дар асару мақолаҳо, ки бевосита ба масъалаҳои таърихи вилояти Хатлон марбут мебошанд, диққат дода, ҷанбаҳои таърихиро ҳамаҷониба таҳлил намудаанд. Барои таснифи ин асарҳо мебошад равишҳои омӯзиши вилояти Хатлонро баррасӣ намуд, ки самтҳои зеринро дар бар мегирад:

- таърихи сиёсии Хатлон;
- таърихи иқтисодии Хатлон;
- таърихи фарҳангии Хатлон;
- таърихи иҷтимоӣ ва ҳаракатҳои мардумӣ.

Бояд гуфт, ки дар омӯзиши таърихи сиёсӣ, таърихи иқтисодӣ, таърихи фарҳангӣ ва таърихи иҷтимоӣ на танҳо олимони риштаи таърих, балки дигар соҳаҳо низ саҳми худро гузоштанд. Чунончи таърихи сиёсии вилояти Хатлон дар замони истиқлолият дар якҷанд таҳқиқотҳои сиёсатшиносӣ инъикос гардидааст. Дар баҳши таърихи сиёсӣ асари Ғ. Ғоибов “Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз”-ро метавон қайд намуд, ки дар он муаллиф ба таври дақиқ таърихи минтақаро аз давраҳои пеш то замони муосир таҳлил намудааст. Китоби мазкур дар соли 2011 нашр гардида, хонандагони зиёдро пайдо намуд. Дар ин самт инчунин асари Қаҳори Расулиён “Дашти Ҷум” низ аҳаммияти хоса дорад, зеро таърихи минтақаро аз нигоҳи воқеаҳои сиёсӣ ва маданӣ баррасӣ мекунад [4, с. 45]. Дар инъикоси таърихи сиёсӣ рисолаи М.Б. Холмуродова Таърихи раванди оштии миллии тоҷикон дар ҷанги шаҳрвандӣ (солҳои 1991-2001) барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯи ихтисоси 6D020300 – Таърих муҳим аст. Ин рисола дар соли 2020 дифо гардид ва дар он муаллиф таърихи ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон,

марҳилаҳои асосии гуфтушуниди тарафҳои бо ҳам муқобил, заминаҳои таърихӣ таъсиси ҳаёати тарафҳои раванди оштии миллӣ, нақши ИДМ ва созмонҳои байналмиллалӣ дар ноил гардидан ба оштии миллии тоҷикон, масъалаи ба имзо расидани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ ва мақоми таърихӣ онро баррасӣ мекунад. Муаллиф аз он ҷумла вазъияти душвори минтақаи Хатлонро дар солҳои 1990-1992 нишон медиҳад. Муаллиф қайд мекунад, ки маҳз дар ҳамин давраи ҳассос нерӯҳои сулхофар ва ақлҳои солим тавонистанд, ки мамлакатро аз вартаи нестшавӣ наҷот диҳанд ва садҳо ҳазор шаҳрвандони сарсону саргардонро ба ҳаёти ошошта раҳнамун созанд [13, с. 25].

Ҳамчунин, олимони самти фарҳангшиносӣ таърихи фарҳанги вилояти Хатлонро аз нуқтаи назари таърих баррасӣ намудаанд. Ҳамин тавр доир ба таърихи фарҳанг ва фаъолияти театрҳо ва озмунҳо Ҳарамгули Қодир, Нозими Нурзод, Курбони Собир ва дигарон вазъи санъат, фарҳанг ва фаъолияти ҳунармандони соҳаро дар мақолаҳояшон мавриди баррасӣ қарор додаанд [14, с. 7].

Дар асарҳои олимони А. Абдурахмонов, Ш. Абдулқайсов, А. Абдурашидов, Р.Н. Каримова, Қ. Расулиён масъалаҳои муҳими фарҳанги Хатлон ҷой дода шудаанд. Дар таҳқиқи вазъи фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аз он ҷумла вилояти Хатлон саҳми доктори илмҳои таърих С.Х. Акрамова назаррас аст. Муаллиф дар рисолаи номзодӣ бо унвони “Санъати мусиқии Тоҷикистон дар солҳои 20-30” ва рисолаи докторӣ дар масъалаи “Таърихи омӯзиши фарҳанги Тоҷикистон дар солҳои 1946-2016” таҳқиқот гузаронида, таърихнигорӣ фарҳанг, таҳлили сарчашмаҳо, рушди мусиқӣ, фолклор ва театрро мавриди омӯзиш қарор додааст, ки қисми онро фарҳанги вилояти Хатлон ташкил мекунад.

Дар таърихи фарҳанги вилояти Хатлон инчунин Б.Т. Қобилова (рисолаи номзодӣ “Таърихи ташаккул ва рушди санъати оҳангсозӣ дар Тоҷикистон”), муаррихи фарҳанг М. Ҳасанова (рисолаи номзодӣ “Ҳаёти мусиқии Тоҷикистон дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI”), Ш. Арабова (рисолаи номзодӣ “Таърихи кинематографияи тоҷик дар нимаи дууми асри XX ва аввали асри XXI”), Муҳаммадуллоҳ Табаров саҳми калон гузоштаанд. Дар таърихнигорӣ кишвар роҷеъ ба ислоҳоти фарҳанг ва рушди санъати сахнавӣ, таҳлил ва арзёбии он таҳқиқоти мукаммал анҷом дода нашудаанд. [15, с. 8]

Имрӯз дар шароити ҷаҳони глобалӣ, нуқтаи басо муҳим дар ин раванд ин рушди тарбияи худшиносии миллӣ мебошад. Чуноне, ки Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон қайд намуданд, «ҷавонони мо бояд манфиатҳои миллат ва давлати соҳибистиқлоли Тоҷикистонро амиқ дарк намоянд, ҳудогоҳу худшинос, ватандӯсту ватанпарвар бошанд, бо эҳсоси амиқи ифтихори миллӣ дастовардҳои истиқлолиятро ҳифз кардаву таҳким бахшида тавонанд. Танҳо бо таълиму тарбияи чунин насл ва ба камол расонидани чунин кадрҳо мо ба ояндаи неки Тоҷикистон умед баста метавонем» [9, с. 4].

Таърихнигорӣ минтақаи алоҳида яке аз самтҳои асосии илми таърих мебошад, ки дар шакли кишваршиносӣ ва фанни ёрирасони илми таърих маълумоти дорои аҳамияти илмиро дар худ таҷассум мекунад. Дар ин робита мо тасмим гирифтаем, маҷмуи таҳқиқотҳои соҳаи таърих ва осори олимони таҳлил намуда, нигоҳи муаррихони гузашта ва имрузаро бо ақидаи онҳо ва саҳми онҳоро дар омӯзиши таърихӣ Хатлон баррасӣ намоем.

Таърихи вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон як мавзӯи муҳими самти таърихнигорӣ мебошад. Минтақаи мазкур дар қисмати ҷанубии Тоҷикистон ҷойгир буда, дорои таърихи иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ мебошад. Бояд гуфт, ки дар илми таърих олимони қариб ҳамаи давраҳо ва самтҳои таърихи миллатро дар доираи таърихи халқи тоҷик мавриди таҳқиқот қарор додаанд ва мо имкон дорем дар асоси маълумотҳои умумӣ, ҷузъҳои алоҳидаи ин равандро дар мисоли ноҳия ва ё вилояти

алоҳида таҳқиқ намоем. Вобаста ба даврабандии таърихӣ, дар мақола таҳлилҳои осори олимони оид ба давраи қадим, асрҳои миёна, давраи шуравӣ ва имрӯз оварда шудаанд.

Давраи қадимтарини таърихи минтақаи Хатлонро дар доираи таҳқиқоти Тоҷикистони ҷанубӣ бостоншиносон таҳқиқ намудаанд, ки яке аз онҳо олими маъруфи тоҷик Юсуфшо Якубшо мебошад. Бояд гуфт, ки маркази бостонии ин маданият шаҳри қадимаи Хулбук доништа мешавад ва тамоми мардуми ғирду атрофи он ба як маданият тааллуқ доштанд [11, с. 46]. Аз дидгоҳи таърих ин минтақа қисми таркибии шоҳроҳи Осиёи Миёна ва Роҳи абрешим буд, зеро тавассути он қорвонҳо аз Бухоро ва Самарқанд ба тарафи Афғонистон ва Бадахшон равона мешуданд ва ин роҳи кӯтоҳ ба тарафи Дарвози Бадахшон буд.

Дар китоби Қаҳҳори Расулиён бо номи “Дашти Чум” [4, с. 45] ва китоби профессор Х. П. Пирумшоев “Шуриши Восеъ” таърихи минтақаи Хатлон дар давраи аморати Бухоро оварда шуда, муборизаи мардум бар зидди зулму ситами аҷнабиён таҳлил мешавад [7, с. 456]. Дар мавриди кӯчидани аҳоли инчунин рисолаи илмии Х.Х. Сафаров аҳамияти хоса дорад. Муаллиф қайд мекунад, ки кӯчиён ба тарафи рости соҳили дарёи Панҷ (қаламрави ҳозираи Дашти Чум, Шӯрообод) солҳои 1880-1895 омада, дар деҳаҳои Бадринг, Чолиштак, Офтобзамин, Деаҳмади Болою Поён, Чашмаи Себ, Зардолудараи Болою Поён, Себдараи Болою Поён, Себдараи Калон, Себдараи Бузкӯш, Хоҷағалтон, Даҳани Дара, Навобод, Сафедоби Боло, Сафедоби Поён, Девдор, Туданӣ, Хушқасангов, Урсихо ва Нимдара сукунат ихтиёр намуданд. Муҳоҷирон аз рӯи меҳру муҳаббате, ки ба ватани аслии хеш доштанд, ба макони нави худ номи он деҳаҳое, ки пештар дар он тарафи сохил сукунат доштанд, гузоштаанд. Ба ин қатор деҳаҳои Сафедоб, Себдараи Бузқуш, Бадринг, Чолиштак, Фархорӣ, Ғазғарак ва ғайра дохил мешаванд. Муҳаққиқи таърихшинос Ш. Юсупов менависад, ки дар минтақаи Кӯлоб аз 23-деҳа, 472 хонавода ва 2360 нафар аҳолиро муҳоҷирони Роғ ташкил медоданд. Таърихи иҷтимоии минтақа ва махсусан таърихи тиб дар рисолаи И. Маҳмадов омадааст, ки дар ин солҳо дар ноҳияи навтаъсис мушкилотҳои зиёд рӯи қор омаданд, ки яке аз онҳо мубориза бо ҳар гуна бемориҳо буд. Соли 1925 бо қарори Шурои инқилобӣ ва Комиссарони полки 78-ум бинои беморхонаи ҳарбӣ сохта шуд, ки дар он сокинони маҳаллӣ ва ҳарбиён муолиҷа мешуданд [1, с. 90]. Доир ба раванди муҳоҷирати мардум дар ин минтақаҳо инчунин дар асарҳои илмии Р.А. Абулхаев маълумотҳо оварда шудаанд [2, с. 67]. Муаллиф дар асарҳои худ таркиби аҳоли ва муҳоҷиршавии онҳоро ёдрас мешавад ва қайд мекунад, ки дар солҳои 30-уми асри XX аз минтақаҳои кӯхистони Ғарм, Бадахшон, Дарвоз барои обод намудани водии Вахш ҳазорҳо нафар сокинон қучонида шуданд. Дар бораи таърихи Хатлон ва рушди он олимони Ғ. Ғоибов [11] А. Мухторов, А. Раҳматуллоев ва дигарон маводи зиёди илмиро ҷамъ овардаанд, ки дар умум минтақаи Хатлонро меомӯзад. Қисми муҳими таҳлилҳои таърихӣ ин мавзоро таърихи қорнамоиҳои қаҳрамононаи мардуми ноҳия дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ ташкил медиҳад, ки он дар таҳқиқотҳои профессор Давлаталӣ Алимов (рисолаи докторӣ оид ба таърихи вихояти Хатлон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ) ва рисолаи Исуфов Шердил инъикос ёфтаанд [3].

Доир ба таърихи Хатлон инчунин аҳамияти асарҳои публитсистиро низ бояд қайд намуд. Аз он ҷумла дар рисолаи нави Ҷонибек Асрориён, ки бо номи «Достони Нозкӯл» нашр шуд, муаллиф таърихи сарзамини таърихӣ Хатлонро бо далелҳо муаррифӣ менамояд. Дар рисола аз муборизаи фарзандони сарсупурдаи сарзамин бар зидди истилогарони арабу муғулу турк, аспони шухратманди хатлӣ ва анъанаву русуми мардум маълумоти дақиқ оварда шудааст.

Ҳамин тавр, мо ба хулосаҳои зерин расидем:

1. Таърихи тамаддуни тоҷикон дар доираи маданияти ҷаҳонӣ қисми хувияти миллатро ташкил медиҳад ва онро бояд аз таҳдиди ҷаҳонишавӣ ҳифз намоем. Дар ин раванд таърихшиносии вилояти Хатлон ҳамчун яке аз самтҳои таърихи Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаи олимони тоҷик мебошад.

2. Омӯзиши таърихи Хатлон ҳамчун қисми таърихи милли мавзуи муҳимми таърихшиносии халқи тоҷик мебошад, зеро омӯзиши ин мавзӯ омили асосии таърихшиноширо ташкил медиҳад ва мавзуи таърихи вилояти Хатлонро инъикос мекунад.

3. Омӯзиши таърихшиносии вилояти Хатлон аз он ҷиҳат муҳим аст, ки он бори дигар омӯхтани таҷрибаи муаррихон ва омӯзиши усули таърихнависиро ҳамчун вазифаи муҳимми самти таърихшиноширо барои мо эҳё менамояд.

4. Яке аз манбаҳои таърихи Хатлон ин асарҳои таърихии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон мебошанд, ки дар онҳо проблемаҳои таърихи тамаддуни тоҷикон мавриди таҳлили илмӣ қарор гирифтаанд.

5. Ҷанбаҳои сиёсӣ, таърихи иқтисодӣ, таърихи фарҳангӣ ва таърихи иҷтимоии Хатлон аз тарафи олимони самтҳои гуногун омӯхта шудаанд.

Адабиёт

1. Абулҳаев, Р. А. Таърихи муҳоҷират дар Тоҷикистон (солҳои 1924-2000) [Матн] / Р.А. Абулҳаев. – Душанбе, 2009. – 524 с.

2. Ғоибов, Ғ. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз (История Хатлона от истоков до современности) [Матн] / Ғ. Ғоибов. – Душанбе, 2011. – 680 с.

3. Исуфов, Ш.В. Хоҷагии кишлоки вилояти Кӯлоб дар арафаи Ҷанги Бузурги ватанӣ [Матн] / Ш.В. Исуфов. – Кӯлоб, 2021. – 59 с.

4. Қаҳори Расулиён. Дашти Ҷум [Матн] / Қаҳори Расулиён. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 96 с.

5. Маҳмадов, И.М. Таърихи ташаккул ва инкишофи муассисаҳои тиббӣ дар минтақаи Кӯлоб (солҳои 1924 – 1991) [Матн]: дис.... барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои таърих аз рӯйи ихтисоси 07.00.02 – Таърихи ватанӣ (таърихи халқи тоҷик) / И. М. Маҳмадов. – Душанбе, 2022. – 179 с.

6. Мирзоев, Ҷ. А. Таърихшиносии таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол [Матн]: дис... барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои таърих аз рӯйи ихтисоси 07.00.09 – таърихшиноширо, маъхазшиносӣ ва методҳои таҳқиқоти таърихӣ барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои таърих / Ҷ. А. Мирзоев. – Душанбе, 2020. – 180 с.

7. Пирумшоев, Ҳ. П. Таърихи Дарвоз [Матн] / Ҳ.П. Пирумшоев. – Душанбе: Ирфон, 2008. – 704 с.

8. Раҳмон, Э. Истиклолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат [Матн] / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 289 с.

9. Раҳмон, Э. Суханронӣ дар мулоқот бо донишҷӯёни тоҷик дар Ҷумҳурии Корея, Сеул, 13.04.2015 [Матн] / Эмомалӣ Раҳмон [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://prezident.tj/node/8664>

10. Раҳмон, Э. Уфуқҳои истиқлол [Матн] / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе, 2018. – 450 с.

11. Раҳмон, Э. Чехраҳои мондагор [Матн] / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 364 с.

12. Раҳмон, Э. Таджики в зеркале истории. От Арийцев до Саманидов [Матн] / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 676 с.

13. Саидасанов, Ю. Ш. Назарияи илми таърих [Матн] / Ю.Ш. Саидасанов. –

Душанбе, 2023. – 120 с.

14. Холмуродова, М. Б. Раванди оштии миллӣ дар сулҳи тоҷикон дар ҷанги шаҳрвандӣ (1991-2001) [Матн]: автореф. дис... барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯи ихтисоси 6D020300 / М.Б. Холмуродова. – Душанбе, 2020. – 170 с.

15. Якубшоев, А. Х. Таърихи санъати сахнавӣ, мусиқӣ ва синамои Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият (1991-2016) [Матн]: дис... барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори фалсафа (PhD – доктор аз рӯи ихтисоси 6D0203-01 – таърихи ватанӣ (таърихи халқи тоҷик) / Афруз Хубоншоевич Якубшоев. – Душанбе, 2024. – 186 с.

ОМУӢШИ ТАЪРИХИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Дар мақолаи мазкур муаллиф масъалаи инкишофи илми таърихро дар даврони истиқлолият вобаста ба омуӢш ва таҳлили илмӣ таърихнигорӣ таърихи вилояти Хатлон ба муҳокима мегузорад. Мавзуи мазкур ба равандро ва ҷанбаҳои илмӣ таърихнигорӣ ва мавқеи он дар илми муосир бахшида шудааст. Ҳамзамон, муаллиф хусусияти ин равандро муайян карда, муҳимияти ин соҳаро қайд мекунад ва роҳҳои рушди онро нишон медиҳад. Инчунин, дар мақола осори олимони марбут ба таърихи вилояти Хатлон аз ҷидғҳои таърихӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва иқтисодӣ таҳлил шудааст. Илова бар ин, муаллиф нақши таърихнигоронро дар таҳқиқи баррасии илми таърих дар Тоҷикистон, минҷумла таърихи Хатлон нишон додааст. Муҳимияти мавзуи мақоларо муаллиф бо ҷанбаҳои таърихнигорӣ ва библиографӣ пайваст карда, хизмати олимони дар омуӢши таърихи Хатлон ёдрас мешавад. Таҳлил нишон дод, ки таърихнигорӣ замони истиқлолият фарогири омуӢши амиқи минтақаҳо буда, боиси ғанӣ гардонидани таърихи Тоҷикистон аз ҳисоби манбаҳои нави таърихӣ ва кишваршиносӣ гардидааст, ки дар рисолаҳои олимони замони муосир ҷамъоварӣ шудаанд.

Калимаҳои калидӣ: таърихнигорӣ, Тоҷикистон, бостоншиносӣ, Хатлон, миллат, тоҷик, илм, истиқлолият.

ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

В данной статье обсуждается вопрос развития исторической науки в период независимости в контексте изучения и научного анализа историографии истории Хатлонской области. Данная тема посвящена научным аспектам историографии и ее место в современной науке. Также автор определяет особенности этих процессов и отмечает важность данной отрасли и указывает пути ее дальнейшего совершенствования. В том числе, в статье подвергнуты анализу труды ученых по истории Хатлонской области с исторической, политической, социальной, культурной и экономической точек зрения. Также автор указывает на роль историков в освещении развития исторической науки в Таджикистане, в частности истории Хатлона. Важность темы статьи автор связывает с историографией и библиографией и особо отмечает вклад исследователей в исследование истории Хатлона. Анализ показало, что характер исследования периода независимости в основном связан с изучением регионов, что обогатило историю Таджикистана за счет новых источников истории и краеведения, которые были собраны в трудах современных ученых.

Ключевые слова: история, Таджикистан, археология, нация, Хатлон, государство, таджик, наука, независимость.

STUDY OF THE HISTORY OF KHATLON REGION IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE

In this article, the author discusses the development of historical science during the period of independence in connection with the study and scientific analysis of the historiography of the history of Khatlon region. This topic is devoted to the processes and scientific aspects of historiography and its place in modern science. At the same time, the author shows the nature of these processes, notes the importance of this field, and indicates the ways of its development. He also notes that scientists have written many works on the history of Khatlon in the field of political, social, cultural and economic history, which determined new pages in the history of Tajikistan. The author shows the role of historians in the development of historical science, especially the services of scientists in the scientific analysis of the historiography of Khatlon history. The author connects the importance of the topic of the article with the historiographical and bibliographic aspects, noting the services of scientists in the study of the history of Khatlon. The analysis showed that the historiography of the independence period was characterized by in-depth study of regions, which led to the enrichment and enrichment of the history of Tajikistan due to new historical and regional sources collected in the treatises of scholars of the independence period.

Keywords: historiography, Tajikistan, archaeology, Khatlon, nation, Tajik, science, independence.

Маълумот дар бораи муаллиф: Фарангиси Изатулло, ассистенти кафедраи таърих ва фалсафаи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Тел: (+ 992 988536323); E-mail: farangis. Izatullo 92@mail.ru

Информация об авторе: Фарангиси Изатулло, ассистент кафедры истории и философии Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел: (+ 992 988536323); E-mail: farangis. Izatullo 92@mail.ru

Information about author: Farangisi Izatullo, assistant of the department of history and philosophy of the International University of tourism and entrepreneurship of Tajikistan. Phone: (+ 992 988536323) E-mail: farangis. Izatullo 92@mail.ru

ТДУ 001: 556.5 (084.3)+902/904 (575.3)

ХАРИТАИ ПОЁНОБИ РУДИ КОФАРНИҲОН АЗ РӮЙИ НАҚШАИ БОСТОНШИНОС М. М. ДЯКОНОВ

Раҳмон Шохзамон

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Дар доираи экспедитсияҳои Институти таърих ва фарҳанги Академияи илмҳои собиқ Иттиҳоди шуравӣ, Институти таърих, забон ва адабиёти филиали тоҷикистони Академияи илмҳо ва Эрмитажи давлатӣ (июн-июли соли 1946) экспедитсияи суғдиву тоҷикӣ то соли 1951 дар ҳайати отряди Зарафшон, Вахш ва Кофарниҳон амал мекард. Аз инҳо отряди кофарниҳонӣ ҳамон сол аз сарғаи Ваҳдат то Амударё ду паҳлуи дарёи Кофарниҳонро ба таҳқиқ гирифт. Аз сарғаи пеш аз ҳама Қалъаи Кофарниҳон мавриди омӯзиш қарор гирифт,

ки дар маҳаллаи Эсанбой чой дошт. Баъд гурӯҳи экспедитсияи Кофарниҳон аз Чордагал поён то Амударё ҳар ду соҳили Кофарниҳонро мавриди ҷиддии омӯзиш қарор доданд.

Аз қисми чап – хоктеппаҳои қисми шимоли водии Кубодиён, кӯрғонҳои колхозии Коммунизм, гурӯҳи дувуми отряд кӯрғонҳои шимоли Кайкубодшоҳ, девори сангини маркази ноҳияи Кубодиён, кӯрғонҳои бо санг пӯшонидашуда, ёдгориҳои Арабхона, даҳмановуси Тӯпхона, харобаҳои маркази Кубодиён, мазору гӯрхонаҳои қадимии колхозии ба номи Ворошилов, теппаи Лангар-отайи колхозии ба номи Ленин, шаҳраки Санговаи колхозии ба номи Молотов, Тоштеппа, шаҳраки Доқӣ Юнуси колхозии ба номи Калинин, теппаи панҷгона, шаҳраки Янги йӯл, кӯрғону сангтӯдаҳои колхозии ба номи Сталин; нақшаи қадимии Наҳри Калон ва ҳифз кардани ин иншооти асосӣ ва боз бисёр мавзёҳои дигарро ба нақша гирифтанд.

Аз қисми рости дарёи Кофарниҳон дар бораи навиштаҷоти арабии рӯи санги колхозии ба номи Сталин, шаҳраки Мунчиктеппа, худмуҳофизи асри миёнагии колхозии Янгитурмуш, ҳафрии гурӯҳи кӯрғони якум ва калону хурд, харобаҳои шимоли Шаҳритӯс – Қизқӯрғон, қалъаи замони бекигарии маркази ноҳияи Шаҳритӯс, Хоча Машҳад, шаҳраки Айвоч; аз қисми рости Амударё, байни дарёҳои Вахшу Кофарниҳон – Тахти Кубоду Тахти Сангинро ҷиддӣ ба мулоҳиза гирифтанд.

Онҳо аз ҳафриёти махсусан Тӯпхона, Қалъаи Миру Кайкубодшоҳ маданияти замони гуломдорӣ, ҳаёти мардумони Бохтари қадим дар асрҳои III-II то м, маҷмуи ҳаёти замони Кӯшонӣён, таҳқиқи водии Кубодиён, қорҳои доимӣ дар ин ҳафриёт, таҳқиқи миқдории аҳолии Бохтари қадим ва ҳоказоҳоро санҷиданд. Аз ҳафриёти махсусан Қалъаи Мир маҷмааи иморатҳои асри VI то милодро ёфтанд. Таҳқиқи кӯрғонҳои асрҳои III-I то м. оғоз гардида идома ёфт [2, с.310-311]. Экспедитсияи мазкур омили асосии ҷиддӣ ба таҳқиқ гирифтани ин кишвар аз ҷониби олимону бостоншиносон гардид. Ҳамзамон масъалаҳои матраҳшаванда, дар асару мақолаҳои олимону муаррихон ва нашрҳои маълумотдиҳанда [1, 5, 6, 9, 10] инъикоси воқеии худро ёфтаанд.

Муаррихону бостоншиносон минбаъд ҳам бо кофтуков ва пайдо кардани силсилаи ёдгориҳои таърихӣ водии Кубодиён ҷиддӣ машғул шудан гирифтанд. Б. Ғафуров, М. Дяконов, Б. Литвинский, С. Хмелнитский, А. Манделштам, Г. Пугаченкова, Е. В ва Т. И. Зеймалхо, Н. Забелина, А. Беленитский, И. Медведская, П. Керзум, А. Седов ҷамъулҷамъ ё алоҳида ба таҳқиқи гӯшаҳои гуногуни Тоҷикистон пардохтанд. Аз солҳои панҷоҳум ба баъд то замони бозсозии М. Горбачёв ва пошхӯрии давлати шуравӣ тақрибан дар муддати қариб чихил сол омӯзиши Кубодиён ва умуман дигар мавзёҳои ҷумҳурӣ бо шавқу завқӣ тамом давом менамуд. Таҳқиқи пайваста таърихи дури аҷдодонамонро дар пеши назарамон равшан намудор гардонид, худшиносӣ ва ҳудоғаҳиямонро баланд мебардоштанд. Лекин пошхӯрии давлати шуравӣ пеши ин роҳи ҷиддии омӯзишро гирифт, вагарна то имрӯз боз ҷӣ қадар ёдгориҳои таърихӣ бостон, хусусан Бешканд маълум ва равшан мегардид. Бешканд (алҳол ноҳияи ба номи Носири Хусрав) ба умеди пахтакорӣ ҳанӯз омӯхта нашуда, дар зерӣ обу гил фуру рафт. Водии Кубодиён ва умуман таърихи қуҳани тоҷикони ҷумҳурӣ ва Осиёи Марказӣ дар якҷоягӣ бо донишмандони умумиттифоқ аз ҳар ҷиҳат хеле хуб омӯхта мешуданд. Минбаъд, дар замони соҳибистиклолӣ масъулияти ин қор ба дӯши олимону донишмандони ҷумҳурӣ ҳавола гардид.

М. Дяконов бори аввал афсӯс хӯрда гуфта буд, ки отряди экспедитсиониро аз дарё ба дарё мавзӯи меҳанд, зеро аҳоли асосан дар ду марзи дарё маскан мегузиданд. Бостоншиносон ҳам ин ҷиҳатро ба эътибор гирифта, отрядашонро кофарниҳонӣ, яъне дарёи номгузорӣ карда буданд. Бо вучуди ин, сайри умумии водии Кубодиён, кӯҳу дашту доманаҳояш, боигариву дороиҳои умумии ин минтақа аз назаргоҳ дур намонд. Бостоншиносон барои водии Кубодиёнро ба оламиён нишон додан гоҳ-гоҳе манзараи умумии онро пеши назар оварда, аввал харитаашро кашиданд. Онҳо аз сарғах то поён ва аз

Вахш то Сурхон ҳар чизе, ки ин водӣ дошт, гаштаву баргашта нигоҳ карда ва ба мулоҳиза мегирифтанд. Хусусан М. Дяконов ҳамчун раҳбари экспедитсия аз қорҳои анъанавии соҳавӣ дур нашуда, бештар ба он нуқтаҳое қордор мешуд, ки мавриди таҳқиқ қарор доштанд. Қормандон тасвиркориву манзаранигориро ба яке аз қоргароне мисли В. М. Масон вогузор карданд [2, с.255].

Воқеан, одамон дар ҳаёту зиндагонии худ аз қанори об дур намераванд, ҳамеша ҳар ҷо, ки об буда, манзил рост менамоянд. Обу ободонӣ гуфтаанд. Қисми асосӣ ва қариб 80 фоизи ёдгориҳои таърихии водии Кубодиён ба об наздик сохта шуда буданд. Баъзе мавзеоҳо бо вучуди хушқу беоб мондан манзараҳои зебову дилпазире дошта, дилрабо намудор шуда, канал кофта об мебароварданд. Чунон ки дар замонҳои қадим ба ҳар ду тарафи Қофарниҳон нахрҳои қалон қанда, ба водии Бешқанд ҳам бо қорез об бароварда буданд. Баъд ба умеди сиёсати пахта як шоха аз Қофарниҳон ба Бешқанд об сар дода, онро низ ба гулистону бўстон мубаддал гардониданд.

М. Дяконов дар саргах, дар наздикии маҳаллаи Ёсанбой Қалъаи Қофарниҳонро мушоҳида кардааст, ки дар лаби дарёи воқеъ шудааст. Натиҷаи таҳқиқот нишон медиҳад, ки он маҳал низ аз қадимтарин маъбадҳои замони кӯшонию сосонист, ҳамчун шаҳрак маълуми машҳур шуда, баъд, мутаассифона, оташ гирифтааст ва, ҳамин хел, мардум аз он бадар рафта, роҳи зиндагиро дар ин ҷо қатъ кардаанд. Бостоншиносон бо вучуди душвориҳои таърихи гузаштаи онро як андоза равшан ба тасвир мегирифтанд.

Об аз саргах ин тараф маҷрояшро торафт тез намуда, то маркази ноҳияи Кубодиён расидан дар миёни талу тепаҳои зиёдро обшор менамояд.

М. Дяконов бо отряди худ қадам ба қадам масоҳати вилояти қадимию аз назар мегузаронд. Коҳу қалъа, масҷиду мақбара, мазори шайхони бузург, ҷойҳои муқаддасе, ки мардум медонистанд аз онҳо дуруст хабардор набуданд, ҳар чизи ҷолиб, ки аз ҳар ҷониб меёфтанд, ҳатто авезаҳои ғӯшу бинӣ, дасту по ва қадани занону духтаронро месанҷиданд, ки чӣ гуна сохта шуда ва аз қучоҳо пайдо кардаанд. Ба афсонаву ривоятҳои дар миёни мардум вучуддошта таваҷҷуҳ намуда, онҳоро ҳам қайд карда гирифта, ба таҳқиқ мебароварданд. Бостоншиносон дар миёни мардум гашта, аз онҳо низ маълумот ҷамъ оварда, дониши худро дар бораи ёдгориҳои таърихии водӣ афзун менамуданд. Боз мабодо ҷойе намонд, ки аз назарҳо дур афтад. Онҳо водӣ, дашту домана, кӯҳу кӯтал, майдонҳои васеъро ҳам санҷида, фикру андешаҳои худро баён менамуданд.

Ба ин қору қирдорашон сабабҳои зиёд вучуд доштанд. Яке ин буд, ки бостоншиносони Ҳукумати подшоҳии Русия ҳарчанд ки аморати Бухоро ва умуман Туркистонро қайҳо таҳти тасарруф дароварда, ба омӯхтани ин сарзамин қайҳо шуруъ карда, лекин аз Ҳазинаи Амударё (1877) бенасиб монда буданд. Мутаассифона, чӣ навъ шудааст, ки онҳо бо вучуди баъзе лаҳзаҳои дидаву шундаҳои Лилиенталу Майев аз ин ганҷина беҳабар мондаанд? Ҳамчунин дар миёни мардум ҳикояву ривоятҳои зиёд паҳн шуда буданд, ки ганҷҳои мусодиракардаи Искандари Мақдунӣ дар ин мавзё, дар зери хок пинҳон мебошанд. Зеро Рухшона, завҷаи ӯ аз ин сарзамин буда, ба ӯ ва хешу таборонаш бовар карда, баъд омада гирифта бурдани боигариҳои ба даст овардашро мулоҳиза менамуданд. Ҳоло рӯ сӯи Ҳинд рафта, аз ҳазинаҳои он бенасиб намонд. Баъд сари роҳ ба ин диёр омада, ганҷинаҳои зери хок пинҳон қардашонро гирифта бурдан имкон дорад.

Ҳамчунин дар миёни гурӯҳи зиёди одамон ақидаҳои паҳн шуда буданд, ки гӯё дар зери замин бутҳое аз тилло ҳобидаанд, ки то ҳанӯз қасе хабар надорад. Раиси колхозии Молотов Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистӣ Эшмурод Бобогулов нақл кардааст, ки як одам тепаро аз боло кофта, аждаҳои тиллоӣ меёбад. Вай ончунон таҳаллуқаовар будааст, ки аз тарс зуд ба ҷояш гурондааст. Муҳаққиқ дар бораи санами заррин, шаклҳои гуногуни ҳайвону одам, ки аз маъдани қиматбаҳо сохта шудаанд, дар миёни мардум хабару нақлҳои зиёд мешунид. Бинобар ин, ҳам бостоншиносон гоҳ ҳудашон ва бештар мардумони маҳаллиро қиро карда

оварда, шаборӯз хок бар сар мекашиданд. Онҳо беш аз сад сол хоки водии Кубодиёнро ба элак бехтанд, чойе намонд, ки нодида бошанд. Хар маводи арзандаву диданӣ ва чолиб, ки аз сангҳои нодиру фулузоти гаронбаҳо ва арзишманд меёфтанд, ба мардумони маҳаллӣ нагуфтаву нашунавонда, ба марказ мебурданд. Як санги колоннаи Тахти Сангинро чун ба паҳлу мегардонанд, дар пушти он навиштае дидаанд: «Отправить в Москву! Музей». Якта-нимта аз онҳо ва баъзе маводи ноарзишманде мисли оҳану бетон, сафолпора, чизҳои шикаставу ноарзишмандеро ба осорхонаҳои ҳукуматҳои маҳаллӣ бо дабдабаю фоҳира пешниҳод менамуданд. Лекин аз маводи гаронбаҳо лаб мебастанд. Одамони ковандаю ёрирасонро дар ёфтани мавод умуман наздик намеронанд ва ҳатто ҳуқуқ намероданд, ки дар ин бора сухбат кунанд. Умуман агар онҳо Ҳазинаи Амударёро наёфтанд, бо боварӣ гуфтан мумкин аст, ки онҳо аз ин сарзамин чизҳое, молу маводи пурарзише ёфтаанд, ки дар муддати беш аз сад сол даҳҳо ва садҳо маротиба зиёд ва арзишмандтаре аз ганҷури «Ҳазинаи Амударё» буданд.

М. Дяконов водии Кубодиёнро асосан иборат аз дашту домана ва кӯҳҳои на чандон баланд (300–1700 м), силсиладашту кӯҳдоман ва қаторкӯҳҳои паст ба мушоҳида мегирифт. Домани водӣ хеле васеъ буда, миёни Вахшу Сурхон, аз Амударё то болооби Кофарниҳон Ромиту Файзобод тӯл мекашид. Кубодиён калонтарин водии ҷумҳурӣ буд, ки аз қадим вилояти алоҳида шинохта шудааст. Водии Кофарниҳони Поён аз шимол то ҷануб 75 км, шимол камбар воқеъ шуда, то резишгоҳи Амударё 25 км васеъ шудааст. Водӣ аз сатҳи об 300-400 м баланд ҷой гирифтааст. Кӯрчалолқуми Бешкандро аз мардум мешунид, ки бо тӯфонҳои саҳт ба аҳоли азият оварда, шояд як сабаби дар асрҳои миёна беодаму нообод монданиш шудааст. Ба мулоҳизаи ин муҳаққик, шаҳрҳои зиёди Бешканд (точикӣ: беш+канд) бар асари ғасби истилогарону харобкориҳои душманон, инчунин бодҳои тунду регҳои равони кӯчӣ тадриҷан аср ба аср дар зер ҳоку рег монда, нопадид мегардиданд.

Дар бораи қадимӣ будани Бешканд сухани аввалро Н. А. Майев, Н. И. Покотилло, В. И. Липский, А. А. Семёнов гуфтаанд. Аз рӯйи нақша омӯхтани ёдгориҳои таърихӣ Кубодиёни қадим аслан бо ташкил шудани экспедицсияи археологии Тоҷикистон (1946) шуруъ гардид. Баъд отрядҳои кофарниҳонии Строева (1946), Беленитский (1947), Бретанитский (1948), Б. М. Литвинский ва И. Р. Пичикиён (1980-1990) ин мавзёро омӯхта, хушбахтона, таърихи қадимии Кубодиёнро хеле равшан гардонид, аз илму фарҳанги ин минтақа мулоҳизаҳои чолиб ба миён гузоштаанд.

М. Дяконов бо шунидани ноҳияи Кубодиён дашту доманаҳои сарсабз, кӯҳу пуштаҳои зиёд, ҷӯлҳои босамару бесамареро медид, ки аз шарқ руди пурхурӯши Кофарниҳон ва аз ғарб Вахши роҳатбахш обшор менамоянд. Қисми ҷануби минтақа дашту доманаи ҳамвор дошта, аз шарқ Хоҷағозиён, аз ғарб – дарёи Кофарниҳон, аз шимол кӯҳу кӯтал, қаторкӯҳҳои Оқтоғ, пуштаҳои на чандон баланд ихота менамоянд. Дар шимол дашту доманаи васеи Чордағал, поёнтар Хармайдон ташналаб мондаанд.

Бостоншиносон аз сарғаи водии Кубодиён чун қад-қадӣ дарё қадам зананд, сарбандҳои сегонаро медиданд, ки оби дарёро ба чапу рост тақсим менамоянд. Аз қадим водии Кубодиёнро панҷ наҳр обшор менамуд. Дар паҳлуи чапи дарё дар ҷанубтари бандар ду қалъаи чоркунҷаи бо гунбаз пӯшонид, ва дар шимоли сарбанд қалъаи савуми чоркунҷаеро диданд, ки гунбаз дошта, ҳар се аз замони ғуломдорӣ боқӣ мондаанд. Ҳамзамон, дар наздикии колхозии «Коммунизм», 11 км аз маркази ноҳия дур 25 адад хоктепахое воқеъ шудаанд, ки аз 1 то 6-8 м баландӣ ва 40-45 м паҳлу доранд. Дар колхозии «Пахтакор» 4 км шимоли ноҳия дар миёни пахтазор теппаеро дида, аз он шахсутуне ёфтаанд, ки 13 м дарозӣ, 0,69 м баландӣ дошта, аз маъбади асрҳои III-II то м боқӣ мондааст. Гуфтаанд, ки онро ба Осорхонаи Сталинобод мебаранд. Як км дуртар дар мавзеи Лангарота боз чунин пойсутуне пайдо кардаанд, ки хеле назаргир мебошад. Мобайни мавзеи Тоштеппа 25 м чуқурӣ дидаанд.

Қалъа, ба мушоҳидаи бостоншиносон, махсусан М.Дяконов бинои матину мустаҳкамост, ки барои зиндагонӣ аз гармову сармо, муҳофизату муқовимат аз душман сохта шуда, девори қалъаро аз поҳсаю санг мебардоштанд. Хандаки беруни қалъа муҳофизат аз душман будааст. Экспедитсия дар атрофи шаҳр деворҳои баланди 9-10 м, ғафсиаш 3-4 м, то 5-6 м бардошта шуда, бурҷу тиркашҳои қалъаро дида, аз ёдгориҳои қадим ба андеша рафта, баъзан дар ҳайрат мемонд [2, с.279]. Қалъаҳои Кофарниҳону Кайқубодшоҳ, Қалъаи Мир, Джи Шаҳритӯс, Бешкандқалъа, Қалъаҳои Золу Дороро низ чунин бо таваҷҷуҳ ба мушоҳида мегирифт.

Қалъаи Миру Қалъаи Кайқубодшоҳ шухрати ҷаҳонӣ дошта, қалъаҳои Золу Доро дуруст таҳқиқ нашудаанд, Докӣ Юнус (140x80 м, 6 м баландӣ) дошта, бо хишти хоми (25x35x12 см) сохта шуда, дар кунҷҳо 4 манора, аз замони Кӯшонӣён ва ҳатто пештар аз он боқӣ мондааст. Оқмазор ва боз як миқдор тепаҳои паҳлӯӣ воҷеҳӯранд, ки ҳанӯз саҳеҳ таҳқиқ нашудаанд.

Бостоншиносон дар навбати худ ба қисми ғарби Кофарниҳон гузашта, аз ҷониби Шаҳритӯс қад-қадӣ дарё рӯ ба шимол рафта дар масофаи 10-ум километр дар дашти зерикӯҳӣ 1-1,5 км се бинои бо ҳам наздик ҳамчун секунҷа дар масоҳати 56,5x46,5 м, ҷаҳорум 42x42 м, як км дуртар дар назди канали асосӣ воқеъшуда биноеро мебинанд. Боз ду км болотар биное намудор мешавад, ки шояд онро бинои 5-ум номидан мумкин бошад. Се км болотар боз ҳамин хел бинои 6-ум дида шудааст. Шарқшинос Алиқул Девонакулов ин ҷойро бихишти сохтҳои Шаддод номидаст, ки акнун ба ҳокӯда мубаддал гардида, Хокак ном гирифтааст [2, с.280].

Онҳо панҷ км болотар аз ин биноҳо Мунчиктеппаро мебинанд, ки хеле қадимист. Он миёни саҳроҳои пахта дар муқобили сарбанди Наҳри Калон, 6 км аз гузаргоҳи паром ва 1 км аз соҳили дарё дур сохта шудааст. Чоркунҷа (100x100 м), бо 5 манора аз ҳар тараф, умуман соҳиби 16 манора буда, аз замони ғуломдорӣ боқӣ мондааст, дар дарун хумҳои шикаста, бо тасвири шутури дуқуҳонаи ба ҷап ҳамоилро низ мебинанд.

Дашти синабирён 4-7 м аз кишти замин баланд хуш намудор мешавад. Биноҳои дидаашон бо поҳса ва хиштҳои (48x24x12 см) аз асрҳои VII-IX мелод ба ёдгор мондаанд. Оби дарё ҳазор сол муқаддам барои киштукор мерасид, лекин акнун дарё дар ин муддати тӯлонӣ 3 м поён фаромадааст. «Шояд замоне ватани Носири Хусрав дар ҳамин ҷо воқеъ буд. Дар аввали асрҳои миёна ҳаёт ин ҷо қатъ гардида, баъд боз дар замони Темуриён баркамол гардид» [2, с.268], – навиштааст М.Дяконов.

Болотар аз ин мавзеъ даштҳои воқеъ шудаанд, ки дар қадим бо корез об медоданд, дар назарашон баръало хувайдо мегардад. Корез душвортарин роҳи обшор гардонидани замин буд. Дар атрофи Хонғозӣ кӯҳу ҷойҳои намудор мебошанд, ки бо корез киштукор менамуданд [3, с.7]. Болотар деҳае дидаанд, ки Корез ном дорад. Ин ҳамон мавзеъест, ки Паҳлавон Тӯс аз ин ҷо ба дашти синабирёни Бешканд об мебаровард. Мардумон ин ҷойро ба хоҳири паҳлавони номӣ, ки барои ба мардум некӣ кардан ҷонашро ба ҳатар гузошта, ҷоҳҳои зиёд меканд, шаҳрвандон ҳанӯз ҳам аз хотир фаромӯш накардаанд, имрӯз ҳам Тӯсро бо муҳаббат ёд карда, дар борааш афсонаҳо мебофанд.

Бостоншиносон, ҳамин хел, то таги кӯҳ расида, бозпас ба маркази ноҳияи Шаҳритӯс бармегарданд. Сипас 3 км поёнтар дар шафати роҳи асосии Айвоч мадраси Ҳоча Сарбоз, 4 км аз маркази ноҳия ва 1 км ғарби Кофарниҳон мадраси шуқуҳманди Ҳоча Машҳад, поёнтар Ҳоча Дурбодро дида, аз санъати нодиру мунаққашӣ онҳо хушҳол мешаванд.

Роҳе, ки бостоншиносонро мебурд, то марзи Амударё мерасонд. Роҳ он замон қачу килеби пурхатар буда, то Айвоч 45 км тӯл мекашид. Агар хоҳириҳои Гулшаниро ёд орем, шоҳроҳ дар гузашта як пайроҳаи хурди аз анбӯҳи ҷангал гузарандае будааст, ки дар он шеру палангон мавҷ мезаданд. Ҳар кӣ ҷуръат карда, то Айвоч рафта наметавонистааст.

Бостоншиносон зери раҳбарии М. Дяконов боз бо ҳамин пайроҳа поёнтар рафтанд, дар масофаи 8-ум км шаҳраки калони қадими рои мебинанд, 1,5 км ғарби он ёдгории дигари таърихӣ намудор мегардад, ки отряд ханӯз наомӯхтааст. Онҳо 6 км ҷануб, 0,5 км ғарби роҳ теппаи калони 200x200-метраро мебинанд, ки 10 м баландӣ дорад. Ҷанубтар, пойбӯси кӯҳи Хоҷағозиён тӯдаи хоктеппаҳои 1-2-метраро мебинанд, ки бо сангҳои пӯшонидани шудаанд. Донишманди бостоншинос меандешид, ки ба ҷуз дашту ҳамворӣ, дар кӯҳҳо ҳам ҷойҳои муқаддас хеле зиёд нигоҳдорӣ шудаанд. Дарае ба номи Кампиртошро мебинанд, ки сурати кампире бо ҳайвону асбобҳои рӯзгор, ҳама ба санг мубаддал шудаанд. Мардум ин ҷо Наврӯз ҷашн мегирифтаанд [2, с.268].

Харитаи қисми шимоли Амударё бо мақсади ҳарбӣ кашида шуда буд (1885). Д.Н.Лагофет дар бораи кӯпуки аз хишти пухта сохтаи рӯи Амударё маълумот додааст. Соҳили рости Амударё диққати бостоншиносонро боз бештар ба худ ҷалб кардааст, зеро Айвоч шаҳри тараққиқардае буда, диққати ҳамагонро зиёд ба худ мекашид. Тахти Сангинро аввал Б. П. Денике (1926), баъд А. М. Манделштам (1956), солҳои 80-ум онро Б. М. Литвинский ва И. Р. Пичикиён ҳарчониба омӯхтаанд [4, с.195-212].

Хушдормулло дар мобайни Вахш Кофарниҳон ҷой гирифта, гулистону бӯстонеро мемондааст, ки муллобачагони ду паҳнои Омуя Наврӯзгоҳ тамошо меомадаанд. Як қисми Қалъаи Дороро, мутаассифона, заминчунбӣ вайрон карда, масҷиди дар паҳлӯяш воқеъбударо ҳам дарёи Кофарниҳон ба ком фуру бурдааст. Шояд ба сабаби он ки Рустам Ашқбӯсро дар ҳамин ҷо куштааст, Хушдормулло доимо ҷунбида меистад ва ҳоказоҳо.

М. Дяконов дар бораи об коре нашофт. Вай ҳатто метарсид, ки об сабаби аз байн рафтани бисёр ёдгориҳои таърихӣ мешавад. Ҷӣ қадар об зиёд шавад, ҳамон қадар масоҳати киштукор афзуда, ёдгориҳои замони куҳанро нопадид мегардонад. Дар замони Ҳукумати шуравӣ садҳо, ҳазорҳо ёдгориҳои таърихиро сиёсати пахта нобуд карда, бисёр лавҳаҳои таърих беному нишон рафтанд. Муҳаққиқ аламҳои дар дил дошташро изҳор кардану гуфтан наметавонист. Зеро ин сиёсат саҳту пурмочаро буда, ҳамчун селоба ҳар каси пеши роҳ барояндаро ҳам зуд гирифта мебурд.

Чилучорчашмаро аз барои истироҳати мардумон сохтаанд. Бо баҳонаи таъхир накардани кори пахта масҷиди ҷомеи Чилучорчашмаро, ки санъати ақлу ҳунари дастони сокинон буд, бо техникаҳои абаркудрат ҳамвор карданд. Бинои масҷид меъморӣ зебову дилрабое дошт, нақшу нигоҳҳои чандҳазорсоларо, ки мардум дида равшан менамуданд, валангор карданд. Зоирон ба он ворид шуда, аз ҷилои чилваҳои зебоаш баромадан намехостанд. Ба чунин меъморӣ азими шукуҳманд дили раҳбарони пахта насӯхт. Худашон аз чунин ёдгориҳо безорӣ доштанд, гӯё дар назарашон як ҷизи зиёдатӣ намуда, пеши роҳи ғайриҷамъияти пахтакоронро мегарданд, чунин маъбадҳо меҳнаткашонро аз кори саҳро бозмедоранд.

М. Дяконов ҳатто шукргузор буд, ки ба қорашон ҳалал намерасонанд. Агар бостоншиносон аз маркази ҳукумати шуравӣ набуда, маҳаллӣ мебуданд, алҳақ, қор қардан наменонданд.

Бостоншиноси заковатманд дида буд, ки ханӯз дар замони қадим панҷ хати роҳи обшор қардани Кофарниҳон вуҷуд дошта, аз инҳо ҷоруму панҷум қадимитар буда, дигарҳо баъд кашида шудаанд. Қисми шимоли Бешканд – Хонғозӣ ва теппаи Беном дар масофаи 10 км аз Чилучорчашма об меҳӯрд. Одамони қадим ҷунон устокорона киштрезӣ менамуданд, ки ҳатто дар дарёҳои Вахш Кофарниҳон об наменондааст. Дашту домана, талу теппа ва кӯҳдоманҳо ҳам обшор мешудаанд. Об мисли рағҳои хунгард тану ҷони заминро қуввату дармон бахшида, нарму ботароват гардониди, муҳаббату садоқат ба одамон парвариш меод. Инсон обу заминро мисли падару модар азиз дошта, ҳамчунон мисли зани зебо парасторӣ менамуд.

Гурӯҳи кории М. Дяконов дар водии Кубодиён намунаи зиёди талҳоро мебинанд, ки як қисм ба ҳамдигар монанд сохта шуда, аксар аз ҳамдигар фарқ менамоянд. Талу теппаҳои колхозии Коммунизм (25 адад), Пахтакор (2 адад), Тоштеппа, теппаҳои колхозии Молотов, Оқмазор (Кубодиён); Мунчиктеппа (5,20х5,40 м, 33 км) шимоли Шаҳритӯс, 5 км ҷануби Тортки, 1 км дур аз соҳили Кофарниҳон), Теппаи назди деҳаи Сайёд (баландӣ 6 м, майдони болоӣ 60х95 м), Шодмонқалъа (соҳили рости Кофарниҳон, дар деҳаи Лолазор, баландӣ 7 м, масоҳаташ 30х40 м, намунаи хиштҳо (35х35х10-12 см), асрҳои III-IV сохта шуда, баъд оташ гирифтааст, тӯдаи теппаҳои ҷануб дар масофаи 8, 14 км дур аз маркази ноҳияи Шаҳритӯс; Шоҳтеппа (Айвоч) 1 км ғарби Хушдормулло, 21 хучра дошта, аз он молу маводи зиёди гаронбаҳо ёфтаанд, ҳамчунон Хишттеппа (Айвоч) маълуму машҳур мебошанд. Қисми зиёди теппаҳо дар замони Кӯшонӣёну Сосонӣён сохта шудаанд.

Оқтеппа дар ҷануби Бешканд, 6 км дар маҷрои оби Чилучорчашма воқеъ буда, 7 м баландӣ, масоҳаташ 100х130 м, майдони болоӣ 70х90 м, аз шарқи теппа канал ҷорист, ки пахнояш 20 м буда, аз он дастгоҳи кулоӣ ва баъзе хумҳои бутун ёфтаанд. 2 км поёнтар дар ҷанубу шарқи Оқтеппа Шӯртеппа 1,5-2 м баландӣ дошта. 5 км ҷанубтар Дурахшонтеппаро мебинанд, ки масоҳаташ 145х82-90 м буда, майдони болоӣ 115х45-50 м мебошад. Дар шимоли Бешканд Хонғозӣ ва 4,5 км ҷануб теппаи Беном ҷойгир шудааст. Аз онҳо тангаҳое бо хатти меҳии Канишкаи III, тахористонӣ, қӯшонӣю сосонӣи Кӯшоншоҳ, Фирӯзи I, Хурмузд, Варахрани I, оинаи биринҷӣ, меҳҳои сафолӣ, ҷақмоқсанг, хум ва дигар чизҳои қиматбаҳо ёфтаанд. Агар бурҷу манора ва масоҳати зиёди қалъаҳоро ба инобат гирем, теппаҳо аз қалъаҳо мондани надоранд. Теппаҳо хурдтар буда, ба мулкҳои ҷудогонаи заминдорон тааллуқ доштанд.

Гӯрхонаҳои Тулҳор, Ариқтоғу Қоққум, Қарачар, Султанободу Беном аз ҷониби А. М. Манделштам, Повзнер, Т. И. Зеймал, М. Б. Литвинский, А. В. Седов таҳқиқ шудаанд. Онҳо дар панҷ соли баъди 1953 беш аз 350 теппаю гӯрхонаҳоро таҳқиқ карда, шаклҳои гуногуни дар гӯрхонаҳо мондани одамонро дидаанд. Мурдаҳоро рӯ ба ғарбу рӯ ба шарқ, дастони баъзе дар қафаси сина ё болои сар, пойи баъзе аз зону қат хобонида шудаанд. Майити кӯдаконро дар хум шинонда ё меҳобониданд. Мутаассифона, баъзан гӯрхонаҳоро медуздидаанд. Дар баъзе гӯрхонаҳо колбадро месӯзонданд (Оқтеппаю Шоҳтеппа), бисёр гӯрхонаҳои қадим дар шакли «Г» ва «О» сохта шудаанд [7, с. 7], ки ба онҳо озод даромадан муяссар мегардид.

Аз гӯрхонаҳо маводи гаронбаҳое ҳамчун муҳраву орошоти занона, овезаю гӯшвор ва ҳалқаҳои заррину нуқрагин бештар дастрас шудаанд. Аз қабрҳои мардон аслиҳаҳои ҷангӣ, корд, шофу шамшер, асбобҳои рӯзгор, тангаҳои Шопури II, Хурмузди II, Фирӯзи II, Васудева, Хувишкаю Канишкаи III-ро ёфтаанд. Дар як гӯрхона сумкачае ёфтаанд, ки дар дохил 100 танга дошта, дар рӯи лаълиҷаи биринҷӣ гузошта шудааст. Аз сағонаҳои Шоҳтеппа дар склети мурдагон гоҳ алоҳида ва гоҳ дар узвҳои бадан дастпонаю бозубанд, ҳалқа, гӯшвораю ангуштарини гаронбаҳо ёфтаанд. «Дар гардани як скелет овезаи гардан, поёнтар шаддаи марҷон, дар қисми болои даст дастпона дидаанд» [7, с.77]. Орошоте бо сурати делфин, ё либоси тани мурдаеро ёфтаанд, ки бо риштаи заррин дӯхтаанд. Окладников ва Ранов дар наздикии Чилучорчашма гӯрҳои одамони асри санг VIII-VII то м.-ро ёфтаанд.

Мо чӣ қадар ба дунёи куҳан рӯ оварда, гузаштаҳои дури таърихро варақгардон намоем, ҳамон андоза ҷеҳраҳои гузаштагонӣ худ, шаҳру ноҳия ва вилоятҳои пешинро пеши назар овардан мегирем. Мунҷактеппа, Қалъаи Мир (асрҳои VI-III то м), Ғаравқалъа, Халчаян, Кайкубодшоҳ, Кӯҳнақалъа, Тахти Кубод, Айртам (асрҳои IV-II то м), Кубодиён, Ҳаливирд, Вишгирд (асрҳои VII-VIII м) машҳуртарин шаҳрҳои куҳанзамон ба шумор мерафтанд [8, с.180]. Кубодиён аз қадим, аз замони Ҳахоманишиҳо ба баъд як вилояти

муқтадире буда, масоҳати зиёд дар тобеияти худ доштааст. Он чанд ҳазор сол муқаддам ҳамчун як ҷузъи давлатҳои бузурги форситабор шинохта шуда, сарзаминро аз Вахш то Сурхон ва аз резишгоҳи Амударё то поёни шаҳри Душанбе, он тараф то Вишгирд (Файзобод) нигоҳ медошт. Имрӯз дар худуди вилоят ноҳияҳои Ваҳдат, Рӯдакӣ, Хуросон, Ёвон, Ҷомӣ, Дӯстӣ ҷойгиранд.

Адабиёт

1. Девонакулов, А. Баргузидаи осор [Матн] / мураттиб Ш.Раҳмонов. – Душанбе: Дониш, 2013. – 596 с.
2. Дьяконов, М. М. Археологические работы в нижнем течении реки Каферниган (Кобадиян) (1950-51 гг.) [Текст]: материалы и исследования по археологии СССР – 37.Таджикская археологическая экспедиция. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1953. – 306 с.
3. Гулшанӣ, С. Таърихи ҳумоюн [Матн] / мураттиб Ҷӯрабеки Назрӣ. – Душанбе: Дониш, 2009. – 336 с.
4. Литвинский, Б. А., Пичикян, И. Р. Тахти Сангин. Каменное городище. Культура и искусство древнего Хорезма [Текст]. – М.: Наука, 1981. – 664 с.
5. Раҳмон, Ш. Кубодиён. Сарзамини Тӯс ва Рашқиқамар [Матн]. – Душанбе: Пайванд, 2011. – 250 с.
6. Седов, А. В. Кобадиян на пороге раннего средневековья [Текст]. – М.: Вост. лит., 1967. – 197 с.
7. Соловьёв, В. С. Археологические и архитектурные памятники Шаартузского и Кобадиянского районов [Текст]: текст лекции. – Душанбе: Общество «Знание» Таджикской ССР, 1980. – 11 с.
8. Хмельницкий, С. Г. Архитектура Средней Азии XI-нач. XIII вв. [Текст]. – Берлин-Рига, 1997. – 237 с.
9. Энциклопедияи советии тоҷик [Матн]. – Душанбе: СИЭСТ, 1988. – Ҷ. 8. – 590 с.
10. ЭСТ. Таджикская Советская Социалистическая Республика [Текст]. – Душанбе, 1974. – 408 с.

ХАРИТАИ ПОЁНОБИ РУДИ КОФАРНИҲОН АЗ РҶӢИ НАҚШАИ БОСТОНШИНОС М.М.ДЯКОНОВ

Дар ин мақола таърихи гузаштаи дури Кубодиён, масоҳати он, ёдгориҳои дороиҳо ва табиати ин кишвар дар заминаи Харитаи поёноби руди Кофарниҳони бостоншинос М.М.Дяконов мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Муаллиф қайд кардааст, ки хизмати муҳаққиқ Дяконов, пеш аз ҳама, аз он ҷиҳат намудор мегардад, ки вай нисбат ба ин сарзамин бо муҳаббат ва садоқат назар андохта, аз сарға то охир қадам ба қадам санҷида, мулоҳизаҳои ҷолиб ва пурқимат пешниҳод менамояд. Масалан, ӯ ба Хокак, ғарби дарёи Кофарниҳон дуру дароз назар андохта гуфтааст, ки ватани Носири Хусрави Кубодиёнӣ бояд ҳамин ҷо бошад. Ба ҳар ҷойе, мавзие назар андохта, нишони пурқимати таърихиву бостоншиносӣ ёфта, ба таҳқиқ мерасонд. Бо одамони таҳҷой дӯстона муомила карда, ҳатто овезаҳои ғӯшу гардани занону духтарон ва дигар дороиҳоиро аз назар гузаронда таҳқиқ менамудааст. Муҳаққиқ аз шимол то ҷануби Кубодиён, Шаҳритӯс ва Бешканд (алҳол номи Носири Хусрав дорад), таҳқиқ карда, нахустин мулоҳизаҳои дақиқ баён менамуд. Тахти Сангинро низ ӯ номгузорӣ кардааст.

Ҳамзамон, дар мақола қайд гардидааст, ки дар ин минтақа муаррихону бостоншиносон Б. А. Литвинский, С. Г. Хмельницкий, И. Р. Пичикян, А. В. Седов, А. М.

Манделштам, О. М. Далтон, Ш. Юсуфов зиёд хизмат кардаанд, вале он коре, муҳаббате, ки М.Дяконов ба ин кишвар ва сокинонаш содир кардааст, бемонанд мебошад.

Калидвожаҳо: Академияи илмҳо, Эрмитажи давлатӣ, бостоншиносон, гурӯҳи экспедитсионӣ, отряди кофарниҳонӣ, ҳафриёт, қалъаву теппа, дашту домана, кӯҳу пушта, ёдгориҳои таърихӣ, илмиву фарҳангӣ, гурӯҳонаҳо, поёноби водӣ, боигариҳои археологӣ, ганҷури Тахти Сангин, Хоҷа Машҳад, Чилучорчашма, корез, хокак, гаронбаҳо.

КАРТА НИЖНЕ-КАФЕРНИГАНСКОГО РЕГИОНА, СОЗДАННАЯ АРХЕОЛОГОМ М.М.ДЬЯКОНОВЫМ

В статье на основе созданной археологом Дьяконовым карты подвергнута изучению давняя история Кубодиёна, а именно площадь, исторические памятники, природные богатства и природно-климатические особенности этого района. Автор отмечает, что ученый Дьяконов проходя шаг за шагом весь регион, с истока реки Каферниган и до конца, предлагает интересные мысли и ценные соображения, проявляя душевное отношение к этой земле и её жителям. Например, рассматривая долго село Хокак, расположенное на западной стороне реки Каферниган, он сказал, что возможно это село и есть Родина Насира Хисрава Кубодиёни. Рассматривая каждую местность, он обнаруживал какие-то следы историко-археологической важности и предавался их изучению.

Автор особо подчеркивает, что археолог М. Дьяконов относился к местным жителям очень любезно, что позволяло ему интересоваться даже украшениями женщин, типа серьги, ожерелье и другими ценными вещами, которые носили женщины. Исследуя всю территорию Кубодиёнского, Шахритусского и Бишкендского (ныне-Насири Хисрав) районов, он высказывал свои предворительные соображения. Именно М. М. Дьяконову было суждено дать название ныне известному историческому памятнику Тахти Сангин, что по-русски звучит как Каменный трон.

В статье также упоминаются имена таких историков и археологов, как Б. А. Литвинский, С. Г. Хмельницкий, И. Р. Пичикян, А. В. Седов, А. М. Мандельштам, О. М. Дальтон, Ш. Юсуфов, внесшие заметный вклад в исследование данного региона, тем не менее не возможно переоценить труды М. М. Дьяконова в исследовании этого региона, тем более его трепетное отношение к таджикскому народу.

Ключевые слова: Академия наук, Государственный Эрмитаж, археологи, экспедиционная группа, Кафарниганский отряд, раскопки, крепости и холмы, равнины и предгорья, горы и холмы, исторические памятники, научные и культурные, гробницы, низовья долины, археологические богатства, сокровищница Тахти Сангин, Ходжа Машхад, Чилучорчашма, кяриз, Хокак, драгоценности.

MAP OF THE LOWER REACHES OF KAFARNIHAN RIVER ACCORDING TO M. M. DYAKONOV'S ARCHAEOLOGICAL PLAN

The service of the researcher Dyakonov is manifested first of all in the fact that he looks at this land with love and devotion, checking it step by step from beginning to end, offering interesting and valuable reflections. For example, he looked at Khokak to the west of the Kafirnigan River for a long time and said that this is where the village of Nasir Khisrav Qubadiani should be. In each of them, he delivered with reliability. He met with people from the indigenous peoples and even examined the temporal lobes of the ears and necks of women and girls and other property. The researcher worked as a citizen of this region with complete love and devotion. From north to south of Kobadian, Shahritus and Bishkent (now bearing the name of Nasir Khisrav), the scientist checked step by step and made the first accurate

observations. And he gave the name Takhti Sangin to the Stone Throne. Among them were historians and archaeologists. A. Litvinovsky, S. G. Khmelnitsky, R. Pichikyan, A. V. Sedov, A. M. Mandelstam. M. Dalton. Yusuf Sharki. But Dyakonov committed an unprecedented act in relation to this area and its inhabitants.

Keywords: Academy of Sciences, State Hermitage Museum, archaeologists, expedition group, Kafarnihan detachment, excavations, fortresses and hills, plains and foothills, mountains and hills, historical monuments, scientific and cultural, tombs, lower valleys, archaeological wealth, Takhti Sangin treasury, Khoja Mashhad, Chiluchorchashma, kariz, Hokak, jewels.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳмон Шохзамон – Институти забон ва адабиёти ба номи А.Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои филологӣ, профессор. Нишони: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 21. E-mail: shohzamon-46@mail.ru; Тел.: (+992) 904-18-66-48.

Сведения об авторе: Раҳмон Шохзамон – Институт языка и литературы им. Рудаки Академии наук Республика Таджикистан, доктор филологических наук, профессор. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21. E-mail: shohzamon-46@mail.ru; Тел.: (+992) 904-18-66-48.

Information about the author: Rakhmon Shokhzamon – Institute of Language and Literature. Rudaki Academy of Sciences Republic of Tajikistan, Doctor of Philology, Professor. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 33. E-mail: shohzamon46@mail.ru; Tel.: (+992) 904-18-66

ТДУ 746.34 (091): [008+39+7.072.7] (575.3)

ЧАКАН – ЁДГОРИИ ҶОВИДОНАИ ТАЪРИХ

Сангова Фирӯза Холмуродовна

Донишгоҳи давлатии тибқорати Тоҷикистон

Воқеан, имрӯзу фардои миллат бе давраи гузашта вучуд дошта наметавонад. Дар ҷаҳон ҳар як миллат таърихи бою дурахшон ва нотакрори худро соҳиб аст. Танҳо ёдгориҳои бостонӣ ва ҳунароҳои дастранҷу волои мардумӣ, ки онҳо намоде аз рӯзгори гузаштаанд, баҳри мо бозкунандаи саҳифаҳои таърихи ниёгонамон маҳсуб меёбанд. Дар ин робита, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бисёр бамаврид қайд намуданд, ки “Миллати тоҷик миллати соҳибмаърифат ва дорои тамаддуни оламгир аст ва месазад, ки мову шумо арзишҳои миллӣ, мероси фарҳангӣ, таърихи куҳанбунёд, илму адабиёт ва ҳунари волои онро ба хоҳири расидан ба қадри истиклолият, ҳувияти миллӣ, худшиносӣ ва давлату давлатдорӣ навин пайвасти омӯзему талқин намоем” [10, с. 16].

Тоҷикон аз қадимулайём мардуми заҳматкаш, меҳнатдӯст, меҳмоннавоз, зебоипараст, ҳунарманд ва санъаткор, умуман бомаърифату фарҳангдӯст буданд, ки ҳазорсолаҳо ба мушкилиҳо ва шароити вазнини ҳаёт тоб оварда, баҳри зиндагии хурраму хушбахтона мубориза бурдаанд. Миллати озодиҳо ва бофарҳанги тоҷик талош варзид, ки ҳунар ва касбҳои зиёди нафъоварро мутобиқи тамоюли табиӣ ва лаёқату истеъдод аз худ намуда, онро аз насл ба насл интиқол диҳад, ки мақоли машҳури халқии “Ба як мард чил ҳунар кам” ин гуфтаро тасдиқ мекунад.

Ниёғони тоҷик на танҳо ба косибии ҳунармандӣ машғул буданд, балки барои эҷод намудани садҳо анвои ҳунар ба дигарон роҳкушоӣ низ кардаанд. Дар ин ҳусус, бузургворе гуфтааст:

**Ҳунар омӯз, к-аз ҳунармандӣ,
Дар кушой кунӣ, на дарбандӣ.**

Ҳунармандони қобилиятноку боистеъдод маҳорат, донишу малакаи ҷамъоварда, меҳнати худро ба нафъи оила ва ҷамъияту давлат сарф намудаанд. Беҳуда нест, ки Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон фарҳангро ҳастии миллат, ҳунарро қосиди дӯстии байни инсонҳо ва пайвандгари тамаддунҳо номидаанд. Дар ин ҳусус, суҳанвари ширинкалом, шоири ғазалсарои асри XIII Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ чунин иброз намудааст: “Ҳунар давлатест поянда ва ҷашмаест созанда!”.

Ҳунари дӯзандагӣ – яке аз шоҳаҳои асосии касбу ҳунари миллати тоҷик ба шумор меравад ва фарҳанги либосдӯзӣ либоспӯшии миллати тоҷик, ки дорои мазмунӣ баланди иҷтимоӣ, асотирӣ ва эътиқодӣ аст, ба он саҳт алақаманд буда, зинаҳои рушду тараққиёти ниёгонро аз давраи бостон то имрӯз дар худ инъикос намудааст.

Дар давраи қадим одамон дар рӯи ҷӯб, устухон, ҷарм, маъдан, сангҳои қиматбаҳо ва зарфҳои филизӣ бо дарафшҳои махсус нақшҳои гуногун, ба монанди гул, барг, офтоб, моҳтоб ва ситора меофариданд, ки баъдтар он ҷакан ном гирифт. Вожаи “ҷакан” ба вожаҳои “ҷеканить”, “ҷеканка”-и русӣ ва “ҷакома”-ву “ҷакомак”-и авастӣ алоқамандӣ мекунад ва он ба маънои нақш партофтани, қандакорӣ қардан дар болои филизот, ҷӯб, оҳан ва ғайраро дорад. Вожаи “ҷеканить” худ аз вожаи “ҷакан” пайдо шудааст. Ниёғони мо, махсусан занон бо мурури замон ин санъати бадеиро ба рӯи матоъ кучонидаанд. Истилоҳи “ҷакан” ҳатто дар забонҳои славянӣ низ дучор меояд, ки он номи як намуд растании зебои обӣ мебошад. Вожаи “ҷакан” дар ҷаҳангарин ва машҳуртарин фарҳангномаҳо, ба монанди “Ғиёс-ул-лугот”, “Бурҳони қотеъ”, “Рашидӣ”, “Мадор” ва “Қашф” шарҳ дода шудааст. Дар нақшу қашададӯзии тоҷикони қадим, яъне дар ҷакан ростӣю росткорӣ ва ҷор унсури табиат (ҳок, об, ҳаво ва оташ), ки сабаби пайдоиши оламу одам мебошад, бо нишонаи махсус (“сва-астика”) ифода ёфтааст [7, с. 232].

Аз нигоҳи олимони фарҳангшинос ва таърихшинос фарҳанги либосдорӣ тоҷикон ҳусусиятҳои хоси худро доро мебошад. Яке аз намудҳои ҳунар ва санъати нафиси бадеӣ амалӣ, як навъи гулдӯзӣ ва қашададӯзии мардуми тоҷик ҷакан аст, ки он таърихи бой ва қадима дорад. Ҷакан дар қадим чун либоси шахси маъруф - мардуми доро ва бо гузашти солҳо дар байни мардуми оддӣ низ паҳн гаштааст. Ҷакан ба ҳаёти зиндагӣ, урфу одат ва ҷаҳони маънавии халқи шарафманди тоҷик алоқамандии зич дорад. Аз ин рӯ, ҷаканро ёдгори ҷовидонаи таърих номидаанд.

Вожаи “ҷакан” қадимист ва он ҳамчун номи куртаи занона, яъне пирохани гулдӯзӣ машҳур гардидааст. Масалан, дар Фарҳанги забони тоҷикӣ вожаҳои “гулпирахан”, “гулперохан”, “гулпирохан” ба ду маъно омадааст: яқум, ба маънои асли: Он ки пироханаш ҳамчун гул латиф ва сурхранг аст; дуюм, маҷозӣ: Зебо ва хушрӯ қор фармуда шудааст. Дар ин ҳусус, шоири бузурги ғазалсарои нимаи дуюми асри XVI Осиёи Миёна Абдурахмони Мушфиқӣ, ки дар фолклори тоҷик тимсоли ширинкореро ба худ гирифтааст, чунин фармудааст:

**Гулперохано, бе ту равам чун ба гулистон?
Мақсуд зи перохани гул бӯи ту дорам [12, с. 286].**

Ҷакан ифодакунандаи зебоӣ, рамзи ҳамгироии инсону табиат, шинохти дунё, гувоҳи ривоҷи маънавӣ, ғояҳои инсондӯстӣ мебошад, ки аз давраи ҷаҳан то ба имрӯз

табиати ватан, таҳаюлотӣ маънавӣ, урфу одат, орзую омол, афкори таърихӣ, таъсири равандҳои таърихӣ ба ҷаҳонбинӣ ва ғаъолияти амалии мардум, умуман завқи зебопарастии халқи тоҷикро дар нақшу нигори гулдӯзиҳо инъикос мекунад

Муҳимтарин қисми таркибии санъати ҷаҳандӯзии тоҷикӣ нақшу нигори он маҳсуб меёбад. Олимон, фарҳангшиносон беш аз 700 (ҳафтсад) намуди нақшу нигори ҷаҳанро муайян карда, онҳоро ба се ғуруҳ: якум исломӣ, дуюм ҳандасӣ, сеюм ҳаёӣ ва вобаста ба муҳити зист ба ду намуди асосӣ: гулдӯзии куҳистонӣ ва водигӣ чудо намудаанд.

Оре, либоси миллии низ як ҷузъи фарҳанги миллати зебопарастии тоҷик мебошад, ки он ба моён аз ниёгон ёдгор мондааст. Ҳунарҳои нотақрор, ки дар маҳсули дастранҷҳои пешоварон таҷассум гардидаанд, ҷавҳари асили мероси фарҳангии аҷдодон мебошад. Ҳунарҳои мардумии ба мо ёдгор монда, муаррифгар ва дастоварди фарҳангу маданияти бостонии миллати тоҷик мебошанд, ки он шухрати оламгирро соҳиб гардида, ҳанӯз замони қадим диққати сайёҳони хориҷиро ба худ ҷалб намудааст.

Ҷунонки маълум аст, соҳаи фарҳанг ва сайёҳӣ аз қадим бо ҳам робитаи қавӣ доранд. Соҳаи сайёҳӣ яке аз соҳаҳои муҳим аст, ки тавассути он ба рушди пурраи иқтисодию иҷтимоӣ метавон расид. Дар ин маврид бахши сайёҳӣ имконият медиҳад, ки дигар соҳаҳои хизматрасонии истеҳсоли, ҳунарҳои мардумӣ, анъанаҳои миллии ва таърихӣ фарҳанги халқи тоҷик ба ҷаҳониён муаррифӣ гардад.

Қобили зикр аст, ки рушди соҳаи бофандагӣ ва эҳёи ҳунарҳои мардумӣ ба монанди ҷаҳандӯзӣ, кашададӯзӣ, кулолӣ, мисгарӣ, оҳангарӣ, заргарӣ, меъморӣ, қандакорӣ, наққошӣ ва дигар ҳунарҳо ба рушди нумӯи фарҳангу маданияти Ҷумҳурии Тоҷикистони соҳибистиклол мусоидат менамоянд ва таҷассуми ҳунарҳои миллии дар рӯзгори маишӣ, ороиши сару либос, ҷиҳози хона, муҳити зисти мардуми Тоҷикистон комилан мушоҳида мешавад.

Роҷеъ ба ҳунару ҳунармандии халқи тоҷик Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин ибрози ақида намудаанд: “Намунаҳои ҳунари гузаштагонӣ мо дар рӯйи санг, деворанигораҳо, тангаҳои тиллоӣ ва мисиву нукрагӣ, дар пӯсти ҳайвоноту дарахтон ҳифз шуда, аз насл ба насл то замони мо расидаанд. Вале бо мурури замон баъзе аз онҳо аз байн рафта, қисми дигарашон дар маҳалҳои гуногуни диёрамон дар миёни аҳоли то ба имрӯз боқӣ мондааст, ки ҳар кадоми он намунаи барҷастаи мероси моддиву маънавии халқи тоҷик ба шумор меравад” [9, с. 14].

Яке аз шаклҳои санъати амалӣ – ороишии халқӣ ва қисми муҳими мероси фарҳанги умумибашарӣ, ҳунари бениҳоят нафисаи қадима ҷаҳандӯзӣ (кашададӯзӣ) ҳисоб меёбад, ки пайдоиши он ба давраи нахустини ҳаёти инсон, ба давраи санг мансуб аст. Одамон дар ин давра аз пӯсти ҳайвонот кук (сӯзан) зада, дӯхтани либосро ёд гирифтанд. Дар давраҳои минбаъда барои рушди гулдӯзӣ васоит ва мавод тақмил меёбад. Бори нахуст одамон аз дарафшҳои сангӣ ва устухонӣ, баъдтар аз сӯзанҳои сангӣ, устухонӣ, сонитар аз сӯзанҳои биринҷӣ, оҳанӣ ва пӯлодӣ, яъне филизӣ, ки ба пайдоиши соҳаи бофандагӣ ва рангпардозӣ замина мегузорад, истифода мебарданд. Ба пайдоиши соҳаи бофандагӣ, растаниҳо, пашми ҳайвонот, нахи пахта ва абрешим таъсири калон гузоштаанд, ки истифодаи онҳо боиси рушди санъати кашададӯзӣ гардидааст.

Воқеан, тоҷикон дар интиҳоби ранги либос тавачҷуҳи хоса доранд. Аз замони қадим ниёгони тоҷикон – сӯғдиёну бохтариён барои дӯхтани либос бештар аз матоҳҳои пахтагин ва абрешимини сафедранг истифода мебарданд, чунки онҳо ранги сафедро рамзи покӣ, озодагӣ, бахти сафед ва сулҳу амонӣ медонистанд. Мардону занони сӯғдӣ ва бохтарӣ дар рӯзҳои идҳои суннатӣ, дар ҷашнҳои маишӣ ва рӯзҳои хурсандӣ либосҳои гулдори зебою мунаққашро ҳамчун рамзи ҳаёти рангин ва хушбахт ба бар

мекарданд. Чунин анъанаҳои ниёгон тӯли ҳазорсолаҳост, ки миллати тоҷикро то ба имрӯз ҳамроҳӣ мекунад.

Дар фаъолияти ҳунармандони халқӣ барои корбаст намудани нақшу нигор ороиши бадеӣ яке аз воситаи муҳим ҳисоб меёфт. Ҳар як гуле, ки гулдӯзон бо сӯзан меофаранд, он дунёест, ки асрҳо дар шуури мо бегазанд нақш баста, далели ривочи ҷаҳони маънавӣ, ғояҳои инсонгарой ва милли мебошад, ки аз фарҳанги бою ғании тоҷикон хабар медиҳад.

Роҷеъ ба маъниҳои гулу косагулҳои чакан олимони равоншинос ва санъатшинос фикру андешаҳои худро баён намуда, ба чунин хулоса омаданд, ки ҳунарҳои халқӣ, аз ҷумла ҳунари чакандӯзӣ, ки аз бехтарин ва холистарин анвои санъат маҳсуб меёбад, ки ба ҳаёти инсон алоқамандии зич дошта, дар худ зебосириштию зебоипарастӣ ва муттаҳидии фикрии халқу миллатро таҷассум мекунад. Дастони занону духтарони тоҷик муъҷизаофаранд. Онҳо бо нӯги сӯзан ва заҳмати зиёд шакли мураккаби чаканро бо сабки хос ва ҷаззобу соҳирона медӯзанду меофаранд, ки ин нақшҳо таҷассумгари гулгулшукуфӣ дунёи бепоён ва ояндаи инсоният мебошад. Чунончӣ, дар эҷодиёти халқ омадааст:

**Чевари гулдӯзам ман, чодари шахло дорам,
Сӯзани симинам ҳаст, риштаи тилло дорам.
Мухраи рангинам ҳаст, лулуи лоло дорам,
Куртаи нақшинам ҳаст, олами гулҳо дорам.**

Ба ақидаи бархе аз олимони чакан дар Ҷамшедшоҳи каёнӣ бо фарорасии фасли баҳор, Иди Наврӯз пайдо шудааст. Чакан ва чакандӯзӣ ба рушди матоъбофӣ тавҷам мебошад. Ориёҳо масолеҳи абрешимро аз Чин меҳариданд. Азбаски абрешим нархи гарон дошт, онҳо танҳо барои мардуми дорою шоҳон либос медӯхтанд. Замонҳои қадим барои чакандӯзӣ матои карбосро низ истифода мебарданд. Дар ҳунари чакандӯзӣ истифодаи рангубор ба табиати макони зисти чеварони ҳунарманд вобастагӣ дорад. Онҳо аз рӯи урфу одат курта, бардеворӣ, сӯзанӣ, болишт, ҷойпӯш, тоқӣ, гахворапӯшак, ҷойнамоз, ҷойхалта, камарбанд, хурчин ва ғайраҳо гулдӯзӣ мекарданд. Нақши болои матоъ чунин номҳо дошт: аштак, маҷнунбед, качақ, лола, бодомақ, ислимӣ, тоҷихурӯс, думи товус, булбул, моҳу ситора, косагул, пойи гунҷишк ва ғайра.

Ҳақиқатан, чакани тоҷикон як гулдӯзии оддӣ нест, балки ҳунари хеле волою нодир ва қадимаи тоҷикон маҳсуб меёбад, ки пайдоиши он ба ҳазораи II-и пеш аз милод рост меояд. Бостоншиносон намунаҳои чаканро аз Саразм, Панҷакенти қадим, Сӯғд, Бухоро, Балх, Фарҳор, Варахша, Хучанд, Тахти Ҷамшед, Нисо, Дарбанд, Марв, Тупроққалъа, Балаликтеппа ва дигар шаҳрҳои қадимаи тоҷикон пайдо намудаанд, ки дар нақшу нигори ин гулдӯзӣ таърихи ҳазорсолаи мардуми шарифу сарбаланд таҷассум ёфтааст [1, с.310-311].

Кашидадӯзӣ, муҳимтарин қисми таркибии гулдӯзӣ, яъне чакандӯзӣ мебошад. Ин ҳунари ниҳоят нозуку нафиси тоҷикон, яке аз шаклҳои санъати амалӣ ва ороишии халқӣ ва қисми муҳими мероси фарҳангии умумибашарӣ маҳсуб меёбад, ки дар Кӯлоб ва навоҳии наздики он ба таври васеъ паҳн гардидааст. Аксаран кашидадӯзон аз матои шоҳии сафед, сурх, зард, сабз, сатини сурх ва сафедро бо риштаҳои рангин гулдӯзӣ мекунад.

Дар сарчашмаҳои таърихӣ омадааст, ки чакани тоҷикон таърихи 1700-1800 - сола дорад. Бостоншиносон намунаи онро соли 1973 аз марқаде, аз боқимодаи либосҳои занона (лаби доман ё рӯймол) дар оромгоҳи деҳаи Иттифоқи ноҳияи Фарҳори вилояти Хатлон буда, ба даст оварданд, ки дар матоъи абрешимӣ бо нақши "Дарахти ҳаёт", бо усули классикӣ ва ранги бунафш тасвир ёфтааст. Баъдан нақши "Дарахти ҳаёт" дар либосҳои тоҷикии давраҳои гуногун ба таври васеъ истифода бурда мешуд. Яке аз

муҳаққиқони либосҳои тоҷикӣ, профессор Гузел Майтдинова мегӯяд, ки "...дар он либос нақши дарахт бо баргҳои ва паррандаи симург дар шоҳаҳои тасвир шудааст. Дар болои он абр бо тори симин дӯхта, гулҳо ва баргҳо бо риштаи абрешими бунафш ва аргувони гаронбаҳо нозуку сеҳрангез офарида шудааст. Либос ба асри II-и мелодӣ тааллуқ дошт". Ин чакани ёфтшуда, нахустин чакан дар таърих мебошад [4, с.530].

Яке аз олимони маъруф, фолклоршинос ва мардумшиноси тоҷик, Дилшод Раҳимӣ ақидаи худро нисбати куртаи занона – чакан ва ҳунари чакандӯзӣ чунин зикр намудааст: "Дар гулдӯзии чакан тасвирҳои рамзнок ва мазмунҳои мифологӣ оид ба табиати атроф, кайҳон, орзуи омили мардум истифода мешавад". Чакан таҷассумкунандаи таҳайюлотӣ мардуми тоҷик дар бораи табиати нотақдор мебошад. Ин ҳунари зебои мардумӣ, яке аз соҳаҳои муҳимтарини соҳаи дӯзандагӣ маҳсуб меёбад, ки таърихи тӯлонӣ дошта, дар ноҳияҳои ҷанубӣ бештар рушд ёфтааст [9, с. 9,10].

Ба рушду пешрафти абрешимбӯӣ (шоҳибӯӣ) «Шоҳроҳи абрешим» таъсири бузург расонидааст. Шаҳри Хучанд яке аз шаҳрҳои қадимтарин дар гузашта чун маркази савдо ва ҳунармандӣ машҳур буд ва аз ин ҷо роҳи қорвоғузари тичоратии асримиёнагӣ ба Осиёи Миёна аз давлатҳои Ҳиндустон, Эрон, Шарқи Наздик, Хитой ва ҳавзаҳои баҳри Миёназамин мегузашт. Тоҷирону савдогарон аз Чин ба шаҳрҳои Осиёи Миёна абрешим оварда мефурӯхтанд. Қосибону ҳунармандони сӯғдӣ низ ба Чин сафари тичоратӣ доштанд. Осиёи Миёна аз даврони бостон пайвандгари тамаддуни ҷаҳонӣ ҳисоб меёфт. Таваҷҷути савдо ба минтақаҳои назди роҳҳои қорвоғузар, Роҳи Бузурги Абрешим, санъати гулдӯзии халқ – чакан ба миллатҳои маскунӣ Осиёи Миёна паҳн мегардид.

Минбаъд сирри пиллапарварӣ кашф гардид, ки парвариши он дар Осиёи Миёна ва Эрон ба роҳ монда шуд. Бинобарин дар асрҳои VII-VIII мелодӣ дар мамлақати Форсу Сӯғд марказҳои матоъҳои абрешимӣ таъсис ёфтанд, ки ба оммавиғарии чакан низ мусоидат намудааст. Барои омода сохтани либоси чакан нафақат маҳорати баланди дӯзандагӣ, инчунин қорқарди масолеҳи риштаресӣ, ресандагӣ, рангсозӣ, нусаҳири, интиҳоби матоъ аз рӯи ранг, сифат ва ғайра доштан лозим буд. Аз мамлақатҳои Ғарбу Шарқ либосҳои чаканро бештар харидорӣ мекарданд, ки барои ривҷи густариши чакан шароити бештаре фароҳам сохт. Ба нақши дастони пурзаҳмату ҳунарманди занони тоҷик - "Сабки ваҳшӣ" ("Звериный стиль") олимони Аврупову Осиё баҳои баланд додаанд.

Сӯзанӣ - бардеворӣ, ҷодари арӯсӣ, чакан, як навъи гулдӯзӣ, ки он намунаи эҷозии дастӣ инсон буда, бо сернақшу ниғорӣ худ на танҳо ҳамчун воситаи ороишии манзили зист, хона, балки ифодагари ҳаёти бузурги маънавӣ ва ифтихори миллати тоҷик мебошад. Қисми асосии нақши сӯзаниҳоро нақши қосагулӣ ташкил менамояд. Ҳаҷми маъмулии ин навъи гулдӯзӣ - сӯзанӣ дар Хатлону Сӯғд ва Ҳисор 200x300, 300x400, 500x300 мебошад. Нақшҳои гулдӯзиҳои тоҷикон ҳеле ҷолибу мунаққаш, болатофату назаррабо ва табиӣ мебошанд.

Маълумот оид ба чакан аз фарҳангномаи ориёӣ - "Авасто" ва шоҳасари устод Абулқосим Фирдавӣ - "Шоҳнома" метавон гирифт. Дар осори адабии бисёр шоирону нависандагон ва муаррихон ба монанди Ҷайҳонӣ, Табарӣ, Ҷалолиддини Балхӣ, Муқаддасӣ, Хондамир, Мирхонд, Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ва Аҳмади Дониш аз чакан ва чакандӯзӣ фикру андешаҳо баён гардидаанд. Инчунин муҳаққиқони муосир ба монанди Х. Содикова, А. Аминова, Г. Майтдинова, Л. Додхудоева, А. Бобринский, М. Винокуров, Н.Юнусова, М. Ғаниева ва дигарон оид ба равишҳои гуногуни гулдӯзӣ, сабқҳо ва таърихи он маълумотҳои зиёде гирд овардаанд.

Намунаҳои беҳтарини гулдӯзии тоҷиконро дар осорхонаҳои кишвар ва баъзе осорхонаҳои машҳури олам дидан мумкин аст. Дар фарҳанги тоҷикон чакандӯзӣ ҳунари қадимаи халқи тоҷик, як навъи гулдӯзии маъмул дар ҷануби Тоҷикистон, ки ба водии Кӯлоб пайваста аст, мебошад. Ҷуғрофидони машҳури асри X Макдисӣ

навиштааст, ки аз Хатлон “гулдӯзиҳои некӯ, зарбофтҳои зебо ба бозори ҷаҳонӣ мебаранд”. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар аҳди Сомониён дар Хатлон марказҳои чакандӯзӣ, зардӯзӣ ва гулдӯзӣ фаъолият мекарданд.

Ҳатто дар сомонии ЮНЕСКО оид ба муаррифии чакан, кашидадӯзии қадимаи тоҷикон чунин омадааст: “Чакан як навъи гулдӯзии миллии дар матоъҳои пахтагӣ ва абрешимӣ аст, ки бештар дар байни занону духтарони тоҷик ривож ёфтааст. Дар вилояти Хатлони Тоҷикистон чакан як ҷузъи муҳими либоси арӯсу домод ба шумор меравад. Дар ин ҷо домодҳо токии худро бо гулдӯзиҳои чакан оро медиҳанд ва занону духтарон дар рӯзҳои тӯй ва иду маросим куртаву поҷомаи чакан ба тан мекунад. Санъати чакан аз насл ба насл бо шеваи устод - шогирд ба мерос мондааст” [3].

Чакан ганҷе аз ганҷинаи пурбори миллати тоҷик, яъне сифр моли тоҷикон, махсусан таҳҷоӣни водии Кӯлоб махсуб меёбад. Дар навбати худ нақшу нигораҳои чакан ҳамчун бозтоби андешаҳои бостонии тоҷикон характери ташбеҳӣ доранд. Бо гузашти солҳо нақши чакан такмил ёфта, унсурҳои нав пайдо шудаанд. Ниёғони бостонии мо зебоиро нақш ё таҷассуми Худованд дар ашӯҳои махсус меҳисобиданд, ки он аз замони оини хуршедпарастӣ то имрӯз ба мо ёдгор мондааст.

Дар қадим, ҳангоми офаридани нақшу нигораҳо ранг на танҳо барои шаклсозӣ, балки дорои рамзу намодҳо низ будааст. Ба монанди давра, ки он ифодакунандаи офтоб буда, рамзи нуру равшанӣ, гармӣ ва гулҳои ҳамешасабзу зебо чун рамзи меҳру садоқати бепоён нисбат ба ватани маҳбуби хеш ва табиати нотақрори он ҳисоб меёбад, мебошад.

Ховаршиносии муосири тоҷик Зафар Мирзоён дар мусоҳибаи худ бо рӯзноманигори маҷаллаи “Бонувони Тоҷикистон” Алихон Зарифӣ таъкид намуд, ки нигораҳои чакан танҳо ҳоси мардуми вилояти Хатлон нест. Косагулҳои чакан, ки ба сурати Офтоб дар сӯзаниҳову бардевории мардуми Самарқанд ва Бухоро, Истаравшан, Ванҷ ва Дарвоз, Раштонзамин ва Ваҳиё дар нақшҳои домону лаби остини тоҷикони Рӯшону Шугнон низ бо шева ва оҳанги дигар намудор гаштаанд. Нақши косагули офтобӣ дар чакандӯзӣ рамзи некӣ ва покӣ аст. Косагул (ба сурати офтоб) нақши марказӣ, нақши асосии гулдӯзӣ ва кашидадӯзии тоҷик, яъне чакан аст, ки он исботи замина ва ҷанбаҳои гуногуни нақшҳои чакан, ки ба давраҳои хуршедпарастии ниёғони тоҷик иртибот дорад, мебошад. Нақш ва услуби таҳияи косагул гуногун аст. Масалан, дар ноҳияи Тоҷикобод косагулҳои қисми пеши курта то 70-90 см. дӯхта мешавад. Домани пирӯҳан, яъне домани курта озод мемурад. Остинҳо бошад, аз китф то охири пурнақшу нигор гулдӯзӣ мешаванд. Дар минтақаи Кӯлоб косагулҳо нисбатан хурд ва дар шакли гирдбод бе шериша дӯхта мешаванд.

Дар рӯи токии чакан, ки бо рангҳои сурху зард ва бунафш (сабз) косагулҳо чакандӯзӣ шудааст, ки он ба маънои фари эзодӣ, яъне ба некию накукорӣ ишора шудааст. Косагулҳои ҳафтрангии чакан дар домани куртаи занону духтарон ба иффату покдомонии онҳо ишора мекунад. Ранги сурху зард чун рамзи Митра, яъне Офтоб, Хуршед, оташ мебошад, ки он тавоноӣ ва шукӯҳу шаҳоматро ифода мекунад. Ранги сабзу бунафш дар чакандӯзӣ баҳри ифода намудани нишонаи сулҳу дӯстию бақои зиндагӣ истифода бурда шудааст. Ранги сафед дар чакандӯзӣ покдоманӣ, бегуноҳӣ ва нуру равшаниро ифода мекунад.

Гулдухтарон ё арӯсонии зебои кӯлобиро, ки пешонии васеъ доштанд, Офтобак ё офтобпешонӣ ном мебарданд. Гуларӯсон куртаи чакани васеъ дӯхташуда ба бар намуда, пешонабанди нуқрагӣ ба сар баста, чилситораи нуқрагӣ ба мӯйҳои мушкбези дарозашон часпонда, гӯшвораҳои нуқрагии қарасӣ ба баногӯш ниҳода, ба гиребони куртаи худ қуфл ё зирех ба сурати Офтоб тайёр кардашударо баста, ба дастони бо ҳино рангинкарда даспонаву ангушарӣ мегузоштанд [5, с. 5-7].

Чунончӣ дар халқ омадааст:

**Чаллаву халкаву дастпонаи зар, ба ту мезебад ёр,
Садафу силсилаи пешаки бар, ба ту мезебад ёр.**

Оид ба зебоию нафисӣ ва нақшу нигори беҳамтою беназири либоси миллӣ - чакан, яке аз шоираҳои хушбаёну хушкаломи замони муосири тоҷик, Хиромон Неъматова фикри худро дар шеъри “Чаканпӯш” чунин ибраз намудааст:

**Чаканпӯшам, чаканпӯшам, чаканпӯш,
Сароям ҳама гардида гулпӯш.
Гули хуршеду моҳу ҳам ситора,
Гирифтандӣ маро ин ҷо дар оғӯш.**

Ҳунари чакандӯзӣ дар шаҳри Кӯлоб яке аз ҳунарҳои доимӣ ба ҳисоб мерафт. Гулбандина асоси кашидадӯзӣ, яъне чакани тоҷикон мебошад, ки он дар маъруфтарин нақшҳо, ба монанди моҳу ситора, бодомак, аноргул, лола, качак, барги бед, райҳон, аштак, тоҷи хурус, думи тобус ва пойи гунчишк нишон дода шудааст. Дар чакандӯзӣ занон ва гулдухтарони чевари ин минтақа нисбати интиҳоби пилла ё худ абрешим ва матоъ аҳаммияти махсус меоданд. Онҳо дар чакандӯзӣ бештар аз матои шохӣ ва сатини сурх, зард, сабз, сафед ва риштаҳои муякиро истифода мебарданд.

Куртаи чакани кӯлобӣ дар қадим хеле васеъ дӯхта мешуд, аммо бо гузашти солҳо асрҳо он нисбатан тангтар дӯхта мешавад. Ба занону духтароне, ки куртаи чаканро дар рӯзҳои ид, махсусан дар Наврӯз мепӯшиданд, арҷгузори фарҳанги бостони тоҷиконашон меҳонданд. Ҳар замон ба рушди ин ҳунари амалӣ ва бадеӣ - чакандӯзӣ шахсиятҳои беҳтарин саҳми хешро мегузоштанд, ки Қорманди Шоистаи Тоҷикистон шодравон Қурбон Зардаков (нимаи II-юми асри XX) яке аз онҳост.

Воқеан, вилояти Хатлон, хусусан шаҳри Кӯлоби бостонӣ ва гирду атрофи он макони оилаҳои боистеъдоду санъаткор, устоҳо, чехварон ва ҳунармандони авлодӣ махсуб меёбад. Яке аз чунин оилаҳо, хонадони қадбонуи қордону сухандон ва чакандӯзи моҳир дар маҳаллаи “Ватан”-и хоҷагии ба номи Саидҷон Назарови ноҳияи Кӯлоб Ҳосиятмоҳи чакандӯз мебошад. Нақши дастони моҳири ин модари тоҷик, чевари гулдаст ва маҳбуб дар ҷодару куртаҳои чакани арӯсон, тоҷӣ ва рӯймоли миёни ҷавонмардон, куртаҳои бачагона, инчунин дар рӯғаворагии тифлакони навзоди тамоми ғӯшаи қанори кишвари ҳамешабаҳорамон Тоҷикистон ёфт мешавад. Модари соҳибҳунари тоҷик ин ҳунари зебою мунаққашро аз даврони наврасӣ, аз модари заҳматкаши худ омӯхта, минбаъд онро бо фаҳмишу заковати хеш сайқал дода, ба сарбаландӣ идома бахшидааст. Ҳосиятмоҳи чакандӯз сирри ин ҳунари зеборо ба духтараш Файзиниссо омӯзонид, ки то ҳоло онро дар шаҳри Душанбе идома дода истодааст.

Шоистамоҳи Гиёева низ яке аз чунин чеварони боистеъдоди авлодист. Ӯ ин ҳунари мардумӣ, чакандӯзиро аз бибияш Оҳистамоҳи чехвар омӯхта, онро ба шогирдони худ меомӯзонад [7, с.233].

Аслан, чакани кӯлобӣ аз чакандӯзҳои дигар минтақа бо нақшу нигори зиёди гулҳо ва серрангии худ, инчунин ранги баланди матоъ ва ресмонҳояш фарқ мекунад, ки хеле диққатҷалбкунанда аст. Дар тӯии арӯсӣ бештари занону духтарон ва хусусан раққосаҳо либосҳои чаканӣ ба бар намуда, дар ҳавои сурудҳои халқӣ рақсу хушҳолӣ мекарданд. Суруди халқии “Қадакат химчаи гул”-и Ҳунарманди шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон Сураё Қосимова далели ин гуфтаҳост:

**Рақси ту ба куртаи чакан мезебаде,
Чун дастаи гул ба анчуман мезебаде.
Монанди арӯси нозанин омадай,
Рӯймол ба сари ту гулбадан мезебаде.**

Солҳои 70-80-и асри XX дар шаҳру навоии минтақаи Кӯлоб анъанае буд, ки духтар то ба шавҳар баромадан ҳатман чодари арӯсӣ дӯзад, ки онро сӯзани арӯсӣ ё чодари гулдӯзӣ низ меноманд. Гулдӯзии чодари арусӣ, ки муддати як ё ду сол давом мекард, аз ду ва ё се косогули калон иборат буд. Дар дӯхтани чодари арӯсӣ ба духтарон ба ғайр аз модар, хоҳарон ва дугонаҳояшон низ ёрӣ мерасониданд. Бештар дар деҳаю кишлоқҷойҳо, баъди анҷом ёфтани корҳои саҳроӣ духтарони қадрас бонавбат ба хонаҳои якдигар бегоҳӣ сарчамъ омада, бо шавқу завқи баланд ба дӯхтани бардевории чаканӣ (чодари арӯсӣ) шуруъ мекарданд. Ҳангоми чодардӯзӣ духтарон аз эҷодиёти халқ шеърҳои ва рӯбоисароӣ мекарданд, ки ин рафтор дар тарбияи ахлокии онҳо низ таъсири мусбӣ расонида, ҳаловати маънавӣ мебахшид. Танҳо баъди тайёр шудани чодар (бардеворӣ, сӯзани) ва дигар ҷиҳози арӯсӣ, ба монанди куртаю почай чаканӣ, парда, салла (дастор), рӯймоли миён, рӯймолчаи дасти домод (шаҳбача), чодару болиштҳо, сарандозу тахти арӯсӣ, рӯймолҳои чакан, ғаҳворапӯшу ҷонамози гулбасар ва тоқиҳои нақшини кӯлобии рангобаранг духтар тӯй карда, ба шавҳар мебаромад, яъне ворида хонаи домод мегашт.

Мутаассифона, баъди солҳои 90-уми асри XX ин анъанаи нек ва ҳунари кашидадӯзӣ қариб, ки аз байн рафт. Имрӯз на ҳама духтарон гулдӯзӣ карда метавонанд ва ин ҳунари анъанавии мардуми тоҷикро танҳо занони духтарони соҳибҳунару соҳибистеъдод, ҷиҳрадасту ҳунарманд, ки аз модару бибихояшон омӯхтаанд, пеш мебаранд.

Дар замони Истиқлолияти давлатӣ бо дастури ҳидоятҳои пайваста, ба шарофати табъу завқи баланди бадеӣ доштан, ба ояндаи миллат бо назари неку хирад нигариштан, ватандӯсти беҳамто ва давлатмарди фарҳанговар будани Асосгузори сулҳу ваҳдат – Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон манфиатҳои миллий ва фарҳангии тоҷикон борҳо аз минбарҳои баланд дифоъ гардидааст.

Ба ҳама маълум аст, ки бо ибтикор, дастур ва қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон тӯли чандин сол бо мақсади баланд бардоштани сатҳи маърифату маънавияти аҳли ҷомеа, рушди фарҳанги миллий, пос доштани расму оини қадима, бо мақсади мусоидат намудан ба бунёди инфрасохтори ҳунароҳои бадеии мардумӣ, тақомулу ҳавасмандгардонии моддӣ ва маънавии ҳунармандон, эҳёи суннатҳои бадеӣ, арзишҳои фарҳангии миллии ғайримоддӣ (ҳунароҳои гулдӯзӣ, зардӯзӣ, чакан, атлас, ҷитгарӣ, бофандагӣ, ороиши суннатӣ), ривочу раванги анъанаҳои ҳунароҳои мардумӣ дар миқёси кишварамон озмуни “Чакан”, фестивалҳои ҷумҳуриявӣ “Ҷилваи чакан” ва “Хандаи ҳусн” гузаронида шуданд. Чакандӯзӣ дигарбора мавриди таваҷҷуҳи тарроҳон қарор гирифт ва дар ҷаҳони имрӯзаи муд дар чандин намуд ворид шуда, ба ҷаҳонӣён пешкаш гардид.

Боиси хушнудист, ки Фестивали “Таронаи чакан - таронаи ориёӣ” моҳи майи соли 2006 дар вилояти Хатлон баргузор гардид, ки аз бисту панҷ ноҳияи Хатлон ҳунармандон ҷаҳлола иштирок карданд. Соли 2005 барои рушди соҳаи чакандӯзӣ ва ба муносибати 2700-солагии шаҳри бостонии Кӯлоб Муассисаи ҷамъиятии дорои масъулиятш маҳдуди “Чакан” дар шаҳри Кӯлоб таъсис ёфт, ки роҳбарии онро Зариф Валиев ба уҳда дорад. Муассисаи номбурда, бештар аз 60 нафар занони ҳунарманди чакандӯзи забардасти минтақаи Кӯлобро бо ҷойи кор таъмин намудааст. Ширкати номбурда тавлидкунандаи маҳсулоти гулдӯзӣ, маҳсулоти муҳталифи чаканӣ, ба монанди токиву рӯймол ва пирохану сӯзаниҳо дар Тоҷикистон маҳсуб ёфта, мувофиқи фармоиши ансамблҳои “Фалак”,

“Падида”, Филармонияи давлатии Тоҷикистон ва бахшҳои фарҳангӣ дар шаҳру ноҳияҳои Кӯлоб, Данғара, Кумсангир, Норак либосҳои рақсии чаканро омода менамояд. Хусусан ҳамин ширкат дар ҷашни 2700-солагии шаҳри Кӯлоб ба тамоми меҳмонон тухфа аз маҳсулоти чаканӣ тақдим намуд, ки боиси ифтихор аст.

Ширкати “Чакан” моҳи июли соли 2007 тавонист, ки дар чандин ҷашнвораҳои хунаҳои мардумӣ дар Эрон, Чин (вилояти мухтории Синян Уйғури Чин), Русияву Беларусия ва дигар кишварҳои ҷаҳон иштирок намуда, либосии миллии тоҷикон - “Чакан”-ро муаррифӣ намояд.

Хушбахтона, дар шаҳри бостонии Кӯлоб аз ҷониби мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ду бино барои соҳибкорон ҷудо карда шудааст, ки дар он беш аз 70 нафар занону духтарони хонашин фаъолият менамоянд, ки ба рушди соҳа ва хунаҳои мардумӣ ривоч мебахшад. Тахти роҳбарии Хосият Розикова дар маҳаллаи Ҳофизӣ Шерозии шаҳри Кӯлоб занону духтарон ба чакандӯзӣ машғул мебошанд, ки маҳсули дастранҷи онҳо дар намоишгоҳҳои сатҳи шаҳриву вилоятӣ, ҷумҳуриявӣ ва ҷаҳонӣ ба маърази тамошо гузошта шудааст.

Бо дастгирии Сафоратхонаи Тоҷикистон ва тоҷикони муқимии шаҳри Вашингтон ИМА моҳи майи соли 2009 гӯшаи намоиши либосҳои қадимаи тоҷикон – атлас ва чакан баргузор гардид. Дар зиёфати бошукухи толори Рейхстаги шаҳри Берлин моҳи сентябри соли 2009 хонуми олмонӣ Навишта бо либоси чаканӣ иштирок дошт, ки диққати ҳамагонро ба худ ҷалб намуд. Ба андешаи ин хонуми фарҳангдӯст: “Чакан-либоси зебоест, ки ҷаласаҳои бошукухро ҳусну таровати тоза мебахшад”.

Мавриди зикр аст, ки Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон соли 2014 номинатсияи санъати чакандӯзиро ҳамчун мероси фарҳангии ғайримоддӣи халқи тоҷик барои сабт ба Феҳристи репрезентативии “ЮНЕСКО” пешниҳод намуд. Инчунин аз ҷониби тарроҳони тоҷик омезиши чакан бо атлас дар либос ба унвони ороиш ё муди Наврӯзӣ доништа шуд. Тарроҳон тавонистанд, ки он либосро дар шакли нав ва замонавӣ пешкаши тамошобинон гардонанд. Баргузориҳои ин гуна озмуну ҷорабиниҳо ба монанди Фестивал-озмуни “Ҷилваи чакан”, Фестивали ҷумҳуриявӣи либосҳои миллии “Хандаи ҳусн” дар Маҷмааи давлатии “Кохи Борбад” ва дар Филармонияи давлатии Тоҷикистон ба номи Акашариф Ҷураев, ки 7-8 ноябри соли 2015 баргузор гардид, дар ҷумҳурӣ ва берун аз он дар роҳи эҳё ва рушди хунаҳои бадеию миллии ва дар тарғиби анъанаҳои миллии, либосдӯзӣю фарҳангии либоспӯшии тоҷикон саҳми муҳим гузошт.

Боиси ифтихор аст, ки 29-уми ноябри соли 2018 дар ҷаласаи 13-уми Кумитаи ҳифзи мероси фарҳангии ғайримоддӣи ЮНЕСКО - Идораи илму фарҳангии Созмони Милалӣ Муттаҳид, ки дар шаҳри Маврикий баргузор гардид, санъати чакандӯзӣ ба рӯйхати мероси фарҳангии ғайримоддӣи башарият сабт карда шуд, ки он ба муаррифӣ, рушди он дар ҷумҳурӣ, микёси ҷаҳон ва ҳифзу идомаи анъанаҳои чакандӯзӣ мусоидат хоҳад намуд. Чун рамзи эҳтирому арҷгузорӣ ба мероси пурғановати таърихӣ ва фарҳангии миллати тоҷик 15 декабри соли 2018 дар толори Филармонияи давлатии Тоҷикистон ба номи Акашариф Ҷураев тахти унвони “Сад ранги чакан” ҷорабинии фарҳангӣ-фароғатӣ баргузор гардид.

Ҳақиқатан, чакан либоси мунаққашу нафис ва зебоибахшандаи маҳфили анҷуманхост. Дар ин ҳусус ҳуди халқ чунин гуфтааст:

**Чодар чаканай, куртаву доман чаканай,
Зебанда ба сад маҳфили сад анҷуманай.
Дар базми дили тозагули Наврӯзӣ,
Пайғоми баҳори лоларези Ватанай.**

Ҳамин тариқ, занони чехвари моҳир ва гулдасти чакандӯзи кӯлобӣ маҳорати баланди худро дар сӯзанӣ, чодару бардеворӣ, куртаю почайи чаканӣ, курпаю болишт, рӯймоли миён, токии чакану салла (дастор) ва рӯкурпагию рӯгавҳорагӣ ниҳоят зебою мунаққаш нишон дода тавонистанд. Чакани тоҷик сол аз сол афзуду пурбор гардид ва дар натиҷа бо як силсила офаридаҳои пурарзиши миллий, ки моҳияти умумиинсонӣ доранд, ба арсаи ҷаҳонӣ баромад.

Дар шароити ҳозира нақшу нигори пирохани занона бо риштаи абрешимӣ, ки худӣ чеварон бофтаву ранг мекунад, дӯхта мешавад. Дар гулдӯзиҳои куҳистонӣ дар нақши гирех дар шакли чоркунча, ромб, секунча ва доирачаҳо ҷойи асосиро ишғол менамояд. Нақши гирех бо ислимӣ: аштак, буттаи гул, бодомча, барги тут, сиёхгӯш, гули лола, барги тут, баҳмалгул, барги сафедор, олуҷа ва косагулҳои гуногун омезиш меёбад. Нақши себарга низ дар чакандӯзӣ мавқеи хосро дорад. Хусусан бо ин нақш чакандӯзон шероза, сари остин ва почома, рӯйҷои арӯсӣ, хона, зардевориро ороиш медиҳанд. Боз дигар нақши маъмул дар чакандӯзӣ забонаи оташ аст, ки пеш аз ислом онро ҳамчун нур бо рангҳои зарду сурх дар китфи фариштагон ва шоҳон тасвир мекарданд. Ногӯфта намонад, ки чехварон унсурҳои ин нақши мазкурро то ҳол дар чакандӯзӣ истифода мебаранд.

Нақши рӯймол яке аз нақшҳои мунаққашӣ гулдӯзии тоҷикон ба шумор меравад, ки он бо тарзи босмадӯзӣ ва дар шакли маъмулии дутарафа дӯхтан ба анҷом мерасад ва мисли нақши перохан ва чодар рангоранг нест, балки тайирёбанда ва муҳаррик мебошад. Нақши рӯймолхоро асосан унсурҳои ислимӣ ва ҷандасӣ (гулдӯзӣ дар шакли доирачаҳо ва нуқтаҳо ба таври дутою сетой, мисли ҳамел) дӯхта мешаванд. Дар гулдӯзӣ нақшҳои нимдоира ва ҳиллошакл мақоми хос доранд ва нақшҳои ифодакунандаи тасаввуроти қадимаи тоҷикон дар бораи ҳайвонот (масалан, нақши қушқорак дар гулдӯзии Истаравшан) ташкил менамоянд.

Санъати ороиши либос бо зардӯзию кашидадӯзӣ ва гулдӯзи куртаҳои чакани халқҳои Осиёи Миёна ҳар кадоме бо сабки махсус инкишоф ёфтаанд. Чунки дар тӯли асрҳо ороиши сару либос, ҷиҳози хона ва ашёи рӯзгор аз бисоти тифл то ҷиҳози арӯс (духтар) дар нахустмақтаби инсоният, яъне дар хонадон (оила) ба ҷо оварда мешуд. Оид ба матоъҳои маҳаллӣ, сару либос ва шӯғли мардуми Осиёи Миёна як зумра сайёҳони рус ва хориҷии асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX ба монанди Ф. Ефремов, Ф. Назаров, Н. Неболсин маълумотҳои ҷолиби диққатро ҷамъоварӣ намуданд. Масалан, сайёҳи рус Ф.Ефремов мушоҳидаи хешро оид ба тарроҳии куртаи занонаи мардуми осиймиёнагӣ чунин менависад: "Пеш аз ҳама ба қуллай будани курта ва сипас ба риояи одоб аҳамият дода мешавад". Дар гузашта либосҳо, хусусан куртаҳои занона барои озодона нишастан ва ҳаракат кардани онҳо, инчунин дар ҳавои гарм ба нафаскашии бадан ҳалал нарасонидан васеъ дӯхта мешуданд [2, с. 7].

Чакан ҳамчун ифодакунандаи зебӣ, рамзи ҳамгироии инсону табиат ва инсондӯстӣ, яке аз намунаи беҳтарин либоси миллий ба шумор меравад, ки онро занону духтарон, наварӯсон ва хурдсолон на фақат дар идҳои баҳорӣ, ба монанди иди Наврӯз, Рӯзи Модар мепошиданд, балки дар тамоми ҷорабиниҳои фарҳангӣ аз он васеъ истифода мебаранд. Куртаи чакан бо риштаҳои ранга дар ду шакл: дастӣ (муддати 15-20 рӯз) ва техникӣ (мошинӣ, ки онро "чакани попури" низ меноманд, муддати 3-7 рӯз) гулдӯзӣ карда мешавад, ки аз дӯзанда заҳмат, тоқат ва маҳорати зиёдро талаб мекунад.

Дар мавзӯи либоси миллии тоҷикон – чакан ва ҳунари чакандӯзӣ андешаи худро яке аз тарроҳони маъруфи имрӯзаи Тоҷикистон Хуршед Сатторов, ки фаъолияти тарроҳии худро бо эҷод намудани либосҳои миллий шуруъ карда, дар тарғиб ва муосиргардонии онҳо, хусусан чакани тоҷик саҳми калидӣ дорад, баён намуданд. Тарроҳи боистеъдод қайд карданд, ки чакан ва нақшҳои он дар ибтидо бештар мазмун ва хусусияти диниро соҳиб

буданд, вале бо мурури замон моҳияти динии худро аз даст дода, ба як нақши беном мубаддал гардиданд. Масалан, баъди густариш ёфтани дини ислом дар Осиёи Марказӣ тасвири ҳайвонот (чонварон) ва инсон пурра манъ карда шуд. Аз нақшҳои пешина салиби шикаста, Офтоб, оташ ва растаниҳо барҷо мондаанд [8, с.8, 9].

Воқеан, куртаи чакан дар қадим хеле васеъ дӯхта мешуд, вале дар шароити имрӯза он нисбатан тангтар ва ба муди замона мувофиқ дӯхта мешавад. Гарчанде либоси миллии шаклашро дар давоми асрҳо дигар карда бошад ҳам, зебою шинам буданашро гум накардааст. Албатта, дар роҳи инкишофи ҳунарҳои миллии муаммоҳои гуногун вучуд доранд, ҳатто бархе аз онҳо дар ноҳияҳои шимолӣ Тоҷикистон қариб, ки аз байн рафтаанд. Пеш аз ҳама санъати амалии халқӣ ба дастгирии ҳамаҷониба ниёз дорад.

Боиси хушбахтист, ки дар доираи татбиқи иқдоми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон оид ба эҳё ва рушди ҳунарҳои мардумӣ то имрӯз дахҳо мактаби ҳунармандон дар шахру ноҳияҳои кишвар ташкил шуда, ба фаъолияти хеш оғоз намуданд, ки дар ин мактабҳо аз рӯи усули анъанавии миллии, “устод-шогирд” шогирдон тарбия меёбанд. Ҳар як нақшу нигор маъноӣ хос дошта, аз тарафи ҳудӣ халқ номгузорӣ карда мешуд ва бештари онҳо нишони эътиқоду боварӣ ба урфу одате буданд [11, с.223].

Дар замони муосир ба хоҳири эҳёи ҳунарҳои халқӣ мактабу сеҳҳо, коргоҳҳои ҳунармандон ташкил мешаванд, ки ин марказҳои ҳунармандӣ бо роҳнамоии устоҳои машҳуру бомаҳорат фаъолият мекунанд. Инкишофи ҳунарҳои мардумӣ ба монанди кашидадӯзӣ, заргарӣ, қолинбофӣ, мисгарӣ ва меъморӣ ба наққошӣ мусоидат кардааст. Санъати ороиши либос зардӯзию кашидадӯзӣ ва гулдӯзии куртаҳои чакани халқҳои Осиёи Миёна ҳар кадоме бо сабки худ инкишоф ёфтаанд. Занону бонувони Тоҷикистон, хусусан занҳои ҳунарманди хонашин ҷавобан ба ғамхориҳои Пешвои муаззами миллат вазифадоранд, ки ҳунарҳои мардумӣ ва анъанаҳои неки ниёгонро ба фарзандони хеш ва ҷавонону наврасон омӯзонанд.

Барои ҳар як шахси ватандӯст маълумот ва дониш доштан оид ба таърихи либосҳои миллии шарт ва зарур аст, чунки дар натиҷа он аз фарҳанги либоспӯшии миллати худ огоҳ мегардад. Масалан, шиносӣ бо тадқиқоти олимони машҳур ба монанди Ю. Якубовский, Н.Нурҷонов, Р.Масов, М. Рӯзиев ва дигарон моро ба ҳулосае меорад, ки дар асоси анъанаҳои миллии ҳунару ҳунармандӣ ташаккул ва раванг меёбад. Таҷрибаҳои чандинсолаи устодони моҳир нишон медиҳад, ки дар ҷараёни машғулиятҳои амалӣ малакаи шинохтани зебӣ ва дарк намудани арзиши бадеии асарҳои санъати ороишӣ амалӣ инкишоф меёбад [6, с.154].

Тамошои ҳунари чакандӯзӣ ба кас ҳаловату нерӯи тоза мебахшад. Дастони муъҷизаофари ҳунарманди моҳир, ки нақшҳоро офаридааст, рӯзгори моро гулбезу гулрез мегардонад. Ҳунарҳое, ки дастӣ иҷро карда мешаванд, дар ботини инсон завқӣ бадеиро ташаккул дода, дар он таҳаммул ва тозақорию тарбия менамояд. Имрӯзҳо ҳунарҳои фаромӯшшуда аз нав эҳё мегарданд ва маҳсулоти дастӣ арзиши баландро соҳиб гаштааст, ки чакандӯзӣ яке аз онҳост. Чакандӯзӣ дигарбора мавриди таваҷҷуҳи тарроҳон қарор гирифт ва дар ҷаҳони имрӯзаи муд дар чандин намуд ворид шуда, ба ҷаҳониён пешкаш гардид.

Дар намоиши ҳунарҳои мардумӣ бештар занону бонувони хонашин, ки аз ҳисоби ҳунари дасти худ рӯзгорашонро пеш мебаранд, иштирок мекунанд. Онҳо бештар дар намоишгоҳҳо намунаи ҳунарҳои зардӯзӣ, гулдӯзӣ, бофандагӣ, ҳунарҳои чомадӯзӣ, қуроқдӯзӣ, наққошӣ ва ғайраро ба маърази тамошо мегузоранд. Тоҷикон аз азал ҳамчун мардуми ҳунарманд шинохта шудаанд. Имрӯзҳо дар ҳар як хонадони тоҷикистонӣ ҳунарҳои мардумӣ рушду нумӯ мекунад. “Соли рушди сайёҳӣ ва эҳёи ҳунарҳои мардумӣ” эълон гардидани соли 2018 аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии

Тоҷикистон бо мақсади тараққӣ додани инфрасохтори соҳаи сайёҳӣ ва фарҳанги миллӣ, муаррифӣ намудани имкониятҳои анъанаву ҳунароҳои миллӣ дар арсаи байналмилалӣ буд. Соҳибкорон ва ҳунармандони ватанӣ аз супоридани қарзҳои имтиёзнок озод карда шуданд. Қалби сармоя василаест, ки боиси зиёд гардидани сафи занону бонувони ҳунарманд ва ҳавасманд гардонидани аҳоли аз ҷиҳати молҳои ниёзи мардум мебошад, ки он ба ғанӣ гардонидани буҷаи оилавии сокинони ҷумҳурӣ мусоидат мекунад. Миллати сарбаланди тоҷик соҳиби ҳунароҳои зебои қадима мебошад ва маҳсули қори дастии ҳунармандони ватаниро, ки ба намоиш гузошта шудаанд, онҳоро сайёҳон бо шавқу завқ ва таваҷҷуҳи зиёд тамошо ва харидорӣ намуда, ба тамоми ғӯшаю қанори дунё мебаранд.

Воқеан, дар Тоҷикистони соҳибистиклол соҳаи ҳунармандӣ ташаккул меёбад ва дар давраи, ки мо зиндагӣ ва фаъолият дорем, таҳқиқоти илмӣ дар робита бо тарбияи ҷавонон ва бо назардошти таълими ҳунароҳои мардумӣ маҷмӯи муҳимми назаррасро ишғол мекунад. Ҳунароҳои мардумии мо бешуморанд. Бинобарин бояд аз аввал онҳоро омӯхта, баъд тарғибу ташвиқ намоем.

Ҳадаф аз ин баҳодиҳӣ ва таҳлили рушди ҳунармандӣ, ба ҷавонон омӯзонидани ҳунароҳои аҷдодӣ, ба монанди чакандӯзӣ ва дар ин замина ташаккул додани ҳунароҳои нав ва муосир мебошад. Зеро ҳунароҳои мардумӣ сарвати бебаҳои халқ маҳсуб ёфта, инъикосгари миллати тоҷик дар байни миллатҳои дигар мебошанд. Аз ин ғуфтаҳо бармеояд, ки ҳунар сарвате мебошад, ки инсонро тарбия карда, барои бехтар гардидани рӯзгордориаш нақши муҳим мебозад.

Эҳтиром ба чакан ва омӯзиши он байни ҷавонон зарур аст. Бояд дар мактабҳо ва марказҳои фарҳангӣ омӯзиши ин мероси бебаҳои тоҷикон ба таври ҷиддӣ ба роҳ монда шавад, то ки ин ҳунар - чакандӯзӣ барои наслҳои оянда боқӣ монад. Моро зарур аст, ки аз анъанаҳои миллии худ огоҳ бошем ва ҳангоми офаридани осори ҳунароҳои мардумӣ онро самаранок истифода бурда тавонем. Чунки инъикоси анъанаҳои миллӣ дар офаридани осори ҳунароҳои халқӣ ба инкишофи ҳисси худшиносӣ, ватандорӣ ва ифтихори миллӣ дар ҷомеа, хусусан ба наврасон ва ҷавонон мусоидат менамояд.

Ҳамин тавр, метавон ҳулоса намуд, ки чакан на танҳо гулдӯзии қадима, либоси миллӣ, балки яке аз сарватҳои бебаҳо ва зехнии мардуми тоҷик ба шумор меравад. Дар чакан ҳар як нақш маъноӣ рамазиро ифода мекунад, ки он ба фалсафа ва оинҳои аҷдодони тоҷик мутааллиқ буда, дар ғӯли асрҳо ҳамчун рамази фарҳанг ва ҳунари дастии мардуми зебоипарастӣ тоҷик эътироф гардидааст. Чакан бо тарзи рамазӣ, бо нақшу нигори зебою нафису мунаққаш ва ҳусни нодиру нотақрори худ равишҳои зиндагӣ, меҳру муҳаббат, табиат, иқлим ва манзараҳои руҳбахши Тоҷикистонро ифода менамояд.

Адабиёт

1. Гафуров, Б. Ғ. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим ва асрҳои миёна [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 1998. – 1120 с.
2. Исаев, А. Б. Таджикский костюм в контексте народной художественной культуры [Текст]. – М.: Искусствоведения, 1992. – 152 с.
3. Калимаҳои «чеканка», «чеканит» аз вожаи тоҷикии «чакан» пайдо шудаанд? Нақше, ки гувоҳи фарҳанги диҷӯзу имрӯзи тоҷик аст, декабрь 3, 2018 [Матн] [Манобеи электронӣ]. – Рӯзи дастрасӣ: khovar.tj/2018/12/kalima-oi-chekanka-chekanit-az-vozhai-to-ikii-chakan-pajdo-shudaand-na-she-ki-guvo-i-far-angi-dir-zu-imr-zi-to-ik-ast/
4. Майтдинова, Г. История таджикского костюма [Матн]. – Душанбе: Адиб, 2004. – 535 с.

5. Мирзоён, З. Дар нақшҳои чакан рамзҳои фалсафа ва андешаҳои баланд нуҳуфтаанд [Матн] / мусоҳибаи рӯзноманигор Алихон Зарифӣ бо ховаршинос Зафар Мирзоён // Бонувони Тоҷикистон. – 2019. – №1 (146). – С.5-7.
6. Муродов, М. Р. Устодони санъати амалӣ-халқӣ [Матн]. – Душанбе, 2005. – 54 с.
7. Мухтасари мероси маънавии тоҷикон (Варианти аввал) [Матн]. – Душанбе: Адиб, 2016. – 272 с.
8. Нозир, О. Чакан ва рамзу розҳои тоҷикона дар нигораҳои он [Матн] / Одил Нозир // Бонувони Тоҷикистон. – 2018. – №12 (145). – С.8-9.
9. Раҳимов, Д. Касбу ҳунариҳои анъанавии тоҷикон [Матн] / Дилшод Раҳимов. – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2014. – 160 с.
10. Раҳмон, Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён. Иборат аз чаҳор китоб [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 704 с.
11. [“Устод-шоғирд”] [Матн] // Номаи донишгоҳ / Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ. – 2017. – №2(51) – С.119-224.
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – Ҷ.1. – 951 с.
13. Шердилова, С. Рушди ҳунариҳои мардумӣ дар Бадахшон [Матн] / Сураё Шердилова // Маорифи Тоҷикистон. – 2018. – №10. – С.14-18.

ЧАКАН – ЁДГОРИ ҶОВИДОНаИ ТАЪРИХ

Дар мақолаи зерин оид ба таърихи пайдоиши ҳунари қадимаи халқӣ тоҷик, яъне санъати амалӣ – ороишии чакандӯзӣ маълумоти мухтасар дода шудааст. Чакан ҳамчун ифодакунандаи зебӣ, рамзи ҳамгироии инсону табиат ва инсондӯстӣ, яке аз намунаи беҳтарин либоси миллий, куртаи занона ба шумор меравад, ки аз он занону духтарон, наварӯсон ва хурдсолон васеъ истифода мебаранд ва тайёр намудани он ба ҳунармандон ва ҷамъият манфиат, яъне ғоидаи молӣ меорад.

Аз давраи қадим дар бисёр шаҳрҳои Осиёи Миёна, ба монанди Саразм, Панҷакент, Сугд, Бухоро, Балх, Фархор, Варахша, Хатлон, Хучанд ва ғайра чигуна дӯхтан ва истифода бурдани ашёи гулдӯзӣю чаканиро медонистанд.

Ҳунариҳои мардумии мо бешуморанд ва бояд онҳоро омӯхта, баъд тарғибу ташвиқ намоем. Ҳадаф аз ин баҳодиҳӣ ва таҳлили рушди ҳунармандӣ, ба ҷавонон омӯзонидани ҳунариҳои аҷдодӣ, ба монанди чакандӯзӣ ва дар ин замина ташаккул додани ҳунариҳои нав ва муосир мебошад. Зеро ҳунариҳои мардуми сарвати бебаҳои халқ маҳсуб ёфта, инъикосгари миллати тоҷик дар байни миллатҳои дигар мебошанд. Мақола на танҳо барои санъатшиносон ва таърихшиносон, балки барои оммаи васеи хонандагон пешкаш карда мешавад.

Калидвожаҳо: ҳунар, гулдӯзӣ, чакан, наврӯз, рӯймол, чодар, нақш, санъат, таърих, рамз, сарвати бебаҳо, ҳунариҳои аҷдодӣ, либоси миллий, ҳунариҳои нав, пурнақшу нигор, гулгуну ҷаззоб.

ЧАКАН – СИМВОЛ ВЕЧНОЙ ИСТОРИИ

В статье даются сведения по истории появления чакан, представляющий собой произведение народного художественного ремесла в виде женского платья. Как символ красоты, чакан выражает любовь и неразрывную связь между человеком и природой, является одним из красивых национально-женских нарядов, который приносит большие доходы и пользу как самым мастерам, так и обществу.

С древних времен во многих городах Средней Азии, таких как Саразм, Пянджикент, Согд, Бухара, Балх, Пархар, Варакша, Хатлан, Ходжент и других знали, как сшить чакан и другие узорные изделия.

Наши народные ремёсла бесчисленны, и мы должны изучать их, а затем развивать и поощрять. Целью данной оценки и анализа развития ремёсел является обучение молодежи традиционным ремеслам, таким как вышивка, и развитие на этой основе новых и современных ремёсел. Потому что народные промыслы считаются бесценным достоянием народа, отражающим его культуру среди других народов.

Статья представляет интерес не только для искусствоведов или историков, но и широкого круга читателей.

Ключевые слова: ремесло, вышивка, чакан, навруз, платок, скатерть, узор, искусство, история, символ, бесценное сокровище, ремёсла предков, национальный костюм, новые ремесла, богатые узорами, красочные и очаровательные.

CHAKAN – AN ETERNAL MEMORIAL OF HISTORY

The article provides brief information about the history of the ancient craft of the Tajik people, that is, the applied decorative and applied art of chakan sewing. Chakan, as an expression of beauty, a symbol of the integration of man and nature and humanity, is considered one of the best examples of national clothing, a women's shirt, which is widely used by women and girls, newlyweds and children, and its manufacture brings benefits, that is, financial benefits, to craftsmen and society.

Since ancient times, many cities of Central Asia, such as Sarazm, Panjakent, Sughd, Bukhara, Balkh, Farkhor, Varakhsha, Khatlon, Khujand, etc., have known how to sew and use embroidery and chakan items.

Our folk crafts are countless and we must study them and then promote and encourage them. The aim of this assessment and analysis of the development of craftsmanship is to teach young people ancestral crafts, such as embroidery, and on this basis to develop new and modern crafts. Because folk crafts are considered an invaluable wealth of the people and reflect the Tajik nation among other nations. The article is presented not only for art historians and historians, but also for the general public.

Keywords: craft, embroidery, embroidery, Navruz, scarf, pattern, art, history, symbol, invaluable wealth, ancestral crafts, national costume, new crafts, full of patterns and designs, colorful and attractive.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сангова Фирӯза Холмуродовна, муаллими калони кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Нишонӣ: 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Дехотӣ. 1/2, Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Тел.: +992 919-19-16-43; (37) 234-83-46; 234-85-46; **Email:** mail@ddtt.tj; tguk2025@gmail.com; [www:www.tguk.tj](http://www.www.tguk.tj)

Сведения об авторе: Сангова Фируза Холмуродовна, старший преподаватель кафедры гуманитарных наук Таджикского государственного университета коммерции. Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул.Дехоти.1/2, Таджикский государственный Университет коммерции.Телефон: +992 919-19-16-43; (37) 234-83-46; 34-85-46; **Email:** mail@ddtt.tj; tguk2025@gmail.com; [www:www.tguk.tj](http://www.www.tguk.tj)

About the author: Sangova Firuza Kholmurodovna, senior lecturer of the Department of Humanities of the Tajik University of Commerce. Address: 734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Dekhoti str. 1/2, Tajik State University of Commerce. Phone: +992 919-19-16-43; (37) 234-83-46; 234-85-46; **Email:** mail@ddtt.tj; tguk2025@gmail.com; [www:www.tguk.tj](http://www.www.tguk.tj)

ТДУ 94/99+908: 008 (575.3-25)

ИНЪИКОСИ ТАЪРИХИ ТОИНҚИЛОБИИ ДУШАНБЕ ДАР ОСОСРИ МУАРРИХОН

Исломзода Фахриддин Шамсиддин

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Муссалам аст, ки миллати тамаддунофари тоҷик бо фарҳанги шаҳрсозӣ шуҳрати оламгир пайдо намудааст. Дар ин маврид Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд кардаанд, ки “миллати соҳибфарҳанги тоҷик бо оинҳои деринаи шаҳрсозиву шаҳрдорӣ ва бунёди марказҳои бузурги илмиву фарҳангӣ шуҳрати оламгир ёфтааст” [13, с. 8].

Шаҳрсозию шаҳрдорӣ дар замони ҳукмронии давлати Сомониён ба авҷи баланди тараққиёти ҳеш расидани шаҳрҳои таърихӣ тоҷикон Бухоро ва Самарқанд далели ин гуфтаҳост. Дар давраи муосир низ ин анъанаи нодири шаҳрсозию шаҳрдории тоҷикон идома дошта, пойтахти Тоҷикистон шаҳри Душанбе ба яке аз шаҳрҳои мутараққии минтақа мубадал ёфтааст. Имрӯзҳо тавассути сиёсати хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва иқдомҳои созандаи Раиси шаҳри Душанбе муҳтарам Рустами Эмомалӣ Душанбе ба авҷи баланди тараққиёти ҳеш расида, мавқеи марказии он чун пойтахти Тоҷикистон ва аҳаммияти он ҳамчун маркази муҳимми тамаддуни тоҷикон ва маркази таҳкими сулҳ ва истикрори кишвар боз ҳам қавитар гардидаст.

Таърихи тоинқилобии Душанбе дар таърихнигории ватанӣ аз ҷониби як қатор муҳаққиқон мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифта, дар натиҷа як қатор асарҳои илмӣ рӯи кор омад, ки дар омӯзиши масоили иқтисодӣ-иҷтимоӣ, фарҳангӣ мавқеи ҷуғрофӣ он ва нақши он ҳамчун маркази тичоратии Бухорои Шарқӣ басо муҳим арзёбӣ мегарданд.

Бояд тазаққур дод, ки масоили мазкур, на танҳо диққати муҳаққиқон-муррихони ватаниро ҷалб намудааст, балки ба омӯзиши таърихи тоинқилобии Душанбе як қатор муҳаққиқон-сайёҳони тоинқилобии рус низ мароқ зоҳир намуда, дар асарҳои ҳеш масоили муҳталифи онро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додаанд.

Омӯзиши таърихи ин шаҳр яке аз масъалаҳои мубрам дар таърихнигории ватанӣ ба ҳисоб меравад. Нахуст перомони масоили баррасишаванда, бостоншиносии маъруфи шуравӣ В. А. Ранов мароқ зоҳир намуда, бар мабноси бозёфтҳои бостоншиносӣ асареро зери унвони “Душанбе – город древний” интишор намуд. Дар натиҷаи таҳқиқи бозёфтҳои бостоншиносии, ки дар ҳудуди шаҳр ба даст омаданд, исбот карданд, ки сокин шудани одамон дар қаламрави шаҳри Душанбе таърихи чандинҳазорсоларо доро мебошад [16, с. 176]. Академик Ю. Якубов ба ин назар аст, ки одамон дар инҷо аз асри санг ҳаёт ба сар мебаранд ва ҳудуди шаҳр аз корхонаи семент то 9-ум км. ҳеҷ гоҳ аз одамон ҳолӣ набуд [19, с. 4]. Мазкур навиштааст, ки Душанбе дар замони Юнону Бохтар ва Кушониён маркази маъмурӣ, ҳунармандӣ, савдои дохилӣ ва байналмилалӣ дар роҳи бузурги Абрешим будааст [19, с. 4].

Ғ. Ғоибов аз зумраи он муҳаққиқоне ба шумор меравад, ки роҷеъ ба масъалаи таърихи бостонӣ ва асримиёнагии Душанбе таҳқиқот анҷом дода, дар ин росто як қатор мақолаҳои илмӣ атрофи он мунташир намудааст. Муссалам аст, ки пас аз ба итмом расидани Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар ҳудуди Тоҷикистон кофтукобҳои бостоншиносӣ

огоз гардиданд. Хамин тариқ дар шаҳри Душанбе низ ҳафриётҳои бостоншиносӣ оғоз гардида, дар натиҷа бозёфтҳои нодири таърихӣ ба даст омад, ки инъикоскунандаи таърихи бостонии Душанбе мебошанд. Атрофи масоили матраҳшаванда Ғ. Ғоибов нигоштаанд, ки сараввал тасодуфан дар ҷои шаҳр дар солҳои 1951-1952 ду ёдгории дорои санъати баланд ёфт шуд. Яке аз онҳо гушворест дар шакли сфинкси хобрафта, ки аз тиллою нукра бисёр нозук ва бо санъати воло сохта шуда буд. Дигар бошад – афзоли мудаввари биринҷии зарҳалкашидашудаи асп. Муаллиф қайд менамояд, ки ёдгории якум ба асри II - I то милод ва дуюм ба асри I то милод - I милод тааллуқ дорад [2, с. 84]. Аз нигоштаҳои дар боло дарҷ гардида, метавон хулоса кард, ки ҳудуди Душанбе дар асри II - I то милод минтақаи сукувати одамон будааст. Перомунӣ ин бозёфтҳои нодири таърихӣ В. А. Ранов қайд намудааст, ки он аз ҷониби хонандаи синфи 5-уми мактаби рақами 2-юми Душанбе Геннадий Макаров пайдо гардида, дар рафти таҳлилу баррасии он аз ҷониби мутахассисон муайян гардид, ки он ҳақиқатан ба асрҳои I то милод мутаалиқ мебошад [16, с. 79].

Тавре ки кофтукобҳои бостоншиносӣ дарак медиҳад, дар ҷои Душанбе дар замони қадим шаҳрҳои маҳаллаҳои аҳолинишини гуногун вучуд доштанд. Шаҳрҳои қадимае, ки дар Душанбеи тоинкилобӣ воқеъ буданд, асосан дар соҳили чапи дарёи Душанбе ҷой доштанд ва масоҳати калонери қад-қадӣ дарёи Душанбе аз Боғи ботаникӣ (феълан Боғи Ирам) сар карда, то ба Комбинати бофандагӣ (феълан хиёбони Саъдӣ Шерозӣ) фаро мегирифтанд [2, с. 86].

Агар ба сарчашмаҳои таърихӣ назар афканем, пас маълум мегардад, ки нахустин маълумот роҷеъ ба шаҳри Душанбе ва атрофи он дар асари Маҳмуд ибни Валӣ “Баҳр-ул-асрор” оварда шудааст [17, с. 4]. Маротибаи дуюм номи Душанбе дар мактуби хони Балх Субҳонқулихон Баҳодур ба шоҳи рус Федор Алексеевич ёд мешавад [17, с. 4]. Дар охири асри XVI Душанбе ҳамчун ҷузъи таркибии мулки Ҳисор дохил шуда, солҳои минбаъда дар ҳайати давлатҳои Шайбонӣ ва Аштархонӣ шомил буд [17, с. 4].

Агар ба таърихи Душанбеи нимаи дуюми асри XIX назар афканем пас, дар ҷои Душанбеи имрӯза деҳаҳои Душанбе, Шоҳмансур, Сари Осиё, Ғофилобод, Мири Шикор, Хуҷамбиёи боло ва Хуҷамбиёи пойн, Қаримашикор, Чармгарон ва Заргар ҷойгир буданд. Хамин тариқ, дар байни деҳаҳои дар боло зикр шуда Душанбе – деҳаи калонтарин ба шумор рафта, дар нимаи дуюми қарни XIX дорои 500 ҳавлӣ ва 6-8 ҳазор аҳоли будааст [17, с. 4].

Баъд аз забт шудани Осиёи Миёна аз ҷониби Россия ба инҷо як қатор сайёҳон ва муҳаққиқони рус аз қабилӣ Н. А. Маев, В. И. Липский, А. В. Нечаев, Б. Н. Литвинов, Д. Н. Логофет, Н. Бурдуков ва ғайра омаданд. Аз таҳлили осори муҳаққиқони тоинкилобии рус, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки Душанбе дар охири асри XIX-ибтидои асри XX макони бозори асосӣ буда, дар муносибатҳои тичоратӣ нақши муҳимро доро будааст [1,7,8,9,10,14]. Перомунӣ маҳсулоти фурӯши молҳо дар бозори Душанбе ҳамин нуқтаро бояд қайд кард, ки аслан сайёҳони рус доир ба бартарияти маҳсулоти кишоварзӣ дар бозорҳои Бухорои Шарқӣ нигоштаанд, вале муаллифони минбаъда афзудани навъҳои молҳо, асосан саноатиро қайд кардаанд [6, с. 242]. Хамин тариқ, бояд тазаккур дод, ки дар бозори Душанбе, навъҳои гуногуни маҳсулоти кишоварзӣ ва саноатӣ ба фурӯш бароварда мешуд.

Доири шумора ва ҳайати этникии аҳоли ва ҳуди шаҳр маълумотҳои мушаххас дар асари Гулшанӣ инъикос ёфтааст. Муаллиф қайд менамояд, ки ин вилоят сараҳоли ва ободу зебо мебошад. Дар Душанбе, дар водихои кӯҳсор деҳаҳои калону обод бисёранд [12, с. 116].

Олими рус В. И. Липский, ки дар охири асри XIX ба Душанбе омада буд, менависад, ки дар ин ҷо рӯзҳои душанбе бозор доир гардида одамон аз тамоми Бухорои Шарқӣ ба бозор меоянд [8, с. 398]. Бояд тазаккур дод, ки сарчашмаи мазкур аз рушди муносибатҳои молию

пулӣ ва аҳаммияти Душанбе ҳамчун яке аз марказҳои савдои Бухорои Шарқӣ дар ибтидои садаи бист гувоҳӣ медиҳад.

Дар таҳқиқи таърихи тоинкилобии Душанбе, нақши муаррихи ватанӣ Ш. Юсупов бори арёбӣ гардида, муаллиф дар мабной сарчашмаҳои таърихӣ масоили мазкурро мавриди баррасӣ қарор дода, дар натиҷа, асари хешро таҳти унвони “К истории дореволюционного Душанбе” интишор намуд, ки масоили мухталифи таърихи тоинкилобии Душанберо фарогир мебошад.

Чи тавре ки Ш. Юсупов қайд мекунад, дар ибтидои асри XX дар майдони бозори Душанбе зиёда аз сесад дуқонҳои хурд мавҷуд буданд, ки дар онҳо маҳсулоти гуногуни хунармандони маҳаллӣ ва молҳои саноатии аз хориҷ воридшударо ба фурӯш бароварда мешуд [18, с. 51].

Таърихи тоинкилобии Душанбе дар таҳқиқоти муҳаққиқи маъруфи ватанӣ А. Мухторов низ инъикос ёфта, муаллиф перомунӣ вазъи иқтисодӣ-иҷтимоӣ он маълумоти муҳимро матраҳ намудааст. Дар таҳқиқоти хеш А. Мухторов перомунӣ нақши Душанбе дар густариши муносибатҳои тиҷоратӣ ибрази андеша намуда, қайд менамояд, ки дар Душанбе ду рӯзи бозор буда-чоршанбе ва якшанбе. Муаллиф атрофи бозори Душанбе маълумот дода, қайд менамояд, ки дар бозори он пахта аз Шеробод, чорво аз водии Варзоб, молҳои пашмин аз қабилӣ намад, палосу қолин, хурчину чакман бештар аз музофоти кӯчманчинишин, ғалла аз Балҷувон ва ҷойҳои дигар меомад [11, с. 191].

Дар солҳои Истиқлол асари дастаҷамъонаи ходимони илмӣ Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии АМИТ, таҳти унвони “История города Душанбе (с древнейших времен до наших дней)” [5, с. 295]. интишор гардид, ки дар таҳқиқи баррасии таърихи Душанбе муҳим арзёбӣ мегардад. Асар дар мабной сарчашмаҳои таърихӣ, аз қабилӣ бозёфтҳои бостоншиносӣ, сарчашмаҳои хаттӣ ва таҳқиқоти муаррихони ватанӣ ва хориҷӣ нигошта шудааст.

Асар фарогири ду қисм, шаш боб, хулоса буда, бобҳои алоҳидаи асар давраҳои мухталифи таърихи пуршебу фарози Душанберо фарогир буда, дар боби якум таърихи бостонии Душанбе дар заминаи бозёфтҳои бостоншиносӣ таълиф гардида, инъикоскунандаи таърихи чандинҳазорсолаи он мебошад.

Дар боби дууми асар таърихи асримиёнагии Душанбе таҳқиқ гардида, бар мабной сарчашмаҳо ва бозёфтҳои мутаалиқ ба ин қарнҳо навишта шуда, тамоми ёдгориҳои таърихии Душанбе дар он инъикос ёфтаанд.

Боби сеюм – таҳқиқоти сиккашиносӣ ба шумор рафта, дар он сиккаҳои бостонӣ ва асримиёнагӣ, ки дар ҳудуди Душанбе ба даст омадаанд, таҳлилу баррасӣ гардидаанд. Маврид ба зикр аст, ки дар илмӣ сиккашиносӣ боби мазкур басо таҳқиқоти ҷолиб ба шумор хоҳад рафт.

Боби чорум «Аз авохирӣ асрҳои миёна то замони нав» бар пояи маълумоти сарчашмаҳои хаттӣ охири асрҳои миёна, ки аз садаи XVIII оғоз шуда, дар маъхазҳои таърихӣ номи шаҳри Душанбе ва гирду атрофи он омадааст, таҳия шудааст. Дар он лаҳзаҳои муҳими муайянкунандаи ҳаёти Душанбегӣ охири асримиёнагӣ - идоракунии маъмурӣ, таркиби этникӣ, шумораи аҳоли, истеҳсолоти хунармандӣ ва ғайра таҳқиқ гардидааст.

Ду боби охири асар ба таҳқиқи баррасии таърихи замони шуравӣ ва даврони Истиқлол бахшида шудааст.

Аз дидгоҳи илмӣ бахусус боби чаҳоруми асар диққатҷалбкунанда буда, масоили рушди хунармандӣ, мавқеи он, хусусияти этникии Душанбе ва вусъатёбии муносибати тиҷоратӣ дар мабной сарчашмаҳои таърихӣ, ва гузориши муҳаққиқон-сайёҳони тоинкилобии рус нигошта шудааст [5, с.171-227].

Ҳамин тавр, дар рафти таҳлили адабиёти илмӣ аҳаммияти Душанбе ҳамчун яке аз марказҳои савдои Бухорои Шарқӣ дар охири асри XIX-ибтидои асри XX равшан гардида, маълум мегардад, ки дар муносибатҳои молию-пулӣ дар ибтидои асри XX дар Бухорои Шарқӣ марказҳои асосии савдо Ҳисор, Душанбе, Янгибозор, Қаратоғ ва Сарой Қамар ба шумор мерафтанд ва ба ақидаи аксарияти тадқиқотчиёни тоинқилобии рус Душанбе дар муносибати тиҷоратӣ дар байни шаҳрҳои Бухорои Шарқӣ ҷойгоҳи пешқадамро ишғол мекард.

Яъне Душанбе дар байни шаҳрҳои Бухорои Шарқӣ аз ҷиҳати савдо беш аз пеш фарқ карда, ҳатто то андозае аз Регар (феълан Турсунзода), ки яке аз марказҳои тиҷоратии Бухорои Шарқӣ ба шумор мерафт, пеш гузашт. Масъалан, Д. Н. Логофет қайд мекунад, Душанбе нуктаи тиҷоратие буд, ки қисматҳои шарқӣ ва ғарбии Бухороро бо ҳам мепайвандад [9, с. 479]. Ҳамин тариқ, ҳулоса кардан мумкин аст, ки Душанбе ҳамчун маркази пайваस्तкунандаи манотиқи Бухорои Шарқӣ мавқеи муҳимро ишғол карда буд.

Дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX дар зери таъсири муносибатҳои молию пулӣ на танҳо нақши бозор ҳамчун воситаи тамоми савдо афзуд, балки онҳо объектҳои асосии тамоми фуруши молҳо ва инчунин барои иҷора додани нуктаҳои савдо, манбаи асосӣ гардида буданд. Мисол, соли 1905 бозорҳои Душанбе, Янгибозор, Файзобод ва Ёвон дар дасти як соҳибкор қарор дошт, ки барои иҷорапулӣ ба ӯ 8500 рубл мепардохтанд, пас аз як сол бошад маблағи иҷора афзуда ба 10500 рубл расид [5, с. 217]. Иҷоракор шумораи зиёди коргарон дошт, ки ҳатто як муомилоти тиҷоратӣ аз мади назари онҳо дур монда наметавонист. Дар арафаи барқарор гардидани Ҳокимияти Шуравӣ бозори Душанbero шахсе бо номи Ёрматбой ба иҷора гирифта буд, ки аз иҷораи он даромади калоне ба даст меовард [5, с. 218].

Дар асри XIX шаҳрҳои Бухорои Шарқӣ, ҳамчун маркази иқтисодӣ ба шумор рафта, тақрибан тамоми маҳсулоти бекигариро ба худ мекашиданд. Онҳо марказҳои асосӣ ва нуктаҳои савдои дохилию хориҷӣ ба шумор мерафтанд [5, с.206]. Дар ин давра мавқеи Душанбе низ ҳамчун маркази савдои Бухорои Шарқӣ мустаҳкам гардида, тамоми тоҷирони минтақаро бозори Душанбе ба худ ҷалб мекард. Перомуни масоили мазкур як қатор муҳаққиқон-сайёҳони тоинқилобии рус дар асарҳои хеш маълумоти зарурӣ дарҷ намуда, атрофи нуфузи Душанбе ҳамчун маркази тиҷории Бухорои Шарқӣ ибрази андеша намудаанд.

Перомуни бозори Душанбе як қатор муҳаққиқон ҳамин нуктаро қайд мекунанд, ки он бузург буда, аз ҳар тараф ба ин ҷо одамони бисёр меоянд. Дар рӯзҳои бозор тоҷирон, косибон ва деҳқонони ҳамаи маҳалҳои наздик ба Душанбе ҷамъ меомаданд, ки баъзеҳо барои фурухтани моли худ, дигарон баҳри харидани ашёи зарурӣ. Масалан, чорводорони маҳаллӣ маҳсулоти чорво фурухта, барои эҳтиёҷоти рӯзгор сару либос, пойафзол, таҷхизоти зарурии хоҷагӣ ва дигар масолахро харидорӣ мекарданд [5, с.208].

Дар бозори Душанбе як қатор тоҷирони рус низ дуконҳои худро дошта, яке аз тиҷирони маъмулӣ он башумор мерафтанд. Масъалан, тоҷири рус Блинов, дорои як қатор дуконҳои савдо дар бозори Душанбе буда, дар миёни тоҷирони рус яке аз маъруфтарин ба шумор мерафт [5, с.208].

Перомуни мустаҳкам гардидани мавқеи марказии Душанбе дар Бухорои Шарқӣ муҳаққиқ Ғ.Ғоибов қайд намудааст, ки Душанбе дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX бинобар сабаби равангу ривож пайдо кардани савдо, мавқеи хуби ҷойгиршавии ҷуғрофӣ (вучуд надоштани монеаи табиӣ – дарёи калон ва қалъа), боду ҳавои хубу замини ҳосилхез, вайрон шудани Қаратоғ бар асари заминҷунбӣ ва макони амир интиҳоб гаштани он (пас аз бекор карда шудани тартиботи амирӣ дар Бухоро), оҳиста-оҳиста шаҳри Ҳисорро ҳамчун марказ аз байн бурда, худ ба маркази водии Ҳисор табдил ёфт. Дар натиҷа, шаҳр ба ҷаҳор тараф васеъ шуда, бо як қисми деҳаҳои атроф пайвастан гирифт [2, с.86].

Ибтидои асри XX аллакай Душанбе мавқеи хешро мустаҳкам намуда, дар водии Ҳисор аз дигар шаҳрҳои он беш аз пеш гузашт. Як қатор омилҳо, аз қабилӣ мавқеи ҳуби ҷойгиршавӣ ҷуғрофӣ, боду ҳавои ҳуб ва заминӣ ҳосилхез мусоидат намуданд, ки беки Ҳисор ҳар тобистон дар огози моҳи май аз Ҳисор ба Душанбе омада, то тирамоҳ дар инҷо мемонд.

Як қатор асарҳо аз рушди ҳунармандӣ дар Душанбе дарак медиҳанд. Дар нимаи дуюми асри XIX-ибтидои асри XX дар Душанбе ҳунармандӣ ривоч ёфта, дар инҷо кулолгарони моҳир мезистанд. Ашӯи кулолгарӣ аз ҷониби мардуми шаҳр ва деҳот дар ҳаёти рӯзмарра васеъ истифода мешуданд. Пас аз ҳароб шудани Қаратоғ (1907) дар натиҷаи заминларза ба Душанбе кӯчидани кулолгарони Қаратоғ ба рушди ин навъи ҳунармандӣ мусоидат намуд. Мувофиқи маълумоти ҷойдошта навъҳои гуногуни ҳунармандӣ аз қабилӣ кулолгарӣ дар Душанбе тараққикарда ба ҳисоб мерафт [4, с. 39].

Дигар навъи ҳунармандӣ, ки дар Душанбеи тоинқилобӣ ривоч ёфта буд, ин оҳангарӣ маҳсуб меёбад. Коркарди оҳан то ин ё он дараҷа қариб дар тамоми шаҳру деҳоти Бухорои Шарқӣ мавҷуд буд. Бо вучуди оддӣ будани усули истеҳсолот маснуоти металлӣ, ки аз тарафи устоҳои моҳири Ҳисор, Қаратоғ ва Душанбе офарида шуданд берун аз ҳудуди аморат машҳур гашта буданд. Сайёҳ ва муҳаққиқи тоинқилобии рус Н. Маев доири сифати ҳуб ва талаботи зиёд ба корду тегҳои ҳисорӣ, устоҳо ва оҳангарони Қаратоғ маълумот додааст.

Дар байни шумораи бештари устоҳо устоҳои моҳир, монанди Бурӣ, Салим, Ғолиб, Саид, Комил, Абдул ва дигарон шуҳрат пайдо карда буданд. Онҳо аз зарфҳои оддӣ рӯзгор сар карда, то маҳсулоти аълосифат ки ба таъбу завқи нозуқиҳои маҳсулоташон ва доираҳои олимартабаю сарватманд мувофиқ аст, маснуоти гуногун тайёр мекарданд. Ҳамаи устохонаҳои оҳангарӣ дар яке аз кӯчаҳои асосии Душанбе дар назди бозор ҷойгир буданд [5, с. 200-201].

Пас аз заминларзаи Қаратоғ 8-уми сентябри соли 1907 беки Ҳисор Шохимардонкул барои таъмини бехатарии худ бо оилааш ба Душанбе мекӯчад ва онро қароргоҳи тобистонаи хеш интихоб мекунад. Аз ҳамон вақт сар карда, Душанбе ба маркази маъмурии водии Ҳисор табдил меёбад ва якбора аҳолии он низ афзоиш меёбад. Мувофиқи маълумоти Ғ. Ғоибов то соли 1920 аҳолии Душанбе 14-16 ҳазор нафарро ташкил меод [3, с. 4].

Агар ба таърихи Душанбе аз дидгоҳи маъмурӣ-идорӣ дар ибтидои қарни XX назар афканем, пас амлоқдорӣ Душанбе ба бекигарии Ҳисор тобеъ буд. Дар ибтидои асри XX яке аз бекҳои Ҳисор Абдулмуъминӣ инҳо, ки якҷанд сол пас аз заминчунбии Қаратоғ беки Ҳисор таъйин гардида буд, тобистону тирамоҳро дар Душанбе мегузаронид. Бинобар ин ӯ дар ободонии шаҳр кӯшиш ба харҷ дод. Бо фармони ӯ тамоми кӯчаҳои шаҳр дар байни сокинони Душанбе тақсим карда, сангфарш карда шуданд. Инчунин мардум бо амри ӯ аз деҳаи Қарамишкор дарахтҳои калони бисёрсоларо бурида оварда, дар болои пули Душанбе пуле бунёд карданд [2, с. 85]. Мувофиқи маълумоти ҷойдошта охири амлоқдори Душанбе Элҷон буд ва ӯ дар як вақт вазифаи ҷонишини беки Ҳисорро низ ба уҳда доштааст [17, с. 4].

Чунонки дар боло зикр кардем, дар Душанбеи тоинқилобӣ навъҳои гуногуни ҳунармандӣ таррақӣ карда, дар маҷмӯъ дар тамоми шаҳрҳои Бухорои Шарқӣ намуди бофандагӣ хеле ривоч ёфта, дар деҳаҳои гирду отроф низ ин навъи ҳунармандӣ вусъат пайдо карда, вале шаҳрҳо ҳанӯз марказҳои бештар тараққикардаи истеҳсоли маҳсулоти хушсифат ба шумор мерафтанд. Аз тамоми шаҳрҳои Бухорои Шарқӣ дар ин соҳа маъмултаринаш Қаратоғ, Ҳисор ба ҳисоб мерафт. Аллаҷаи абрешимӣ дар ин ҷо тайёр карда шуда, берун аз ҳудуди аморати Бухоро шуҳрат пайдо карда буд. Баъди заминларза ва дар натиҷаи он ҳароб шудани Қаратоғ маркази асосии истеҳсоли ин маҳсулот ба Душанбе кӯчонида шуд. Бояд таъakkур дод, ки гарчанде, пеш аз ин ҳам маҳсулоти бофандагони Душанбе дар тамоми аморат ва берун аз

он низ шуҳрати пайдо карда бошад ҳам вале акнун дар ин бобат он мавқеи асосиро ишғол мекард [5, с. 95].

Боғу тоқпарварӣ дар Душанбеи тоинкилобӣ ва гирду атрофи он низ хеле тараққӣ карда буд. Ин навъҳои маҳсулоти хоҷагии кишоварзӣ барои қонеъ гардондани эҳтиёҷоти аҳолии маҳаллӣ бо озуқа ёрии калон мерасонид. Аксари сокинони Душанбе заминҳои наздихавлигӣ доштанд, ки дар онҳо боғҳо бунёд мекарданд, навъҳои зиёди дарахтони мевадиханда парвариш мекарданд, ки дар байни онҳо дарахтони себ, шафтолу, нок, анор, зардолу, анҷир бартарӣ доштанд ва инчунин дар боғҳои мазкур тоқзорҳои зиёд мавҷуд буданд. [5, с. 195].

Кирмакпарварӣ низ дар Душанбе хеле ривоч ёфта, мавҷудияти дарахтони зиёди тут, барои рушди он мусоидат мекард [5, с. 195].

Ҳамин тариқ, Душанбе таърихи бостониро доро буда, дар ибтидои асри гузашта, нақши он ҳамчун маркази тичоратӣ назаррас арзёбӣ гардида, дар воқеъ, яке аз марказҳои тичоратии Бухорои Шарқӣ ба шумор мерафт. Сарфи назар аз он, ки Душанбе дар ибтидои асри ХХ бузургтарин маркази сиёсӣ маъмури ба шумор намерафт, бо ин ҳол аз дидгоҳи тичорӣ дар Бухорои Шарқӣ мавқеи махсусро ишғол мекард. Таҳлили таърихшиносии масъала нишон медиҳад, ки таърихи тоинкилобии Душанбе дар осори як қатор муҳаққиқон-сайёҳони тоинкилобии рус ва муҳаққиқони ватанӣ инъикос ёфта, перомуни таърихи бостонии он ва вазъи иқтисодӣ-иҷтимоии Душанбе маълумоти ғуруриро пешкаши хонанда гардондааст.

Адабиёт

1. Бурдуков, Н. Гончарные изделия Средне Азии [Текст] / Н. Бурдуков. – СПб., 1904. – 24 с.
2. Ғоибов, Ғ. Душанбе дар тӯли асрҳо (Натиҷаи кӯшишҳои бостоншиносӣ дар Душанбе) [Матн] // Мероси ниёгон. – 2016. – №18. – С. 84-88.
3. Ғоибов, Ғ. Пайдоиши Душанбе [Матн] // Паёми Душанбе. – 1990. – 27 феврал.
4. Душанбе дар масири таърих [Матн]: маҷмуи мақолаҳо. – Душанбе, 2005. – 120 с.
5. История города Душанбе (с древнейших времен до наших дней) [Текст] / под. ред. М. Убайдуллоева. – Душанбе, 2004. – 295 с.
6. Исломов, Ф. Ш. Из истории становление Душанбе как центр торговли Восточной Бухары в начале XX века [Текст] / Ф.Ш. Исломов // Вестник ТГПУ. – 2018. – №5-2. – С. 241-244.
7. Липский, В. И. Горная Бухара: Результаты трехлетних путешествий в Среднюю Азию в 1896. - 1897 и 1899 годах. – Ч. 2. [Текст]. – М., 1905. – 735 с.
8. Липский, В. И. Горная Бухара: Результаты трехлетних путешествий в Среднюю Азию в 1896, 1897 и 1899 годах. – Ч. 3 [Текст]. – М., 1905. – 735 с.
9. Логофет, Д. Н. В горах и равнинах Бухары [Текст] / Д. Н. Логофет. – СПб., 1913. – 619 с.
10. Литвинов, Б. Н. Через Бухару на Памир [Текст] // Исторический вестник. – 1904. – №11. – С.698-729.
11. Мухторов, А. Ҳисор: Очерки таърихӣ охири асри XV-аввали асри XX [Матн] / А. Мухторов. – Душанбе: Адиб, 1995. – 304 с.
12. Муҳаммад Садик Гулшани. Тарих-и хумайун. (Счастливая дата) [Текст]. – Душанбе, 2016. – 116 с.
13. Мирсаидзода, М. Душанбе қалби Тоҷикистон / М. Мирсаидзода. – Душанбе: Эр-граф, 2019. – 216 с.
14. Нечаев, А. В. По горной Бухаре [Текст] / А.В. Нечаев. – СПб., 1914. – 107 с.

15. Пиров, Т. Т. Душанбе [Текст] / Т.Т. Пиров, Н.М. Назаршоев. – Душанбе, 2003. – 120 с.
16. Ранов, В.А. Душанбе – город древний [Текст] / В.А. Ранов, В.С. Соловьев. – Душанбе: Дониш, 1993. – 176 с.
17. Шарифзода, А., Гафуров, А. Шаҳри дӯстию меҳмоннавоз (Аз таърихи шаҳри Душанбе) [Матн] // Садои мардум. – 2014. – 17 октябр.
18. Юсупов, Ш. К истории дореволюционного Душанбе (конец XIX – начало XX вв.) [Текст] / Ш. Юсупов. – Душанбе: Дониш, 1988. – 113 с.
19. Якубов, Ю. Душанбе [Матн] // Паёми Душанбе. – 2023. – 26 октябр.

ИНЪИКОСИ ТАЪРИХИ ТОИНҚИЛОБИИ ДУШАНБЕ ДАР ОСОРИ МУҲАҚҚИҚОН

Мақола ба таҳқиқи таърихи тоинқилобии пойтахти Тоҷикистон шаҳри Душанбе бахшида шуда, муаллиф бар мабной сарчашмаҳо ва осори муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии Душанбеи тоинқилобиро мавриди баррасӣ қарор дода, перомунӣ мавқеъи муҳимми ҷуғрофӣ ва аҳаммияти он ҳамчун маркази тичории Бухорои Шарқӣ охири асри XIX - ибтидои асри XX маълумотҳои муҳимро нигоштааст. Муаллиф қайд менамояд, ки пас аз хароб шудани Қаратоғ (1907) дар натиҷаи заминларза мавқеи Душанбе ҳамчун маркази савдои Бухорои Шарқӣ мустаҳкам гардида, дар инҷо тамоми навъҳои хунармандӣ рушд кард, ки ба вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии он таъсири мусбӣ расонид. Муаллиф ибрози андеша намуда, қайд менамояд, ки дар рафти таҳлили адабиёти илмӣ аҳаммияти Душанбе ҳамчун яке аз марказҳои тичории Бухорои Шарқӣ дар охири асри XIX-ибтидои асри XX равшан мегардад. Яъне Душанбе дар байни шаҳрҳои Бухорои Шарқӣ аз ҷиҳати савдо беш аз пеш фарқ карда, ҳатто то андозае аз Регар (фёлан Турсунзода), ки яке аз марказҳои тичоратии Бухорои Шарқӣ ба шумор мерафт, пеш гузафт. Душанбе нуктаи тичоратӣ буд, ки қисматҳои шарқӣ ва ғарбии Бухороро бо ҳам мепайваст.

Калидвожаҳо: Душанбе, таърих, таҳқиқ, хунармандӣ, мавқеъ, тичорат, муҳаққиқони тоинқилобии рус, Бухорои Шарқӣ, вазъи иқтисодӣ, рушд, сарчашма, муаллиф.

ОТРАЖЕНИЕ ИСТОРИИ ДОРЕВОЛЮЦИОННОГО ДУШАНБЕ В ТРУДАХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ

Статья посвящена исследованию истории дореволюционного Душанбе. Автор на основе источников и трудов отечественных и зарубежных исследователей рассматривает социально-экономическое положение дореволюционного Душанбе, а также подчеркивает важное географическое положение города и его значимости как торгового центра Восточной Бухары в конце XIX - начале XX века. Автор отмечает, что после разрушения Каратага (1907) в результате землетрясения, положение Душанбе как торгового центра Восточной Бухары укрепилось, и здесь развивались все виды ремёсел, что оказало положительное влияние на социально-экономическое состояние города. Автор отмечает, что в процессе анализа научной литературы важность Душанбе как одного из торговых центров Восточной Бухары в конце XIX - начале XX века становится очевидной. То есть Душанбе среди городов Восточной Бухары все больше выделялся в торговле, даже в какой-то степени опережая Регар (ныне Турсунзаде), который считался одним из торговых центров Восточной Бухары. Следует отметить, что Душанбе имел важное стратегическое значение, так как являлся торговой точкой, соединяющей восточные и западные части Бухары.

Ключевые слова: Душанбе, история, исследование, ремесло, положение, торговля, русские дореволюционные исследователи, Восточная Бухара, экономическое положение, развитие, источник, автор.

REFLECTION OF THE PRE-REVOLUTIONARY HISTORY OF DUSHANBE IN THE WORKS OF RESEARCHERS

The article is dedicated to the study of the pre-revolutionary history of Dushanbe. The author, based on sources and works of domestic and foreign researchers, examines the socio-economic situation of pre-revolutionary Dushanbe, as well as emphasizes the city's important geographical location and its significance as a trading center of Eastern Bukhara in the early 20th century. The author notes that after the destruction of Karatag (1907) due to an earthquake, Dushanbe's position as a trading center of Eastern Bukhara was strengthened, and various crafts developed there, which had a positive impact on the city's socio-economic condition. The author notes that in the process of analyzing the scientific literature, the importance of Dushanbe as one of the trading centers of Eastern Bukhara in the late 19th and early 20th centuries become evident. That is, Dushanbe increasingly stood out in trade among the cities of Eastern Bukhara, even to some extent surpassing Regar (now Tursunzade), which was considered one of the trading centers of Eastern Bukhara. It should be noted that Dushanbe had significant strategic importance as it served as a trading point connecting the eastern and western parts of Bukhara.

Keywords: Dushanbe, history, research, crafts, position, trade, Russian pre-revolutionary researchers, Eastern Bukhara, economic situation, development, source, author.

Маълумот дар бораи муаллиф: Исломзода Фахриддин Шамсидин, ассистенти кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Нишони: шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. Тел.: (+992) 902103222. E-mail: fahriddinislomov195 @gmail.com.

Сведения об авторе: Исломзода Фахриддин Шамсидин, ассистент кафедры истории таджикского народа ТГПУ им. Садриддина Айна. Адрес: г. Душанбе, проспект Рудаки, 121. Тел.: (+992) 902103222. E-mail: fahriddinislomov195 @gmail.com.

About the authors: Islomzoda Fakhriddin Shamsidin, teacher of the historical department the Tajik State Pedagogical University named S. Aini. Address: Dushanbe, Rudaki Avenue, 121. Tel.: (+992) 902103222. E-mail: fahriddinislomov195 @gmail.com.

ТДУ 737.091 (575.3)

АЗ ТАЪРИХИ ТАШАККУЛИ СИККАШИНОСӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Каримдодзода Миралӣ Замон

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади
Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Чамбоварӣ ва таҳқиқи сиккаҳо дар Тоҷикистон нисбат ба давраи ғфшавии аввалин сиккаҳо ва ташаккули сикказанӣ дар ҳудуди ҳозираи он хеле дертар, дар асри XIX оғоз мешавад. Доир ба ин мавзӯ то давраи аз ҷониби Россия ишғоли Осиёи Миёна иттилоо дастрас нест. Кашфи Хазинаи Амударё дар соли 1877 аз Қубодиён, ки он вақт яке аз бекигарихои аморати Бухоро ба ҳисоб мерафт, ба таҳқиқи сиккаҳои аз ҳудуди имрӯзаи Тоҷикистон ғфшуда такони ҷиддӣ дод. Сиккаҳои таркиби Хазинаи Амударё

аввалин сиккаҳои ёфтшуда аз ҳудуди имрӯзаи Тоҷикистон мебошанд, ки мавриди таҳқиқи сиккашиносӣ қарор гирифтаанд. Дар мавриди ҷойи аниқи кашфи ҳазинаи Амударё бахшо миёни олимони ва сиккашиносон зиёд аст. Тибқи навиштаи А. Грант генерал-майори рус Н. А. Маев соли 1880 дар мавриди ёфт шудани ашёи тиллоӣ аз сохили ростӣ дарёи Ому дар рӯзномаҳои русӣ хабар додааст [38, с. 9-11]. Аз соли 1881 то 1883 коллекционер ва сиккашиноси машҳури англис А. Каннингҳем роҷеъ ба ҳазинаи Амударё се мақола нашр карда, дар онҳо ҷойи бозёфти ҳазинаро Тахти Кубод меғӯяд [38, с. 9]. Инчунин масъули шуъбаи бостонӣ ва асрҳои миёнаи Осорхонаи Бритониё А. В. Френкс зикр менамояд, ки ганчинаи мазкур дар Бухоро аз наздикии дарёи Ому дар Осиёи Миёна ёфт шудааст [23, с. 11-15]. Тибқи навиштаи Д. Н. Логофет ёдгорию, ки ҳазинаи Амударё аз он ёфт шуда буд, аз санг эмор гардидааст. А. А. Семёнов соли 1917 бо беки Кубодиён Мирзо Маҳдибой вохӯрда, аз ӯ доир ба ин ҳазина мепурсад. Тибқи нақли бек Ҳазинаи Амударёро дар наздикии дарёи Ому ёфтаанд [38 с. 15]. О. М. Далтон бори аввал феҳристи аксари бозёфтҳои таркиби Ҳазинаи Амударёро таҳия менамояд.

Бештари сиккашиносон андеша доранд, ки дар таркиби Ҳазинаи Амударё 1500 сиккаи тиллоӣ ва нуқрагӣ мавҷуд буд. Аммо ин рақами пурра исботшуда нест. Аз ин миқдор то имрӯз 200 сикка дар Осорхонаи Бритониё ва Эрмитажи давлатии Федератсияи Россия ба қайд гирифта шудаанд [23, с. 11]. Аксари ашё ва сиккаҳои ин ҳазинаро сардори таҳқиқоти бостоншиносии Ҳиндустон генерал-майор А. Каннингҳем харидорӣ мекунад. Ин имкон медиҳад, ки ӯ роҷеъ ба сиккаҳои таркиби Ҳазинаи Амударё таҳқиқоти васеъ гузаронад. Ин олими ҳиндшинос қадимтарин сиккаҳои таркиби ҳазинаро ба замони Дорои Бузург (522-486 пеш аз мелод) ва сиккаҳои баъдинаро ба замони ҳукумронии Антиохи бузург (223-187 пеш аз мелод) ва Евтидеми I (235-200 пеш аз мелод) мансуб медонад [39, с. 48].

Як миқдори сиккаҳои Ҳазинаи Амударёро дар аввал муҳандис А. Грант, ки он вақт директори роҳи оҳани Ҳиндустон буд, ҷамъоварӣ менамояд. Якҷанд ашёи дигари таркиби ганчина ба дасти масъули шуъбаи бостонӣ ва асрҳои миёна дар Осорхонаи Бритониё А. В. Френкс расидаанд. Сарнавишти баъзе ашё ва садҳо сиккаи дигар то имрӯз норавшан боқӣ мондааст [23, с. 18-26].

Сиккаҳои коллексияи А. Каннингҳем дар Осорхонаи Бритониё ҷамъоварӣ шуданд. Ӯ як миқдори сиккаҳоро соли 1888 ба осорхона мефурӯшад ва боқимондаи онҳо тибқи васияташ пас аз марг соли 1894 ба осорхона ворид мешаванд. Баъзе аз сиккаҳои Ҳазинаи Амударё аз ҷониби Осорхонаи Бритониё дар солҳои 1878-1883 мустақиман аз антиқафурӯшони Равалпинди Ҳиндустон харидорӣ шуда, мансубияти онҳо ба ҳазина исбот шудааст.

Шумораи умумии сиккаҳои ёфтшударо танҳо тахминан муайян кардан мумкин аст. А. Каннингҳем қайд менамояд, ки сиккаҳои дидаи ӯ 64 адад тиллоӣ ва 459 адад нуқрагӣ, ё умуман 523 дона буданд. Аммо ӯ қайд менамояд, ки ҳадди ақал шумори умумии сиккаҳои ёфтшуда аз 150 тиллоӣ ва 1000 ё 1200 сиккаи нуқрагӣ бояд бошад. Зеро ҳамин қадар сикка бояд ба афсари англис дар Афғонистон фурӯхта шуда буд. Баъдтар соли 1883 А. Каннингҳем қайд, менамояд, ки он 700 адад сиккаи таркиби ҳазинаро аз наздик дида, таҳқиқ намудааст [23, с. 18].

Соли 1979 Ҳазинаи Амударё аз ҷониби Е. В. Зеймал дар асоси намоиши якҷояи Осорхонаи Бритониё ва Эрмитаж аз нав таҳқиқ гардида, 521 адад сикка феҳрист гардидаанд [23, 72-84]. Дар таркиби ин ганчина дарику сиклҳои ҳахоманишӣ, сиккаҳои сатрапҳои Ҳахоманишиён дар шаҳрҳои Кария, Эфес ва Тарси Осиёи Хурд, шаҳрҳои Тир, Сидони Финикия, сиккаҳои Афина, Византия ва Аканфи Макдуния, сиккаҳои ашконӣ ва юнонӣ-бохтарӣ муайян шудаанд [24, с. 15-21].

Соли 1898 “Чамбияти табиатшиносӣ, антропологӣ ва этнографӣ”-и Донишгоҳи Москва бо мақсади чамъоварии коллексияҳои илмӣ ва омӯзиши аҳолии болооби Зарафшон ва Помир бо роҳбарии граф А. А. Бобринский экспедитсияи илмӣ ташкил менамоянд. А. А. Семёнов дар ин экспедитсия ҳамчун масъули таҳқиқи забон, этнография ва фолклор иштирок менамояд. Ӯ ба шахри Кӯлоб низ сафар намуда, соли 1902 ёддоштҳои илмӣ худро доир ба ин сафараш дар маҷаллаи таърихӣ-адабии “Исторический вестник” нашр мекунад. А. А. Семёнов дар ин ёддоштҳо дар бораи сиккаҳои қадим, аз ҷумла сиккаҳои Искандари Мақдунӣ аз Кӯлоб ёфтшуда иттилои муҳим медиҳад. Аммо ин маълумоти муҳимми А. А. Семенов то давраи Истиқлол мавриди истифодаи сиккашиносон қарор нагирифт ва онро бори нахуст А. Қ. Шарифзода таҳқиқ ва баррасӣ мекунад [33, с. 52-56]. Соли 1996 аз Қизилмазори Кӯлоб ганҷинаи сиккаҳо, аз ҷумла сиккаҳои Искандари Мақдунӣ кашф мешавад ва онро сиккашиноси машҳур О. Бопеараччи таҳқиқ ва ҷоп менамояд [38, с. 59]. Мавсуф бо ёрии коллекционер М. Р. Бабар иддае аз сиккаҳои ганҷинаро таҳқиқ ва феҳристнигорӣ менамояд. Кашф ва ҷоп шудани натиҷаи таҳқиқи ганҷинаи мазкур аз бозғатимодии иттилооти А. А. Семенов гувоҳӣ медиҳад.

Аз баррасии адабиёти илмӣ маълум мешавад, ки таҳқиқи сиккаҳои аз ҳудуди имрӯзаи Тоҷикистон кашфшуда дар мисоли сиккаҳои таркиби ҳазинаи Амударё аз ҷониби олимони аврупоӣ соли 1880 оғоз меёбад. Ин таҳқиқотро дар шакли начандон мукамал академик А.А. Семенов дар Кӯлоб анҷом медиҳад. Соли 1893 академик В.В. Бартолд аз ҳудуди имрӯзаи Шаҳристон як сиккаи мисиро меҳарад. Сиккаи мазкурро В. Тизенхаузен таҳқиқ карда, фалси сомонӣ будани онро муайян месозад [1, с. 95]. Аммо таҳқиқоти зикршуда равиши мунтазам ва муназзам надошт.

Таҳқиқи нисбатан комили сиккаҳои аз Тоҷикистон кашфшуда ва ташаккули сиккашиносии он ба замони Иттиҳоди Шуравӣ (1922-1991) рост меояд. Чунончи соли 1933 аз қалъаи Куҳи Муғи ноҳияи Айнӣ дар рафти ҳафриёти бостоншиносӣ дар баробари ҳуччатҳо ва дигар ашёи қадим шаш сиккаи биринҷии суғдӣи марказаш сӯрохи чоркунча ва як адад драхмаи нукрагии бухорхудотӣ ёфт мешаванд [30, с. 8]. Ин аввалин кашфи сиккаҳо дар рафти ковиши бостоншиносӣ дар Тоҷикистон ба ҳисоб меравад [20, с. 104-126]. Суғдшиноси машҳури шуравӣ А. Фрейман муайян менамояд, ки аз шаш сиккаи аз Куҳи Муғ кашфшуда, яке адади онро Тархун, ки ихшиди (шоҳи) Суғд буд, баровардааст [30, с. 8-9]. Бақайдгирӣ ва омӯзиши мунтазами сиккаҳои қадими Тоҷикистон дар як вақт ба ташкили экспедитсияҳои бостоншиносӣ дар Тоҷикистон аз соли 1946 бо таҳқиқи Панҷакенти қадим оғоз мешавад [20, 104-126]. Сиккаҳои аз ёдгории Панҷакент бозёфтшударо аввалин шуда сардори экспедитсияи ин минтақа А. Ю. Якубовский дар ҳисоботаш қайд намудааст [36, с. 13-15]. Аз соли 1946 сар карда мунтазам ҳафриёт гузаронда мешуд ва ҳар сол даҳҳо сиккаҳои суғдӣ ёфт мешуданд [2, с. 13-55].

Соли 1948 академик М. Е. Массон доир ба кашфи сиккаҳои юнонӣ-бохтариӣ аз Тоҷикистон ёфтшуда мақола ба нашр мерасонад. Соли 1951 Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон ва дар таркиби он Институти таърих таъсис меёбад. Ин икдоми муҳим ба инкишофи минбаъдаи сиккашиносӣ дар Тоҷикистон мусоидат менамояд.

Омӯзиши мунтазами сиккаҳои суғдӣ аз ҷониби ховаршиноси ленинградӣ О. И. Смирнова боиси ташаккули сиккашиносии суғдӣ гардид ва он ба яке аз соҳаҳои пешрафта дар Осиёи Миёна табдил ёфт [29, 224-231].

Аз сӯи дигар бостоншиносон дар чамъоварии сиккаҳои аз ҷониби мардум дар вақти қорҳои хоҷагӣ ва кишоварзӣ тасодуфан ёфтшуда низ саҳми калон гузоштанд.

Бояд таъкид дод, ки таъсисёбии осорхонаҳо дар Тоҷикистон ба чамъоварии сиккаҳо ва таҳқиқи минбаъдаи онҳо мусоидат менамояд. Чунончи яке аз аввалин

мақолаи алоҳидаи сиккашиносӣ дар Тоҷикистон дар асоси сиккаҳои фонди осорхонаи таърихӣ-кишваршиносии шаҳри Душанбе аз ҷониби Н. Н. Забелина дар соли 1952 таҳия ва ҷоп мешавад [21, 73-85]. Муаллиф дар ин мақолааш бо сабаби шиносномаи илмӣ надоштани сиккаҳо ҷойи бозёфти онҳоро зикр накардааст. Мақолаи мазкур аввалин таҳқиқоти сиккаҳои қадим дар заминаи фонди осорхонавӣ ба ҳисоб меравад.

Дар байни нахустин муҳаққиқони сиккаҳои қадими Тоҷикистон Е. А. Давидович мақоми хос дорад. Таҳқиқоти аввалаи ӯ фарогири бозёфти ҳарсолаи сиккаҳо дар қаламрави Тоҷикистон аз соли 1953 то соли 1959 мебошад. Мавсуф муайян менамояд, ки дар ин солҳо аз ҷануби Тоҷикистон сиккаҳои пайравонаи Ҳелиокл, сиккаҳои аслии Вима Кадфиз, Вима Такту, Канишка, Хувишка ва Васудева кашф шудаанд [5, 6, 10, 7, 8, 9]. Соли 1973 мақолаи “Монетные находки на территории Таджикистана, зарегистрированные в 1970 г.” ва соли 1976 мақолаи “Первый клад тетрадрахм кушанца Герая” ба нашр мерасад [11, с.56-78]. Соли 1979 монографияи ӯ “Клады древних и средневековых монет Таджикистана” оид ба ганҷинаҳои аз ҳудуди Тоҷикистон ёфтшуда ҷоп мешавад [4].

Сиккашиносии машҳури дигар Е. В. Зеймал ба омӯзиши мунтазами сиккаҳои қадими Тоҷикистон машғул шудааст. Нахустин мақолаи ӯ бахшида ба сиккаҳои кушони Истиуту таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии Академияи илмҳои Тоҷикистон соли 1960 ба нашр мерасад [25]. Соли 1962 роҷеъ ба ганҷинаи динорҳои римии аз Тоҷикистон ёфтшуда, мақолаи илмӣ нашр менамояд [25]. Соли 1965 рисолаи номзадиро дар мавзӯи “Шоҳигарии Кушониён дар асоси маълумотҳои нумизматикӣ” дифоъ мекунад. Минбаъд Е. Зеймал бисёр масъалаҳои марбут ба сиккаҳои қадими Осиёи Миёнаро дар асоси бозёфтҳои сиккаҳои Тоҷикистон баррасӣ ва натиҷагирӣ менамояд.

Соли 1983 асари бунёдии Е. В. Зеймал таҳти унвони “Древние монеты Таджикистана” (Сиккаҳои қадими Тоҷикистон) нашр шуд [23]. Асари мазкур натиҷаи таҳқиқи тамоми сиккаҳои қадими аз Тоҷикистон то соли 1979 ёфтшуда мебошад. Аз ҷумла, дарикҳо ва шикилҳои Ҳахоманиш, сиккаҳои нуқрагии сатрапҳои Ҳахоманишиёни Осиёи Хурд, сиккаҳои нуқрагии шаҳрҳои Юнон (V-IV пеш аз милод) дар таркиби ганҷинаи Амударё, сиккаҳои Юнону Бохтар (III-II пеш аз милод) ва Кушониён (I-III милодӣ) дохил мешаванд. Монографияи “Древние монеты Таджикистана”-и Е. В. Зеймал аввалин асари бунёдӣ оид ба сиккаҳои қадими на танҳо дар Тоҷикистон, балки дар тамоми Осиёи Миёна ёфтшуда мебошад. Дар тамоми таҳқиқоти минбаъдаи сиккаҳои қадим олимони аз ҳамин асар васеъ истифода намудаанд. Бояд зикр кард, ки аз соли 1951 то соли 1980 сиккаҳои қадим, ки аз қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ёфт шудаанд, аз ҷониби Е. А. Давидович ва Е. В. Зеймал таҳқиқ шуда, мақолаҳо ба нашр расонидаанд.

Охири солҳои 70-уми асри XX Д. Довутов (Д. Довудӣ) ба таҳқиқи сиккаҳои қадими Тоҷикистон шуруъ мекунад [20, с. 61-62]. Нахустин мақолааш соли 1977 ба таъб мерасад. Ин мақола ба таҳқиқи оболҳои пайравона ва тетрадрахмҳои Евкрадид, ки аз деҳаи Бобоҳоншаҳиди ноҳияи Балҷувон ёфт шуда буданд, бахшида шудааст. Ӯ соли 1983 таҳти роҳбарии О.И. Смирнова оид ба сиккаҳои Панҷакенти қадим рисолаи номзадӣ ҳимоя мекунад. Д. Довутов ба таҳқиқи ганҷинаҳо, бозёфтҳои нави сиккаҳо аз Тоҷикистон, коллексияи сиккаҳои қадим ва асримиянагӣ машғул шуда, муомилоти пулии даврҳо ва минтақаҳоро мавриди омӯзиш қарор додааст.

Мақолаи дигари ӯ соли 1997 доир ба бозёфти драхмаи Селевки I аз Ховалинг бахшида мешавад [19, с. 5-8]. Сиккаи мазкур яке аз сиккаҳои нодири Осиёи Миёна ба ҳисоб меравад. Соли 2003 Д. Довудӣ якҷанд сиккаҳои қадимро мавриди омӯзиш қарор дода, нашр намудааст. Аз ҷумла, драхмаи Искандари Макдунӣ аз ноҳияи Фархор,

тетрадрахми Антиохи I, ду оболи нукрагии шоҳи Юнону Бохтар Евтидем, як обол ва як дидрахмаи Антимахро нашр кардааст. Д. Довудӣ аз таркиби се ганчинаи аз Ҳалқачар ёфтшуда, даҳ сиккаи мисини шоҳи Юнону Бохтарӣ - Евтидемо бо ҳамроҳии сиккаҳои кушонӣ муайян ва нашр кардааст.

Д. Довудӣ дар монографияи худ “Денежное обращение древнего и средневекового Хатлона (V в. до н. э. – нач. XX в. н. э.)” ба омӯзиши сиккаҳои қадим таваҷҷуҳи зиёд зоҳир намудааст. Ду боби он ба муомилоти пулии Хатлон дар замони Ҳахоманишиён, Юнону Бохтарӣ, Кушониён ва пасокушонӣ бахшида шудааст [14]. Муаллиф феҳристи сиккаҳои қадими аз Хатлон ёфтшударо таҳия карда, таърихи муомилоти пулии Хатлонро дар давоми 25 аср (аз асри V қабл аз милод то ибтидои асри XX) шарҳ додааст. Инчунин, замони ёфтиши муомилоти пулӣ, дараҷа ва хусусиятҳои инкишофи онро дар ин минтақа муайян намудааст. Тибқи навиштаи Д. Довудӣ аҳолии Хатлон бори аввал дар асри V пеш аз мелод бо сикка шинос шудаанд. Дар замони Искандари Мақдунӣ, Селевкиён ва шоҳигарии Юнону Бохтарӣ дар ин минтақа сиккаҳо ҳамчун воситаи муомилоти пулӣ хеле паҳн шуданд. Бозёфтҳои онҳо дар мавзёҳои Таҳти Сангин, Ҳалқачар, Сайёд, Ғаравқалъа Саксаноҳур, инчунин дар ноҳияҳои Данғара, Ҳавалинг, Темурмалик ва умуман минтақаи Кӯлоб далели ин гуфтаҳост. Дар ин минтақа авҷи инкишофи муомилоти пулӣ дар давраи Кушониён ба асрҳои I-III мелодӣ рост меояд, ки бо афзоиши шаҳрҳо ва рушди иқтисод, махсусан тичорат алоқаманд буд. Ба ин нигоҳ накарда, муаллифи мазкур аз таҳқиқоти А. А. Семенов ва О. Бопеараччи роҷеъ ба баъзе сиккаҳои қадими аз Кӯлоб ёфтшуда беҳабар мондааст.

Соли 2009 асари дигари Д. Довудӣ - “Монетные клады Таджикистана” chop шуд ва як баҳши он ба таҳқиқи сиккаҳои қадими Тоҷикистон бахшида шудааст. Муаллиф дар ин асараш 21 ганчинаи сиккаҳои қадими юнонӣ-бохтарӣ ва кушониро баррасӣ кардааст [15, с. 5-15]. Ҳамаи сиккаҳои мазкур аз вилояти Хатлон ёфт шудаанд ва ин далели рушди баланди момилоти пулии ин минтақа дар замони Кушониён мебошад.

Соли 2008 аз бостоншаҳри Ҳалқачари ноҳияи Хуросони водии Вахш ганчинаи калони сиккаҳои мисии кушонӣ ба таври тасодуфӣ кашф мешавад. Дар таркиби он тақрибан 1000 сикка мавҷуд буд ва аз ин миқдор 667 адад сиккаро Осорхонаи миллии Тоҷикистон ба номи К. Бехзод меҳарад. Ин калонтарин ганчинаи сиккаҳои кушонӣ дар Тоҷикистон мебошад. Ганчинаи мазкурро бори аввал Ф. Сафоев, сипас А. Қ. Шарифзода ва Д. Довудӣ мавриди омӯзиш қарор медиҳанд [14]. Дар Ҳалқачар ва атрофи он боз 10 ганчинаи дигари сиккаҳои қадим ёфт шудаанд. Ин бозёфтҳо гувоҳӣ медиҳанд, ки бостоншаҳри Ҳалқачар дар замони Кушониён (асрҳои I пеш аз милод – IV мелодӣ) маркази калони тичоратӣ ва эҳтимолан яке аз шаҳрҳои марказии водии Вахш будааст.

Дар давраи аввали асрҳои миёна дар шимолу шарқи Тоҳаристон дар баробари сиккаҳои мисии маҳаллӣ драҳмаҳои Сосонӣ низ дар муомилоти пулӣ истифода мешуданд. Нахустин ганчинаи драҳмаҳои Сосонӣ дар Тоҷикистон соли 1952 аз шаҳри Душанбе кашф мешавад [22, с. 73]. Ду сиккаи Баҳроми V-ро бостоншинос У. Бобоев аз ёдгории Чимқургони ноҳияи Шарҳринав кашф мекунад [3, с. 573-574].

Баъзе сиккаҳои аз Тоҷикистон ёфтшударо олимони ба таври муштарак таҳқиқ ва нашр менамоянд. Дар ноҳияи Панҷи водии Вахш чор драҳмаи Сосонӣ: Фирӯз, Хусрави I ва Хусрави II ёфт шуданд, ки аз ҷониби Д. Довудӣ ва Е. В. Зеймал таҳқиқ ва нашр шуданд. Аз шаҳри Кӯлоб ду драҳмаи Фирӯз ва як драҳмаи Қубод кашф ва аз ҷониби Д. Довудӣ таҳқиқ ва нашр гардиданд.

Дар шимолу шарқи Тоҳаристон сиккаҳои пайравонаи сосонӣ бештар паҳн шуда буданд. Сиккашиносон Е. В. Зеймал ва Д. Довудӣ оид ба бозёфтҳои алоҳидаи сиккаҳои пайравонаи Фирӯз аз ғӯристони Тупхонаи Ҳисор, аз ёдгории Ачинатеппаи водии Вахш

ва Калъаи Кофирниҳон маълумот нашр намудаанд. Инчунин ганчинаи калони сиккаҳои пайравонаи Фирӯз, ки зиёда аз 400 ададро дар бар мегирад, аз деҳаи Чоргултеппаи водии Вахш кашф шудааст [14, с. 58]. Дар мавриди ин ганчина ва як адад сиккаи Фирӯз, ки дар ноҳияи Ховалинг кашф шуда буд, Д. Довудӣ маълумот додааст. Е. А. Давидович доир ба як сиккаи сосонӣ аз Кофирқалъаи водии Вахш, ки соли 1957 ёфт шудааст, маълумот нашр менамояд.

Бояд гуфт, ки то замони истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон сиккаҳои қадим бештар аз ҷониби се сиккашинос Е. А. Давидович, Е. В. Зеймал ва Д. Довудӣ таҳқиқ шуда, мақолаҳо ба нашр расонидаанд. Аз соли 1951 то соли 1980 мақолаҳои таълиф намуда, бештар ба қалами Е. А. Давидович ва Е. В. Зеймал тааллуқ дошта, аз соли 1980 Д. Довудӣ низ ба ин таҳқиқот мепайвандад. Аз соли 1980 то соли 1997 оид ба сиккаҳои қадим бештар мақолаҳои Е. В. Зеймал ва Д. Довудӣ ба нашр расидаанд. Зиёда аз 95% сиккаҳои қадими дар замони Шуравӣ таҳқиқшуда то соли 1996 дар Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониш ва аз ин баъд дар Осорхонаи миллии бостонии Тоҷикистони назди институти мазкури Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон нигоҳ дошта мешаванд. Дар фонди осорхонаи мазкур зиёда аз 30 адад сикка ҷамъоварӣ шудааст ва аксари онҳо дар рафти кӯшишҳои бостоншиносӣ кашф шудаанд. Дар фарқият ба фонди нумизмати Осорхонаи миллии Тоҷикистон (минбаъд ОМТ) сиккаҳои Осорхонаи миллии бостонии Тоҷикистон таҳқиқшуда мебошанд.

Дар солҳои 1991-1998 бо вучуди ноором будани вазъи сиёсӣ ва мушкилоти иқтисодӣ омӯзиши сиккаҳо дар Тоҷикистон қатъ нагардида, дар ин муддат ҳамагӣ 9 мақолаи нумизматӣ chop мешавад ва ҳамаи онҳо ба қалами Д. Довудӣ тааллуқ доранд. Онҳо ба сиккаҳои қадим ва асримиёнагӣ, аз ҷумла, драхмаи нодири Селевки I аз Ховалинг ва ганчинаи калони дорои 1307 сиккаи нукрагини Ҷониён (асри XVII) аз ноҳияи Ҳисор ёфтшуда, бахшида шудаанд.

Соли 1998 асари боаризиши Д. Довудӣ бо номи “Худжандский клад” (Ганчинаи Хучанд) ба нашр мерасад. Ин аввалин асари нумизматикии Тоҷикистон дар давраи Истиқлол мебошад. Китоби мазкур ба таҳқиқи 1967 адад сиккаҳои мисии теурии охири асри XV ва аввали асри XVI бахшида шудааст [18]. Чун то ин вақт дар ҷумҳурӣ ягон сикашиноси дигар тарбия наёфта буд ва шиори “Барои Тоҷикистон як сиккашинос кофист” ҳукумфармо буд, каси дигар ба таҳқиқи амиқи сиккаҳо машғул намешуд.

Инчунин яке аз самтҳои рушди сиккашиносӣ дар Тоҷикистон дар замони Истиқлол ин ҷамъоварии сиккаҳо дар осорхонаҳои ҷумҳурӣ мебошад. Дар ҷамъоварии ашӯи таърихӣ ва махсусан сиккаҳо саҳми ОМТ хеле назаррас мебошад. ОМТ аз рӯзи аввали ташкилшавии худ дар баробари дигар осорҳои таърихӣ ба ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ ва омӯзиши сиккаҳо аҳамияти калон медиҳад, чунки сиккаҳо барои омӯзиши таърихи халқи тоҷик сарчашмаи хеле муҳим мебошанд. Аввалин сиккаҳо ба осорхона ҳанӯз дар ибтидои ташкилшавии он дар соли 1934 ворид шуда буданд. Минбад ин амал идома меёбад. Аз соли 1934 то соли 1998 дар фонди осорхонаи мазкур 1375 адад сикка ҷамъоварӣ шуда буд [28, с. 83]. Аз ин миқдор ҳатто 10% фисади онро сиккаҳои қадим ва аввали асрҳои миёна ташкил намедиханд.

Аҳамияти умдаи ин сиккаҳо дар он аст, ки ҳамаи онҳо аз ҳудуди Тоҷикистон ёфт шуда, дар бораи муомилоти пулию сикказанӣ дар давраҳои гуногуни таърихӣ маълумоти хеле муҳим медиҳанд. Дар давраи Истиқлол ҷамъоварии сиккаҳо ва сиккашиносӣ дар Тоҷикистон на танҳо идома ёфт, балки хеле рушд кард. Дар 34 соли Истиқлоли давлатӣ шумораи сиккаҳои фонди ОМТ ба бештар аз 23 ҳазор расид. Дар ҷамъоварӣ ва таҳқиқи ин сиккаҳо саҳми директори Осорхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Камолиддин Бехзод ва директори аввалини ОМТ Шарифзода А.Қ. назаррас мебошад. Инчунин мавсуф аввалин шуда тарбияи сиккашиносони тоҷикро ба

роҳ монд, мутахассисони ҷавонро аз минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ ба кори сиккашиносӣ ҷалб кард ва ҳамкориҳои дохилӣ ва хориҷии ОМТ-ро дар баҳши сиккашиносӣ амалӣ намуд.

Соли 2010 асари муштараки Д. Довудӣ ва А. Шарифзода – “Клад кушанских монет из Вахшской долины” (Ганҷинаи сиккаҳои кушонӣ аз Водии Вахш) пиромуни ганҷинаи сиккаҳои мисии кушонӣ, ки соли 2008 аз бостоншаҳри Ҳалқачари ноҳияи Хуросон ёфт шуда буд, ба нашр мерасад [14]. Таҳқиқоти мазкур бештар хусусияти ҳисоботӣ дорад. Инчунин дар замони Истиқлол дар таҳқиқ ва наشري сиккаҳои қадим саҳми сиккашиносони ҷавон – Ф. Сафоев, М. Сафоев ва А. А. Шарифзода назаррас мебошад. Муаллифи ин сатрҳо низ дар ин кор саҳми шогирдонаи ҳешро гузоштааст.

Самти дигари рушд ва ҷамъоварии сиккаҳои қадим ва аввали асрҳои миёнаи Тоҷикистон ин ташкили экспедицияҳои бостоншиносӣ мебошад. Дар ин самт сиккаҳои чор бостоншаҳр – Ғаравқалъаи ноҳияи Ёвон, Чимқурғони ноҳияи Шаҳринав, Сайёдқалъаи ноҳияи Абдурахмони Ҷомӣ ва Ҳалқачари ноҳияи Хуросон кашф, таҳқиқ ва нашр шуданд.

Бо дастгириҳои бевоситаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи Истиқлол ҳамкориҳои байналмилалӣ сиккашиносони тоҷик рушд намуд. Сиккашиносон Д. Довудӣ, А. Қ. Шарифзода, Ф. Сафоев дар ҳамоишҳои илмӣ дар кишварҳои Эрон, Олмон, Ироқ, Ўзбекистон, Қазоқистон, Туркменистон, Туркия, Русия, Украина, Белорусия, Афғонистон ва Хитой иштирок ва маърӯза намуданд.

Сиккашиносони тоҷик дар омӯзиши сиккаҳои қадим ва аввали асрҳои миёнаи Афғонистон, ки дар гузашта як ҷузъи Бохтар ва Тахористон буд, низ саҳм гузоштаанд. Бавижа саҳми Ф. Сафоев дар таҳқиқи зиёда аз 5 ҳазор сиккаи кушонӣ, сосонӣ, сосонӣ-кушонӣ ва ҳайтолии аз Миси Айнаки Афғонистон ёфтшуда назаррас мебошад. Мавсуф аз олимони тоҷик аввалин шуда ба тармим, таҳқиқ ва ҳуҷҷатгузории сиккаҳои Миси Айнак машғул шуд. Баъдтар ба ин кор Д. Довудӣ низ машғул шуд. Саҳми тармимгари тоҷик П. Абдулова дар тармими сиккаҳои Миси Айнак низ назаррас мебошад. Ҳамкориҳои хориҷӣ идома доранд.

Сиккашиносони тоҷик бо ҳамкасбонашон дар кишварҳои берунӣ, аз ҷумла Ўзбекистон, Қазоқистон, Россия, Олмон, Италия, Англия, Америка мукотибаи интернетӣ дошта, пайваста аз таҳқиқот ва дастовардҳои якдигар бохабар мешаванд.

Қобили ёдоварист, ки дар радифи китобҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, инчунин мақолаҳои илмӣ низ дар самти омӯзиши сиккаҳои қадим ва аввали асрҳои миёна аз ҷониби ходимони илмии ОМТ дар рӯзномаву маҷаллаҳои илмӣ дохилию хориҷӣ ба нашр расидаанд, ки онҳо низ муҳимтарин сарчашмаи илмӣ ҷиҳати таҳқиқ ва омӯзиши сиккаҳои қадим маҳсуб меёбанд. Барои равшан шудани масъала ба чанде аз мақолаҳои илмӣ дар ин самт нашр гардида таваҷҷуҳ менамоем.

Яке аз муҳимтарин мақолаи илмӣ, ки бевосита ба таҳқиқи сиккаҳои сосонӣ бахшида шудааст, ин “Сасанидский клад из Душанбе” мебошад, ки он соли 2010 аз ҷониби муҳаққиқон А. Шарифзода ва А. Гариболди таҳия гардидааст. Дар мақола муаллифон 39 адад сиккаҳои сосониро мавриди таҳқиқи омӯзиш қарор додаанд.

Соли 2014 натиҷаи аввалин таҳқиқи сиккаҳои тиллоии Коллексияи нумизмати Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз ҷониби А. Қ. Шарифзода анҷом ёфт ва бо номи “Тухфаҳои нодир” ба ҷоп расид. Дар мақолаи мазкур 27 адад сиккаҳои тиллоӣ таҳқиқ шудаанд, ки аз ин шумора 12 ададашро сиккаҳои қадим ташкил медиҳанд [35 с. 5-7]. Аммо муаллиф сиккаҳои қадими коллексияи мазкурро ба таври алоҳида баррасӣ накардааст.

Мақолаҳои дигаре, ки ба омӯзиш ва таҳқиқи сиккаҳои қадими ОМТ бахшида шудаанд, аз ҷониби сиккашиноси ҷавон М. Сафоев бо номҳои “Коллексияи муҳими

сиккаҳо” [28, с. 73], “Ғаравқалъа” ва “Доир ба ду сиккаи нодири кушонӣ-сосонӣ” [27, с. 141-147] таълиф гардидаанд. Муаллиф дар мақолаҳои мазкур доир ба сиккаҳои қадими юнонӣ-бохтарӣ, кушонӣ ва сосонӣ-кушонӣ таҳқиқоти мукаммали илмӣ анҷом додааст.

Д. Довудӣ соли 2018 натиҷаи таҳқиқи баъзе сиккаҳоро такроран бо номи “Бухархудатские, сасанидские и омейядские дирхемы Таджикистана” ба ҷоп расонид [12]. Дар асари мазкур навгониҳои илмӣ қариб вучуд надорад ва асари мазкур асосан ҷанбаи иттилоотӣ дорад.

Соли 2019 дар таърихи сиккашиносии Осиёи Миёна нахустин бор феҳристи мукаммали ганҷинаи дирҳамҳои сомони аз Тоҷикистон ёфтшуда бо номи “Ганҷинаи Кӯлоб (Дирҳамҳои сомонӣ)” ба нашр мерасад [31].

Дар таърихи сиккашиносии Тоҷикистон бори нахуст соли 2020 натиҷаи таҳқиқи қадимтарин сиккаи Осиёи Миёна - сиглоси лидиягӣ дар асри VI пеш аз милод зарбшуда, ки аз мавзеи Сари Банди Кӯлоб ёфт шуда буд, ба ҷоп мерасад [32]. Муаллиф (Шарифзода А. Қ.) дар ҳошияи таҳқиқи сиглоси лидиягӣ масъалаи таърихи ёфтиши муомилоти пулиро дар Осиёи Миёна баррасӣ намуда, аввалин бор қадимтарин сарчашмаи хаттии ниёкони мо – Авасторо вобаста ба таърихи муомилоти пулӣ ва пардохти музди меҳнат мавриди таҳқиқ қарор медиҳад. Муайян карда шуд, ки тибқи матни Авасто музди меҳнати пизишкон асосан бо мол-чорво пардохт мешудааст [32, с.19].

Як идда сиккаҳои қадим, ки дар натиҷаи ҳафриёти бостоншиносӣ аз ҷониби мутахассисони ОМТ дар мавзёҳои таърихии Сайёдқалъаи н. Абдурахмони Ҷомӣ ва Чимқургони н. Шаҳринав [12, с. 39] кашф гардиданд, дар шакли мақолаҳои ҳисоботӣ ба нашр расидаанд.

Хулоса, маълумот оид ба бозёфти аввалин сиккаҳо аз ҳудуди имрӯзаи Тоҷикистон (сиккаҳои таркиби Ҳазинаи Амударё) ҳанӯз аз соли 1880 оғоз гардида, таҳқиқ ва омӯзиши онҳо солҳои 1881-1883 аз ҷониби А. А. Каннингҳем сурат мегирад. Баъди кашфи Ҳазинаи Амударё таваҷҷуҳи муҳаққиқон ба ёдгориҳои нумизмати Тоҷикистон меафзояд. Дар ин самт саҳми В. В. Бартолд, А. А. Семенов ва М. Е. Массон назаррас мебошад. В. В. Бартолд роҷеъ ба сиккаҳои исломӣ ва М.Е. Массон доир ба сиккаҳои қадим, асрҳои миёнаи аз Тоҷикистон ёфтшуда таҳқиқот анҷом додаанд. Академик М.Е. Массонро оғозбахши бақайдгирии кашфи сиккаҳо аз Тоҷикистон номидан мумкин аст. Зеро аввалин шуда ӯ пиромуни кашфи ҳарсолаи сиккаҳо аз Тоҷикистон мақолаҳои илмиро ҷоп менамояд.

Ташаккул ва рушди сиккашиносии Тоҷикистон ба замони Шуравӣ рост меояд. Дар солҳои 30-юми асри XX дар рафти ковишҳои бостоншиносии дижи кӯҳи Муғ якҷанд сиккаи суғдӣ, ки дар пайравӣ ба сиккаҳои биринҷии чинӣ зарб мешуданд, кашф ва таҳқиқу нашр мешаванд. Аммо ин таҳқиқотро на олимони Тоҷикистон, балки пажуҳишгарони россиягӣ анҷом дода буданд. Чунки дар ин солҳо пойтахти Тоҷикистон осорхона ва маркази сиккашиносии ҳудро надошт. Бинобар ин, то нимаи дуюми солҳои 40-уми асри XX дар таҳқиқи сиккашиносии Тоҷикистон танаффус ба вучуд омад. Давраи нави рушди сиккашиносии Тоҷикистон аз солҳои 1946-1951 шуруъ мешавад. Аз соли 1946 экспедитсияҳои бостоншиносӣ дар ҳудуди Тоҷикистон оғоз меёбанд ва кашфи сиккаҳо зиёд мегардад. Маҳз ҳамин кашфи сиккаҳо буд, ки сиккашиносон О. Смирнова, Е. А. Давидович, Е. В. Зеймал ва Д. Довудӣ ба таҳқиқи сиккаҳои Тоҷикистон машғул шуданд. Дар солҳои 50-80-и асри XX дар Тоҷикистон беҳтарин асарҳои сиккашиносӣ, ки аҳамияти умумииттифоқӣ ва ҷаҳонӣ доштанд, таълиф ва ҷоп шуданд. Маҳз тавассути таҳқиқоти бисёр арзишманди Е. А. Давидович Тоҷикистон ба муҳимтарин маркази таҳқиқоти сиккашиносии Иттиҳоди Шуравӣ дар Осиёи Миёна табдил меёбад. Асарҳои О. Смирнова, Е. А. Давидович ва Е. Зеймал то имрӯз моҳияти

илмӣ худро гум накарда, онҳо дар илми сиккашиносӣ асарҳои бунёди ва болоимизӣ маҳсуб мешаванд.

Ба ҳамаи дастовардҳои сиккашиносии замони Шуравии Тоҷикистон нигоҳ накарда, дар ҷумҳурӣ аз ҳисоби кадрҳои бумӣ танҳо як сиккашинос – Д. Довутов тарбия ёфт. Ин амал ба рушди минбаъдаи сиккашиносии Тоҷикистон мусоидат намуд.

Дар замони Истиқлол (1991 то имрӯз) дар таърихи сиккашиносии Тоҷикистон давраи нав оғоз меёбад. Маҳз бо ташаббуси ОМТ дар ҷумҳурӣ мутахассисони тоҷик Ф. Б. Сафоев, М. Сафоев, М. Каримдодзода, А. А. Шарифзода ба доираи илми сиккашиносӣ ҷалб шуданд.

Осорхонаи миллии ба номи Камолиддин Беҳзод дар ибтидои солҳои 2000 баъд аз Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониш ба маркази дуҷуми ҷамъоварӣ ва сиккашиносии Тоҷикистон мубаддал мешавад. Аз соли 2008 маркази сиккашиносии Тоҷикистон ба ОМТ интиқол меёбад. Дар айни ҳол таҳқиқи сиккашиносӣ дар ин ду маркази муҳими илмӣ ҷумҳурӣ идома дорад. Дар осорхонаҳо ва дигар марказҳои илмӣ ҷумҳурӣ таҳқиқоти сиккашиносӣ пеш бурда намешавад.

Муҳимтарин дастоварди дигари сиккашиносии Тоҷикистон давраи Истиқлол ин фарох шудани ҳамкориҳои хориҷӣ дар ин самт мебошад. Сиккашиносони тоҷик дар ҳамоишҳои илмӣ ҷумҳурӣ ва байналмилалӣ фаъолона иштирок менамоянд.

Дар баробари таҳқиқ ва омӯзиши сиккаҳо дигар роҳи рушди сиккашиносӣ дар Тоҷикистон ин ҷамъоварии онҳо мебошад. Холо аксари сиккаҳои ҷамъовардашуда дар Осорхонаи миллии бостонии Тоҷикистони АМИТ ва Осорхонаи миллии Тоҷикистон маҳфузанд. Ҷамъоварии сиккаҳо дар замони Истиқлол назар ба замони Шуравӣ дучанд рушд намуд. Акнун аксари осорхонаҳои таърихӣ-кишваршиносии ҷумҳурӣ намунаҳои гуногуни сиккаҳоро ҷамъоварӣ менамоянд. Ин дар навбати худ заминаҳои рушди минбаъдаи сиккашиносиро таҳким мебахшад.

Адабиёт

1. Бартольд, В.В. Неизданный саманидский фельсь [Текст] // Записки Восточного отделения Императорского русского археологического общества. – СПб, 1896. – Т. IX. – С. 59-60.
2. Беленицкий, А.М. Клад серебряных монет из Пенджикента [Текст] / А. М. Беленицкий // ЭВ, XVII. – М.-Л., 1966. – С. 92-100.
3. Бобоев, У. Находки из Чим-Кургана [Текст]: археологические открытия 1978 года / У. Бобоев. – М.: Наука, 1979. – С. 573-574.
4. Давидович, Е.А. Клад древних и средневековых монет Таджикистана [Текст] / Е. А. Давидович. – М.: Наука. – 1979. – 462 с.
5. Давидович, Е.А. Монетные находки на территории Таджикистана в 1953 [Текст] / Е. А. Давидович // Доклады АН Тадж. ССР. – Сталинобод, 1954. – Вып. II. – С. 69-79.
6. Давидович, Е. А. Монетные находки на территории Таджикистана в 1954 [Текст] / Е.А. Давидович // Доклады АН Тадж. ССР. – Сталинобод, 1956. – Вып. II. – С. 95-103.
7. Давидович, Е.А. Монетные находки на территории Таджикистана, зарегистрированные в 1955 [Текст] / Е.А. Давидович // Доклады АН Тадж. ССР. – Сталинобод, 1955. – Вып. III. – С. 113-121.
8. Давидович, Е.А. Монетные находки на территории Таджикистана, зарегистрированные в 1956 [Текст] / Е.А. Давидович // Доклады АН Тадж. ССР. – Сталинобод, 1959. – Вып. IV. – С. 171-179.

9. Давидович, Е.А. Монетные находки на территории Таджикистана, зарегистрированные в 1957 [Текст] / Е. А. Давидович // Доклады АН Тадж. ССР. – Сталинобод, 1959. – Вып. V. – С.153-161.
10. Давидович, Е.А. О работах Гиссарского отряда в 1955 [Текст] / Е. А. Давидович // Доклады АН Тадж. ССР. – Сталинобод. – 1956. – С.75-86.
11. Давидович, Е.А. Первый клад тетрадрахм кушана “Герая” [Текст] / Е.А. Давидович. – Сталинобод, 1976. – № 4. – С.56-78.
12. Довудй, Д. Бухархудатские, сасанидские и омейядские дирхамы Таджикистана [Текст] / Д. Довудй. – Душанбе: ЭР-граф, 2018. – 172 с.
13. Довудй, Д. Денежное обращение древнего и средневекового Хатлона (V в. до н. э. – нач. XX в. н. э.) [Текст] / Д. Довудй. – Душанбе: Дониш, 2006. – 346 с.
14. Довудй, Д. Клад кушанских монет из Вахшской долины [Текст] / Д. Довудй., А. Шарифзода. – Душанбе: Национальный музей Таджикистана им. К. Бехзод, 2010. – 90 с.
15. Довудй, Д. Монетные клады Таджикистана [Текст] / Д. Довудй. – Душанбе: Дониш, 2009. – 409 с.
16. Довудй, Д. Ҳафриёти Осорхонаи миллии Тоҷикистон дар бостоншаҳри Чимқурғон дар соли 2015 [Матн] / Д. Довудй // Ахбори Осорхонаи миллии Тоҷикистон. – 2017, №2. – С.49-49.
17. Довудй, Д. Развитие нумизматике в Таджикистане [Текст] / Д. Довудй // Сообщение Национального музея Таджикистана. – 2014. – №1. – С.103-125.
18. Довудй, Д. Худжандский клад (15- нач. 16 в.в.) / Д. Довудй. – Душанбе: Дониш, 1998. – 114 с.
19. Довутов, Д. Драхма Селевка с городища Шахри Мунк [Текст]: Нумизматика Центральной Азии. – Ташкент, 1997. – С. 5-8.
20. Довутов, Д. К датировке городища Пенджикент по нумизматическим данным (1965-1974 гг.) [Текст] / Д. Довутов // Раннесредневековая культура Средней Азии и Казахстана: тезисы Всесоюзной научной конференции в г. Пенджикенте Таджикской ССР, 26-31 августа 1977 г. – Душанбе, 1977. – С. 61-62.
21. Забелина, Н.Н. Обзор древнейших монет из коллекций Республиканского историко-краеведческого музея Таджикской ССР [Текст] / Н.Н. Забелина // Сообщения Республиканского историко-краеведческого музея Таджикской ССР. Археология. – Сталиннабад. – 1952. – Вып. I. – С.73-85.
22. Зеймал, Е.В. Амударьинский клад [Текст] / Зеймал Е.В. Каталог выставки / Гос. Эрмитаж, Британский музей. – Ленинград: Ленинградское отд-ние Искусство, 1979. – 96 с.
23. Зеймал, Е.В. Древние монеты Таджикистана [Текст] / Е. В. Зеймал. – Душанбе: Дониш, 1983. – 344 с.
24. Зеймал, Е.В. Клад римских денариев из Таджикистана [Текст] / Е. В. Зеймал // Нумизматика и эпиграфика. – Москва, 1962. – Вып. III. – С.141-146.
25. Зеймал, Е.В. Кушанские монеты из собрания Института истории, археологии и этнографии АН Таджикской ССР / Е. В. Зеймал // ИООН АН Тадж. ССР. Сталинобод. – 1960. – Вып. I. (22). – С. 115-128.
26. Каримдодов, М. Чамъоварӣ, хифз ва муаррифии сиккаҳо дар Осорхонаи миллии Тоҷикистон [Матн] / М. Каримдодов // Ахбори Осорхонаи миллии Тоҷикистон. – 2021. – № 4. – С.83-87.
27. Сафоев, М. Доир ба ду сиккаи нодири кушонӣ-сосонӣ [Матн] / М. Сафоев // Ахбори Осорхонаи миллии Тоҷикистон. – 2017. – №2. – С.141-147.
28. Сафоев, М. Коллексияи муҳимми сиккаҳо [Матн] / М. Сафоев // Мероси ниёгон. – 2014. – № 16. – С. 72-79.

29. Смирнова, О.И. Монеты из раскопок древнего Пенджикента / О.И. Смирнова // МИА. – М.-Л., 1950. – № 15. – С. 224-231.
30. Фрейман, А.А. Описание, публикации и исследование документов с Горы Муг [Текст]. – Москва, 1962. – Вып. 1. – 90 с.
31. Шарифзода, А. Ганчинаи Кӯлоб [Матн]: дирхамҳои сомони / А. Шарифзода. – Душанбе: Шарқи озод, 2019. – 648 с.
32. Шарифзода, А. Кашфи яке аз сиккаҳои қадимтарини дунё аз Кӯлоб [Текст] / А. Шарифзода // Мероси ниёгон. – 2020. – № 22. – С. 19-22.
33. Шарифзода, А. Кӯлоб дар тасвири осори академик А.А. Семёнов [Текст] / А. Шарифзода // Мероси ниёгон. – 2023. – №25. – С. 52-56.
34. Шарифзода, А. Қ. Сарчашмашиносӣ ва таърихнигории сикказанӣ ва муомилоти пулии давлати Сомониён. – Душанбе, 2025. – 223 с.
35. Шарифзода, А. Тухфаҳои нодир [Текст] / А. Шарифзода // Ахбори Осорхонаи миллии Тоҷикистон. – 2014. – №1. – С. 5-20.
36. Якубовский, А.Ю. Итоги работ согдийско-таджикской археологической экспедиции в 1946–1947 гг. [Текст] / А. Ю.Якубовский // Материалы и исследования по археологии СССР. – 1950. – № 15. – С. 13-55.

Ба забони хориҷӣ

37. Voparachchi, O. La circulation et la production monetaires en Asie centrale et dans Linde du nord-ourд [Text]: avant et apres la conquete d'Alexandre / O. Voparachchi. – Torino Italy, 1999. – 121 p.
38. Cartis, J. The Oxus treasure [Text] / J. Cartis // The British museum press. – London, 2012 – 64 p.

АЗ ТАЪРИХИ ТАШАККУЛИ СИККАШИНОСӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Мақола масъалаҳои таърихи ташаккул ва рушди сиккашиносии Тоҷикистонро фаро мегирад. Муаллиф дар аввал заминаҳои оғози таҳқиқи сиккаҳои аз ҳудуди имрӯзаи Тоҷикистон кашфшударо дар охири асри XIX баррасӣ намуда, дар ҳалли ин масъала аҳамияти калон доштани сиккаҳои ҳазинаи Амударёро таъкид менамояд. Муҳаққиқ бар ин назар аст, ки масъалаи марказии таҳқиқи сиккаҳои ҳазинаи Амударё дар муомилоти пулии Бохтар истифода шудан ё нашудани онҳо мебошад.

Инчунин муаллиф масъалаи дар замони Шуравӣ ташаккул ёфтани сиккашиносии Тоҷикистонро мавриди таҳқиқ қарор дода, дар ин раванд нақши муҳимми осорхонаҳо, марказҳои таҳқиқотӣ ва инчунин шахми Е.В. Зеймал, О.И. Смирнова ва Д. Довутовро муҳим арзёбӣ намуда, Е.А. Давидовичро асосгузори сиккашиносии Тоҷикистон донистааст. Дар ин давра аз ҷониби онҳо доир ба сиккаҳои Тоҷикистон аввалин асарҳои академӣ ба ҷоп расидаанд, ки барои омӯзиши масъалаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии таърихи давраҳои гуногуни Осиёи Миёна аҳамияти калон доранд.

Муаллиф бо иҷрои таҳқиқоти муқоисавӣ масъалаи дар давраи Истиқлол ба маркази асосии сиккашиносии Тоҷикистон табдил ёфтани Осорхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Камолитдин Беҳзодро (ҳозира Осорхонаи миллии Тоҷикистон) исбот кардааст. Дар замони Истиқлол сиккашиносони тоҷик – Д. Довутов, А. Қ. Шарифзода, Ф. Софоев, М. Сафоев, А. А. Шарифзода ва М. З. Каримдодзода дар таҳияи феҳристҳо, таҳқиқоти саҳроӣ ва интишори илмӣ сиккаҳо шахми назаррас гузоштанд. Ин раванд бо ҳамкорӣҳои байналмилалӣ таҳким ёфта, заминаи устувори рушди минбаъдаи илмӣ сиккашиносӣ дар Тоҷикистонро фароҳам овард.

Калидвожаҳо: Сиккашиносӣ, Тоҷикистон, ҳазинаи Амударё, А. Каннингҳем, охири асри XIX, замони Шуравӣ, сиккашиносони Шуравӣ, институти таърих, Истиқлоли давлатӣ, Осорхонаи миллии Тоҷикистон, сиккашиносони тоҷик.

ИЗ ИСТОРИИ СТАНОВЛЕНИЯ НУМИЗМАТИКИ В ТАДЖИКИСТАНЕ

В статье рассматриваются вопросы истории становления и развития нумизматики в Таджикистане. Автор впервые рассматривает предпосылки изучения монет, обнаруженных на территории современного Таджикистана в конце XIX века, подчеркивая большое значение монет Амударьинского клада в решении этого вопроса. Исследователь приходит к выводу, что центральным вопросом в изучении монет Амударьинского клада является вопрос об их использовании в денежном обращении Бактрии.

Кроме того, автор исследует историю становления таджикской нумизматики в советское время, при этом, оценивает важную роль музеев и научно-исследовательских центров в этом процессе. Автор приходит к выводу, что основоположником таджикской нумизматики является Е. А. Давидович. В развитие нумизматики Таджикистана важный вклад внесли также Е. В. Зеймаль, О. И. Смирнова и Д. Довутов. Ими были опубликованы первые научные труды, посвященные монетам Таджикистана, имеющие большое значение для изучения политических, экономических и культурных вопросов истории различных периодов Средней Азии.

Автор, проведя сравнительное исследование, доказал необходимость превращения Национального музея Республики Таджикистан имени Камолиддина Бехзода (ныне Национальный музей Таджикистана) в главный центр нумизматики Таджикистана в период независимости. В этот период таджикские нумизматы - Д. Довутов, А. К. Шарифзода, Ф. Софоев, М. Сафоев, А. А. Шарифзода и М. З. Каримдодзода внесли значительный вклад в составление каталогов, полевые исследования и научное издание трудов по нумизматике. В дальнейшем развитии нумизматики в Таджикистане важную роль сыграл также расширение международного сотрудничества.

Ключевые слова: Нумизматика, Таджикистан, Амударьинский клад, А. Каннингем, конец XIX века, советское время, советские нумизматы, Институт истории, Государственная независимость, Национальный музей Таджикистана, таджикские нумизматы.

THE HISTORY OF THE FORMATION OF NUMEROLOGY IN TAJIKISTAN

The article covers the issues of the history of the formation and development of numismatics in Tajikistan. The author first considers the grounds for the beginning of the study of coins discovered in the territory of present-day Tajikistan at the end of the 19th century, emphasizing the great importance of coins from the Amu Darya hoard in solving this issue. The researcher believes that the central issue in the study of coins from the Amu Darya hoard is whether or not they were used in the monetary circulation of Bactria.

The author also examines the issue of the formation of numismatics in Tajikistan during the Soviet era, assessing the important role of museums, research centers in this process, as well as the contribution of E.V. Zeimal, O.I. Smirnova and D. Dovutov, and considers E.A. Davidovich to be the founder of numismatics in Tajikistan. During this period, they published the first academic works on Tajik coins, which are of great importance for the study of political, economic and cultural issues of different periods of the history of Central Asia.

By conducting a comparative study, the author has proven the fact that the National Museum of the Republic of Tajikistan named after Kamoliddin Behzod (now the National Museum of Tajikistan) became the main center of numismatics in Tajikistan during the period of Independence. During the period of Independence, Tajik numismatists - D. Dovutov, A.K. Sharifzoda, F. Sofoev, M. Safoev, A.A. Sharifzoda and Karimdodzoda M.Z. made a significant contribution to the development of catalogs, field research and scientific publication of coins. This process was strengthened by international cooperation and provided a solid foundation for the further scientific development of numismatics in Tajikistan.

Keywords: Numismatics, Tajikistan, Amu Darya treasury, A. Cunningham, late 19th century, Soviet era, Soviet numismatists, Institute of History, State Independence, National Museum of Tajikistan, Tajik numismatists.

Маълумот дар бораи муаллиф: Каримдодзода Мирали Замон – мудири шуъбаи бостоншиносӣ ва сиккашиносии Осорхонаи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши АМИТ, Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Исмоили Сомонӣ, 11, E-mail: mkarimdodov@mail.ru, Тел.: (+992) 98901615.

Сведения об авторе: Каримдодзода Мирали Замон – заведующий отделом археологии и нумизматики Национальный музей Таджикистан, соискатель Института истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша НАНТ. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Исмоили Сомони, 11, E-mail: mkarimdodov@mail.ru, Тел.: (+992) 98901615.

Information about the author: Karimdodzoda Mirali Zamon – Head of the archaeological and numismatics Department of the National Museum of Tajikistan, and applicant of the fourth year of Institute of History, Archeology and Ethnography of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Ismoil Somoni Street, 11, E-mail: mkarimdodov@mail.ru, Tel.: (+992) 98901615.

**РЎЗНОМАНИГОРӢ
ЖУРНАЛИСТИКА
JOURNALISM**

ТДУ: 659.148.4 (091): 07+323 (575.3)

ТАЪСИСИ ТЕЛЕВИЗИОН ДАР ТОЧИКИСТОН ВА ПАЙДОИШИ БАРНОМАҲОИ СОҲАВӢ ТО СОҲИБИСТИҚЛОЛӢ

**Муъминҷонов Зулфиддин,
Наврӯзшоҳи Холназари Рачаб**

Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон
ба номи Мирзо Турсунзода

Дар ташаккули соҳаҳои муҳимми ҳаёти иҷтимоии Тоҷикистони то замони истиқлол воситаҳои ахбори омма аз матбуот сар карда, то радио ва телевизион нақши муҳим доранд. Махсусан таъсиси шабакаи телевизионӣ дар Тоҷикистон ва паҳши аввалин барномаи телевизионӣ бо забони тоҷикӣ 3 октябри соли 1959 рӯйдоде буд фаромушнопазир. “Пайдоиши телевизион дар Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон баъди қариб 28 соли дар пойтахти Иттиҳоди Шуравӣ шаҳри Маскав кушода шудани он ба вуқӯ пайваستاаст” [5, с.21].

Мебояд қайд намуд, ки мувофиқи Қарори Совети Вазирони РСФСР Тоҷикистон аз 19 июни соли 1957 рақами 171 Кумита оид ба радиошунавонӣ ва телевизиони назди Совети Вазирони РСФСР Тоҷикистон таъсис ёфтааст. Бо супориши Ҳукумати ҷумҳурӣ Комичроияи шаҳри Сталинобод барои бунёди бинои Студияи телевизионӣ қитъаи замин чудо мекунад. Аз моҳи июли соли 1957 сохтмони бинои телевизион оғоз меёбад. Лоихаи ин биноро ходимони Пажӯҳишгоҳи давлатии лоихакашии Вазорати алоқаи СССР омода ва бинокорони Вазорати алоқаи ҷумҳурӣ бунёд мекунанд. Майдони умумии студияи телевизион 315 метри мураббаъро ташкил дода, бари бино 10 метр ва баландиаш 4,5 метр муқаррар гардида буд. Сохтмони бино қариб дуҷумм сол давом карда, охири соли 1959 мавриди истифода қарор мегирад. Антенна ё фиристандаи телевизионӣ дар манораи фулузӣ ҷойгир карда мешавад, ки 197 метр баландӣ дошт. Таҷҳизоти лозимиро барои ин кор корхонаҳои Ленинград фириастода, мутахассисони Маскаву Ленинград онро насб менамоянд. Моҳи апрели соли 1959 бюрои КМ ПК Тоҷикистон дар бораи ташкили дирексияи Студияи телевизиони Сталинобод қарор қабул мекунад. Ба вазифаи директори телевизион Обид Ҳомидови 33-сола, ки ба ҳайси инструктори КМ ПК Тоҷикистон кор мекард ва ба вазифаи сармуҳаррири телевизион журналист - тарҷумони варзида Иброҳим Раҳматови 38-сола таъин карда мешаванд. Ин ду ватандӯст дар ҷойи ҳолӣ ба бунёди телевизиони тоҷик шуруъ мекунанд. Ҳамин тарз аввалин барномаи санҷишии худро Студияи телевизиони тоҷик оғоз мекунад. Соли 1959 Студияи телевизиони Сталинобод ҳафтае ду маротиба барномаҳо намоиш меод. Аз 1 январи соли 1960 барномаҳо аз соати 20.00 то 21.30 давом мекард. Аз ин 10-20 дақиқааш барномаҳои худӣ, боқимондааш киножурнал ва филмҳои ҳунарий буданд.

“Аз моҳи августи соли 1960 эълони барномаҳои телевизиони тоҷик дар рӯзномаҳои ҷумҳуриявӣ чоп мешуданд. Аз ҳамин давра сар карда, рафти бозии футбол ва дигар воқеаҳои муҳим бо телевизион ба тарзи репортаж намоиш (транслятсия) дода мешуданд. Аз 1 июли соли 1960 барномаҳои телевизиони тоҷик ҳамарӯза, хабарҳои охири дар ҳаҷми то 10 дақиқа ва ҳаҷми барномаҳо ба 3 соату 30 дақиқа расонда

шуданд” [3, с.25]. Таваҷҷуҳи тамошобинон ба барномаҳои телевизионӣ хеле зиёд буд. Мардум ба хонаҳои шахсони телевизордошта ҷамъ омада, онро бо завқ тамошо мекарданд. Агар соли 1959 дар пойтахт ҳамагӣ 300 адад телевизор мавҷуд бошад, шумораи он дар муддати як сол яъне соли 1960, ба 2500 мерасад.

Хулоса, дар оғоз асосан барномаҳо ба тариқи мустақим бе сабти пешакӣ пешниҳоди бинандагон гардонида мешуданд. Ин солҳо 1959-1970 марҳилаи аввали фаъолияти телевизион дар Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Бо сабаби имкони техникий сабти барномаҳо набудан, аз барномаҳои дар марҳилаи аввал таҳияшуда бойгонии видеоӣ боқӣ намондааст.

Солҳои 1970-1985 марҳилаи дуум фаъолияти Телевизиони тоҷик ба шумор меравад. Телевизиони “Тоҷикистон” дар ин давра ба марҳилаи нави инкишоф ворид гардидааст. “Соли 1970 Телевизиони тоҷик бо техникаи нави сабти барномаҳо таъмин шуд, шароити нисбатан беҳтар чиҳати босифат пахш намудани барномаҳо ба вучуд омад, ҳарчанд мушкилоти техникий пурра аз байн нарафт” [11, с.74]. Ба телевизион хатмкунандагони бахши журналистикаи Университети давлатии Тоҷикистон ба номи В. И. Ленин ба қор омаданд. Соати пахши барномаҳо то ба 7 соат расид. Вақте ки имкони сабти пешакӣ маводи телевизионӣ ба вучуд омад, талабот ба таҳияи босифати барномаҳо зиёд гашт. Барномаҳое, ки ба таври ғайрикасбӣ таҳия мешуданд, баъди тамошои пешакӣ он аз тарафи роҳбарияти телевизион қабул карда намешуданд. Барои ислоҳи норасоӣ бозпас гардонида мешуданд. Масъулияти таҳиягарони барномаҳои телевизионӣ бо ин боз ҳам баланд мегашт. Ин ҳолат барои таҳияи барномаҳои касбӣ мусоидат намуда, пахши барномаҳои мустақими маҷбурий оҳиста – оҳиста аз байн мерафт. Дар Телевизиони тоҷик сохтори нави эҷодӣ: дирексияи барномаҳо, саридораҳои ҷамъиятию сиёсӣ, навиғариҳои телевизионӣ, хоҷагии халқ, барои бачагон, наврасон ва ҷавонон, бадеӣ, мусиқӣ, таълимӣ, барномаи филмҳо ва иттиҳодияи “Телефилм” амал мекард. Барномаҳои шавқовари “Чойхонаи дилқушо”, “Мушоира”, “Дугонаҳо”, “Клуби мухлисони кино”, “Гулдаста”, “Майдон аз далер аст”, “Дар олами зебӣ” ва “Чашма” ба сурати касбӣ таҳия гардида, мақбули бинандагон мешуданд. Бо ин мавқеи телевизион дар байни воситаҳои ахбори омма мустақам гардида, бинандагонаш рӯз ба рӯз зиёд мешуданд.

15-уми октябри соли 1970 бо Укази Президуми Совети Олии РСС Тоҷикистон Комитет оид ба радиошунавонӣ ва телевизиони назди Совети Вазирони РСС Тоҷикистон ба Комитети давлатии Совети Вазирони РСС Тоҷикистон оид ба телевизион ва радиошунавонӣ таъдбили ном карда шуд. “Аввали моҳи январ (соли 1975) ба Телевизиони тоҷик стансияи сайёри рангаи “Лотос” ворид гашт ва имкони пахши барномаҳои ранга ба вучуд омад. 25-уми январ бори нахуст мусобиқаи ҳаваскорони санъати Конибодом – Хучанд аз фестивал-конкурси эҷодиёти халқ – “Бӯстон-1” ранга намоиш дода шуд. Ин мусобиқа дар толори Театри опера ва балети ба номи устод Айнӣ гузашт ва онро коргардон Сафо Содиков, баранда Рафоат Абдусаломова, операторон Амон Урунов, Учқун Ҷӯраев, Раҳимҷон Қурбонов таҳия намуданд” [11, с.93]. Сохтори Телевизиони тоҷик сол ба сол такмил ёфта, 10 ноябри соли 1976 бо Қарори Совети Вазирони РСС Тоҷикистон сохтори нави телевизион бо чунин тарз тасдиқ гардид: Сарредаксияи барномаҳо; Коллегияи сценариявӣ-таҳрирӣ; Сарредаксияи пропаганда; Сарредаксияи иттилоот; Сарредаксияи барномаҳо барои ҷавонон; Сарредаксияи барномаҳо барои бачагон; Сарредаксияи барномаҳои адабӣ-драмавӣ; Сарредаксияи барномаҳои мусиқӣ; Сарредаксияи тайёр кардани барномаҳо дар плёнқа. Шумораи умумии кормандони Телевизиони “Тоҷикистон” 248 нафарро ташкил меод. Дар ин давра барномаҳои телевизионӣ чи аз чиҳати мазмун ва муҳтавоҳ ва чи аз чиҳати жанрӣ

нисбати марҳилаи якум ба хеле пешравиҳо ноил гардида, таваҷҷуҳи аҳоли ба барномаҳои Телевизиони “Тоҷикистон” зиёд мегардад.

Аз оғози давраи бозсозӣ то ба истиклолияти давлатӣ соҳиб гаштани Тоҷикистон солҳои 1985-1991 марҳилаи сеюми фаъолияти телевизиони “Тоҷикистон” давраи тиллоии ин расонаи электронӣ ҳисобида мешавад. “Дар солҳои 80-уми қарни XX дар ҳаёти одамони шуравӣ тағйироти назаррас ба вуқӯъ пайваست. Ба қавле дар ҳаёти онҳо бозсозӣ фаро расид. Гӯё инсон аз ҳама бандҳо озод гардид, роҳу воситаҳо боз шуданд. Моҳияти идеологии ин дигаргуниҳо дар тағйироте, ки анҷумани XXVII ҲКИШ (Ҳизби Коммунисти Иттиҳоди Шуравӣ) дар масъалаи таркиби сохтори идеологӣ ворид кард, бештар намудор мешавад” [10, с.236]. Бозсозӣ сиёсати ҲКИШ ва давлати Шуравӣ (СССР) аз нимаи дуюми солҳои 1980 то моҳи августи соли 1991-ро дар бар мегирад. Ин сиёсат кӯшише буд, барои ба талаботи умумиинсонӣ мувофиқ гардонидани сиёсат, идеология, иқтисодиёт ва фарҳанги давлати Шуравӣ. Вале интиҳоби равишҳои ноҳамсози мантиқӣ барои амалӣ намудани он, боиси таназзули ҲКИШ ва шикасти давлати Шуравӣ гашт.

Ба миён омадани ошкорбаёнӣ, қабули қонуни матбуот, барҳам додани сензураи воситаҳои ахбори омма ва тамоми тағйиротҳои сиёсии дар ҳаёти ҷомеа ба вучуд омада, журналистони воситаҳои ахбори оммаро ба бочуратона, нотарсона баён намудани камбудӣҳо, танқиди мансабдорони зинаҳои балантарини мақомоти давлатдорӣ ҳидоят намуд. “Телевизион дар шикасти сохти сотсиалистӣ бо маводи зиёди ошкорои маҳвкунандаи ҳеш ҳиссаи назарраси худро гузошт. Шумораи намоишҳои мустақим (зинда), ки аз қайчии муҳаррир берунанд ба якборагӣ зиёд шуданд” [9, с.80]. Ин ошкорбаёнӣ пеш аз ҳама дар барномаҳои хабарӣ таҷассуми худро меёфт. Дар муқобили барномаи расмӣ хабарии “Время” бо формату нигоҳи нави ошкоро барномаи хабарии “ТСН” (Телевизионной службы новостей) ба эфир мебаромад, ки аз нигоҳи шаклу мазмун ба кулӣ фарқ мекард. Барномаҳои ҷавонӣ “12-й этаж” ва “Взгляд”, телемост байни СССР ва ШМА, СССР ва Англия, “Прожектор перестройки”, “600 секунд”, “7 дней” ба эфир мебаромаданд, ки бинандаи советиро дар ҳайрат мегузошт. “Агар дар солҳои 70-ум шумораи студияҳои шахрӣ ва вилоятӣ дар мамлакат чанд карат ихтисор шуда бошанд, баъди соли 1985 сафи онҳо аз нав ба афзоиш оғоз намуд, ки муҳимияти манфиатҳои маҳаллҳоро ва бо манфиати марказ мувофиқ набудани онро таҷассум менамуд. Соли 1987 аввалин сети телевизионии кабелӣ дар чандин ноҳияҳои Маскав ва дигар шахрҳо пайдо шуданд. Аввалин иттиҳодияҳои телевизионии ғайридавлатӣ, ба монанди “НИКА – ТВ” (Независимый информационный канал телевидения) ва АТВ (Ассоциация авторского телевидения) таъсис ёфтанд» [9, с.81]. Вале бо гузашти муддате аксари ин барномаҳо баста шуда, ба эфир роҳ дода намешуданд. Муборизаи байни тарафдорони низоми пешина бо ислохҳои замони бозсозӣ ба авҷи аълояш мерасид. Телевизиони алтернативӣ дар қабати телевизиони Останкино баҳори соли 1991 ба миён омад. Ин телевизиони нав телевизиони Россия буд, ки аввалҳо аз бинои таҷҳизондашудаи кӯчаи “Ямского поля”- и шаҳри Маскав ба эфир мебаромад. Байни ду телевизиони давлатии Останкино ва Россия то охири соли 1991 барҳамхурии Иттиҳоди Шуравӣ мубориза давом кард.

19 августи соли 1991 дар Маскав Кумитаи давлатии вазъи ғавқулдда (ГКЧП), баҳри бо роҳи табaddулоти пешгирӣ намудани парокандашавии СССР ташкил ёфт. Вале бо сабаби дастгирӣ наёфтани 21 августи ҳамон сол шикаст хӯрд. Ин боиси пошхӯрии СССР ва соҳибистиклолии худро эълон намудани ҷумҳуриҳои дар тобеияти СССР буда гаштанд. 9 сентябри соли 1991 вкилони Шурои Олии РСС Тоҷикистон эълонияро дар хусуси истиклолияти ҷумҳурий бо як овоз қабул карданд. Бо ҳамин Тоҷикистон ҷумҳурии соҳибистиклол гардид.

Хулоса, бозсозӣ имкон фароҳам овард, ки мавзӯҳои доғи рӯз ба муҳокимаи умум пешниҳод гардида, андешаву пешниҳоди бинанда дар рафти барномаи мустақим бетаҳрир ба эфир равад. Ин тарзи пешниҳоди барнома маҳз тавассути бозсозӣ ба даст омад, ки ба фаъолияти беамонияти журналист имконияти васеъ фароҳам овард. Аз ҳама муҳимтар ба барномаҳои мустақими Телевизиони “Тоҷикистон” таваҷҷуҳи бинандагон зиёд ва ислоҳи камбудихо аз тарафи масъулини мақомоти дахлдор назаррас мегашт. Бо ин мавқеи телевизион дар байни дигар воситаҳои ахбори омма мустақам гардида, ба минбари асосии иттилоотии шаҳрвандони Тоҷикистон табдил ёфт.

Аз солҳои аввали фаъолияти телевизион дар Тоҷикистон вобаста ба зарурият дар соҳаҳои муҳими ҳаёти иҷтимоӣ барномаҳои соҳавӣ таҳия ва пешниҳоди бинандагон гардониди мешуданд. Барои таҳияи барномаҳои соҳавӣ асосан мутахассисони соҳае, ки дар бораи он барномаи телевизионӣ ташкил карда мешуд, даъват карда мешуданд.

Маҷаллаи телевизионии “Баҳористон” яке аз барномаҳои нахустини соҳавие ба шумор меравад, ки ба соҳаи адабӣ-фарҳангӣ бахшида шуда, 21 сентябри соли 1964 манзури бинандагон гардониди шудааст. Ин маҷаллаи телевизионӣ дар ҳаҷми 40 дақиқа таҳия гардида, аз якҷанд қисмат, ки ба мавзӯи адабӣ-фарҳангӣ бахшида шуда, муҳимтарин рӯйдодҳои ин соҳаро дарбар мегирифт. Дар қисмати аввал шоире аз китоби нав ҷопшудааш шеър мехонд. Дар қисмати дуюм омодагии ягон театр барои намоишномаи нав ва дар қисмати сеюм аз коргоҳи ягон рассом сюжете пешниҳод карда мешуд. Дар анҷом бинанда бо фаъолияти ягон муассисаи фарҳангӣ-фароғатӣ ошно карда мешуд. Тарзи кутӯбаёнии мавод барои бинанда дилгиркунанда набуда, баракс ҷолиб буд, ки боиси солҳои зиёд манзури бинандагон гардидани ин маҷаллаи телевизионӣ гардидааст. Барномаи дигари соҳавӣ, ки ба соҳаи тандурустӣ бахшида шуда буд, маҷаллаи “Тандурустӣ” мебошад, ки 16 ноябри соли 1964 дар эфир пахш шудааст. “Аз 16-уми ноябр маҷаллаи телевизионии “Тандурустӣ” бо забонҳои тоҷикию русӣ ба намоиш гузошта шуд, он бо ҳамкориҳои олимони Абдумачид Пӯлодов, Зикриё Абдуллоҳочаев, Фозил Абдурахмонов ва дигарон рӯз ба рӯз ҷолиб мегардид ва қариб се даҳсола ба мардум дар боло бурдани дониши тиббӣ мадад расонд” [11, с. 44].

Нахустнашри маҷаллаи танқидии “Нештар” дар телевизион 6 апрели соли 1965 пешниҳоди бинандагон гардониди шуд, ки ҳаҷми он аз 45 дақиқа иборат буда, дар он камбудихои ҳаёти ҷомеа бо мисолҳои ҳақиқӣ бо навор нишон дода мешуданд. Маҷаллаи телевизионии “Душанбе” дар ҳаҷми 1 соат моҳе 2 маротиба аз аввали соли 1966 бо забонҳои тоҷикию русӣ манзури бинандагон гардониди мешуд, ки ба ҳаёти сокинони шаҳри Душанбе бахшида шуда буд. Аз аввали соли 1968 студияи таълимии “Дониш” бо забонҳои тоҷикию русӣ дар Телевизиони “Тоҷикистон” таъсис дода шуд, ки ҳафтае 3 маротиба дар ҳаҷми 30 дақиқагӣ барои хонандагони мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ машғулиятҳои дарсии телевизионӣ гузаронида мешуданд. Дарсхоро омӯзгорони беҳтарини ҷумҳурӣ мегузарониданд. Ин барномаи соҳавӣ давоми ду даҳсола амал карда, дар баланд бардоштани дониши хонандагони мактабҳои миёна нақши муҳим гузошта аст. 28 феввали соли 1969 идораи барномаҳои бадеӣ намоиши соҳавии “Беғараз панд ҳамчу қанд бувад”-ро (аз 19 сентябри соли 1970 бо номи “Беғараз панд”) зерӣ назари Бобо Ҳочӣ ва коргардонии Шодибек Отамбеков бо барандагии актёри бомаҳорат Маҳмуд Тоҳирӣ бо сахнаҳои ахлоқӣ пешниҳоди бинандагон мегардид, ки мақбули ҳамагон гашта солҳои зиёд ин барномаи соҳавӣ амал мекард. 1 сентябри соли 1970 барномаи соҳавӣ бахшида ба эҷодиёти халқ бо унвони “Чашма” дар ҳаҷми аз 40 то 50 дақиқа дар бораи ҳунарҳои мардумӣ аз шаҳри навоҳии ҷумҳурӣ таҳия карда, манзури тамошобинон гардониди мешуд. Ба ин монанд 18 декабри ҳамон сол барномаи аввалини “Саёҳат бо кинокамера” дар ҳаҷми 1 соат моҳе 1

маротиба дар эфир пахш мегардид. Ин ду барномаи соҳавӣ низ аз барномаҳои дарозумри Телевизиони “Тоҷикистон” ба шумор мераванд.

31 март соли 1970 барномаи соҳавии “Чойхонаи дилкушо” пешкаши бинандагон гардонида шуд. Ин барнома бо иштироки ҳунаrpешагони мазҳака дар чойхонаи телевизионӣ сари як пиёла чой маҳфили ҳаҷв орошта, таъби тамошобинонро шод менамуданд. Мудири чойхона Маҳкам Ҳоҷиқулов ва чойхоначӣ Раҳим Қодиров давоми 1 соат бо хандаву шухӣ маҳфили телевизиониро гарм нигоҳ медоштанд. Коргардони ин барнома Музаффар Ғаниев буд.

11 апрели соли 1971 нахустбарномаи соҳавии клуби “Дугонаҳо”, ки ба ҳаёти бонувони Тоҷикистон бахшида шуда буд, ба эфир пахш гардид. “Он аввалин намоиши бадеӣ-публистӣ дар телевизиони миллӣ маҳсуб мегардад. Дар он нишонаҳои шоубарномаҳо падидор буд. Намоиш бо суруди “Дугоначон” (шеърӣ Абдумалик Баҳорӣ, оҳанги Якуб Сабзанов) бо овози сарояндаи бомаҳорат Нукра Раҳматова шуруъ мешуд:

**Дугоначон, дугоначон,
Биё, ба мо тарона хон.
Ту навниҳоли боғи мо,
Ба базми мо, чароғи мо.**

Рӯзгори занону духтарон, ҳаёти меҳнатию оилавӣ, иқтисодию иҷтимоии онҳо, пешрафту мушкилоти кори бонувон дар ин барнома матраҳ мешуд, саҳнаҷаҳои кӯтоҳ аз ҳаёти занону духтарон, рақсу таронаҳои дилкаш дар фосилаҳо онро боз ҳам ҷолибу тамошобоб менамуданд. Клуби “Дугонаҳо” меҳмони бонувони шаҳру навоҳии ҷумҳурӣ гардида, дар ҳалли проблемаҳои ҳаёти онҳо саҳм мегирифт. Давоми қариб бист сол беш аз 200 шумораи клуби номбурда манзури бинандагон гардид, муаллифон Рафоат Абдусаломова, Саёҳат Неъматова, Турсунпулод Аминҷонов, коргардонҳо Абдуллоҷон Ғаффоров, Ҳалим Сангинов, Баҳром Сайфиддинов барои шавқангез баромадани ҳар як шумораи он ҷидду ҷаҳд менамуданд ва ба матлаб мерасиданд” [11, с. 79-80].

Телевизиони “Тоҷикистон” қисми ҷудонашавандаи телевизиони Иттиҳоди Шуравӣ ба ҳисоб мерафт ва мувофиқ ба нишондод ва идеологияи давлати Советӣ фаъолият менамуд. Вале давраи бозсозӣ ба фаъолияти воситаҳои ахбори омма, махсусан Телевизиони “Тоҷикистон” низ таъсири амиқи худро расонд. Ин чараён дар Телевизиони “Тоҷикистон” бештар бо таҳияи барномаҳои мустақими телевизионӣ аз қабилӣ “Алоқа” (22 январӣ соли 1987), ки котиби якуми КМ ЛКСМ Тоҷикистон Рашид Олимов, (14 февралӣ соли 1987) раиси Кумитаи варзиши ҷумҳурӣ Иброҳим Ҳасанов ва дигар роҳбарони муассисаву идораҳо дар телевизион бо бинандагон гуфтугӯ мекарданд. “Вале ташкили барномаи “Гуфтугӯи мустақими телевизионӣ” (21-уми май) ҷуръати бебокона буд. Меҳмони студия котиби дуҷуми КМ ПК Тоҷикистон Пётр Лучинский (намояндаи Маскав ва де-факто шахси аввал дар мақомоти роҳбарии Тоҷикистон) бо бинандагон бевосита дар тамос шуд, ба саволҳои зиёд давоми якуним соат ҷавоб дод” [11, с.151]. Ба ҳамин минвол Раиси Шурои Вазирони РСС Тоҷикистон Иззатулло Ҳаёев (28 августи соли 1987), Раиси Президуми Шурои Олии РСС Тоҷикистон Ғоибназар Паллаев (15 декабри соли 1987) дар барномаи мустақими телевизионӣ баромад карда, ба саволҳои тамошобинон ҷавоб гуфтанд. Котиби якуми КМ ПК Тоҷикистон Қаҳҳор Маҳкамов дар барномаи “Проблема ва мулоҳиза” (16 июни соли 1987) баромад намуд. Вохӯрии ҳамаи аъзои бюрои КМ ПК Тоҷикистон: котибони КМ ПК Тоҷикистон, роҳбарони ҳукумату парламент, раиси кумитаи амният бо донишҷӯёни мактабҳои олии пойтахт дар барномаи “Мароми ҷустуҷӯ” (28 майи соли 1987) дар эфир ба бинандагон намоиш дода шуд. “Ба унвони сарредаксияи

намоишҳои ҷамъиятӣ-сиёсии Телевизиони тоҷик мактубҳои зиёде меоянд, ки муаллифони онҳо нисбати намоиши “Гуфтугӯи мустақими телевизионӣ” фикру мулоҳизаронӣ намуда, аз ташкили ин намоиш изҳори қаноатмандӣ мекунанд. Махсусан, онҳо менависанд, ки мо тавассути ин намоишнома бо бисёр масъалаҳои муҳими рӯз, проблемаҳои ҳаёти республика ва нақшаҳои ин ва ё он вазорату идораҳои республика ошно мешавем” [8].

Барномаи дигаре, ки аз рӯи лоиҳаи муҳаррири идораи барномаҳои ҷамъиятӣ-сиёсии Телевизиони “Тоҷикистон” Зулфиддин Муъминҷонов аз соли 1984 дар тарғиби қонунҳои амалкунанда, инъикоси рафти муҳофизати судӣ ва ҷавоб гуфтан ба саволҳои ҳукуки тамошобинон ба эфир мебаромад, барномаи ҳукуки телевизионии “Инсон ва қонун” мебошад. Муаллифи барнома лоиҳаи барномаи “Инсон ва қонун”-ро такмил дода, онро мувофиқ ба замони бозсозӣ мегардонад. “Муаллифу муҳаррир ва коргардони ҳар як намоиши телевизионӣ ҳамоно вақт аз кори худ қаноат ҳосил мекунанд, ки намоишномаи ӯ ба бинандагон писанд ояду доираи ҳаводоронаш васеъ гардад. Муҳаррири сарредакцияи намоишҳои ҷамъиятӣ-сиёсӣ Зулфиддин Муъминҷонов яке аз он коркунони эҷодии телевизион аст, ки тавассути меҳнату заҳмати беандозааш имрӯз аз кори худ қаноатманд аст. Аз бозе, ки ӯ мураттабсозии намоиши “Инсон ва қонун”-ро ба уҳда гирифт, доираи ҳаводорони намоиш хеле васеъ гардид. Маҳз бо ташаббуси ӯ воҳурии коркунони органҳои республикавии муҳофизати қонун бо меҳнаткашони республика ба роҳ монда шуд. Бинандагони оинаи нилгун чунин воҳуриҳоро бо меҳнаткашони шаҳру районҳои Орҷоникидзеободу Турсунзода тамошо карданд ва то ҷӣ андоза манфиатбахшу таъсиррасон будани онро хуб медонанд. Намоиши навбатии “Инсон ва қонун” дар райони Ленин (ҳоло ноҳияи Рӯдакӣ) ба навор гирифта шудааст ва он 19 май, соати 22.20 дақиқа манзури бинандагон гардонида мешавад” [8].

Аз рӯи ин лоиҳа дар рафти воҳурии меҳнаткашони шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ бо роҳбарони мақомоти ҳифзи ҳукуки ҷумҳурӣ ҳар як шаҳрванд имкон дошт, ки андешаи худро бобати фаъолияти ин мақомот гуфта, саволи дилхоҳашро диҳад. Ба он ҷавоб гирад. Ин боиси он мегашт, ки арзу шикоятӣ аҳоли дар ҷояш то 97-98 фоиз ҳалли худро ёбад. Шумораи мактубҳои шикоятӣ ба телевизион ва мақомоти ҳифзи ҳукук кам гардад. “Намоиши “Инсон ва қонун” он сол бевосита дар маҳалҳо сабт мегардид, масъулини идораҳои ҳифзи ҳукуки ҷумҳурӣ бо мардум вомехӯрданд, ба арзу шикоятӣ онҳо гӯш меандохтанд, баҳри ислоҳи камбудии дар ҷояш ҷора меандешиданд. Дар аксар маврид садри ҷамъомадҳо мудирӣ шӯъбаи маъмурии КМ ПК Тоҷикистон Нурулло Ҳувайдуллоев буд. Муҳаррири барнома Зулфиддин Муъминҷонов умдатарин масъалаҳои баррасишударо бо шаҳру эзоҳи иловагии масъулин пешкаши бинандагон мегардонд” [11, с.167-168].

Эҳёи анъанаҳои ниёгон бо шарофати бозсозӣ имконпазир гардида, Телевизиони “Тоҷикистон” 21 март соли 1991 ба муносибати таҷлили иди қадимтарини тоҷикон Наврӯз барномаи мустақими идонаро бо номи “Наврӯзнама” дар ҳудуди 12 соат пешкаши бинандагон намуд. Аз соати 6.00 то соати 18.00 садҳо ҳамватанон ба Телевизиони “Тоҷикистон” омада ҳамдигарро, тамоми тоҷикистониёро бо Наврӯз табрик мегуфтанд. Таҷлили Иди Наврӯз бори аввал дар Тоҷикистон дар чунин сатҳи баланд доир гардид, ки дар ташкили он саҳми Телевизиони “Тоҷикистон” бениҳоят калон буд. Ба ин монанд, 22 июли соли 1991 бахшида ба 1- солагии мақоми давлатӣ гирифтани забони тоҷикӣ Телевизиони “Тоҷикистон” аз соати 10.00 то соати 24.00 “Марафони телевизионӣ” гузаронида, онро мустақиман ба эфир дод. Соҳибзабонони касбу кори гуногун аз тамоми гӯшаву канори Тоҷикистон ва берун аз он ба студияи Телевизиони “Тоҷикистон” омада, табрик мегуфтанду ба қадри тавон ба сандуки

“Ҳазинаи забони тоҷикӣ” маблағ мегузaronиданд. Таҷлили Иди забони тоҷикӣ тавассути Телевизиони “Тоҷикистон” ба ҷашни умумимиллӣ табдил ёфт.

Хулоса, бо таъсиси шабакаи телевизионӣ дар Тоҷикистон вобаста ба соҳаҳои асосии ҳаёти ҷомеа барномаҳои соҳавӣ бо ҷалби муттаҳассисони варзидаи ҳамон соҳа таҳия ва пешниҳоди бинандагон мегаштанд, ки аксарияти ин барномаҳо солҳои зиёд мақбули бинандагон буданд. Вобаста ба ин, дар замони ҷаҳонишавӣ масъалаи тарбияи кадрҳои баландихтисоси соҳавии журналистикаи телевизион ба миён омадааст, ки ҳатто Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ин бобат чунин гуфтаанд: “Бе омодагии пешакӣ барои таҳияи намоиш нишастани журналистон масъалаи аз ҳама асосӣ мебошад. Ин масъала низ борҳо гуфта шуда буд, вале ҳоло низ мебинем, ки як нафар имрӯз барномаи кишоварзӣ, фардо барномаи мусикӣ, рӯзи дигар аз иқтисодиёти ҷаҳон ва бӯҳрони молиявӣ суҳбат мекунад. Ин камбудӣ агар аз нарасидани кадр бошад, пас бояд журналистон ҳанӯз аз курсии донишҷӯӣ ба таҳассусҳои алоҳида ҷудо карда шуда, ба таври мақсаднок доир ба масъалаҳои иқтисодиву ҳуқуқӣ, ҳарбиву сиёсӣ, фарҳангу маориф ва дигар бахшҳо маълумоти кофӣ пайдо кунанд ва ҳангоми суҳбат аз умумигӯӣҳое, ки мардум аз онҳо дилбазан мешаванд, худдорӣ намоянд” [7]. Яъне замоне расидааст, ки вобаста ба соҳаҳои муҳими ҳаёти ҷомеа журналистони соҳавӣ дар макотиби олии кишвар тарбия карда шаванд, то ки бо мутахассисони соҳа касбиёна суҳбат карда тавонанд ва ё дар бораи соҳаи муайян бо донишани нозуқиҳои он соҳа барномаи телевизионӣ таҳия карда тавонанд. Бо тарбияи журналистони соҳавӣ барои шабакаҳои телевизионӣ барномаҳои соҳавӣ боз ҳам пурмазмуну шавқовар, аз ҳама муҳим ҷолибу нишонрас ва ташаккулдиҳандаи соҳаи алоҳидаи ҳаёти ҷомеа мегардад.

Таъсиси телевизион дар Тоҷикистон боиси пайдоишу ташаккули барномаҳои соҳавӣ гардидаст, ки дар он таҳлилу муҳокимаҳои мавзӯҳои доғи ҷомеаву мушкilotи ҳаёти иҷтимоӣ, тарбияи ватандӯстиву хештаншиносӣ ба назар мерасад. Ин ҳама баҳри ба истиклолияти давлатӣ расидан Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши босазоеро бозидаанд.

Адабиёт

1. Абдусалом, Р. Телевизион оинаи зиндагист [Матн] / Р. Абдусалом. – Душанбе, 2009. – 144 с.
2. Давронов, Д. Ҷаҳони муосир: мавқеи симо ва садо [Матн] / Д. Давронов. – Душанбе, 2007. – 153 с.
3. Джураев, А. Телевидение [Текст] / А. Джураев. – Душанбе, 1979. – 88 с.
4. Муъминҷонов, З. Жанрҳои журналистикаи телевизион [Матн] / З. Муъминҷонов. – Душанбе, 2017. – 144 с.
5. Муъминҷонов, З. Телевизион муъҷизаи аср [Матн] / З. Муъминҷонов. – Душанбе, 2023. – 223 с.
6. Муминджонов, З. Эволюция Таджикского телевидения в годы независимости [Текст] / З. Муминджонов. – Душанбе, 2021. – 336 с.
7. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар маросими ифтитоҳи муассисаҳои давлатии телевизионҳои “Варзиш”, “Синамо” ва Академияи воситаҳои ахбори омма [Матн] [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: mfa.tj/tg/mfin/pajomho-va-sukhanronihoi-prezident (санаи мурочиат 25.04.2024).
8. Телевизион ва бинанда [Матн] // Ин ҷо Душанбе: ҳафтанома. – 1989. – 13 май. – № 20 (1351).
9. Телевизионная журналистика [Текст]. – М.: Высшая школа, 2002. – 304 с.

10. Усмонов, И. Таърихи журналистикаи тоҷик [Матн] / И. Усмонов, Д. Давронов. – Душанбе, 2008. – 280 с.

11. Хочазод, С. Таърихи телевизиони Тоҷикистон [Матн] / С. Хочазод. – Душанбе, 2007. – 240 с.

ТАЪСИСИ ТЕЛЕВИЗИОН ДАР ТОҶИКИСТОН ВА ПАЙДОИШИ БАРНОМАҲОИ СОҲАВӢ ТО СОҲИБИСТИҚЛОЛӢ

Дар мақола бобати таъсиси нахустин шабакаи телевизионӣ бо номи “Тоҷикистон” ва пайдоиши барномаҳои соҳавӣ то соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумот дода шудааст. Натиҷаи таҳқиқ нишон дод, ки дар марҳилаи аввали фаъолияти шабакаи телевизион дар Тоҷикистон, ки ба солҳои 1959-1970 рост меояд, аз сабаби набудани имкони техникаи сабти барномаҳо, аз маводи дар ин давра таҳия гардида, бойгонии видеоӣ боқӣ намондааст. Дар марҳилаи дуюми фаъолият солҳои 1970-1985 бошад, телевизион бо техникаи сабт таъмин мегардад, ки ин боиси бехтару босифаттар таҳия намудани барномаҳои телевизионӣ мегардад. Солҳои 1985-1991 ба марҳилаи сеюми фаъолияти телевизион, ки ба давраи бозсозӣ рост омадааст, дидагунҳои зиёд дар фазои ошкорбаёнӣ ва паҳши мустақими барномаҳо дар мавзӯҳои доғи рӯз боиси ҷолибу диданбоб гардидани барномаҳои телевизионӣ гардидааст.

Инчунин омӯзиш нишон дод, ки бо таваҷҷуҳ ба ниёзҳои рӯз дар телевизиони Тоҷикистон барномаҳои соҳавӣ ба монанди маҷаллаҳои “Баҳористон”, “Тандурустӣ”, “Душанбе”, “Нештар”, “Студияи таълимии Дониш”, “Чойхони дилкушо”, “Дугонаҳо”, “Беғараз панд”, “Чашма” ва ғайраҳо таҳия ва пешниҳоди бинандагон гардониди шуданд, ки солҳои зиёд хостанӣ ва мақбули бинандаҳо боқӣ монданд.

Таҳқиқ имкон дод, чунин ҳулоса намоем, ки таъсиси шабакаи телевизион то соҳибистиқлолии Тоҷикистон боиси пайдоишу ташаккули барномаҳои соҳавӣ дар соҳаҳои муҳими ҳаёти иҷтимоӣ гардидааст. Тавассути он таҳлилу баррасии мавзӯҳои доғи ҷомеаву мушкилоти ҳаёти иҷтимоӣ, тарбияи ватандӯстиву ҳештаншиносӣ анҷом мегирифт. Ин ҳама баҳри ба истиқлолияти давлатӣ расидан Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши калидино бозиданд.

Калидвожаҳо: таъсис, мавзӯ, тиб, маҷалла, телевизион, тандурустӣ, соҳа, журналист, табиб, равондармонӣ, пайдоиш, барномаи соҳавӣ.

СОЗДАНИЕ ТЕЛЕВИДЕНИЯ В ТАДЖИКИСТАНЕ И ПОЯВЛЕНИЕ ОТРАСЛЕВЫХ ПРОГРАММ ДО НЕЗАВИСИМОСТИ

В статье приведены сведения о создании первого телеканала «Таджикистан» и появлении отраслевых программ до обретения независимости Республики Таджикистан. Результат исследования показал, что на первом этапе деятельности телеканала в Таджикистане, который соответствует 1959-1970 годам, из-за отсутствия технических возможностей записи программ не было видеоархива разработанного за этот период материала. На втором этапе деятельности в 1970-1985 годы телевидение было оснащено записывающей аппаратурой, что способствовало разработке более качественных телевизионных программ. В 1985-1991 годах, третий этап деятельности телевидения, совпавший с периодом реконструкции, многие изменения с открытостью и прямой подачей программ на злободневные темы сделали телевизионные программы привлекательными.

Также исследование показало, что с учетом потребностей дня на таджикском телевидении стали обрести популярность такие отраслевые передачи, как журналы «Бахористон», «Тандурусти», «Душанбе», «Нештар», «Образовательная студия знаний», «Чойхонаи дилкушо», «Дугонахо», «Бегараз панд», «Чашма» и другие, которые были приняты зрителями и действовали долгие годы.

Исследование позволило сделать вывод, что создание телесети до обретения независимости Таджикистана привело к появлению и развитию отраслевых программ в важных сферах общественной жизни. Посредством него осуществлялись анализ и обсуждение актуальных тем и проблем общественной жизни, воспитание патриотизма и самосознания. Все это сыграло ключевую роль в достижении государственной независимости Республики Таджикистан.

Ключевые слова: создание, тема, медицина, журнал, телевидение, здравоохранение, отрасль, журналист, врач, психиатрия, появление, отраслевая программа.

CREATION OF TELEVISION IN TAJIKISTAN AND THE APPEARANCE OF INDUSTRY PROGRAMS BEFORE INDEPENDENCE

The article provides information about the creation of the first TV channel “Tajikistan” and the emergence of specialized programs before the independence of the Republic of Tajikistan. The result of the study showed that in the first stage of the television channel’s activity in Tajikistan, which corresponds to the years 1959-1970, due to the lack of technical capabilities for recording programs, there was no video archive of material developed during this period. In the second period of activity in 1970-1985, the television was equipped with recording equipment, which led to the development of higher quality television programs. In 1985-1991, the third phase of television, which coincided with the reconstruction period, many changes with openness and direct presentation of programs on topical issues made television programs attractive.

The study also showed that, with vital necessity, such specialized programs as the magazines “Bakhoriston”, “Tandurusti”, “Dushanbe”, “Neshtar”, “Educational Studio of Knowledge”, “Choihonai Dilkusho”, “Dugonakho”, “Begaraz Panda”, “Chashma” and others are developing on Tajik television, that they were accepted by viewers and operated for many years.

The study allowed us to the conclusion that the creation of a television network before Tajikistan gained independence led to the emergence and development of industry programs in important areas of public life. Through it, analysis and discussion of current topics in society and problems of public life, education of patriotism and self-awareness were carried out. All this played a key role in achieving state independence of the Republic of Tajikistan.

Keywords: coverage, topic, medicine, magazine, television, healthcare, industry, journalist, doctor, psychiatry, industry program.

Маълумот дар бораи муаллиф: Муъминҷонов Зулфиддин – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи журналистикаи телевизион ва радиошунавонии факултети журналистикаи телевизион ва радиои Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода. Нишонӣ: 734032, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад, 73 а. E-mail: zulfiddin.m@mail.ru; Тел.: (+992) 93 505 14 63;

Наврӯзшоҳи Холназари Рачаб – унвонҷӯи кафедраи журналистикаи телевизион ва радиошунавонии факултети журналистикаи телевизион ва радиои МДТ “ДДФСТ ба

номи М. Турсунзода”. Нишонӣ: 734032, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад, 73 а. E-mail: navruz.r@mail.ru; Тел.: (+992) 904 88 45 44.

Сведения об авторах: Муминджонов Зулфиддин – доктор филологических наук, профессор кафедры журналистики телевидения и радиовещание факультета журналистики телевидения и радио ГОУ «Таджикского государственного института культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде». Адрес: 734032, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Борбад, 73 а. E-mail: zulfiddin.m@mail.ru; Тел.: (+992) 93 505 14 63.

Наврузшохи Холназари Раджаб – соискатель кафедры журналистики телевидения и радиовещание факультета журналистики телевидения и радио ГОУ «Таджикского государственного института культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде». Адрес: 734032, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, проспект Борбада, 73 а. Электронная почта: navruz.r@mail.ru; Телефон: (+992) 904 88 45 44.

Information about the authors: Muminjonov Zulfiddin – Doctor of Philology, Professor of the Department of Television and Radio Broadcasting Journalism, Faculty of Television and Radio Journalism, State Educational Institution “Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzade”. Address: 734032, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Ave., 73 a. E-mail: zulfiddin.m@mail.ru; Tel.: (+992) 93 505 14 63.

Navruzshokhi Kholnazari Rajab – applicant for the Department of Television and Radio Broadcasting Journalism, Faculty of Television and Radio Journalism, State Educational Institution “Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzade”. Address: 734032, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, Borbada Avenue, 73 a. Email: navruz.r@mail.ru; Phone: (+992) 904 88 45 44.

ТДУ 001: 008+891.550 (091) (575.3)

ШИНОХТИ ПУБЛИТСИСТИКА ВА ПУБЛИТСИСТИКАШИНОСӢ ДАР ОСОРИ МУҲАҚҚИҚОНИ ТОҶИК

Шарифзода Қироншоҳ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Пеш аз суҳан гуфтан дар бораи пажӯишҳо ва дастовардҳои илмӣ муҳаққиқони тоҷик дар риштаи публитсистикашиносӣ, зарур аст таърихчаи мавзӯ, яъне тафсири мафҳумҳои “публитсистика” ва “публитсистикашиносӣ” мурур шавад.

Дар фарҳангҳои вожаҳои хориҷӣ “публитсистика” (аз publikus – латинӣ – ҷамъиятӣ) – навиъ аз адабиёт буда, масъалаҳои мубрами иҷтимоиро ба мақсади таъсиррасонии мустақим ба афкори ҷамъиятӣ ба баррасӣ мегирад. Ҳамзамон робитаи ногуастани публитсистика бо воситаҳои ахбори оммавӣ (ВАО) ва асарҳои ин навиъи фаъолияти иҷтимоиву эҷодӣ (мақола, табсира, очерк, фелйетон, памфлет) таъкид мегардад.

Дар осори илмӣ пажӯишӣ публитсистикаро ба ҳайси фаъолияти ҷамъиятию сиёсӣ мешиносанд, ки ба афкори ҷамъиятӣ, шуур ва рафтори одамон таъсири рӯзмарраи мафкуравӣ мерасонад.

Вале то ба ин ақидаи умумӣ расидан, шинохту шарҳу тавзеҳи “публитсистика” даҳсолаҳо мавриди баҳс қарор дошт. Ҳатто дар солҳои Шуравӣ, бо вучуди касби ҳудро дар ҳолномаҳо “публитсист” навиштани бунёдгузори давлати Шууроҳи В.И. Ленин ва таваҷҷуҳи бештари ҳукумати нав ба эҷокорони публитсист (Максим Горкий, Демян

Бедный, Владимир Маяковский...) ва бологузар будани осори публитсистӣ аз адабиёти бадеӣ дар солҳои яккаҳукмронии Ҳизби коммунист, илми шуравӣ публитсистикаро як ҷузъи адабиёт, аксаран як жанри адабиёти бадеӣ, меҳисобид. Дар солҳои 70-уми асри гузашта, яъне дар замони авҷи муборизаи идеологии ду абарқудрати ҷаҳон – Иттиҳоди Шуравӣ ва ИМА, ки матбуоти даврӣ ва дигар воситаҳои ахбори оммавӣ силоҳи асосӣ ва таъсиргузори он буданд, зарурати аз ҷиҳати назариявӣ мушаххасу муайян намудани осори публитсистӣ пеш омад ва муҳаққиқоне чун Карасев П. С. «Проблемы теории публицистики» (Л., 1973), Горохов В. М. «Закономерности публицистического творчества» (М., 1975), Прохоров Е. П. «Публицист и действительность» (М., 1973), Черепанов М. С. «Проблемы теории публицистики» (М., 1973), Ученова В. В. «Гносеологические проблемы публицистики» (М., 1971), «Основные направления разработки теории публицистики» (М., 1978), ба таҳқиқи паҳлуҳои осори публитсистӣ, пайвандӣ ва хусусиятҳои адабиёт ва публитсистика, афзалиятҳои публитсистика дар тарбияи афкори инсонӣ шуравӣ даст заданд.

Тоҷикистон низ чун узви таркибии ҷомеаи шуравӣ аз чунин навгониву тағйироти илмию назарии умумӣ берун буда наметавонист ва дар пажӯҳишҳои олимони тоҷик Муҳаммадҷон Шукуров «Таҳқиқи бадеӣ ва ҷанбаи публитсистӣ» (Садои Шарқ, 1976, №1), Абдулқодир Маниёзов «Публитсистика ва назми устод Айнӣ» Асадулло Саъдуллоев «Публитсистикаи Мирзо Турсунзода» ва ҷанде дигарон аз публитсистика суҳан рафт. Баррасӣ ва шинохти публитсистика дар осори олимони тоҷик, ба тафовут аз муҳаққиқони рус, ки дар таҳқиқи публитсистика ба маводи ВАО ва асарҳои сирф публитсистии қаламкашони рус таъя мекарданд, таваҷҷуҳи асосӣ ба осори адабиёти бадеӣ, аз адабиёт ҷустани оҳангу равияи публитсистика равона буд. Беҳуда ҳам нест, ки муҳаққиқ Асадулло Саъдуллоев публитсистикаро “адабиёти мустанади қодир ба инъикоси ҳама паҳлуҳои рӯзгори инсон то ба эҳсоси рози нӣхонӣ ва нигарониҳои рӯҳии амиқи инсонӣ” ҳисобидааст [11,с.3].

Ва “яке аз проблемаҳои рӯзмарраи адабиётшиносии имрӯза муайян намудани дараҷаи истифодаи образи публитсистӣ дар адабиёт аст” [2,с.9], – навиштани ҳамин муҳаққиқ, далел ба ҳамоно моли адабиёт ҳисобидани публитсистика буда метавонад.

Вале бо сари қор омадани пажӯҳишгарони масоили таъриху назарияи журналистикаи тоҷик, аз солҳои 90-ум ба инҷониб, муносибат ба таҳқиқи публитсистика ва дар пайвастигӣ ба илми таърихи матбуот, адабиётшиносӣ ва сиёсатшиносӣ рӯ овардан ба масъалаҳои мубрами публитсистика бар асоси назарияи публитсистикашиносӣ тағйир ёфт. Дар асарҳои Иброҳим Усмонов «Назарияи публитсистика» (1998), Пайванд Гулмуродзода «Публицистика и действительность» (2002), Аъзамҷон Азимов «Публитсистика ва замони муосир» (2004), Мурод Муродӣ «Аз замон то замон» (2010), «Публитсистикаи ҳаҷвӣ» (2015) [9], «Публитсистикаи тоҷик» (2021) [8], Масрур Абдуллозода «Таджикская публицистика и национальная идентичность» (2014), Нуралӣ Солеҳов ва Асадулло Саъдуллоев «Муаммои назарияи публитсистика» (2015), шинохти публитсистика бо ҷанбаҳои намунаҳои таърихиву зуҳури имрӯзаи он дар намунаи осори китобӣ ва воситаҳои ахбори омма бо аломату нишонаҳои назарияи публитсистикашиносӣ аз худ дарак дод.

Акнун пажӯҳиши проблемаҳои таърих, назария ва рушди масоили журналистика бештар ба тақозои публитсистикашиносӣ майл пайдо кард. Зеро ба қавли назарияпардозӣ маъруфи журналистикаи рус Евгений Прохоров: “Бо вучуди аҳамияти асарҳои илмию бадеӣ дар журналистика асарҳои навӣи публитсистии эҷод мақоми пешбар доранд. Ва ин фаҳмо аст, чун публитсистика ҳамчун навӣи эҷод барои “хидматрасонӣ” ба афкори ҷамъиятӣ шакл гирифтааст, ҳамкорӣ бо афкори ҷамъиятӣ бошад, вазифаи меҳварии журналистика аст” [10,с.292].

Дарвоқеъ, муҳаққиқи маъруфи тоҷик, профессор Иброҳим Усмонов низ чун дигар ҳамкасбони хеш, дар шинохти публитсистика бо ин ақида ҳамнаво аст: “Публитсист аз воситаҳои журналистии баёни фикр – матбуот ва радиою телевизион истифода мебарад, зеро ин васоил дар расонидани матлаб сарё мебошанд” [12,с.54].

“Публитсистика ҳамчун соҳа мақсад дорад ба ақлу биниш ва фаросати гирандагонаш ба воситаи образ не, ба воситаи воқеияти ҳақиқии нав таъсир расонида, барои муайян шудани ҷояш дар иҷтимоъ кӯмак кунад” [12,с.60].

Профессор Мурод Муродӣ баъди омӯзишу пажӯиши солҳои зиёд, баъди баррасиву муҳоҳисаҳо, дар шарҳу тафсири публитсистика навишт:

“Публитсистика – навъи махсуси фаъолияти эҷодӣ, ки мақсади аслиашро баррасии масъалаҳои мубраму муҳими иҷтимоии давру замони муайян ташкил медиҳанд; асарҳои сиёсӣ иҷтимоӣ, иқтисодӣ фарҳангӣ, ки дар мавзӯҳои муҳими рӯз дар жанрҳои гуногун (мақола, очерк, нигориш, фелйетон, памфлет...) эҷод шудаанд. Публитсистика тавассути воситаҳои ахбори оммавӣ дар шаклҳои шифоҳӣ (радио), хатӣ (варақаҳо, рисолаҳо, рӯзномаву маҷаллаҳо), мусиқӣ (сурод), тасвири ҷадвалӣ (шиор, карикатураҳо), сурат ва кино паҳн мешавад” [7,с.268].

Гуфтанист, ки заминаи чунин хулосаи профессор Муродӣ ҳануз дар рисолаи докториаш «Публитсистикаи ҳаҷвӣ тоҷик (масъалаҳои таърих, назария ва амалия)», ки 27 августи соли 2009 дифоъ гардида буд ва дар монографияи “Публитсистикаи ҳаҷвӣ (масъалаҳои пайдоиш, инкишоф ва таҳаввул)” ба таъъ расид, ҷой дошт: “Ташаккул ва инкишофи ҳаҷви публитсистии тоҷик ба рушди фолклору адабиёт, ташаккули журналистика ва жанрҳои публитсистӣ алоқаманд мебошад. Инкишофи ҳаҷви публитсистиро бо омӯзиши масъалаҳои иҷтимоӣ ахлоқӣ, рӯҳияи давру замон, таърихи рушди матбуоти даврӣ, мақсад ва вазифаҳои журналистика метавон баррасӣ намуд” [9,с.5].

Дар фазову рӯзгори илму таълим дидаву шунидаем, ки “олиме” пас аз дифоъи рисолаи илмӣ гӯё қарзашро иҷро карда бошад, қаламу қоғазро як сӯ мегузорад ё дар мавриде бо ҷопи поре аз рисолаи кайҳо дифоъшудааш ва ё бо нигоришҳои сабуки акси садо ба рӯйдоду воқеаҳо, аз худ дарак медиҳад, дигар парвои ҷӣ ҳолу аҳвол доштани мавзӯву масъалаи “актуалии” тадқиқоти илмӣ надорад.

Вале фаҳмиши чунин “олимӣ” барои доктор Муродӣ на танҳо бегона, балки душман аст, чун “илм баҳри беканор асту якумр дар он бояд ғаввосӣ кард” – шиор, балки маънии зиндагии Муродӣ бувад. Яъне, профессор Муродӣ бо дифоъи рисолаи докторӣ хотирҷамъ нашуд, балки аз пайи дарёфти ҷавоб ба суолҳои пешомада – пайванди публитсистика бо масоили сиёсӣ иҷтимоӣ, иқтисодӣ фарҳангӣ, рӯҳияи давру айём, ба кандукобу ҷустуҷӯҳои илмӣ эҷодӣ идома дод. Натиҷаи пажӯишҳои мунтазами Муродӣ дар мақолаҳои илмӣ “Баъзе масъалаҳои таҳқиқи публитсистика” [4], “Нигоҳе ба вазъи имрӯзаи публитсистикаи тоҷик” [6], “Баъзе масъалаҳои назарӣ ва амалии шинохти публитсистика” [3], “Баъзе масъалаҳои таҳқиқи публитсистика дар замони муосир” [5] ва ғайра ба таъъ расида, дар доираҳои илмӣ хуш қабул гардиданд.

Як вижагии осори илмӣ профессор Муродӣ дар масъалагузорӣ ҳатто баъди бардошти дақиқу саҳеҳи муаллиф, зоҳир мегардад. Барои далел, ба сатрҳои зайли ӯ дар мақолаи “Баъзе масъалаҳои таҳқиқи публитсистика дар замони муосир” таваҷҷуҳ намоем: “Имрӯз тадқиқи публитсистикаро метавон дар се ҷанба ба шакл даровард:

Якум, публитсистика ҳамчун зухуроти иҷтимоӣ;

Дуюм, публитсистика ҳамчун фаъолияти маърифатноки инсон (эҷодкор);

Сеюм, публитсистика ҳамчун навъи мустақили фаъолияти эҷодӣ”.

Ба ақидаи Муродӣ, “дар ҷанбаи аввал публитсистика аз нигоҳи сотсиологӣ ҳамчун зухуроти иҷтимоӣ, омили иҷтимоӣ ва ниҳоди иҷтимоӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта,

натичаҳои пажӯиш ба ошкор гардидани омилҳои рух додани воқеияти иҷтимоӣ, муносибат ва нақши инсон дар тавлиди ин гуна воқеаҳо, ҳамкориҳои ниҳодҳои иҷтимоӣ дар маърифати чунин зухурот, шаклгирии иртиботи иҷтимоӣ ва амсоли ин мусоидат мекунад”.

Муаллиф моҳияти проблемаи ҷанбаи дуҷумро дар “ҳолат ва ҷараёнҳои публитсистӣ, нақши публитсистика дар бедории эҳсоси иҷтимоии мардум, эҳёи ҳисси ватандӯстӣ, худшиносӣ худогоҳӣ, рӯҳияи ободкорӣ созандагӣ, ҳимояи манфиатҳои миллӣ ва мисли ин” дарёфтааст.

Ҷанбаи сеюм ба пиндори муаллиф “ба маҳорат ва поэтикаи публитсистика иртибот мегирад ва майл ба адабиётшиносӣ дорад. Эҷоди асарҳои алоҳидаи публитсистӣ, аносири ҳунари, таносуби воқеиву бадеӣ, шаклу мундариҷа, мавзӯву муҳтаво, суҷаву тасвир аз бахшҳои асосии ин ҷанбаи метавонанд бошанд”.

Муаллифи мақола ҳамзамон огоҳ мекунад, ки “дар назар бояд дошт, ки дар ҳар гуна таҳқиқи публитсистӣ, рангорангии предмети публитсистика, махсусияти ҳолати коммуникативӣ, сатҳи маърифати ғӯянда, таҳассус ва майлу рағбати гиранда, гуногунии музокираҳо, тарзи баёни публитсистӣ ба инобат гирифта мешавад” [5, с.97-105].

Баъди шарҳу тавзеҳи батафсиلى масъалае, бо андешаи омода шудани муҳотабон ба дарки мавзӯ, ба баррасии зинаи дигари роҳи ҳалли масъала даст задан, вижагии дигари пажӯиши профессор Мурод Муродӣ аст. Ӯ дар мақолаи “Журналистика ва публитсистикашиносӣ. Он бояд чун самти афзалиятноки илм эътироф гардад” (дар ҳаммуаллифӣ бо профессор Масрур Абдуллозода), тағйироту таъиноти воситаҳои ахбори оммавӣ дар замони муосир, бартарӣ пайдо кардани технологияи касбӣ, татбиқи технологияи рақамӣ дар фаъолияти ВАО-ро ҳамчун омилҳои тағйир ёфтани самти пажӯишҳои соҳа арзёбӣ намуда, ба масъалагузорӣ мепардозад:

“Ҳолат, хусусият ва таъйиноти журналистика ва публитсистикаи муосир тақозо менамояд, ки муносибат ба таҳқиқи он тағйир ёбад, рӯҳи замонавӣ пайдо кунад, то натиҷаҳои илмӣ ҳосилшуда бо раванди ҷомеаи муосир ва инкишофи соҳа таъсири бештар расонад. Ин ва дигар омилҳо нишон медиҳанд, ки заминаҳои ташаккули илмҳои публитсистикашиносӣ ва журналистика дар кишвари мо ҳаматарафа фароҳам шуда, предмети омӯзиш ва пажӯиши он муайян ва мушаххас шудааст. Ин аст, ки ҳамасола дар самти журналистика чандин рисолаҳои номзадӣ ва докторӣ бомуваффақият дифоъ мегарданд. Аммо, мутаассифона, журналистика ва публитсистикашиносӣ ҳамчун илми алоҳида дар “Номгӯи самтҳои афзалиятноки инкишофи илм, техника ва технология дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” дохил карда нашудааст. Ба андешаи мо, дар асри рушди иттилоот, вақте ки омилҳои амниятӣ иттилоотӣ дар ҷаҳони муосир ба мадди аввал баромадаанд, журналистика ва публитсистикашиносӣ бояд яке аз самтҳои афзалиятноки инкишофи илм дар Тоҷикистони соҳибистиклол эътироф гардад” [2].

Дарвоқеъ, на дар маҷаллае ихтисосӣ, балки дар рӯзнома – нашрияти расмӣ ҷумҳурӣ ба ҷоп расонидани мақолаи мазкурро бозгӯи амали ҳадафманди олим баҳри ҳалли проблемаи пешомада, ҷалби таваҷҷуҳи масъулини соҳа ба мушкilot, ҳамзамон таҳрик додани афкори умум ва ширкати мардум дар ҳалли масоили иҷтимоӣ бояд пазируфт.

Ногуфта намонад, ки мафҳуми “публитсистикашиносӣ” пештар аз ин, бо қалами Муродӣ чунин тафсир ёфта буд: “Публитсистикашиносӣ – илме, ки омилҳои пайдоиши осори рӯҳияи иҷтимоидошта, асарҳои публитсистӣ, матбуотӣ, хусусиятҳои шакливу мундариҷавии онҳо, қонуниятҳои раванди таърихӣ ташаккул ва инкишофи воқеияти

ичтимоӣ, тарзи инъикоси онҳо дар осори публитсистӣ, сабку услуби муаллифони алоҳида ва амсоли инро меомӯзад” [7, с.269].

То ба ҳол, “журналистика ва публитсистикашиносӣ ҳамчун илми алоҳида” дар “Номгӯи самтҳои афзалиятноки инкишофи илм, техника ва технология дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” дохил карда шуда ва ё на, наметонем, вале истилоҳи “публитсистикашиносӣ” дар саҳифаҳои маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи “Паёми Китобхонаи миллӣ” (маҷаллаи илмӣ Муассисаи давлатии “Китобхонаи миллӣ”-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон) ва “Паёмномаи фарҳанг” (маҷаллаи илмӣ таҳлилии Пажуҳишгоҳи илмӣ татқиқоти фарҳанг ва иттилооти Вазорати фарҳанги ҚТ) ба ҳайси рубрика ва ғӯшаи доимӣ ҷой гирифтааст.

Лозим ба ёдоварист, ки “публитсистикашиносӣ” ба ҳайси як шохаи илм дар осори илмӣ муҳаққиқони Русия низ зуд - зуд ба чашм меҳӯрад. Аз ҷумла, муҳаққиқи адабиёти халқҳои ҷаҳон Артём Сергеевич Кузнецов дар сарсухани рисолаи номзадӣ дар мавзӯи “Архетип трикстера в публицистике и художественной прозе Г. Грасса” бо мамнунӣ қайд менамояд, ки “тӯли ду даҳсолаи охир дар Русия бинобар рушди беамалони медианокшавии (медиатизацией) ҷомеа таваҷҷуҳ ба публитсистикашиносӣ торафт меафзояд” [1, с.5].

Ҳамин тавр, аз мутолиаи мушоҳида ва баррасии мавзӯи мазкур метавон ба хулосаи зайл расид:

- баҳси табиноти мафҳуми “публитсистика” таърихи қариб садсола дошта, асосан миёни муҳаққиқони адабиёт ва таъриху назарияи журналистика сурат гирифтааст;

- баррасии масоили баҳсноки публитсистика дар Шуравӣ аз солҳои 70-уми асри XX тобиши илмӣ пайдо кардааст ва муҳаққиқони тоҷик низ дар пайравӣ ба он, аз нимаи дууми солҳои 70-ум публитсистикаро ҳамчун як ҷузъи адабиёт мавриди таҳқиқ қарор додаанд;

- гарчи мафҳуми “публитсистика” дар осори илмӣ муҳаққиқони рус бо тақия бар матолиби гуногунҷанри воситаҳои ахбори оммавӣ сурат гирифта буд, муҳаққиқони адабиётшинос тоҷик онро бо таваҷҷуҳ ба осори адабиёт баррасӣ кардаанд;

- шуруъ аз солҳои 90-уми асри XX таҳқиқи публитсистика аз ҷониби олимони адабиётшинос ҳамонро ҳамчун “як жанри адабиёт” идома ёфта бошад, пажуҳишгарони журналистика (Иброҳим Усмонов, Мурод Муродӣ, Масрур Абдуллозода...) публитсистикаро ба ҳайси “навъи махсуси фаъолияти эҷодӣ, ки мақсади аслиашро баррасии масъалаҳои мубраму муҳими иҷтимоии давру замони муайян ташкил медиҳад”, баррасӣ намудаанд;

- бо мушаххас шудани вазифаи публитсистика дар фазои иттилоотӣ ва доираҳои илмӣ, зарурати яке аз самтҳои афзалиятноки инкишофи илм дар Тоҷикистони соҳибистиклол эътироф шудани “публитсистикашиносӣ” ба миён омад ва таҳқиқоти пажуҳишгарони соҳаи журналистика, ба хусус профессор Мурод Муродӣ ба ин масъала, таваҷҷуҳи аҳли таҳқиқро ба худ ҷалб намудааст;

- дар саҳифаҳои маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи “Паёми Китобхонаи миллӣ” (маҷаллаи илмӣ Китобхонаи миллии назди ДИПҚТ) ва “Паёмномаи фарҳанг” (маҷаллаи илмӣ таҳлилии Пажуҳишгоҳи илмӣ татқиқоти фарҳанг ва иттилооти Вазорати фарҳанги ҚТ) ба ҳайси рубрика ва ғӯшаи доимӣ ҷой гирифтани истилоҳи “публитсистикашиносӣ” аз қобили қабул будани ғояи як самти илм эътироф гардидани он аст.

Адабиёт

1. Кузнецов, А. С. Архетип трикстера в публицистике и художественной прозе Г. Грасса [Текст]: дис...на соискание ученой степени канд. филол. наук: 10.01.03 – литература народов стран зарубежья (литературы Европы). – М., 2021. – 214 с.
2. Муродӣ, М, Абдуллозода, М. Журналистика ва публитсистикаи ӯ. Он бояд чун самти афзалиятноки илм эътироф гардад [Матн] // Ҷумҳурият. – 2017. – 29 март.
3. Муродӣ, М. Баъзе масъалаҳои назарӣ ва амалии шинохти публитсистика [Матн] // Осор / ПИТФИ. – Душанбе: Аржанг, 2020. – Ҷ.6. – С.217-287.
4. Муродӣ, М. Баъзе масъалаҳои таҳқиқи публитсистика [Матн] // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / бахши филологӣ. – 2016. – №4/6(212). – С.266-270.
5. Муродӣ, М. Баъзе масъалаҳои таҳқиқи публитсистика дар замони муосир [Матн] // Паёмномаи фарҳанг. – 2020. – №2. – С.97-105.
6. Муродӣ, М. Нигоҳе ба вазъи имрӯзаи публитсистикаи тоҷик [Матн] // Баъзе маъалаҳои публитсистикаи замони истиқлол. – Душанбе, 2018. – С.6-17.
7. Муродов, М. Донишномаи фарҳанги рӯзноманигорӣ [Матн] / муҳаррир Ш. Комилзода. – Душанбе: Аржанг, 2016. – 480 с.
8. Муродов, М. Б. Публитсистикаи тоҷик [Матн]. – Душанбе: Аржанг, 2021. – 576 с.
9. Муродов, М. Б. Публитсистикаи ҳаҷвӣ (масъалаҳои пайдоиш, инкишоф ва таҳаввул) [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 2015. – 320 с.
10. Прохоров, Е. П. Введение в теорию журналистики [Текст]: учебник для студентов вузов. – 7-е изд., испр. и доп. – М.: Аспект Пресс, 2009. – 351 с.
11. Садуллоев, А. Горизонты публицистики (сборник статей) [Текст]. – Душанбе, 2009. – 306 с.
12. Усмонов, И. К. Журналистика [Матн]. – Душанбе, 2011. – Ҷ.4. – 474 с.

ШИНОХТИ ПУБЛИТСИСТИКА ВА ПУБЛИТСИСТИКАШИНОСӢ ДАР ОСОРИ МУҲАҚҚИҚОНИ ТОҶИК

Публитсистика ҳамчун як навъи фаъолияти эҷодӣ, ки ҳадафи аслии он баррасии мавзӯву масъалаҳои мубраму муҳими иҷтимоии давру замони муайян ва тақон додани афкори масрафкунандаи иттилоот аст, даҳсолаҳо боз мавриди баҳси муҳаққиқони тоҷик қарор дорад. Ба ақидаи муаллифи мақолаи мазкур, ҳарчанд пажӯҳишҳои олимони тоҷик бар таҳқиқи ҳамкасибони русашон таъя мекунад, бо ин ҳол вижагиҳои худро дорад.

Муаллиф баъди чунин арзёбӣ ва бо нигоҳе ба осори муҳаққиқони шӯравӣ рус ва баррасии муқоисавӣ он кӯшидааст, вижагиҳои шинохти публитсистика ва публитсистикаи ӯ осори илмӣ пажӯҳишгарони тоҷикро муайян намояд. Ба навиштаи муаллиф, гарчи дар таҳқиқоти солҳои 70-уми олимони тоҷик публитсистика ҳамчун навъи жанри адабиёт шинохта шуда, пажӯҳишҳои олимони адабиётшинос, бар асоси маводи адабиёти бадеӣ қараён дошт, шӯрӯ аз солҳои 90-ум бинобар ба майдони илму таҳқиқ ворид шудани гурӯҳе аз пажӯҳишгарони журналистика, публитсистика бар асоси маводи ВАО ва публитсистикаи китобии адибону рӯзноманигорон аз назари воқеанигорӣ ва рӯзмаррагии мавзӯоти нигориш таҳқиқ гардидааст.

Муаллифи мақола проблемагузории муҳаққиқони публитсистикаро дар заминаи рушди беамалони воситаҳои электронӣ ва интернетии иттилооърасонӣ, нақши афзояндаву пешбари таъсиргузории онҳо ба афкори ҷамъиятӣ, боло рафтани ҷойгоҳи публитсистика ба ҳайси як навъи фаъолияти эҷодӣ, зарурати ба яке аз самтҳои

афзалиятноки инкишофи илм дар Тоҷикистони соҳибистиклол эътироф шудани “публицистикашиносӣ”-ро саривактӣ ва муҳим арзёбӣ мекунад.

Калидвожаҳо: таҳқиқ, фарҳанг, адабиёт, адабиётшиносӣ, публицистикашиносӣ, назария, афкори умум, нашрия, ҷамъиятию сиёсӣ, рӯҳи замон.

ВЗГЛЯД ТАДЖИКСКИХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ НА ПУБЛИЦИСТИКУ И ПУБЛИЦИСТИКОВЕДЕНИЮ

Публицистика, как вид творческой деятельности, главной целью которой является рассмотрение актуальных и важных социальных проблем определенной эпохи и времени и тем самым оказание влияния на мнение потребителей информации, на протяжении десятилетий является предметом дискуссий среди таджикских исследователей. По мнению автора данной статьи, хотя исследования таджикских ученых и основаны на исследованиях их российских коллег, тем не менее имеют свои особенности.

После такой оценки и внимательного изучения трудов советских и российских исследователей и их сравнительного анализа, автор попытался выявить особенности познания публицистики и публицистиковедения в научных трудах таджикских исследователей. По мнению автора, если в исследованиях таджикских ученых в 1970-е годы публицистика рассматривалась как литературный жанр, и исследования велись литературоведами на основе материалов художественной литературы, то начиная с 1990-х годов, в связи с вхождением в сферу науки группы исследователей журналистики, публицистика стала изучаться на основе материалов СМИ и печатной публицистики писателей и журналистов с позиции реалистичности и актуальности тем исследования.

Автором статьи рассматриваются как своевременные и важные научные выводы исследований по публицистике в контексте неуклонного развития электронных и интернет-СМИ, их возрастающая и ведущая роль в воздействии на общественное мнение, становление публицистики как вида творческой деятельности, а также необходимость признания «публицистиковедение» одним из приоритетных направлений научного развития в независимом Таджикистане.

Ключевые слова: исследование, культура, литература, литературоведение, публицистиковедение, теория, общественное мнение, издание, общественно-политическое, дух времени.

TAJIK RESEARCHERS' WORKS ON PUBLICISTIC AND PUBLICISTIC STUDY

Publicism as a form of creative activity, the main goal of which is to examine topical and important social issues of a certain era and time and thereby shake the minds of information consumers, has been the subject of debate among Tajik researchers for decades. In the opinion of the author of this article, although the research of Tajik scientists is based on the research of their Russian colleagues, it also has its own characteristics.

After such an assessment and a close look at the works of Soviet and Russian researchers and their comparative analysis, the author tried to determine the features of the recognition of journalism and journalism studies by Tajik researchers. According to the author, if in the studies of Tajik scientists in the 70s, journalism was recognized as a genre of literature, and research was conducted by literary scholars based on materials from fiction, then starting from the 90s, due to the entry into the field of science and research of a group of journalism researchers, journalism has been studied from the perspective of realism and topicality of the topics of study based on media materials and book journalism of writers and journalists.

The author of the article considers the problematization of journalism researchers in the context of the steady development of electronic and Internet media, their growing and leading role in influencing public opinion, the rise of journalism as a type of creative activity, and the need to recognize “journalism” as one of the priority areas of scientific development in independent Tajikistan as timely and important.

Keywords: research, culture, literature, literary studies, journalism, theory, public opinion, publishing, socio-political, spirit of the times.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифзода Қироншоҳ, муаллими калони кафедраи матбуоти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Суроға:** Тоҷикистон, 734025, ш.Душанбе, ноҳияи Сино, маҳаллаи “Зарафшон”, 22, ҳ.58. E-mail: kironshoh1958@gmail.com Тел: +992 904010110.

Сведения об авторе: Шарифзода Қироншоҳ, старший преподаватель кафедры печати факультета журналистики Таджикского Национального Университета **Адрес:** Таджикистан, 734025, г.Душанбе, район Сино, ул. “Зарафшон”, 22, кв.58. E-mail: kironshoh1958@gmail.com Тел: +992 904010110.

About the author: Sharifzoda Qironshoh, Senior Lecturer, Department of Printing, Faculty of Journalism, Tajik National University. Address: 22 Zarafshon Str., Apt.58, 734025, Sino District, Dushanbe, Tajikistan. E-mail: kironshoh1958@gmail.com, Phone: +992 904010110.

ТДУ 323: [659.148.4+659.3]+342.8

НАҚШИ PR-И СИЁСӢ ДАР МАЪРАКАҲОИ ИНТИХОБОТӢ ТАВАССУТИ ТЕЛЕВИЗИОН

Раҳимов Бобочон Аҳтамович

Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон
ба номи Мирзо Турсунзода

Пиар (PR – Public Relations) ё муносибатҳои умумӣ дар сиёсат маънои васеи барномаҳо ва стратегияҳо дорад, ки ба мақсади сохтани тасвири мусбат ва таъсиргузори ба афкори иҷтимоӣ ва овозҳои интихобкунандагон равона шудааст. Аз ин маълум мегардад, ки пиар дар сиёсат як раванди стратегӣ аст, ки бо истифода аз воситаҳои расонаӣ (медиаи оммавӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ ва дигар платформаҳо) ва омодагии шахсиятҳо (сиёсатмадорон, хизбҳо, ва созмонҳои сиёсӣ) барои таъсир кардан ба шуури умум ва ташаккули иртиботи муошират бо интихобкунандагон ва дигар гурӯҳҳои алоқаманд машғул аст.

«Дар замони муосир маҳз ба воситаи сатҳи сифати барқарор намудани робита ба ҷомеа нуфузи сарварони сиёсӣ ва таъсири онҳо ба афкори иҷтимоии ҷомеаи ҷаҳон муайян карда мешавад» [4, с. 354].

Рекламаи сиёсӣ як шакли муоширати сиёсӣ дар шароити интихоб, таъсири мақсаднок ба гурӯҳҳои интихоботӣ дар шакли кӯтоҳ, асли, осон дар хотир мебошад. Рекламаи сиёсӣ моҳияти платформаи сиёсии қувваҳои алоҳидаи сиёсиро инъикос намуда, интихобкунандагонро ба тарафдорӣ онҳо водор мекунад, дар шуури омма тасаввуроти муайянеро дар бораи моҳияти ин қувваҳои сиёсӣ ташаккул медиҳад ва ба овоздиҳӣ муносибати психологӣ дилхоҳро ба вучуд меоварад.

«... Хадамоти марказии иттилоот дар самти коркарди рекламаҳои сиёсӣ, омода намудани филмҳои ҳуҷҷатӣ, маводи тасвирӣ, маводи чопӣ ва баргузор намудани намоишномаҳо ҷаҳзона ширкат меварзанд. Дар ҳаёти сиёсии ИМА чунин нақшо Оҷонсии иттилоотӣ (USIA) иҷро менамояд. Бешаку шубҳа, ИМА ватани «паблик релейшнз» мебошад, зеро оҷонсии иттилоотии ИМА аллакай вазифаи дохилии худро ҷандин даҳсола пештар пурра иҷро намуда, айни замон дар сатҳи ҷаҳонӣ амал намуда истодааст» [4, с. 355].

ПР сиёсӣ хусусиятҳои таблиғотии худро дорад:

1. Шунавандагони мақсаднок – интиҳобкунандагон. Он метавонад ё маҳдуд бошад, ки ба як табақаи мушаххаси аҳоли нигаронида шудааст ё васеъ, тамоми кишварро фаро гирад.

2. Истифодаи эҳсосот ва кайфият. Оростани баъзе далелҳо ва рӯйдодҳо бо оҳангҳои эмотсионалӣ, масалан, бо истифода аз ватандӯстӣ, тарс ё ҳашм.

3. Метавонад ҳашмгин ва устувор бошад. Рекламаи сиёсӣ метавонад таҳдиду таҳқирҳоро барои ҷалби эҳсосоти интиҳобкунандагон истифода барад.

4. Рекламаи сиёсӣ метавонад мавриди интиқод ва баҳс дар ҷомеа қарор гирад.

5. Истифодаи платформаҳои гуногуни ВАО. Рекламаи сиёсиро метавон дар телевизион, радио, интернет, таблиғоти беруни ва ғайра ҷойгир кард.

6. Маҳдудиятҳо ва қоидаҳо. Рекламаи сиёсӣ вобаста ба кишвар метавонад қоидаҳо ва маҳдудиятҳои муайяно вобаста ба муҳтаво ва тарзи паҳншавии он дошта бошад.

Таблиғот ҳамчун нави муоширати сиёсӣ, пеш аз ҳама, як шакли муоширати сиёсӣ мебошад, ки мақсад аз он паҳн кардани идеологияи муайян дар байни шунавандагони ВАО мебошад.

Таблиғ бар хилофи идеология, шартан ба се нави асосӣ тақсим мешавад:

- таблиғоти «сафед», ки дар он сарчашмаи иттилоот маълум аст ва ҳуди ин маълумот умуман нисбат ба ҳодисаҳо ва далелҳои дар он овардашуда мувофиқ аст;

- таблиғоти «хокистарӣ», ки дар он манбаи иттилоот дақиқ муайян карда нашудааст ва мундариҷаи иттилоот тафтиш ва дарки интиқодӣ талаб мекунад;

- таблиғоти «сиёҳ», ки манбаи иттилоотро пинҳон мекунад ё умуман вучуд надорад ва дар он маълумот дурӯғ, далелҳои сохта ва бо иваз кардани мафҳумҳо асос ёфтааст.

Дар воситаҳои ахбори омма системаи даҳмарҳалаи таҳлили мазмуни он, ки Г. Ҷоветт ва В.О.Доннелл идеологияро ҳамчун маҷмуи эътиқодҳо, арзишҳо, намунаҳои рафтор ва муносибатҳо муайян мекунад, мавқеъ мегирад. Аз ин рӯ, қадами аввалин таҳлили мазмуни таблиғи идеявӣ ва мақсади маъракаи таблиғотиро фаро мегирад. Марҳилаи дуюм таҳлили контекст, ки раванди таблиғот дар он сурат мегирад (вақт, рӯйдодҳои асосӣ, менталитети ҳукмрон ва стереотипҳо). Марҳилаи сеюм таҳлили манбаи иттилооти таблиғотиро дар бар мегирад. Марҳалаи чорум омӯзиши структураи ташкилотро, ки таблиғ мекунад. Марҳилаи панҷум таҳлили аудиторияи мушаххас (мақсаднок), ки ба он маъракаи таблиғотӣ дар ВАО нигаронида шудааст: аудиторияи оммавӣ, элита ё институтсионалӣ мебошад. Давраи шашум – таҳлили механизму усулҳои истифодаи воситаҳои ахбори оммавӣ дар маъракаи таблиғотӣ. Қадами ҳафтум муайян ва таҳлили усулҳои мушаххасро дар бар мегирад, ки барои ба даст овардани самараи максималии таблиғот истифода мешаванд. Масалан, яке аз чунин усулҳо «эҷоди воқуниш» мебошад, ки диққати таблиғро ба эҳсосот ва эҳсосоти шунавандагони оммавӣ дар бар мегирад. Давраи ҳаштум таҳлили муфассали муносибати шунавандагонро ба механизму усулҳои таблиғ дар бар мегирад. Марҳалаи нӯҳум таҳлили шакли усулҳо ва мазмуни зиддитаблиғотиро фаро мегирад. Ниҳоят, дар

марҳалаи охирини таҳлили системаҳо ҳулоса бароварда, ба самаранокии маъракаи таблиғотӣ ва иштироки воситаҳои ахбори оммавӣ дар он баҳо дода мешавад.

«PR сиёсӣ (аз забони англисӣ Political чамъиятӣ, равобити оммавӣ) фаъолияти махсусгардонидашудаи субъектҳои сиёсӣ оид ба паҳн кардани иттилооти мусоид ё маълумоти бардурӯғ дар байни аҳоли бо мақсади ташаккул додани ақидаи муайян дар ҷомеа ва қабули қарорҳо мебошад» [3, с. 66].

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло, таблиғоти ВАО-ро метавон ҳамчун фаъолияти стандартӣ таблиғотӣ оид ба интишори таълимоти муайяни идеологӣ ва ҳавасмандгардонии фаъолияти сиёсии аҳолии минтақа ё кишвар донист. Ба ибораи дигар, мафҳуми «агитатсионӣ» дар ибтидо ягон тобиши манфӣ надорад ва ҳатто бештар аз он наметавонад хусусияти ягон низоми мушаххаси сиёсӣ бошад. Вазифаи ташвиқотро дар ҷомеаи муосир, новобаста аз сатҳи рушди демократия ва озодии вичдон ниҳодҳои сиёсӣ ва васоити ахбори омма иҷро мекунанд.

Ба ҳамин тариқ, чунин ҳулоса баровардан қомилан қонунӣ ва асоснок аст, ки «Моҳияти вазифаҳои идеологии журналистика пайваستا мусоидат намудан ба афзоиш ва инкишофи шури омма тавассути самти ҳаматарафа ба воқеият, ки дар ташаккули ҳамаи қисмҳои шури омма бо тавачҷуҳ ба вазифаҳои инкишоф ва фаъолгардонии афкори чамъиятӣ ифода ёфтааст» [7, с. 144].

Бесабаб нест, ки шаклҳои эҷодии фаъолият дар журналистика ба моҳият ва сохтори вазифаҳои идеологӣ – намудҳои публитсистӣ, илмӣ ва бадеии эҷодиёт, инчунин усулҳои асосии эҷодӣ: баёния (иттилоотӣ), публитсистика, очерк ва усули таҳлили тичоратӣ мувофиқанд.

Дар шинохти пиар ва намудҳои он назарияҳо гуногунанд. Дар адабиёти соҳаи сиёсат пиарро чунин муайян кардаанд: PR-и давлатӣ маҷмуи тадбирҳои, ки ба ташаккули симои сохторҳои салоҳиятдор ва самаранок коркунанда, ки қобилияти пурраи ҳалли вазифаҳои дар назди онҳо истодаро доранд, равона карда шудаанд. Мувофиқи таъриф PR-и давлатӣ таблиғ аст. Лекин дар баъзе мавридҳо «PR-и давлатӣ метавонад ҳамчун воситаи сиёсати таҷовузкоронаи хориҷӣ зоҳир шавад ва ҳадафи расонидани таъсири иттилоотӣ ба ҳукумат ва аҳолии давлати дигарро амалӣ намояд» [6, с. 325].

Аз замони қадим мақомоти давлатҳои қадим сиёсати тавачҷуҳи намоишкоронаи амалдоронро ба аҳоли, ки ҳадафи ниҳии он ба даст овардани эътимод буд, ба роҳ мемонданд. Дар китоби одоби амалдорони Мисри қадим оварда шудааст: «...Мансабдоре, ки бояд шикояти муштариёро бишнавад, бояд оромона ва бидуни бадбинӣ анҷом диҳад, зеро мурочеъа ба иҷрои он чизе, ки барои ӯ омадааст, тавачҷуҳи бештар ба суҳанаш меҷӯҳад...»

Вазифаҳои асосии PR-и давлатӣ инҳоянд:

- ҳабар додани шаҳрвандон аз қори органҳои давлатӣ;
- фароҳам овардани шароит барои ҷалби шаҳрвандон ба татбиқи барномаҳои давлатӣ (масалан, дар маърақаҳои интиҳоботӣ), инчунин дастгирии барномаҳои меъёрӣ (экологӣ, ҳуқуқӣ, зидди тамокукашӣ ва ғ.);
- ҳавасмандгардонии дастгирии шаҳрвандон аз қарорҳои сиёсатмадорон ва барномаҳои давлатӣ (масалан, тавассути расонидани кӯмаки иҷтимоӣ).

Фарқи байни PR-и давлатӣ ва PR бизнес дар он аст, ки он на як категорияи мушаххаси шаҳрвандон, балки тамоми аҳолиро фаро мегирад. Пиари давлатӣ масъалаи муҳими рафъи бепарвоии иҷтимоӣ (сиёсӣ) байни оммаро дар шароите ҳал мекунад, ки қисми зиёди интиҳобкунандагон бо сабабҳои гуногун ба иштирок дар раванди интиҳобот манфиатдор нестанд.

«Сохтори ташкилии хадамоти иттилоотӣ одатан аз чаҳор шӯба иборат мебошад: 1) матбуот; 2) телевизион ва радио; 3) реклама; 4) брифингҳо. Ҳар яке аз ин шӯбаҳо вазифаҳои мушаххаси худро иҷро менамоянд. Шӯбаи реклама. Дар шароити муосир рекламаи сиёсӣ асоси муваффақияти ташкилотҳои сиёсӣ мебошад. Онҳо ба воситаи ВАО арзишҳо ва идеалҳои худро дар шакли услуби гуногун реклама менамоянд. Ҳамарӯза, шӯбаҳои мазкур ба омода намудани филмҳо, видеороликҳо, брошураҳои тарғиботӣ, шиору овезаҳо ва филмҳои ҳуҷҷатӣ машғул мегарданд, ки дар онҳо паҳлуҳои муҳимтарини фаъолияти ташкилотҳои сиёсӣ таҷассум меёбанд. Шӯбаи мазкур аз хизматрасониҳои оҷонсиҳои рекламадихӣ ба таври васеъ истифода намуда, ба ҳокимияти маҳаллӣ ва дастгоҳи марказии идораи иттилоот алоқаи зич барқарор менамояд» [4, с. 356,357].

Маъракаи пиари сиёҳ дар раванди интиҳобот ҳама гуна иттилооти дорон хусусияти манфӣ (далелҳои созгор), ки дар ВАО нашр мешаванд, ба ҳисоб мераванд, ки ба симои мусбати номзад ҳалал мерасонанд. Одатан, маъракаи пиари сиёҳ бар зидди дӯстдорони сабқати интиҳоботӣ истифода мешаванд, ки шонси баланди онҳоро таҳиякунандагони рейтингӣ афкори ҷамъиятӣ муайян мекунанд.

Ба таърихи пиари сиёсӣ назар афканем, маълум мегардад, ки пиари сиёсӣ дар давлатҳои мутараққӣ пайдо шудааст.

Пиар ва сиёсат ҳамчун як соҳа дар аввали асри XX ба вучуд омадааст. Бо пайдоиши васоити хабарии оммавӣ (телевизион, радио, ва баъдтар интернет), сиёсатмадорон ва ҳизбҳои сиёсӣ ёрии муҳимми пиарро барои таъсир ба ақидаи ҷамъият ва ҷалби овозҳо пайдо карданд. Роҳбарони сиёсии аввалин, ки аз пиар истифода мебарданд, дар кишварҳои пешрафта буданд, ки таҳти таъсири муҳити расонаҳо ва мизони демократия қарор доштанд. Яке аз аввалин ва маъруфтарин намунаҳои истифодаи пиар дар сиёсат маъракаи интиҳоботии Теодор Рузвелт дар соли 1900 буд. Вай инчунин аз "journalistic techniques" барои тарғиби тасвири мусбат ва расонидани паёмҳои сиёсӣ истифода кардааст. Аммо Д. Франклин президенти дигари Амрико, бо истифода аз радио (програмиҳои "Fireside chats") аввалин шуда, бе миёнарави расонаҳо бо мардум гуфтугӯ мекард ва эътимоди мардумро ҷалб мекард.

Пиар дар маъракаи президентии Чон Кеннеди ва Ричард Никсон: Маъракаи президентии Чон Кеннеди дар соли 1960 нишон дод, ки расонаҳои телевизионӣ ва соҳибони пиар чӣ гуна метавонанд як тасвири назаррас ва ҷалби овозҳо ташкил кунанд. Ричард Никсон, ки дар муҳоҳисаҳо (дебатҳо) бо Кеннеди иштирок мекард, на камтар аз ӯ пиарро барои ташкили тасвири худаш ва мукофоти интиҳоботӣ истифода бурд.

Бо гузашти замон, пиар дар сиёсати кишварҳои пешрафта бештар тараққӣ кард. Дар кишварҳои демократӣ, ки дар онҳо маъракаи интиҳоботӣ нақши муҳимми иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоии доранд, истифода аз пиар барои эҷоди тасвири мусбат барои сиёсатмадорон ва ҳизбҳои сиёсӣ як ҷузъи муҳим буд.

Пиар дар ҷунин кишварҳо дар соҳаҳои мухталиф аз қабili муҳокимаи телевизионӣ, паёмҳои таблиғотӣ, ва коркарди маълумоти расонаӣ ба фаъолият шуруъ шуд. Маъракаи таблиғотӣ, ки тавассути расонаҳои иҷтимоӣ ва телевизион таҳия мешаванд, дар замони муосир ба маъракаи интиҳоботии кишварҳо таъсир гузоштааст.

«Интиҳобот бо ҳама мураккабияи пурихтилофияш воситаи асосии сиёсати бунёдгар ва созанда аст. Дар олам кишвареро дарёфт намудан мумкин нест, ки аз интиҳобот истифода нанамояд. Новобаста аз сохтори сиёсӣ ва муносибатҳои сиёсии ҳукумронӣ ҷамъиятӣ сохторҳои гуногуни таркибии кишварҳои олам ба раванди интиҳобот рӯ меоранд. Интиҳобот, навъ ва раванди гуногуни он мавриди истифода қарор доранд» [2, с. 431].

Дар Тоҷикистон, пиар дар сиёсати кишвар ба тағйиротҳои охир ва рушди ҷаҳонӣ пайваست аст. Бо вуҷуди ин, рушди пиар дар кишвар камбудӣ дошт ва бештар пас аз истиқлолият ва ба даст овардани амнияти сиёсӣ дар мамлакат ба ин соҳа таваҷҷуҳ зиёд шуд.

Давраи истиқлолият ва таъсири расонаҳо: Пиар дар Тоҷикистон баъд аз истиқлолият, вақте ки мавқеи расонаҳои муосир ба рушди ҷамъият ва сиёсати кишвар таъсир гузошт, рушд ёфт. Вақте ки телевизион ва радио ҳамчун воситаҳои муҳим барои расонидани паёмҳои сиёсӣ истифода шуданд, пиар дар сиёсати Тоҷикистон ба стратегияи мухталифи иттифок ва расонидани маълумот аҳамияти калон пайдо кард.

Дар маъракаҳои интихоботии Тоҷикистон пиари сиёсӣ ба таври васеъ истифода мешавад, ба вижа дар интихоботи президентӣ ва намояндагони парламонӣ. Он ба таври асосӣ бо истифода аз расонаҳои давлатӣ, рекламаҳои телевизионӣ ва радиой, таблиғоти матбуотӣ ва мусоҳибаҳо роҳандозӣ мегардад. Сиёсатмадорон ва ҳизбҳои сиёсӣ кӯшиш мекунанд, ки тавассути пиар тасвири мусбат ва дарки дуруст дар бораи худ эҷод кунанд, ки дар натиҷа дастгирии мардумро ба даст оранд.

«Барномасозии робита бо ҷомеа дар ҳар як ҳолати мушаххас дорои мазмунӣ мушаххас аст. Аммо рӯйхати унсурҳои асосӣ вучуд дорад. Дар назария ин рӯйхат чунин менамояд:

- муайян кардани мавзӯи барномаи амал ва омода намудани мурочиатҳо ба гурӯҳҳои ҷамъиятӣ;

- муайян кардани моҳияти амалҳо ва хусусияти тадбирҳои махсусе, ки дар рафти маърака амалӣ карда мешаванд;

- муайян кардани васоити ахбори омма, ки барои муошират бо гурӯҳҳои мавриди ҳадаф истифода мешавад» [1, с. 135].

Бо тараққиӣ интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ дар солҳои охир, пиар дар Тоҷикистон низ рушд ёфт. Ҳизбҳои сиёсӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва шахсиятҳои сиёсӣ барои расонидани паёмҳои худ ва таъсир ба фикрҳои мардумӣ ба шаклҳои муосир дар шабакаҳои иҷтимоӣ (Facebook, Instagram, Telegram) роҳ ёфтаанд.

Дар маъракаҳои интихоботии Тоҷикистон, пиар дар солҳои охир нақши назаррас пайдо кард. Маъракаҳои президентӣ, ки ҳар 7 сол як маротиба мегузаранд, асосан бо телевизионҳо, радиоҳо ва шабакаҳои иҷтимоӣ бо иштироки сиёсатмадорон, сарвари давлат ва ҳизбҳои сиёсӣ ташкил мешаванд.

Ҳукумат ва мақомоти иҷроияи кишвар барои нишон додани устуворӣ ва муқовимат дар ҳолатҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мураккаб бештар аз пиар ва маъракаҳои телевизионӣ ва интернетӣ истифода мебаранд. Мақсади асосии ин маъракаҳо – пешбурди барномаҳои ҳукуматӣ, ҷалби дастгирии мардуми кишвар ва тарғиби сиёсати ҳудашон аст.

Зарурати ба миён омадани пиари сиёсӣ дар ҷомеаи ҷаҳонӣ ба як қатор омилҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва технологӣ вобаста аст, ки сабаби рушд ва тараққиёти ин соҳа дар асри XX ва XXI гардид. Пиари сиёсӣ дар шаклҳои гуногун дар расонаҳои оммавӣ, маъракаҳои интихоботӣ ва муошират бо ҷомеа истифода мешавад. Ин соҳа барои ташкили тасвири мусбат ва таъсир ба афкори ҷамъиятӣ нақши муҳимми худро иҷро мекунад.

Дар ҷаҳон, рақобат дар байни ҳизбҳои сиёсӣ ва сиёсатмадорон барои ҷалби овозҳо ва дастгирии мардум афзоиш ёфтааст. Тоҷикистон низ дар ин марҳила қарор дорад, зеро хусусияти давлати демократӣ ҳамин аст. Демократия ва ҳуқуқи овоздиҳии шаҳрвандон дар бисёре аз кишварҳо имконият медиҳанд, ки одамон дар раванди сиёсӣ ширкат кунанд. Ба ин тартиб, эҳтиҷ ба ташкили тасвири мусбат, иттилоот дар бораи амалҳои сиёсии намояндагон ва ҳизбҳо, инчунин истифодаи пиар барои расонидани

паёмҳои сиёсӣ ба ҷомеа зарур мешавад. Дар чунин кишварҳо, ки мақомоти ҳукумат ва сиёсатмадорон бояд ба мардум ҳисобот диҳанд, пиар як абзор барои эҷод ва нигоҳ доштани тасвири мусбат аст. Ба тӯфайли рушди демократия ва интиҳоботҳои озод, ба хусусиятҳои сиёсӣ, ки ба таъсиргузори ва иштироки ҷамъиятӣ дар тасмимгириҳо равона мешавад, эҳтиёҷоти зиёд аст. Маъракаҳои интиҳоботии озод ва рақобатнок микдори олие талаб мекунад, ки сиёсатмадорон ва ҳизбҳо дарк кунанд, ки пиар ба як ҷузъи муҳими ин маъракаҳо таъдир ёфтааст.

Инчунин муҳим аст, ки пиар ҳангоми паҳн кардани маълумот ва паёмҳои сиёсӣ ҳамеша манфиати номзадҳо ҳифз ва симои мусбати ӯро нигоҳ дорад.

Пиари сиёсӣ дар замони муосир ҷиҳати кӯмак ба сиёсатмадорон ва ҳизбҳо барои таъсир расонидан ба фикр ва рафтори ҷомеа бо истифода аз васоити ахбори омма зарур аст.

Адабиёт

1. Гринберг, Т. Э. Политические технологии: ПР и реклама [Текст]: учеб. пособие для студентов вузов / Т. Э. Гринберг. – 2-е изд., испр. – М.: Аспект Пресс, 2012. – 280 с.
2. Зокиров, Г.Н. Сиёсатшиносӣ [Матн]: китоби дарсӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олии; Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Матбуот, 2003. – 614 с.
3. Латфуллин, Г. Р., Новичков, Н. В. Политическая организация [Текст] / Г. Р. Латфуллин, Н. В. Новичков. – СПб.: Питер, 2007. – 656 с.
4. Муҳаммад, А. Н., Хидирзода, М. У., Сафарализода, Х. Қ. Сиёсатшиносӣ [Матн]: китоби дарсӣ барои донишҷӯёни факултаҳои ғайриихтисосии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе: Паёми ошно, 2018. – 416 с.
5. Политические коммуникации [Текст] / под ред. А. И. Соловьева. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 332 с.
6. Соловьев, А. И. Политология. Политическая теория, политические технологии [Текст]. – М.: Аспект Пресс, 2008. – 559 с.
7. Шишкина, М. А. Паблик рилейшнз в системе социального управления. [Текст]. – СПб.: Изд-ва «Паллада-медиа» и СЗРЦ «РУСИЧ», 2002. – 444 с.

НАҚШИ PR -И СИЁСӢ ДАР МАЪРАКАҲОИ ИНТИХОБОТӢ ТАВАССУТИ ТЕЛЕВИЗИОН

Дар мақолаи илмӣ назари муаллиф оид ба пиари сиёсӣ дар замони муосир ҳамчун кӯмак ба сиёсатмадорон ва ҳизбҳо барои таъсир кардан ба фикр ва рафтори ҷомеа бо истифода аз васоити ахбори омма баён гардидааст. Муаллиф мақоми баланд доштани телевизионро дар инъикоси масоили сиёсӣ, ҳосатан, маъракаҳои интиҳоботӣ мавриди таҳқиқ қарор дода, ба он ҷанбаи илмӣ бахшидааст. Аз таҳқиқи муаллиф бар меояд, ки пиари сиёсӣ воситаи хуби рақобат дар байни ҳизбҳои сиёсӣ ва сиёсатмадорон барои ҷалби овозҳо ва дастгирии мардум ба шумор меравад.

Дар мақола таъкид гардидааст, демократия ва ҳуқуқи овоздиҳии шаҳрвандон дар бисёре аз кишварҳо имконият медиҳанд, ки одамон дар раванди сиёсӣ ширкат кунанд. Инчунин муҳим шуморидааст, ки пиари сиёсӣ ҳангоми паҳн кардани маълумот ва паёмҳои сиёсӣ ҳамеша манфиати номзадро ҳифз ва симои мусбати ӯро нигоҳ дорад.

Муаллиф аз таърихи пиари сиёсӣ ёдовар шуда, мушаххасан оид ба роҳбарони сиёсии аввалин, ки аз пиар истифода кардаанд ва таҳти таъсири муҳити расонаҳо ва мизони демократия қарор доштанд, мисолҳо оварда, бо истифода аз адабиёти соҳавӣ ва сарчашмаҳои илман асоснокшуда, мазмунӣ онро комил гардонидаст.

Дар мақолаи илмӣ муаллиф ба он назаранд, ки қабули стратегияҳои дуруст ва истифодаи воситаҳои муассир барои паҳн кардани паёмҳои интихоботӣ, эҷоди имиджи мусбат ва ҷалби таваҷҷуҳи интихобкунандагон асоси муваффақияти пиари сиёсиро ташкил медиҳанд.

Нуқтаи назари муаллифи мақола оид ба таблиғот ҳамчун навъи муоширати сиёсӣ ва мақсади он дар паҳн кардани идеологияи муайян байни шунавандагони ВАО муайян шудааст.

Калидвожаҳо: пиар, пиари сиёсӣ, маърақаҳои интихоботӣ, телевизион, расонаҳои иттилоотӣ, пиари сиёҳ, пиари сафед, стратегияҳо, интихобкунандагон, идеология, журналистика, телевизион, интернет, шури омма.

РОЛЬ ПОЛИТИЧЕСКОГО PR В ИЗБИРАТЕЛЬНЫХ КАМПАНИЯХ ПОСРЕДСТВОМ ТЕЛЕВИДЕНИЯ

В научной статье представлен взгляд автора на политический PR в современную эпоху как на средство воздействия политиков и партий на мышление и поведение общества с помощью средств массовой информации. Автор рассматривает высокий статус телевидения в освещении политических вопросов, особенно избирательных кампаний, и придает ему научное измерение. Исследование автора показывает, что политический пиар является эффективным средством конкуренции между политическими партиями и политиками за привлечение голосов и общественной поддержки.

В статье подчеркивается, что демократия и право граждан голосовать во многих странах позволяют людям участвовать в политическом процессе. Также важно, чтобы политический пиар всегда защищал интересы кандидата и поддерживал его положительный имидж при распространении политической информации и сообщений.

Автор вспоминает историю политического PR, в частности, приводит примеры первых политических лидеров, использовавших PR и находившихся под влиянием медийной среды и уровня демократии, и дополняет свое содержание, используя отраслевую литературу и научно обоснованные источники.

В научной статье автор утверждает, что основой успеха политического пиара является принятие правильных стратегий и использование эффективных инструментов для распространения предвыборных сообщений, создания позитивного имиджа и привлечения внимания избирателей.

Автор статьи определяет пропаганду как вид политической коммуникации, целью которой является распространение определенной идеологии среди аудитории СМИ.

Ключевые слова: PR, политический PR, избирательные кампании, телевидение, СМИ, черный PR, белый PR, стратегии, избиратели, идеология, журналистика, телевидение, Интернет, общественное сознание.

THE ROLE OF POLITICAL PR IN ELECTION CAMPAIGNS THROUGH TELEVISION

The scientific article presents the author's view on political PR in modern times as an aid to politicians and parties to influence the thinking and behavior of society using mass media. The author has investigated the high status of television in covering political issues, especially election campaigns, and has given it a scientific aspect. The author's research shows that political PR is a good means of competition between political parties and politicians to attract votes and support from the people.

The article emphasizes that democracy and the right to vote for citizens in many countries allow people to participate in the political process. It is also considered important that political PR, when disseminating information and political messages, always protects the interests of the candidate and maintains his positive image.

The author recalls the history of political PR, specifically giving examples of the first political leaders who used PR and were influenced by the media environment and the level of democracy, and using specialized literature and scientifically substantiated sources, he perfected its content.

In the scientific article, the author believes that the adoption of the right strategies and the use of effective means to disseminate election messages, create a positive image and attract the attention of voters are the basis for the success of political PR.

The author of the article defines propaganda as a type of political communication and its purpose in spreading a certain ideology among the media audience.

Keywords: PR, political PR, election campaigns, television, information media, black PR, white PR, strategies, voters, ideology, journalism, television, Internet, public consciousness.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳимов Бобочон Аҳтамович, унвонҷӯи кафедраи журналистикаи телевизион ва радиошунавонии МДТ «Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода» Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Борбад 73 «а». Тел: 988465864.

Сведения об авторе: Рахимов Бободжон Ахтамович, соискатель кафедры телерадиожурналистики Государственного университета культуры и искусств Таджикистана имени Мирзо Турсунзаде. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада, 73 «а». Тел: 988465864.

About the author: Rakhimov Bobodzhon Akhtamovich, applicant of the Department of Television and Radio Journalism of the State University of Culture and Arts of Tajikistan named after Mirzo Tursunzade. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Avenue, 73 "a". Tel: 988465864

ПЕДАГОГИКАИ УМУМӢ, ТАЪРИХИ ПЕДАГОГИКА ВА ТАҲСИЛОТ
ОБЩАЯ ПЕДАГОГИКА, ИСТОРИЯ ПЕДАГОГИКИ И ОБРАЗОВАНИЯ
GENERAL PEDAGOGY, HISTORY OF PEDAGOGY AND EDUCATION

ТДУ 681.3+004: [378+372.8]: 390 (575.3)

МЕТОДҲОИ РУШДИ САЛОҲИЯТҲОИ КАСБИИ ИҚТИСОДЧИЁНИ ОЯНДА БО ИСТИФОДА АЗ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТИЮ КОММУНИКАТСИОНӢ

Давлатзода Раҳматулло Чурабек

Донишгоҳи байналмилалалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

Чомеаи муосир зери таъсири омилҳои гуногун пайваста ва босуръат рушд мекунад, ки яке аз онҳо тақмили пайвастаи технологияҳои мавҷуда ва эҷоди технологияҳои нави иттилоотӣ мебошад. Дастрасии номаҳдуди ҳар як шахс ба чараёни бузурги иттилоот ниҳоятан бо истифода аз дастгоҳҳои техникӣ сурат мегирад. Сарфи назар аз он, ки чунин дастрасии озод нисбатан ба наздикӣ, ҳамагӣ якчанд даҳсола пеш пайдо шуд, чараёни ҳаррӯзаи иттилооте, ки ба сари инсон меояд, на танҳо кам намешавад, балки меафзояд. Имрӯз иттилооти мӯътамад яке аз маҳсулоти муҳимми чомеа ба шумор рафта, фарди мутафаккир, медонад, ки ҳангоми бо иттилоот дуруст кор кардан ӯ рушд мекунад, худомӯзӣ мекунад ва ба манбаи асосии стратегияи ин чомеа табдил меёбад. Ҳамин тариқ, дар чомеаи иттилоотӣ он чизе, ки пеш аз ҳама баҳо дода мешавад, «инкишофи зеҳнии аъзоёни он аст, ки мақоми таҳсилотро хеле баланд мебардорад ва ба сатҳ ва сифати он талаботи нав мегузорад» [13].

Омодасозии мутахассисони баландихтисос яке аз вазифаҳои калидии муассисаҳои таҳсилоти олии ва миёнаи касбӣ ба ҳисоб меравад. Дар замони муосир яке омилҳои асосии он, ин истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ (ТИК) ҷиҳати *салоҳиятнок* гардидани донишҷӯён дар соҳаи касбӣ дониста мешавад. Дар робита ба эълон гардидани солҳои 2025-2030 «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» омода намудани мутахассисони соҳаи иқтисод, ки дорои *салоҳиятҳои касбӣ* дар заминаи истифодаи ТИК мебошанд, ниҳоят муҳим аст.

Равишҳои умумӣ барои фаҳмидани мафҳумҳои «Салоҳияти ТИК» ва «Салоҳиятнокии ТИК» дар таҳқиқотҳои олимони ватанию хориҷӣ Д. Д. Бичкова, В. Ф. Бурмакиной, И. Н. Фалиной, М. Зелман, А. А. Кузнецова, М. П. Лапчика, О. Н. Новиковой, Ф. С. Комилийн, А. Э. Сатторов, Р. Ҷ. Давлатзода (Давлатов) ва дигарон оварда шудаанд.

Масъалаҳои ташаккули салоҳияти бевоситаи ТИК-и иқтисодчиёни оянда дар рисолаҳои Ю. А. Горохова, И. Л. Савостянова, Н. Собитова, Е. М. Шевченко, Е. Т. Ярускина ва дигар муҳаққиқон мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Омодасозии иқтисодчиёни оянда дар таҳқиқотҳои зиёди мо [1,3-12,14] низ мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд.

Дар назди соҳаи маориф ҳамеша вазифаҳои мураккаб меистад – он бояд на танҳо талаботеро, ки чомеа имрӯз ба миён мегузорад, балки он талаботе, ки баъди чанд сол ташаккул ва мурағбат хоҳанд шуд, бояд барои соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсон кадрҳо омода созад, яъне бояд ҳамеша аз методҳои муосири ҷаҳонӣ истифода намояд.

Омодасозии мутахассиси ба талаботи имрӯзаи чомеа ҷавобгӯ яке аз проблемаҳои муҳимми муосир ба ҳисоб меравад. Дар ин самт роҳи усули гуногун, алалхусус, бо

истифода аз технологияи нав, бояд босамар татбиқ гардад. Дар ҳама давраи замон пешравию чомеа ба сатҳи иқтисодӣ зич алоқаманд буда, тайёркунии иқтисодчиёни ихтисосманд муҳим мебошад ва дар замони муосир, вақте, ки тамоми хоҷагидорӣ ба қонунҳои иқтисоди бозоргонӣ таъя мекунад, ба зимаи макотиби олию коллеҷҳо вазифаҳои нав гузошта мешавад [6, с.149].

Ҳамзамон, омодакунии мутахассиси иқтисодӣ ба фаъолияти касбӣ бо истифодаи компютер, ки бо парадигмаи субъектии ҷараёни маълумотгирӣ дода мешавад, мавҷудияти мавқеи сифати нави касбии шахсият, ки бо ислоҳоти когнитивӣ дар ҷараёни маълумотгирӣ ва сатҳи муносиби омодакунии донишҷӯ таъмин аст, дар назар дорад. Мақсаднокии эҷодӣ, фаълнокии зехнӣ, салоҳиятнокии илмӣ, интизомнокии касбӣ ва муоширати байнишахсӣ сифатҳои муҳаққикро, ки дар муҳити технологияҳои иттилоотӣ ҳосил мешаванду мавҷудият ва рушди онҳо шартӣ ҳатмӣ баланд бардоштани омодагии касбӣ мебошад, ташкил медиҳанд [12, с.66].

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон (ДБССТ) ҳамчун яке аз муассисаҳои олии кишвар ба омодакунии мутахассисони соҳаҳои муҳталифи кишвар нақши муассир дорад. Донишгоҳ аз оғози даври таъсисёбии худ то кунун аз ҳама бештар мутахассисони риштаи иқтисодиро омода менамояд. Дар робита ба эълон гардидани солҳои 2025-2030 «Солҳои рушди иқтисодӣ рақамӣ ва инноватсия» омода намудани мутахассисони касбии риштаи иқтисодӣ, ки аз назари истифодаи ТИК салоҳиятнок буда, дар татбиқи ҳадафҳои пайгиронаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон саҳм гузошта метавонанд, ниҳояд зарур мебошад. Дар соли таҳлили 2025-2026 ба муассиса қабули довтолабон дар Маркази миллии тести назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (ММТ НПҚТ) дар кластери 2 – «Иқтисодӣ ва география» (аз рӯи 53 ихтисос) ба нақша гирифта шудааст, ки ин шумораи зиёдтарини ихтисосҳои риштаи иқтисодиро дар байни муассисаҳои таҳсилоти олии касбии (МТОК) кишвар соҳиб аст. Ҷиҳати муайян намудани салоҳиятҳои касбии ихтисосҳои мазкур мо онро дар чадаи зерин таҳия ва мавриди таҳқиқ қарор хоҳем дод.

Ҷадвали 1. – Салоҳиятҳои касбии ихтисосҳои иқтисодии ДБССТ

№	Ихтисосҳои иқтисодӣ	Салоҳиятҳои касбӣ
1.	1-250104-03 - Андоz ва андозбандӣ	– Дониши қонунгузори андоz ва қоидаҳои андоzбандӣ. – Малақаҳои ҳисобкунии андоz ва омодакунии ҳисоботҳои андоz. – Қобилияти таҳлили маълумотҳои молиявӣ ва андоz. – Малақаҳои муошират бо мақомоти андоz ва муштариён.
2.	1-25 01 11 - Аудит ва ревизия	– Дониши стандартҳои аудит ва қоидаҳои баҳисобгирии бухгалтерӣ. – Малақаҳои таҳлили маълумотҳои молиявӣ ва ошкор кардани хатогиҳо. – Қобилияти омодакунии ҳисоботҳои аудит ва пешниҳоди тавсияҳо. – Малақаҳои муошират бо муштариён ва ҳамкорон.
3.	1-25 01 08 - Баҳисобгирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудит	– Дониши стандартҳои баҳисобгирии бухгалтерӣ ва қоидаҳои аудит. – Малақаҳои омодакунии ҳисоботҳои молиявӣ ва таҳлили маълумотҳои молиявӣ.

		– Қобилияти ошкор кардани хатогихо ва пешниҳоди тавсияҳо барои беҳтар кардани равандҳои молиявӣ. – Малакаҳои муошират бо муштариён ва ҳамкорон.
4.	1-250108-01-Баҳисобгирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудит дар бонкҳо	– Дониши стандартҳои баҳисобгирии бухгалтерӣ ва қоидаҳои аудит дар бонкҳо. – Малакаҳои оморасозии ҳисоботҳои молиявӣ ва таҳлили маълумотҳои молиявӣ дар бонкҳо. – Қобилияти ошкор кардани хатогихо ва пешниҳоди тавсияҳо барои беҳтар кардани равандҳои молиявӣ дар бонкҳо. – Малакаҳои муошират бо муштариён ва ҳамкорон дар бонкҳо.
5.	1-25010803-Баҳисобгирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудит дар муассисаҳои буҷетӣ ва илмӣ	– Дониши стандартҳои баҳисобгирии бухгалтерӣ ва қоидаҳои аудит дар муассисаҳои буҷетӣ ва илмӣ. – Малакаҳои оморасозии ҳисоботҳои молиявӣ ва таҳлили маълумотҳои молиявӣ дар муассисаҳои буҷетӣ ва илмӣ. – Қобилияти ошкор кардани хатогихо ва пешниҳоди тавсияҳо барои беҳтар кардани равандҳои молиявӣ дар муассисаҳои буҷетӣ ва илмӣ. – Малакаҳои муошират бо муштариён ва ҳамкорон дар муассисаҳои буҷетӣ ва илмӣ.
6.	1-250108-05-Баҳисобгирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудит дар саноат	– Дониши стандартҳои баҳисобгирии бухгалтерӣ ва қоидаҳои аудит дар саноат. – Малакаҳои оморасозии ҳисоботҳои молиявӣ ва таҳлили маълумотҳои молиявӣ дар саноат. – Қобилияти ошкор кардани хатогихо ва пешниҳоди тавсияҳо барои беҳтар кардани равандҳои молиявӣ дар саноат. – Малакаҳои муошират бо муштариён ва ҳамкорон дар саноат.
7.	1-96010103-Бехатарии иқтисодӣ	– Дониши усулҳои таҳлили хавфҳои иқтисодӣ. – Малакаҳои оморасозии нақшаҳои бехатарии иқтисодӣ. – Қобилияти ошкор кардани таҳдидҳои иқтисодӣ ва пешниҳоди тавсияҳо барои пешгирӣ аз онҳо. – Малакаҳои муошират бо ҳамкорон ва мақомоти давлатӣ.
8.	1-260201-01-Бизнес-маъмуриятчигӣ дар соҳаи истеҳсолот ва хизмат	– Дониши принципҳои идоракунии бизнес дар соҳаи истеҳсолот ва хизмат. – Малакаҳои таҳияи нақшаҳои бизнес ва идоракунии равандҳои истеҳсолӣ. – Қобилияти қабули қарорҳои идоракунӣ ва ҳалли мушкилот. – Малакаҳои муошират бо кормандон, муштариён ва ҳамкорон.
9.	1-020405-03-География. Иқтисодиёт	– Дониши асосҳои географияи иқтисодӣ ва таҳлили фазои иқтисодӣ. – Малакаҳои таҳлили маълумотҳои географӣ ва иқтисодӣ. – Қобилияти таҳияи нақшаҳои рушди иқтисодӣ дар минтақаҳои гуногун. – Малакаҳои муошират бо ҳамкорон ва мақомоти давлатӣ.

10.	1-020405-04- География. Ҳифзи табиат	– Дониши асосҳои географияи табиӣ ва ҳифзи муҳити зист. – Малакаҳои таҳлили маълумотҳои экологӣ ва оморасозии нақшаҳои ҳифзи табиат. – Қобилияти арзёбии таъсири фаъолияти инсон ба муҳити зист. – Малакаҳои муошират бо ҳамкорон ва мақомоти давлатӣ.
44.	1-250105-Омор	– Дониши асосҳои омор ва усулҳои таҳлили оморӣ. – Малакаҳои ҷамъоварӣ, коркард ва таҳлили маълумотҳои оморӣ. – Қобилияти таҳияи ҳисоботҳои оморӣ ва пешниҳоди тавсияҳо. – Малакаҳои муошират бо ҳамкорон ва коршиносон дар соҳаи омор.
45.	1-890101-04- Сайёҳии экологӣ	– Дониши асосҳои сайёҳии экологӣ ва ҳифзи муҳити зист. – Малакаҳои ташкили сафарҳои сайёҳии экологӣ ва идоракунии хатарҳои экологӣ. – Қобилияти таҳияи барномаҳои сайёҳии экологӣ ва хизматрасонии сайёҳии экологӣ. – Малакаҳои муошират бо сайёҳон ва ҳамкорон дар соҳаи сайёҳии экологӣ.
46.	1-910201 01- Сервиси тарабхона ва меҳмонхона	– Дониши асосҳои хизматрасонии тарабхона ва меҳмонхона. – Малакаҳои ташкили равандҳои хизматрасонӣ ва идоракунии кормандон. – Қобилияти таҳияи стратегияҳои маркетингӣ ва хизматрасонии муштариён. – Малакаҳои муошират бо муштариён ва кормандон дар соҳаи хизматрасонӣ.
47.	1-23010101- Сиёсати берунӣ ва дипломатия	– Дониши асосҳои сиёсати берунӣ ва дипломатия. – Малакаҳои гуфтушунидҳои дипломатӣ ва таҳлили муносибатҳои байналмилалӣ. – Қобилияти таҳияи стратегияҳои сиёсати берунӣ ва пешбурди манфиатҳои миллӣ. – Малакаҳои муошират бо дипломатҳо ва ҳамкорони хориҷӣ.
48.	1-260103-01- Танзими давлатии иқтисодиёти миллӣ	– Дониши асосҳои танзими давлатии иқтисодиёти миллӣ ва сиёсати иқтисодӣ. – Малакаҳои таҳлили иқтисодиёти миллӣ ва пешгӯии тамоюлҳои он. – Қобилияти таҳияи сиёсати танзими давлатӣ ва идоракунии равандҳои иқтисодӣ. – Малакаҳои муошират бо кормандони давлатӣ ва коршиносон дар соҳаи иқтисодиёт.
49.	1-960101-02- Таъмини иқтисодии фаъолияти гумрукӣ	– Дониши асосҳои таъмини иқтисодии фаъолияти гумрукӣ ва қонунгузории гумрукӣ. – Малакаҳои таҳлили маълумотҳои гумрукӣ ва идоракунии хатарҳои гумрукӣ. – Қобилияти таҳияи стратегияҳои таъмини иқтисодӣ ва қабули қарорҳои гумрукӣ.

		– Малакаҳои муошират бо ҳамкорон ва мақомоти давлатӣ дар соҳаи гумрук.
50.	1-400102-02- Технология ва низомии иттилоотӣ (дар иқтисодиёт)	– Дониши асосҳои технологияҳои иттилоотӣ ва низомҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёт. – Малакаҳои таҳияи низомҳои иттилоотии иқтисодӣ ва таҳлили маълумотҳои иқтисодӣ. – Қобилияти идоракунии лоиҳаҳои иттилоотӣ ва қабули қарорҳои технологӣ. – Малакаҳои муошират бо ҳамкорон ва коршиносон дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ.
51.	1-31030601-04- Технологияҳои иттилоотии идора дар иқтисодиёт	– Дониши асосҳои технологияҳои иттилоотии идора дар иқтисодиёт. – Малакаҳои таҳияи низомҳои иттилоотии идоракунии ва таҳлили маълумотҳои идоракунии. – Қобилияти идоракунии лоиҳаҳои иттилоотӣ ва қабули қарорҳои технологӣ. – Малакаҳои муошират бо ҳамкорон ва коршиносон дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ.
52.	1-960101- Хадамоти гумрукӣ	– Дониши асосҳои хадамоти гумрукӣ ва қонунгузориҳои гумрукӣ. – Малакаҳои назорати гумрукӣ ва идоракунии хатарҳои гумрукӣ. – Қобилияти таҳияи стратегияҳои гумрукӣ ва қабули қарорҳои гумрукӣ. – Малакаҳои муошират бо ҳамкорон ва мақомоти давлатӣ дар соҳаи гумрук.
53.	1-310201-0203- Географияи сайёҳӣ ва менеджменти саёҳат	– Дониши асосҳои географияи сайёҳӣ ва менеджменти саёҳат. – Малакаҳои таҳияи барномаҳои сайёҳӣ ва идоракунии хизматрасониҳои сайёҳӣ. – Қобилияти таҳлили бозори сайёҳӣ ва пешгӯии тамоюлҳои он. – Малакаҳои муошират бо сайёҳон ва ҳамкорон дар соҳаи сайёҳӣ.

Эзоҳ: Чадвал таҳияи муаллиф буда, дар он аз 53 ихтисоси равияи иқтисодӣ танҳо 20 ихтисос оварда шудааст.

Чи тавре таҳлилҳо нишон медиҳанд, яке аз салоҳиятҳои умумикасбии мутахассисони оянда соҳаи иқтисодӣ ин малакаи ҷамъоварӣ, коркард ва таҳлили маълумотҳои иқтисодӣ, назорат, идоракунии ва қабули қарорҳои дахлдор мебошад, ки ташаккули ин салоҳиятҳо дар заминаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ (ТИК) амалӣ мешаванд.

Дар ҷаҳони имрӯза, ки бо суръати бесобиқа тағйир меёбад, иқтисодчиёни оянда бояд бо маҷмуи васеи малакаҳо ва салоҳиятҳо мучахҳаз бошанд, то дар бозори кории рақобатпазир муваффақ шаванд. ТИК нақши муҳимро дар рушди ин салоҳиятҳо мебозад ва ба иқтисодчиёни оянда имкон медиҳанд, ки дониш ва малакаҳои заруриро барои муваффақият дар касби худ ба даст оранд.

Дар робита ба нақши ТИК дар рушди салоҳиятҳои касбии иқтисодчиёни оянда онро дар чадвали зерин тавсиф менамоем:

Ҷадвали 2. Тавсифи методҳои рушди салоҳиятҳои касбии иқтисодчиёни оянда зимни истифодаи ТИК

Салоҳият	Тавсифи салоҳият
1. Омӯзиши онлайнӣ ва захираҳои рақамӣ:	Платформаҳои омӯзиши онлайн, курсҳои онлайн ва вебинарҳо ба иқтисодчиёни оянда имкон медиҳанд, ки дониш ва малакаҳои навро дар мавзӯҳои гуногуни иқтисодӣ, аз ҷумла иқтисоди рақамӣ, таҳлили маълумот ва молияи рақамӣ ба даст оранд. Захираҳои рақамӣ, аз қабili пойгоҳҳои додаҳо, рӯзномаҳои илмӣ ва маҷаллаҳои онлайн ба иқтисодчиёни оянда имкон медиҳанд, ки бо таҳқиқоти навтарин ва тамоюлҳои соҳа огоҳ бошанд.
2. Нармафзори таҳлили маълумот ва амсиласозӣ:	Нармафзори таҳлили маълумот, аз қабili Excel, R ва Python, ба иқтисодчиёни оянда имкон медиҳад, ки маълумотро ҷамъоварӣ, таҳлил ва тафсир кунанд, то қарорҳои асоснок қабул кунанд. Нармафзори моделиронӣ, аз қабili MATLAB ва EViews, ба иқтисодчиёни оянда имкон медиҳад, ки моделҳои иқтисодиро созанд ва таҳлил кунанд, то оқибатҳои сиёсати иқтисодиро пешгӯӣ кунанд.
3. Шабакаҳои иҷтимоӣ ва ҳамкориҳои онлайнӣ:	Шабакаҳои иҷтимоӣ, аз қабili LinkedIn ва Twitter, ба иқтисодчиёни оянда имкон медиҳанд, ки бо ҳамкасбон, корфармоён ва коршиносони соҳа пайваст шаванд ва шабакаҳои касбии худро васеъ кунанд. Воситаҳои ҳамкориҳои онлайн, аз қабili Google Docs ва Slack, ба иқтисодчиёни оянда имкон медиҳанд, ки бо ҳамкасбон ва ҳамкорон дар лоиҳаҳои муштарак ҳамкорӣ кунанд.
4. Воситаҳои коммуникатсияи рақамӣ:	Воситаҳои коммуникатсияи рақамӣ, аз қабili почтаи электронӣ, видеоконфронс ва паёмнависиҳои фаврӣ, ба иқтисодчиёни оянда имкон медиҳанд, ки бо ҳамкасбон, корфармоён ва муштариён ба таври муассир муошират кунанд.
5. Рушди малакаҳои рақамӣ:	Иқтисодчиёни оянда бояд малакаҳои рақамии қавӣ, аз ҷумла саводнокии рақамӣ, амнияти рақамӣ ва шахсияти рақамиро рушд диҳанд. Онҳо инчунин бояд қобилияти мутобик шудан ба технологияҳои навро дошта бошанд ва дар бораи тамоюлҳои навтарини соҳа огоҳ бошанд.

Дар доираи тавсифи методҳои рушди салоҳиятҳои касбии иқтисодчиёни оянда зимни истифодаи ТИК чихати самаранок истифода намудани ТИК дар рушди салоҳиятҳои касбии иқтисодчиёни оянда, тавсияҳои зерин пешниҳод мегарданд:

- таҳия ва татбиқи барномаҳои таълимии муосир, ки дар онҳо ТИК ҳамчун як ҷузъи ҷудонашавандаи раванди таълим ба назар гирифта шудааст;
- таъмини муассисаҳои таълимӣ бо инфрасохтори зарурии технологӣ (компютерҳо, интернет, таҷҳизоти мултимедиявӣ);
- гузаронидани курсҳои тақмили ихтисос барои омӯзгорон чихати омӯхтани методҳои самаранок истифодаи ТИК дар раванди таълим;

– таҳия ва истифодаи захираҳои таълимии электронии босифат ва мутобиқ ба талаботи барномаҳои таълимӣ;

– ҳамкорӣ бо корфармоён чихати муайян намудани талабот ба салоҳиятҳои касбии иқтисодчиёни оянда ва ворид намудани онҳо ба барномаҳои таълимӣ бо истифода аз ТИК;

– мунтазам гузаронидани таҳлил ва баҳодиҳии самаранокии истифодаи ТИК дар раванди таълим ва ворид намудани тағйироти зарурӣ.

ТИК воситаҳои пурарзишро барои рушди салоҳиятҳои касбии иқтисодчиёни оянда пешниҳод мекунад. Бо истифода аз ин воситаҳо, иқтисодчиёни оянда метавонанд дониш ва малакаҳои заруриро барои муваффақият дар касби худ ба даст оранд ва ба рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ саҳм гузоранд.

Адабиёт

1. Абдусамад, М. Некоторые вопросы преподавания информатики в подготовке специалистов в сфере экономики [Текст] / М. Абдусамад, А. Э. Сатторов, Р. Д. Давлатов // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава / Серия гуманитарных и экономических наук. – 2018. – № 1-4-2(57). – С. 65-67. – EDN QJXYTO.

2. Галкина, Л.С. Методика развития икт-компетентности будущих экономистов и менеджеров средствами облачных технологий при обучении дисциплинам информационного цикла [Текст]: дис... на соис. уч. степ. канд.пед.наук. – Пермь, 2017. – 177 с.

3. Давлатзода, Р.Қ. Технологияи компютерӣ-омили таъмини муносибати босалоҳият дар таълим [Матн] / Р. Қ. Давлатзода // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон: маводи конференсияи VIII байналмилалӣ илмӣ-амалӣ “Таҳсилоти фарогир, муносибати босалоҳият дар шароити бисёрзабонӣ ва гуногунфарҳангӣ”. Душанбе. 28.10.2024. Бахшида ба 30 солагии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Соли маърифати ҳуқуқӣ. – Душанбе, 2024. – С.71-73.

4. Давлатов, Р. Д. Анализ и оценка современного состояния использования ИКТ в подготовке будущих экономистов [Текст] / Р. Д. Давлатов // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава / Серия гуманитарных и экономических наук. – 2024. – № 1-3 (125). – С. 299-305. – EDN HIGVSN.

5. Давлатов, Р. Қ. Методикаи ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ бо ёрии барномаҳои компютерӣ [Матн] / Р. Қ. Давлатов, М. Абдусамад // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – 2021. – № 3 (40). – С. 137-142.

6. Давлатов, Р. Қ. Таҳлили натиҷаҳои кори таҷрибавӣ-озмоишӣ оид ба санҷиши самаранокии методикаи таълими курси «Технологияи иттилоотӣ дар иқтисодиёт» [Матн] / Р.Қ. Давлатов, Ф.С. Комилиён // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. – 2019. – № 4 (28). – С. 149-158

7. Давлатов, Р. Қ. Технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ - заминаи асосии иқтисодиёти рақамӣ [Матн] / Р. Қ. Давлатов, С. Расулов // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. – 2021. – № 3(35). – С. 190-194.

8. Давлатов, Р.Қ. Самаранокии истифодаи технологияҳои иттилоотии муосир дар гурӯҳҳои иқтисодии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ [Матн] / Р. Қ. Давлатов, Ф. С. Комилиён, Б. Ф. Файзализода // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н. Хусрав / Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. – 2019. – № 1-3(65). – С. 205-210.

9. Давлатов, Р.Қ. Фарҳанги иқтисодӣ - омили асосии таъмини иқтисодиёти рақамӣ [Матн] / Р. Қ. Давлатов, С. М. Бобоназарова, М. Неъматулло // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – № 4-2(39). – С. 341-347.

10. Давлатов, Р.Қ., Кори мустақилонаи донишҷӯён ва нақши он дар омӯзиши фанҳои таълимӣ бо истифодаи технологияҳои иттилоотӣ [Матн] / Р.Қ. Давлатов, Б.Н. Алламуродов // Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ / Бахши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, педагогика ва филология – 2022. – №4(29). – С.159-168.

11. Комилиен, Ф. С. Методикаи татбиқи босамари технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар омодаسازی иқтисодчиёни оянда [Матн] / Ф. С. Комилиен, Р. Д. Давлатов. – Душанбе: Бахманруд, 2022. – 164 с.

12. Мусулмони, А. Баъзе масъалаҳои таълими информатика дар омодакунии мутахассиси соҳаи иқтисод [Матн] / А. Мусулмони, А.Э. Сатторов, Р.Қ. Давлатов // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н. Хусрав / Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. – 2018. – № 1/4 (57). – Қисми 2. – С. 65-67.

13. Роберт, И. В. Современные информационные технологии в образовании [Текст]. – М.: Школа-Пресс, 1994. – 205 с.

14. Сатторов, А. Э. Назария ва мавқеи технологияҳои иттилоотӣ дар ҷараёни таълим [Текст] / А. Э. Сатторов, А. Мусулмони, Р. Қ. Давлатов // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава / Серия гуманитарных и экономических наук. – 2020. – №1-4-1(80). – С. 97-99. – EDN XABVKG.

15. Станкевич, И.И. Использование технологии проектного обучения при проведении занятий у будущих менеджеров-экономистов [Текст] / И.И. Станкевич // Актуальные проблемы устойчивого развития сельских территорий и кадрового обеспечения АПК»: материалы Международной научно-практической конференции (Минск, 3-4 июня 2021 г.) / редкол.: Н.Н. Романюк [и др.]. – Минск: БГАТУ, 2021. – С. 625-630.

МЕТОДҲОИ РУШДИ САЛОҲИЯТҲОИ КАСБИИ ИҚТИСОДЧИЁНИ ОЯНДА БО ИСТИФОДА АЗ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТИЮ КОММУНИКАТСИОНӢ

Дар мақола методҳои рушди салоҳиятҳои касбии иқтисодчиёни оянда бо истифода аз технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Чунонки таҳлилҳо нишон медиҳанд, яке аз салоҳиятҳои умумикасбии мутахассисони оянда соҳаи иқтисодӣ ин малакаи ҷамъоварӣ, коркард ва таҳлили маълумотҳои иқтисодӣ, назорат, идоракунӣ ва қабули қарорҳои дахлдор мебошад, ки ташаккули ин салоҳиятҳо дар заминаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ (ТИК) амалӣ мешаванд. Дар робита бо нақши ТИК дар рушди салоҳиятҳои касбии иқтисодчиёни оянда он дар мақола тавсиф карда шуд.

Дар доираи тавсифи методҳои рушди салоҳиятҳои касбии иқтисодчиёни оянда зимни истифодаи ТИК ҷиҳати самаранок истифода намудани ТИК дар рушди салоҳиятҳои касбии иқтисодчиёни оянда, тавсияҳо пешниҳод гардид.

ТИК воситаҳои пурарзишро барои рушди салоҳиятҳои касбии иқтисодчиёни оянда пешниҳод мекунад. Бо истифода аз ин воситаҳо, иқтисодчиёни оянда метавонанд дониш ва малакаҳои заруриро барои муваффақият дар касби худ ба даст оранд ва ба рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ саҳм гузоранд.

Калидвожаҳо: технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, салоҳиятнокӣ, омодаسازی иқтисодчиён, ихтисосҳои иқтисодӣ, таҳлил, идоракунӣ, омӯзиш, рақамӣ, нармафзор, фаъолияти касбӣ

МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ ЭКОНОМИСТОВ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

В статье исследуются методы развития профессиональных компетенций будущих экономистов с использованием информационно-коммуникационных технологий. Как показывают анализы, одной из общепрофессиональных компетенций будущих специалистов экономической сферы является умение собирать, обрабатывать и анализировать экономические данные, контролировать, управлять и принимать соответствующие решения, формирование этих компетенций реализуется в контексте информационно-коммуникационных технологий (ИКТ). Что касается роли ИКТ в развитии профессиональных компетенций будущих экономистов, то она описана в статье.

В рамках описания методов развития профессиональных компетенций будущих экономистов при использовании ИКТ даны рекомендации по эффективному использованию ИКТ в развитии профессиональных компетенций будущих экономистов.

ИКТ предлагают ценные инструменты для развития профессиональных компетенций будущих экономистов. Используя эти инструменты, будущие экономисты смогут приобрести знания и навыки, необходимые для достижения успеха в своей карьере и внесения вклада в развитие мировой экономики.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, компетентность, подготовка экономистов, экономические специальности, анализ, менеджмент, обучение, цифровое, программное обеспечение, профессиональная деятельность.

METHODS OF DEVELOPING PROFESSIONAL COMPETENCES OF FUTURE ECONOMICS USING INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES

The article examines methods of developing professional competencies of future economists using information and communication technologies. As the analysis shows, one of the general professional competencies of future specialists in the field of economics is the ability to collect, process and analyze economic data, control, manage and make relevant decisions, the formation of which is carried out on the basis of information and communication technologies (ICT). The article describes the role of ICT in the development of professional competencies of future economists.

Within the framework of describing methods of developing professional competencies of future economists using ICT, recommendations are made for the effective use of ICT in the development of professional competencies of future economists.

ICT offers valuable tools for developing the professional competencies of future economists. Using these tools, future economists can acquire the knowledge and skills necessary for success in their profession and contribute to the development of the global economy.

Keywords: information and communication technologies, competence, training of economists, economic specialties, analysis, management, training, digital, software, professional activity

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатзода Раҳматулло Ҷурабек – номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи технологияҳои иттилоотӣ ва иқтисодиёти рақамии

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Нишони: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Борбад 48/5. Тел.: 918-92 91 90; E-mail: davlatov_r@mail.ru.

Сведения об авторе: Давлатзода Раҳматулло Джурабек – кандидат педагогических наук, доцент кафедры информационных технологий и цифровой экономики Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Борбад 48/5. Тел.: 918-92 91 90; E-mail: davlatov_r@mail.ru.

Information about the author: Davlatzoda Rahmatullo Jurabek – candidate of pedagogical science, Associate Professor of the Department of Information Technologies and Digital Economy of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad str. 48/5. Phone: 918-92 91 90; E-mail: dalvatov_r@mail.ru.

УДК 378.1: 372.8 [008+37.01] (575.3)

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ У СТУДЕНТОВ

Азимова Машхурахон Ходжиевна

Худжандский государственный университет имени академика
Бободжона Гафурова

Современное общество характеризуется многообразием культур, национальностей, мировоззрений, что требует от человека высокого уровня коммуникативной культуры и толерантного отношения к «другому». Особую роль в формировании этих качеств играет система высшего образования, где создаются условия для воспитания межличностной и межкультурной компетентности студентов. Кроме этого современное общество развивается в условиях глобализации, миграционных процессов, цифровизации и активного межкультурного взаимодействия. Эти процессы предъявляют высокие требования к коммуникативной культуре личности, особенно к способности вести диалог, учитывать чужую точку зрения, взаимодействовать с представителями различных социальных и культурных групп. В этом контексте особую значимость приобретает формирование **коммуникативной толерантности** - способности к конструктивному, уважительному и этичному общению.

Актуальность данной проблемы обусловлена тем, что студенческий возраст является чувствительным периодом становления личности, в том числе коммуникативной сферы. Именно в этот период происходит активная социализация, профессиональное самоопределение и формирование жизненных установок. От уровня коммуникативной толерантности зависит успешность образовательного процесса, качество межличностных отношений, адаптация к профессиональной среде и способность конструктивно разрешать конфликты.

В условиях нарастающей социальной, этнокультурной и информационной многополярности, а также усиления межкультурного взаимодействия, способность к конструктивному и уважительному общению становится одной из ключевых компетенций современного специалиста. Особенно это актуально для молодежи, находящейся на этапе профессионального и личностного становления - студентов вузов, которым предстоит реализовывать себя в разнообразных социальных и профессиональных контекстах.

Современная образовательная среда предъявляет к студентам высокие требования не только в области академических знаний, но и в сфере **коммуникативной культуры**, включая такие качества, как эмпатия, открытость, терпимость к инаковости и способность к ведению диалога [6,с.24]. В этой связи формирование **коммуникативной толерантности** выступает важнейшей задачей педагогической деятельности в вузе, обеспечивающей успешную социализацию и профессионализацию молодежи.

Несмотря на значительное количество исследований в области толерантности и межличностного общения, наблюдается дефицит целостных педагогических подходов к формированию именно **коммуникативной толерантности** как интегративного качества личности. Это требует систематизации теоретических основ и разработки эффективных практических методик, направленных на воспитание уважительного и продуктивного стиля общения у студентов.

Таким образом, исследование теоретико-практических основ формирования коммуникативной толерантности у студентов представляет собой актуальное направление научного поиска, имеющее важное значение как для педагогической науки, так и для практики высшего образования.

Коммуникативная толерантность - это неотъемлемая часть профессиональной компетентности будущего специалиста и важный фактор успешной социализации личности [1,с.103].

Понятие коммуникативной толерантности включает в себя уважительное, открытое и конструктивное отношение к собеседнику, умение взаимодействовать с представителями различных культур, мнений и жизненных позиций без предвзятости и агрессии. Теоретическую основу формирования коммуникативной толерантности составляют работы в области психологии общения (А. А. Бодалёв, Б. Ф. Ломов), педагогики толерантности (В. А. Сластенин, Т. А. Дмитриева) и межкультурной коммуникации (Г. М. Андреева, Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров).

В последние годы всё большее внимание исследователей привлекает вопрос создания педагогических условий, способствующих развитию у студентов опыта толерантного общения и поведения. В научной литературе такие условия рассматриваются не только как совокупность факторов, влияющих на результативность формирования толерантного отношения, но и как особая образовательная среда. Эта среда включает в себя разнообразные стимулы, мотивационные элементы и благоприятные обстоятельства, в которых у обучающихся формируется установка на терпимое и уважительное взаимодействие с другими.

Анализ научной литературы в областях философии, культурологии, истории, социологии, психологии и педагогики толерантности позволил нам выделить ключевые теоретические подходы, представленные в работах различных исследователей. Так, М. Мчедлов трактует толерантность преимущественно через призму правовых и социально-политических аспектов. Ряд авторов, включая В. Лекторского, интерпретируют данное понятие в философском контексте. Другие учёные, такие как А. Клепцов, В. Маралов, В. Ситаров, А. Соколова и Г. Солдатова, рассматривают толерантность как форму человеческих отношений. Отдельные исследователи (А. Асмолов, А. Газман, А. Грива, А. Кондаков, А. Насиновська) акцентируют внимание на формировании толерантного сознания, в то время как такие авторы, как А. Коржуев, Н. Кудзиева, В. Попков и М. Поташник, воспринимают её как познавательную стратегию.

Коммуникативная толерантность играет важную роль в профессиональной подготовке студентов, так как она напрямую влияет на эффективность взаимодействия в коллективе, способность выстраивать конструктивный диалог, предотвращать и разрешать конфликты [3,с.45]. В условиях многонациональной, мультикультурной и

цифровой среды будущему специалисту необходимо уметь воспринимать иную точку зрения, сохранять уважительное отношение к различиям и быть готовым к сотрудничеству. Развитие этого качества способствует формированию профессиональной этики, улучшению психологического климата и повышению общей культуры общения на рабочем месте.

Ключевыми компонентами коммуникативной толерантности являются:

- эмпатия и уважение к иным точкам зрения;
- рефлексивность и самоконтроль в общении;
- способность к конструктивному разрешению конфликтов;
- открытость к диалогу и межкультурному взаимодействию.

Формирование коммуникативной толерантности у студентов возможно в условиях целенаправленного педагогического воздействия. Основные направления практической работы включают:

1. Развитие коммуникативных умений. Коммуникативные умения - это совокупность навыков, обеспечивающих эффективное взаимодействие с другими людьми. Включают:

- умение слушать и слышать;
- аргументированно выражать собственное мнение;
- задавать вопросы и отвечать на них;
- контролировать эмоции в процессе общения;
- распознавать невербальные сигналы (жесты, мимику, интонацию);
- владеть нормами речевого этикета [7, с.24].

Коммуникативная толерантность - это способность человека конструктивно взаимодействовать с представителями других культур, взглядов, убеждений, не поддаваясь предвзятости и агрессии в общении. Она включает:

- уважение к чужому мнению;
- терпимость к особенностям поведения других;
- отказ от навязывания своей позиции;
- способность к диалогу и компромиссу;
- принятие культурных, национальных, личностных различий [9, с.54].

Развитие умения слушать означает способность не перебивать, понимать смысл высказываний и реагировать по существу.

Пример: В дискуссии на паре по социологии студенты обсуждают миграционную политику. Один студент высказывает мнение, противоположное большинству. Благодаря развитию умения слушать, другие участники не перебивают, а задают уточняющие вопросы. Это снижает напряжённость и способствует уважению.

Чёткое и корректное выражение своей точки зрения снижает риск обид и недоразумений.

Пример: В межкультурной группе студенты работают над проектом. Один из участников, носитель другой культуры, неправильно понял задание. Вместо раздражения, другие участники переформулируют инструкции и поддерживают его. Такое поведение возможно только при наличии коммуникативной грамотности.

Умение контролировать раздражение, обиду, агрессию – основа толерантности.

Пример: Студент сталкивается с грубостью в группе. Вместо резкого ответа он спокойно обозначает свои границы и предлагает конструктивный способ решения конфликта.

Важно не только говорить, но и уметь правильно реагировать на чужие эмоции и оценки.

Пример: После презентации преподаватель предлагает группе обсудить работу однокурсника. Вместо критики типа «всё плохо», студенты учатся говорить: «Мне понравилось, как ты оформил слайды, но, возможно, стоило подробнее раскрыть выводы».

Толерантность невозможна без понимания, что не все думают, чувствуют и выражаются одинаково [10,с.111].

Пример: В студенческом коллективе есть учащиеся из других регионов или стран. При подготовке к праздникам или командной работе преподаватель предлагает учитывать традиции и обычаи каждого участника - например, обсуждать, что приемлемо или нет в оформлении, музыке, еде и т.д.

Практическими подходами к формированию у студентов является:

- проведение тренингов по развитию коммуникативной компетенции;
- использование ситуационных ролевых игр и кейс-методов;
- организация межкультурных проектов и дискуссионных клубов;
- включение в учебный процесс заданий, направленных на совместную

деятельность в группах.

2.Создание толерантной образовательной среды. Создание **толерантной образовательной среды** - это процесс формирования такой атмосферы в учебном заведении, где уважаются права и свободы каждого человека, независимо от его происхождения, вероисповедания, культурных традиций, национальности или иных характеристик [12,с.21]. Этот процесс имеет огромное значение для **формирования коммуникативной толерантности** у студентов, так как именно в образовательной среде закладываются основы уважения, открытости и конструктивного общения.

Университеты организуют **программы обмена** для студентов разных стран и культур, что позволяет обучающимся сталкиваться с различиями в образе жизни, традициях и мировоззрении. Студенты, участвующие в таких программах, учат уважать различия, что напрямую влияет на их **коммуникативную толерантность**.

Пример: В университете организованы обмены студентами с зарубежными учебными заведениями. Студенты не только учат языки, но и активно взаимодействуют с культурными особенностями других стран, принимают участие в культурных мероприятиях, праздниках и обсуждениях на тему прав человека, что формирует уважение и открытость к другим культурам.

Создание **культурных и этнических клубов** или **инклюзивных спортивных мероприятий**, где студенты могут свободно общаться, делиться традициями и идеями, помогает развивать толерантность и понимание среди студентов[13,с.28]. Эти клубы становятся площадками для обсуждения важных социальных и культурных вопросов.

Пример: В университете организован клуб иностранных студентов, где учащиеся могут поделиться своей культурой, рассказывать о национальных праздниках, традициях, а также принимать участие в спортивных турнирах и культурных вечерах. Такое взаимодействие способствует взаимному уважению и расширяет кругозор студентов.

В образовательных учреждениях часто используют **ролевые игры** и **тренинги**, которые помогают студентам столкнуться с реальными ситуациями, связанными с межкультурным общением и решением конфликтов. Эти методы помогают формировать у студентов навыки разрешения разногласий и эффективного общения с людьми, представляющими разные социальные группы [2,с.48].

Пример: На тренинге по межкультурной коммуникации студенты играют роли представителей разных культур, например, арабов, европейцев, китайцев, и пытаются

договориться о совместном проекте. Это помогает им лучше понять ценности других культур и научиться решать конфликты мирным путём.

Создание **мультимедийных проектов**, которые объединяют студентов разных факультетов или даже разных стран, способствует развитию толерантности через исследование и создание совместных проектов. Студенты из разных культур учат друг друга новым подходам и взглядам, что делает их коммуникацию более уважительной и осознанной [4,с.56].

Пример: Студенты из разных стран и факультетов работают над созданием совместной мультимедийной презентации по теме глобальных социальных проблем (например, экология, изменение климата, миграция). Такой проект помогает им уважать разные подходы и формировать общие ценности.

Использование **искусства** как инструмента для выражения толерантности - это ещё один способ формирования уважения и понимания среди студентов. Кино, музыка, театр, живопись и литература позволяют студентам погрузиться в жизнь других людей и понять их чувства, взгляды и переживания [5,с.52].

Пример: В рамках курса по культурологии студенты смотрят документальные фильмы, которые показывают жизнь людей из разных стран и культур. После просмотра проводится обсуждение, где студенты могут выразить свои мысли и чувства, а также обсудить культурные различия и их влияние на общество.

Кейсовые задания - это метод, при котором студенты анализируют реальные или вымышленные ситуации, где необходимо принимать решения, учитывая культурные и социальные особенности. Это помогает им развивать навыки толерантности, уважения к различным точкам зрения и умения работать в многонациональных командах.

Пример: Студенты разбиваются на группы и получают задание решить конкретную социальную проблему, например, как организовать многонациональный фестиваль. Во время работы они должны учитывать потребности разных групп, уважать чужие традиции и находить компромиссы, что помогает укрепить навыки толерантности и сотрудничества.

Преподаватели, работающие в толерантной образовательной среде, активно помогают студентам работать с различиями, задавать вопросы, выслушивать мнение других и конструктивно работать с критикой. Это способствует тому, что студенты начинают воспринимать различные точки зрения как неотъемлемую часть образовательного процесса [5,с.12].

Пример: Преподаватель проводит лекцию по глобализации и миграции, в которой акцентируется внимание на важности уважения к людям разных культур. Студенты участвуют в обсуждении с активной позицией, обучаются задавать вопросы и делиться множеством точек зрения.

Таким образом, создание толерантной образовательной среды является важнейшим аспектом формирования коммуникативной толерантности у студентов. В таких условиях учащиеся учат не только теоретические дисциплины, но и практические навыки общения с различными людьми, уважения к другим мнениям и культурным особенностям. Эти навыки крайне важны в современном мире, где глобализация и миграционные процессы требуют от людей готовности к открытому и уважительному взаимодействию.

Эффективной является организация совместной деятельности студентов из разных культурных, этнических и социальных групп. Важную роль играет пример поведения преподавателя, соблюдение принципов педагогической этики.

3. Интеграция межкультурного компонента в образовательный процесс. Интеграция межкультурного компонента в образовательный процесс играет ключевую роль в формировании коммуникативной толерантности у студентов. В условиях глобализации

и мультикультурализма способность эффективно взаимодействовать с представителями разных культур становится необходимым навыком. Включение межкультурного компонента в обучение помогает студентам развить навыки общения, уважения и понимания культурных различий.

Межкультурный компонент включает в себя изучение, понимание и уважение к различным культурам, что способствует развитию толерантности в общении. Когда студенты сталкиваются с культурными различиями, они учат не только учитывать эти различия, но и адаптировать свои коммуникативные стратегии [14, с.31].

Задачи интеграции межкультурного компонента в процессе формирования коммуникативной толерантности у студентов:

- повышение уровня межкультурной осведомленности;
- развитие навыков коммуникации с людьми из разных культур;
- снижение предвзятости и стереотипов;
- обучение уважению к многообразию.

Создание курсов или отдельных блоков в рамках учебной программы, посвящённых **межкультурной коммуникации**, помогает студентам развивать осознание различий в восприятии, стилях общения и ценностных ориентирах разных культур.

Студенты, принимающие участие в **программах обмена**, могут в реальных условиях общаться с людьми из разных стран и культур. Такой опыт значительно способствует развитию коммуникативной толерантности, так как он помогает студентам не только узнавать о других культурах, но и учиться взаимодействовать с людьми, имеющими другой жизненный опыт.

Включение не только языка, но и культуры страны, языка которой преподаётся, помогает студентам понимать контекст и особенности общения в этой культуре. Это позволяет студентам не только освоить язык, но и научиться правильно интерпретировать культурные особенности в процессе общения.

Тренинги и ролевые игры позволяют студентам пройти через практическое освоение межкультурных ситуаций и научиться корректно реагировать на культурные различия в реальной жизни. Эти методы помогают студентам развивать навыки эффективного общения в условиях многообразия и уважать особенности других людей [8, с.90].

Проекты, связанные с **межкультурным взаимодействием**, позволяют студентам не только работать над реальными задачами, но и учиться учитывать культурные особенности и подходы в решении проблем. Совместные исследования студентов из разных стран помогают расширять горизонты и учат работать в многонациональных командах.

Преподаватели играют ключевую роль в формировании толерантности у студентов через **моделирование правильного поведения и преподавание практик уважения и инклюзивности**. Важно, чтобы преподаватели сами были открыты к культурным различиям и использовали в преподавании такие методы, как **обсуждения, кейс-методы и межкультурные анализы**.

Таким образом, интеграция межкультурного компонента в образовательный процесс помогает формировать у студентов навыки **коммуникативной толерантности**, так как она способствует осознанию ценности культурных различий, развивает эмпатию и уважение к людям с разным жизненным опытом. Использование различных методов - от курсов по межкультурной коммуникации до практических тренингов и ролевых игр - позволяет студентам развивать важные социальные и коммуникативные навыки, которые будут полезны в их будущей профессиональной жизни и в глобальном обществе.

Формирование коммуникативной толерантности - сложный, но необходимый процесс, который требует интеграции усилий педагогов, психологов и самих студентов. В условиях глобализации и цифровизации толерантность становится не просто социальной нормой, а важнейшим элементом профессионального и личного успеха. Современные образовательные технологии и практики позволяют целенаправленно развивать у студентов уважительное, конструктивное отношение к другим людям, что в перспективе влияет на устойчивость и гуманность всего общества.

Литература

1. Беляева, Л. С. Культурная толерантность в контексте педагогической деятельности [Текст] / Л. С. Беляева // Вестник гуманитарных наук. – 2020. – № 1. – С. 102-110.
2. Гудков, В. С. Психология толерантности: от теории к практике [Текст] / В. С. Гудков. – М.: Пресс, 2013. – 384 с.
3. Иванова, Н. П. Развитие коммуникативной толерантности у студентов через культурные проекты [Текст] / Н. П. Иванова // Современные проблемы образования. – 2020. – № 6. – С. 44-49.
4. Казанцева, А. В. Роль образовательных технологий в формировании коммуникативной толерантности [Текст] / А. В. Казанцева // Научный вестник. – 2021. – № 5. – С. 55-61.
5. Костромина, Н. И. Социальная толерантность и толерантность в образовании [Текст] / Н. И. Костромина. – М.: Наука, 2014. – 272 с.
6. Кузнецова, Л. М. Формирование толерантности у студентов в образовательной среде высшего учебного заведения [Текст]: дис. ... канд. пед. наук. – М., 2018. – 225 с.
7. Лапина, И. А. Социальная толерантность и культура общения [Текст] / И. А. Лапина. – М.: Наука, 2012. – 256 с.
8. Митина, Т. В. Современные подходы к формированию коммуникативной толерантности у студентов в вузах [Текст] / Т. В. Митина // Педагогика и психология. – 2018. – № 3. – С. 89-94.
9. Педагогика толерантности [Текст]: учеб. пособие / под ред. Н. А. Васильевой. – М.: Высшая школа, 2015. – 312 с.
10. Петрова, А. В. Методы развития коммуникативной толерантности у студентов гуманитарных факультетов [Текст] / А. В. Петрова // Вопросы психологии и педагогики. – М., 2017. – С. 108-114.
11. Сидоров, В. К. Коммуникативная толерантность как элемент межкультурного образования [Текст] / В. К. Сидоров, М. В. Кузнецова // Вестник педагогики и психологии. – 2019. – № 4. – С. 72-80.
12. Тарасова, О. В. Формирование толерантности у студентов в многонациональной среде: практическое руководство [Текст] / О. В. Тарасова. – СПб.: Речь, 2017. – 268 с.
13. Толерантность в межкультурной коммуникации [Текст]: монография / под ред. И. П. Соловьевой. – СПб.: Речь, 2017. – 314 с.
14. Толерантность как педагогический феномен [Текст]: монография / под ред. О. В. Лебедевой. – М.: Флинта, 2019. – 300 с.
15. Шевченко, Н. А. Толерантность и конфликтология в образовании: теория и практика [Текст] / Н. А. Шевченко. – Екатеринбург: УрФУ, 2016. – 256 с.

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ У СТУДЕНТОВ

Статья посвящена теоретико-практическим аспектам формирования коммуникативной толерантности у студентов. Рассматривается значение коммуникативной толерантности как важного компонента в межличностных и межкультурных взаимодействиях в условиях современного образовательного процесса. Подчеркивается значимость развития толерантного общения как необходимого компонента профессиональной и личностной подготовки будущих специалистов. Приводятся основные подходы, методы и условия, способствующие эффективному формированию коммуникативной толерантности в студенческой среде. Описываются методы и подходы к развитию толерантности у студентов, включая как теоретическое осмысление данного феномена, так и практическое применение в учебной и внеучебной деятельности. Подчеркивается важность внедрения этих подходов в образовательные программы для формирования у будущих специалистов навыков конструктивного общения и принятия культурных различий. В статье также рассматриваются различные модели и стратегии преподавания, направленные на развитие толерантности среди студентов.

Ключевые слова: коммуникативная толерантность, студенты, межкультурные взаимодействия, образовательный процесс, методы формирования, межличностное общение, толерантность, развитие студентов, педагогические подходы, культурные различия.

АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИЮ АМАЛИИ ТАШАККУЛИ ТАҲАММУЛПАЗИРИИ КОММУНИКАТСИОНИИ ДОНИШЧӮӢН

Мақолаи мазкур ба ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии ташаккули таҳаммулпазирӣ коммуникатсионӣ дар донишчӯён бахшида шудааст. Аҳамияти таҳаммулпазирӣ коммуникатсионӣ ҳамчун ҷузъи муҳим дар ҳамкорӣ байнишахсӣ ва байнифарҳангӣ дар шароити раванди муосири таълим баррасӣ карда шудааст. Аҳамияти рушди муоширати таҳаммулпазирӣ ҳамчун ҷузъи зарурии тайёрии касбӣ ва шахсии мутахассисони оянда таъкид карда шудааст. Равишҳо, усулҳо ва шартҳои асосӣ, ки ба ташаккули самараноки таҳаммулпазирӣ коммуникатсионӣ дар муҳити донишчӯён мусоидат мекунад, оварда шудаанд. Усулҳо ва равишҳо барои рушди таҳаммулпазирӣ дар донишчӯён, аз ҷумла ҳам фаҳмиши назариявӣ ин падида ва ҳам истифодаи амалӣ дар фаъолияти таълимӣ ва беруназсинфӣ тавсиф карда мешаванд. Аҳамияти татбиқи ин равишҳо дар барномаҳои таълимӣ барои ташаккули малакаҳои муоширати созанда ва қабули фарқиятҳои фарҳангӣ дар мутахассисони оянда таъкид карда мешавад. Дар мақола инчунин моделҳо ва стратегияҳои гуногуни таълим, ки ба таҳаммулпазирӣ дар байни донишчӯён нигаронида шудаанд, баррасӣ карда шудааст.

Калидвожаҳо: таҳаммулпазирӣ коммуникатсионӣ, донишчӯён, ҳамкорӣ байнифарҳангӣ, раванди таълим, усулҳои ташаккул, муоширати байнишахсӣ, таҳаммулпазирӣ, рушди донишчӯён, равишҳои педагогӣ, тафовутҳои фарҳангӣ.

THEORETICAL AND PRACTICAL BASIS FOR THE FORMATION OF COMMUNICATIVE TOLERANCE IN STUDENTS

The article is devoted to the theoretical and practical aspects of the formation of communicative tolerance in students. The significance of communicative tolerance as an

important component in interpersonal and intercultural interactions in the context of the modern educational process is considered. The importance of developing tolerant communication as a necessary component of professional and personal training of future specialists is emphasized. The main approaches, methods and conditions that contribute to the effective formation of communicative tolerance in the student environment are given. The methods and approaches to the development of tolerance in students are described, including both a theoretical understanding of this phenomenon and practical application in educational and extracurricular activities. The importance of introducing these approaches into educational programs for the formation of constructive communication skills and acceptance of cultural differences in future specialists is emphasized. The article also examines various models and strategies of teaching aimed at developing tolerance among students.

Keywords: communicative tolerance, students, intercultural interactions, educational process, methods of formation, interpersonal communication, tolerance, student development, pedagogical approaches, cultural differences.

Маълумот дар бораи муаллиф: Азимова Машхурахон Хочиевна, номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи назария ва методикаи тарбияи томактабии факултети психология ва таҳсилоти томактабии МДТ «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Гафуров. Нишонӣ: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, шаҳри Хучанд, гузаргоҳи Мавлонбеков 1., Тел.: + 992 92 744 10 42.

Сведения об авторе: Азимова Машхурахон Ходжиевна, кандидат педагогических наук, доцент кафедры теории и методики дошкольного образования ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова». Адрес: 735700, Республика Таджикистан, Согдийский область, город Худжанд, проезд Мавлонбекова 1., Тел.: + 992 92 744 10 42.

Information about the author: Azimova Mashurakhon Khodzhievna, Ph.D., Associate Professor Khujand State University named after academician Bobojon Gafurov. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Sughd region, Khujand city, Mavlonbekova passage 1. Tel: + 992 92 744 10 42.

ТДУ 37.036+7.01: 373 (575.3)

МУАММОИ ТАРБИЯИ ЭСТЕТИКӢ ДАР ДАРСҲОИ САНЪАТИ ТАСВИРИИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Ғаниева Малика Абдуқодиrowна

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров

Пеш аз гузаштан ба мавзӯи асосии тадқиқот, мафҳуми тарбияи эстетикиро муайян кардан бамаврид аст. Мафҳуми «эстетика» баргирифта аз вожаи юнонии *aisthetikos* ба маънои эҳсосунанда, ҳиссӣ аст. Аз ин ҷост, ки тарбияи эстетикӣ ба маънои ташаккули дарки воқеияти атроф ва асарҳои фарҳанг тавассути ифодаи эҳсосӣ ва муассирӣ мебошад. Одди карда ғӯем, тарбияи эстетикӣ ин инкишоф додани ҳисси зебоӣ дар шахс, маҳорати пайдо кардани ҳиссиёти зебоӣ дар олами атроф, унсурҳои фарҳанг ва ҷомеа мебошад.

Роҳи асосии тарбияи ҳисси зебоӣ - ин тарбия кардан тавассути санъат аст. Азбаски тарбия дар дарсҳои санъати тасвирӣ гузаронида мешавад, он гоҳ воситаҳои тарбия

ашёи мусаввирӣ, ҳайкалтарошӣ, меъморӣ, расмҳо, аксҳо, графика ва дигар воситаҳои тасвирӣ мебошад.

Санъат ҳамчун воситаи тарбия ба кӯдак фаҳмиши зебоиро меомӯзонад, ниёзҳои рушди маънавии шахсиятро мебарорад, завқ ва услубро ташаккул медиҳад. Тарбияи эстетикӣ мактаббачагон тавассути воситаҳои санъат аз ҷониби волидон дар оила оғоз мешавад ва дар мактабҳо ва муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ пурра карда мешавад ва маҳз дар ин муассисаҳо тарбия вазифаи шинохтани манфиатҳо ва ниёзҳои кӯдак ва сари вақт равона кардани чараёни зарурии онҳо тавассути маҳфилҳои гуногун, хондани адабиёти инкишофдиҳанда, тамошои театрҳо, осорхонаҳо ва концертҳо мебошад. Ҷаҳони ботинии инсон мураккаб ва якранг аст. Чӣ гуна ба кӯдакон кӯмак кардан мумкин аст, ки тамоми гуногунии ҷаҳони атрофро кушояд, шахси дигарро ҳис кунанд, бишнаванд, эҳсос кунанд, «Ман»-и худро дарк кунанд, онро кашф кунанд ва ба олами калонсолон ворид шаванд, пуларзиш бошанд ва дар он ҳамкорӣ кунанд? Воситае, ки ҳамаи ин вазифаҳоро ҳал карда метавонад, санъат аст.

Тарбияи эстетикӣ аз синни хурдсолӣ оғоз меёбад, кӯдак бо «чаббидани» иттилоот аз олами атроф ба воя мерасад: муошират бо наздикон ва ҳамсолон, хондани китобҳо, тамошои барномаҳои телевизионӣ, сайругашт дар кӯча ва ҳамаи ин ба рушди кӯдак таъсир мерасонад ва фаҳмиши ӯро дар бораи зебоӣ ташаккул медиҳад, завқ ва дарк кардани ӯро дар бораи олами атроф ташаккул медиҳад. Бояд қайд кард, ки ба ғайр аз унсурҳои номбаршудаи олами атроф, интернет ба насли ҷавон таъсири назаррас мерасонад. Хусусияти муҳими интернет дар он аст, ки миқдори зиёди маълумоти дастрасро доро мебошад. Барои шахси ноомода ва махсусан барои кӯдак, мақеи худро дар фазои иттилоотӣ муайян кардан душвор аст, малакаҳои зарурӣ барои полоиш ва ба ҳелҳо ҷудокунии маълумоти гирифташуда вучуд надоранд, аз ин рӯ нақши тарбияи эстетикӣ дар чунин шароит меафзояд. Зеро шахси бомаърифат ва фарҳангӣ қодир аст арзиши маълумоти гирифташударо муайян кунад, аҳамияти он, ки қодир аст «даҳшатнок»-ро аз «зебо» ҷудо кунад ва ба нуксонҳои давраи рақамӣ дода нашавад.

«Тарбияи эстетикӣ - ин инкишофи доираи муассирӣ – ҳиссиётии шахсият, олами маънавӣ; тарбияи муносибати одам ба олам, талаботи бевосита ба зебоӣ мебошад» [6, с. 124].

«Мафҳуми тарбияи эстетикӣ бо мафҳуми «эстетика» тамоман алоқаманд мебошад, ки илм дар бораи зебоиро мефаҳмонад. Худи калимаи эстетика аз забони юнонӣ *aisthesis*, ки дар тарҷума ҳиссиёт, эҳсосро ифода мекунад. Аз ин лиҳоз дар умум тарбияи эстетикӣ раванди ташаккули ҳиссиёт дар доираи зебоиро нишон медиҳад» [14, с. 435].

«Дар назарияи эстетикӣ ҳиссиёти эстетикӣ беғараз ва озод будан аз талаботҳои моддии дағалро мефаҳмонад. Он дар рафти кори маънавии одам аз болои худ дар асоси талаботи қаблан таъинкардаи ирсӣ-ботинӣ ба нумӯ ва ба рушд, дар паи кӯшиши ӯ барои худтакмилдиҳӣ инкишоф мекунад» [11, с. 78].

Ҳамин тариқ, мо ба он наздик мешавем, ки тарбияи эстетикӣ чӣ гуна бояд таҷассум ёбад.

Асоси тарбияи эстетикиро се ҷузъи ба ҳам пайваста ташкил медиҳад: инсон бояд дар зебоӣ зиндагӣ кунад; инсон бояд зебоиро пай барад; инсон бояд зебоии атрофро бунёд кунад.

Барои он ки ин низомба кӯдак самараноктар таъсир расонад ва ба ҳадафи гузошташуда бирасад, Б. М. Неменский хусусияти зерини онро қайд кардааст: «Низоми тарбияи эстетикӣ бояд пеш аз ҳама ягона бошад, ки ҳамаи фанҳо, ҳамаи машғулиятҳои беруназсинфӣ, тамоми ҳаёти ҷамъиятии мактаббачаро муттаҳид кунад, ки дар он ҳар як фан, ҳар як намуди машғулият вазифаи аниқӣ худро дар кори ташаккули фарҳанги эстетикӣ ва шахсияти мактаббача дорад» [10, с. 111].

Ташаккули идеалҳои (мақсади олий, тимсол) эстетикӣ дар кӯдакон ҳамчун як қисми ҷаҳонбинии онҳо як раванди мураккаб ва тӯлонӣ аст. Дар ҷараёни тарбия муносибатҳои ҳаёӣ, идеалҳо тағйир меёбанд. Дар шароити алоҳида, таҳти таъсири ҳамсабақон, калонсолон, асарҳои санъат, тақонҳои ҳаёӣ, идеалҳо метавонанд тағйироти кулӣ ба амал оранд. «Моҳияти педагогии раванди ташаккули идеалҳои эстетикӣ дар кӯдакон бо назардошти хусусиятҳои синну солашон аз он иборат аст, ки аз ибтидо, аз хурдӣ, дар бораи ҷомеа, дар бораи инсон, дар бораи муносибатҳои байни одамон тасаввуроти устувори пурмазмун ва идеалӣ ташаккул дода, онро дар шакли гуногун, дар ҳар марҳила тағйирёбанд, нав ва ҷолиб созанд», – қайд мекунад Б. Т. Лихачев дар кори худ [7].

Раванди таълим дар дарси муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳамчун унсури таркибии ин раванд аз қаринаи фарҳанги муосир, аз равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, дараҷаи рушди ҷомеа, арзишҳои маънавӣ ва ахлоқӣ, инчунин аз равандҳои хурде, ки дар сатҳи оила ва дигар робитаҳои байнишахсии кӯдак ба амал меоянд, вобаста аст.

«Муаллими муосир бояд раванди таълимӣ-тарбиявиро ҷунон ташкил карда тавонад, ки ҳар як хонанда имкониятҳои иқтидорӣ, қобилияти эҷодии худро кушода тавонад, иштирокчиӣ фаъоли раванди таълим гардад. Барои он, ки ба баланд бардоштани таълим ва тарбия мусоидат кунад, ба муаллим зарур аст, ки худ доимо ҷаҳонбинии худро васеъ гардонад ва дониши худро такмил диҳад. Муаллим, пеш аз ҳама, худ бояд шахсияти эҷодкор бошад, бояд эҷодкорона фикр карда тавонад, муҳити эҷодиро дар синф ба вуҷуд орад, эҷодкорона раванди таълиму тарбияро дар мактаб ташкил кунад» [12, с. 205].

Рушди иттилоотӣ-техникии солҳои охир, равандҳои мухталифе, ки дар ҷараёни рушди ҷомеа ба вуҷуд меоянд, ба усулҳои ташкили дарси муосир низ таъсир мерасонанд. Аммо сарфи назар аз тағйироти руҳдод, пайдоиши шаклҳо ва воситаҳои нави таълим, асоси ҳама гуна раванди таълим бетағйир боқӣ мемонад – дарси мактаб, ин марказест, ки дар атрофи он дигар намудҳои фаъолияти таълимӣ сохта мешаванд. Дар дарсҳои санъати тасвирӣ, аёнӣ аҳамияти алоҳида дорад, ки дар мавриди дарсҳои тарбияи эстетикӣ на танҳо усулест, ки ба рушди фаъолияти маърифатии мактаббачагон таъсир мерасонад, балки худ он объекти омӯзиш, сарфаҳмравӣ ба эстетика ва таассуроти эҳсосӣ мебошад. Дар натиҷа, омӯзиши аёнӣ ба ташаккули симои бадеӣ дар фаъолияти фарҳангӣ ва бадеии мактаббачагон оварда мерасонад. Маълум аст, ки ҳатто вазифаҳои беобуранги санъати тасвирӣ хусусияти субъективӣ доранд, мактаббачагон беихтиёр унсурҳои идроки шахсии худро ба кори худ ворид мекунанд.

Дарсҳои санъати тасвирӣ ба ҳалли се мушкилоти асосӣ нигаронида шудаанд: дарк кардани тарзҳо ва усулҳои эҷодиёти бадеӣ; муайян ва азхудкунии усулҳои бунёди симои бадеӣ (хусусиятҳои забон ва санъат); донишҳои усулҳои фаъолияти тасвирӣ. Мувофиқи ақидаи Б. Г. Ананьев «... эҷодиёт – ин раванди таҷассуми олами ботинии одам. Ифодаи эҷодӣ, ифодаи қорҳои интегралӣ ҳама шаклҳои ҳаёти одам, ки дар фардияти ӯ зоҳир мешавад» [4, с. 23].

Масъалаҳои муаммодори тарбияи эстетикӣ инҳоянд: омӯхтани дидатавониш ва фаҳмидани зебӣ; омӯхтани ҷудо кардани зебӣ аз зишт, ташаккули робитаҳои байни эстетика ва идрок; омӯхтани бунёди зебӣ, омӯхтани ҳифзи зебоии атроф: дар табиат, дар рӯзгор, дар худ ва ҷамъият, ба ин васила ташаккули робитаҳои байни эстетика ва ҳаёти фарҳангӣ, фарҳанги ҷомеа; омӯхтани зебоии амал, ба ин васила ташаккул додани робитаи байни эстетика ва ахлоқ.

Тарбияи эстетикӣ аз эҳсосот ва ҳиссиёт асос ёфтааст. Барои бедор кардани ҷузъи эҳсосӣ дастгирии муаллим зарур аст. Тавассути кори педагогӣ муаллим хонандаро

роҳнамоӣ мекунад, ба фаҳмидани моҳияти санъат кӯмак мекунад, ба ташаккули ҳиссиёти эстетикӣ мусоидат мекунад, ба фаҳмиши зебӣ ҳавасманд мекунад.

«Тарбияи эстетикӣ худро раванди инкишофи мураккаб ва бисёрпаҳлӯ вонамуд мекунад, ки дар саросари ҳамаи ҳаёти шахсият, аз кӯдакӣ оғоз ёфта, олами рӯҳӣ ва ҷаҳолияти эҷодии ӯ, паҳлӯҳои зеҳнии психика ва ҳиссиёти ӯро ташаккул дода, қанда намешавад» [1, с. 220].

Барои ҳалли вазифаҳои муқарраршуда технологияҳои гуногуни инноватсионӣ истифода мешаванд: технологияҳои ба шахсият нигаронидашуда, усули лоиҳаҳо, таълими ҳамкорӣ, таълими тафриқавӣ, «портфолиои хонанда», таълими модули ва ғайра, инчунин истифодаи мултимедиа дар дарс.

Биёед технологияи муосири педагогиро муфассалтар дида бароем. Дар асл, технологияи педагогӣ маҷмӯи усулҳо дар ҷаҳолияти омӯзгор мебошад, ки ба натиҷаи мушаххас равона карда шудааст. Аз ҳама маъмултарини онҳо ба шахсият нигаронидашуда, ки бо самти гуманистӣ ва психотерапевтӣ хос мебошанд, арзиши асосии онҳо таъкид ба хусусиятҳои инфиродии шахс, принципҳои ифодаи худ ва озодӣ мебошад. Биёед технологияҳои ҷолибтарини ба шахсият нигаронидашударо қайд мекунем:

1. Технологияи одамдӯстӣ – шахсиятӣ асосан ба дастгирии шахс равона карда шудааст. Принципҳои ин технология инҳоянд: эҳтиром ба кӯдак, ба шахсияти ӯ, арзишҳо ва манфиатҳои ӯ; муносибати бозғамона ба ҷои муаллим ва хонанда; сабр дар ташаккули кӯдак, имон ба қудрати тағирёбандаи тарбия.

2. Технологияи ҳамкорӣ, дар баъзе сарчашмаҳо технологияи воридшаванда. Мувофиқи ин технология ҳамкориҳои хонанда-омӯзгор ва хонанда-хонанда ҷудо карда мешавад. Истифодаи технология ба принципҳои зерин асос ёфтааст: вобастагии мутақобилаи иштирокчиёни ҳамкорӣ; масъулияти шахсии иштирокчиён барои муваффақиятҳои шахсӣ дар таълим ва муваффақиятҳои коллектив; ҷаҳолияти муштараки таълимӣ ва маърифатӣ дар коллектив; дар охири кори таълимӣ на танҳо баҳодиҳии инфиродӣ, балки баҳодиҳии ҷаҳолияти тамоми коллектив низ гузашта мешавад.

3. Технологияи тарбияи озод. Дар ин ҷо набудани маҷбуркунӣ дар ҷараёни таълим фаҳмида мешавад, диққати асосӣ ба омӯзиши мустақили хонандагон дода мешавад. Принципҳои ин технология инҳоянд: боварӣ аз ҷониби муаллим, боварӣ ба рушди қонини хонанда ва қобилиятҳои ӯ; даст кашидан аз ҳукмравӣ, ки аз таъсир расонидан ба раванди омӯзиши эҷодӣ иборат аст; дарк кардани эътибори шахсӣ, яъне муаллим дарк мекунад, ки барои хонандагон обрӯманд аст ва аз ин рӯ нақши на мураббӣ, балки рафиқи калонро мегирад; ҳавасмандгардонии мавқеи ҷаҳоли ҳаёт, ташаккули ҳадафҳо, хоҳишҳо дар хонандагон, бунёди ҳавасмандӣ барои татбиқи онҳо; дарк кардани беназирии таҷриба, яъне ҳар як хонанда фаҳмиши шахсии худ, таҷрибаи худро дорад, дар ин ҷо ҳамагирона будан вучуд надорад. Ин махсусан дар раванди тарбияи эстетикӣ муҳим аст, зеро ташаккули таҷрибаи мусбати шахсӣ ҳадафи асосии тарбия мебошад.

4. Технологияи муқолама. Раванди таълим танҳо дар аз ёд кардани маълумот, балки дар азхудкунии он ҳулоа мешавад. Дар муқолама азхудкунии маълумоти гирифташуда тезтар аст, бисёр хонандагон мушқилотро беҳтар мефаҳманд ва ба ҳалли он зудтар мерасанд. Бояд қайд кард, ки дар мавриди тарбияи эстетикӣ, муқолама яке аз роҳҳои самаранокӣ таълим мебошад. Масалан, ҳангоми таҳлили тасвир: лавҳа ё расм, хонанда фикри худро баён мекунад, аммо барои мактаббачагон монологи хуби пайваста метавонад мушқилот эҷод кунад. Дар муқолама бошад, имкон дорад, ки хонандаро роҳнамоӣ кунад, ба ӯ имконият диҳад, ки «қушода шавад» ва дар ифодаи эҳсосот кӯмак кунад. Аксар вақт муқолама аз ҷониби хонандагон на ҳамчун вазифа,

балки ҳамчун суҳбати оддӣ қабул карда мешавад, ин шиддат ва ҳаяҷонро коҳиш медиҳад, барои ифодаи худ имкониятҳои бештар фароҳам меорад.

Принсипҳои технология инҳоянд: мушкilot ва мувофикии муколама; даврабандии гирд гаштани маълумот; ҳамкориҳои ҳамаи иштирокчиён.

5. Технологияи бозӣ. Дар рафти татбиқи ин технология тақлиди воқеият ба вуҷуд меояд, раванди таълим ва фаъолияти воқеии хонандагон яқоя карда мешаванд. Дар чараёни бозӣ, муаллим имконияти тафриқакунӣ пайдо мекунад, ки вазифаи дарсро бо назардошти шахсияти хонандагон фарқ кунад, заминаи эҳсосӣ - психологиро эҷод кунад, ки ба муносибатҳои байни хонандагон таъсир расонад ва ба муттаҳидшавии коллектив мусоидат кунад [9, с. 109].

Принсипҳои ин технология инҳоянд: вазифаи таълимӣ дар шакли бозӣ ташаккул меёбад; раванди таълим тибқи қоидаҳои бозӣ сураат мегирад; маводи дидактикӣ қисми раванди бозӣ. Бозӣ – ҳамкориҳои байнишахсро беҳтар мекунад, мусобиқаҳое ташкил кардан мумкин аст, ки муваффақияти раванди таълимро баланд мебардоранд, натиҷаи бозӣ – муваффақияти раванди таълимро муайян мекунад.

Инчунин ба аҳаммияти технологияи бозӣ дар тарбияи эстетикӣ дар дарсҳои санъати тасвирӣ диққати махсус додан лозим аст. Дарсҳои санъати тасвирӣ на танҳо расмкашӣ ё ҳайкалтарошӣ, балки таҳлили асарҳои бадеӣ низ мебошанд, аммо муҳим аст, ки дарси расмкаширо ба дарси адабиёт табдил надихед. Дар ин ҷо вазифаи навиштани асари тасвириро додан мумкин нест, дар ин ҷо муҳимтар аст, ки эҳсосоти кӯдакро дарк кунед, эҳсосоти ўро фаҳмед ва бозӣ барои ҳалли ин вазифа комил аст.

«Истифода намудани бозиҳои дидактикӣ дар чараёни дарс раванди таълимро шавқовар ва ҷолиб мегардонад, дар хонандагон руҳияи болидаи кориго ба вуҷуд меорад» [2, с. 42].

Шакли бозӣ ба хонандагон кӯмак мекунад, ки худро озод кунанд, маҳдудиятро камтар ҳис кунанд, эҳсосотро осонтар баён кунанд, зеро бозӣ камтар ҷиддӣ қабул карда мешавад назар аз ҷавоб дар тахтаи синф ё навиштани иншо. Дар бозӣ баҳоҳо вуҷуд надоранд ва аз ин рӯ - асосӣ раванд, на натиҷаи манфӣ. Илова бар ин, бозии дуруст ташкилшуда имкон медиҳад, ки ба аудиторияи калон дастрасӣ пайдо карда, ба шумораи бештари хонандагон имконият диҳад, ки худро нишон диҳанд.

Ҳар як бозӣ ба ҳалли як ё якчанд мушкilotи педагогӣ нигаронида шудааст. Гурӯҳҳои зерини бозиҳоро ҷудо кардан мумкин аст: рушддиҳандаи диққат; инкишофдиҳандаи назарсанҷӣ; машқкунандаи мушоҳидакорӣ; инкишофдиҳандаи қобилиятҳои эҷодӣ; таъсиррасонӣ ба эҳсосот ва ҳиссиёт; ошкоркунандаи имкониятҳои шахсии кӯдак.

6. Технологияи таълими муаммодор. «Дар давоми дарс вазъияти муаммои педагогӣ ба вуҷуд меояд, ки дар он хонандагон бо шароити нав рӯ ба рӯ мешаванд ва бояд роҳи ҳалли муамморо пайдо кунанд. Ҳамин тариқ, қобилиятҳои зеҳнӣ ва эҷодӣ фаъол мешаванд» [13].

Се намуди таълими муаммо:

Изҳороти муаммо. Муаллим вазъияти таълими муаммодорро ба вуҷуд меорад, зиддиятро ошкор мекунад, рафти ҳалли онро нишон медиҳад. Вазифаи чунин изҳорот ҷалби кӯдакон ба шарикӣ, мулоҳиза аст.

Усули қисман ҷустуҷӯӣ. Муаллим вазъияти таълими муаммодорро ба вуҷуд меорад, хонандагон онро мустақилона ё таҳти роҳбарии муаллим дар сатҳи мулоҳиза дар бораи он ҳал мекунанд.

Усули тадқиқот. Муаллим вазифаҳои эҷодӣ месозад ва хонандагон мустақилона онҳоро ҳал мекунанд.

«Яке аз шаклҳои нави таълими муаммо технологияи парванда мебошад. Моҳияти он дар он аст, ки азхудкунии дониш ва ташаккули маҳоратҳо натиҷаи фаъолияти фаъоли мустақили хонандагон оид ба ҳалли ихтилофҳо дар вазъият (кейс) мебошад, ки дар натиҷа азхудкунии эҷодии донишҳои касбӣ, маҳоратҳо, малакаҳо ва рушди қобилиятҳои фикрӣ ба амал меояд» [15, с. 202].

7. Технологияи устохонаи эҷодӣ. «Устохонаи эҷодӣ ин ташкили фаъолияти таълимӣ дар дарс, дар гурӯҳҳои хурд (5-7 нафар) бо иштироки муаллим-усто мебошад. Дар чунин дарс бахонанда дониши тайёр соҳиб намешавад, балки ҳадаш онро ба даст меорад» [5]. Мақсади ин технология ҳавасмандгардонии ҷустуҷӯи мустақили дониш дар хонандагон мебошад, илова бар ин, ҳадафи технология аз дур кардани тарс дар фардият ва ифодаи худ дар хонанда мебошад. Вазифаи асосии муаллим ё усто ин аст, ки чунин вазифахоро интиҳоб кунад, ки барои хонанда мувофиқ бошад, то ҳар як хонанда ҳангоми интиҳоби вазифа ба қобилиятҳои худ эътимод дошта бошад, таваҷҷуҳро эҳсос кунад, ба қадри кофӣ ҳавасманд бошад ва барои ҳалли вазифаи гузошташуда омода бошад. Вазифахоро оддӣ кардан мумкин нест, вазифаҳо бояд муамморо пешниҳод кунанд, таваҷҷуҳи хонандаро ҳавасманд кунанд ва ўро маҷбур кунанд, ки вазифаро ба охир расонад, муаммои гузошташударо ҳал кунад. Ҳамин тариқ, роҳи инфиродии ҳалли муаммо ташаккул меёбад, мустақилият ташаккул меёбад, ҳавасмандии донишҷӯ ба вучуд меояд ва муҳимтар аз ҳама, дар раванди ҳалли муаммо таҷрибаи беназири шахсӣ ташаккул меёбад.

Методикаи устохонаи эҷодӣ ба фаъолияти муштараки муаллим ва хонанда асос ёфтааст, ки дар он интиҳоби фаъолият аз ҷониби хонанда амалӣ карда мешавад ва муаллим танҳо ба ҷараёни кори ў машварат медиҳад ва ҳатоғиҳоро ислоҳ мекунад. Хонанда ҳуқуқ дорад интиҳоб кунад, ки дар кадом шакл ва жанри санъати тасвирӣ кор кардан меҳавад, фаъолияти ҳудро бо кӯмаки омӯзгор ба нақша мегирад: ангора месозад, маводро интиҳоб мекунад, мизи кориро омода мекунад ва сипас ба иҷрои нақшаи пешбинишуда шуруъ мекунад. «Ҳар як хонанда дар устохонаи эҷодӣ рассомест, ки барои ба тамошобинон пешниҳод кардани асари худ омодагӣ мегирад. Ҳар як коре, ки бо усули устохонаи эҷодӣ анҷом дода мешавад, аслан лоиҳа аст ва маҳсулоти анҷомёфта маҳсулотест, ки кӯдак ба озмунҳо, олимпиадаҳо ё намоишгоҳҳо пешниҳод мекунад. Ва дар охири соли хониш дар доираи дарс намоишгоҳи асарҳои хонандагон баргузор мешавад. Ҳамин тариқ, соли хониш ҷамъбааст карда мешавад ва ҳавасмандии иловагӣ барои таҳсили минбаъдаи хонандагон ба вучуд меояд» [3].

Дар айни замон усулҳои педагогӣ низ тағйир ёфтаанд. Биёед онҳоро дида бароем.

Се гурӯҳи усулҳо мавҷуданд: усулҳои шифохӣ, амалӣ ва намоишӣ. Ҳар як усул барои ноил шудан ба ҳадафи муайян равона карда шудааст ва ҳангоми интиҳоби дуруст имкон медиҳад, ки самаранокии дарсро ба таври назаррас баланд бардоред.

Пеш аз ҳама, бидуни усулҳо ташкили дурусти дарс имконнопазир аст, зеро барои ин ҳадафи дарсро барои хонандагон аниқ гузошта, таваҷҷуҳи онҳоро ба мавзӯи дарс бедор карда, тафаккури мантиқӣ ва маҷозӣ, қори мустақили хонандагон ва инчунин фаъолияти баҳодиҳии онҳоро фаъол кардан лозим аст. Усулҳои шифохӣ воқеан метавонанд ба хонанда таъсири номаҳдуди ҳудро расонанд. Дарси дуруст ташкилшуда ва ба кӯдак нигаронидашуда дар ҳар як хонанда таваҷҷуҳи самимӣ ва посухро ба вучуд меорад. Маводи пур аз эҳсосот дар дили мактаббача нақши амиқ мегузорад, ки дар оянда асоси ташаккули завқи эстетикӣ, тимсол, муносибат, таҷриба мегардад. Бо рушди эстетикӣ рушди маънавии инсон низ ба амал меояд. Он чизе, ки кӯдак имрӯз аз тариқи эҳсос дарк мекунад, фардо ба муносибати бошууруна ҳам ба санъат ва ҳам ба ҳаёт табдил меёбад.

Яке аз усулҳои асосии шифохӣ, ки дар дарси санъати тасвирӣ истифода мешавад, муоширати бадеӣ-педагогӣ мебошад. Ин як намуди муошират аст, ки дар натиҷаи таълиқи раванди азхудкунии ин ё он асари санъат аз ҷониби хонандагон ба даст оварда мешавад, вақте ки худ хонандагон, ҳам асар ва ҳам омӯзгор ҳамчун субъектҳои баҳси эҷодӣ баромад мекунанд.

Ду намуди баҳси эҷодӣ вучуд дорад: 1) баҳси хурд дар гурӯҳҳои хонандагон, ки бо ҳамдигар кор мекунанд; 2) баҳси умумӣ дар байни ҳамаи хонандагони синф.

Дар педагогикаи муосири санъат усулҳои пайдо шуданд, ки ба таълиқи таассуроти хонандагон кӯмак мерасонанд ва аз ин рӯ, ба тарбияи бомуваффақияти эстетикӣ дар дарс мусоидат мекунанд. Ба онҳо усули бадеӣ-педагогии драмавӣ дохил мешавад. Ин усул ба принсипи сохтани дарс ҳамчун асари бадеӣ асос ёфтааст. Он аз ҷониби Л. М. Предтеченская барои ҷорабиниҳои ҳангоми гузаштани сахнаҷо таҳия шуда буд, аммо бо мурури замон он дар дарсҳои санъати тасвирӣ низ истифода бурда мешавад.

Таълими санъати тасвириро бе усулҳои басарӣ (визуалӣ) тасаввур кардан ғайриимкон аст. Яке аз усулҳои асосии басарӣ мушоҳида аст. Ба шарофати ин усул, хонандагон на танҳо сифати муҳимро ба мисли мушоҳидакорӣ, балки тафаккури басариро низ инкишоф медиҳанд.

Тафаккури басарӣ – ин тафаккури басарии симоҳо мебошад, ки ба ҳалли эҷодии вазифаҳо мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, самаранокии тафаккури басарӣ аз андозаи китобхонаи басарӣ – маҷмӯи хотираҳо ва тасвирҳои, ки дар хотира нигоҳ дошта мешаванд, вобаста аст.

Китобхонаи басарӣ бо роҳҳои гуногун пур карда мешавад, аммо яке аз самараноктарин таҳлили басарии объектҳо мебошад. Ин таҳлил на дар тасвири беандешаи объект, балки дар ҷустуҷӯи қонуният ва роҳҳои кӯтоҳтарин барои барқарор кардани чизи намоён аст. Донишҳои гирифташуда дар таҳлили басарии зерин кӯмак мекунанд, бо мурури замон далелҳои ҷудогона ба як тасвири ягона муттаҳид мешаванд. Ҳамин тавр, таҳлили объектҳои геометрии оддӣ дар натюрморт, минбаъд барои мо омӯхтани кашидани мавзӯҳои мураккабтар аз рӯи шакл осонтар аст.

Дар таҳлили басарӣ дар дарси санъати тасвирӣ қайдҳои ҳамакии муаллим нақши калон мебозад. Муаллим, бояд пайваста дар тамоми синф расмҳои гуногунро иҷро кунад, бо онҳо тарзи ороиш доданро шарҳ диҳад, рафти кор аз табиат ё расмкашӣ дар мавзӯҳоро нишон диҳад. Хусусиятҳои фарқкунандаи чунин расмҳои педагогӣ бояд соддагӣ ва қобили эътибори иҷро, намоёнӣ, интиқоли асосӣ, ки дар объектҳои тасвиршуда хос аст, бошанд.

Таҳлили басарии объект дар дарси санъати тасвирӣ бо усули Н. П. Сакулина гузаронида мешавад. Ин усул панҷ марҳилаи пайдарпайро пешниҳод мекунад: 1) дарки ашё дар маҷмӯъ; 2) муоина бо таҳлил; 3) муайян кардани сохтори ашё-таносуби қисмҳои калон ва хурд; 4) интихоби ранг; 5) баррасии тамоми ашё дар маҷмӯъ.

Истифодаи маводи басарӣ набояд аз ҳад зиёд бошад, мушкilot дар он аст, ки вақте мактаббачагон аксар вақт бо маводи басарӣ машғул мешаванд, ба истилоҳ «пайвастан» ба вучуд меояд, ки дар натиҷа хонанда танҳо аз рӯи маводи басарӣ расмкашӣ мекунад, шавқ гум мешавад, хонанда ба кор камтар ҳаёлот мегузорад. Аз ин рӯ, бояд чунин вазифаҳоро бо вазифаҳои эҷодӣ иваз кард, ки дар онҳо шартҳои расмкашӣ аз хотира гузашта мешаванд.

Ба усулҳои амалии дар дарсҳои санъати тасвирӣ истифодашаванда корҳои амалӣ, намудҳои гуногуни машқҳо ва арт-терапия дохил мешаванд.

Корҳои амалӣ одатан расмкашӣ ё ҳайкалтарошии стандартӣ мебошанд. Муносибатҳои инноватсионӣ низ дар ин ҷо истифода мешаванд, ки аксар вақт аз

муаллим вобастаанд. Аксар вақт муаллимон бо ин усул озмоиш намекунанд ва аз рӯи методикаи стандартӣ таълим медиҳанд.

Машқҳо дар методикаи таълими санъати тасвирӣ чандинбораи такрории амали ақлӣ ё ҳаракат бо мақсади мустаҳкам ё баланд бардоштани самаранокии истифодаи он мебошад. Машқҳо ба амалӣ ва шифохӣ тақсим карда мешаванд. Машқҳои шифохӣ ба рушди тафаккури мантиқӣ, хотира, нутқ ва таваҷҷуҳи хонандагон нигаронида шудаанд.

Машқҳои шифохӣ-серҳаракатиро иҷро кардан осон ва вақти зиёдро намегиранд. Мушкилоти машқҳои шифохӣ дар афзалияти ҳуди онҳост, суръат ва осонии иҷро ба хотира таъсир мерасонад, натиҷаи ин машқҳо муддати дароз мустаҳкам карда намешавад.

Машқҳои хаттӣ барои мустаҳкам кардани дониш ва ташаккули малакаҳо дар татбиқи онҳо истифода мешаванд. Истифодаи онҳо ба рушди тафаккури мантиқӣ, фарҳанги забони хаттӣ, мустақилият дар кор мусоидат мекунад. Машқҳои хаттӣ метавонанд бо машқҳои шифохӣ ва графикӣ якҷоя карда шаванд. Машқҳои муассиртарин дар дарси санъати тасвирӣ машқҳои графикӣ мебошанд. Агар бо машқи шифохӣ муқоиса карда шавад, пас машқҳои графикӣ беҳтар аст, ки маводно дар хотир нигоҳ дошта метавонад ва хонандагон метавонанд пас аз муддате такрор кунанд. Дар айни замон, машқҳои графикӣ барои хонандагон нисбат ба машқҳои хаттӣ ҷолибтаранд.

Ҳамин тавр, кори анҷомдодашуда нишон медиҳад, ки тарбияи эстетикӣ дар рушди кӯдак нақши муҳим дорад. Тарбияи эстетикӣ аз лаҳзае оғоз меёбад, ки кӯдак ҷаҳонро бошуурона дарк мекунад. Ҳамаи он тасвирҳо, тамоми таҷрибаҳои, ки кӯдак ба даст меорад, асоси ҷаҳонбинии ӯ мебошанд. Аз ин рӯ, дарсҳои санъати тасвирӣ махсусан дар давраи ба воя расидани кӯдак зарур мешаванд, дар дарсҳои санъати тасвирӣ мактаббача ҳисси зебӣ пайдо мекунад, завқро ташаккул медиҳад, фаҳмидани санъатро меомӯзад ва тавассути ин фаҳмиш ҷаҳонбинӣ ва дарки шахсии худро ташаккул медиҳад.

Дар дарсҳои муосири санъати тасвирӣ усулҳо ва технологияҳои муосирро бештар ба он мақсад истифода мебаранд, ки хонанда худро дарк карда тавонад, эҳсосот ва ҳиссиёти худро ошкор созад, шахсияти худро ташаккул диҳад ва ба фаҳмиши санъат бошуурона муносибат намояд.

Адабиёт

1. Азизов, А., Ганиева, М. Интеллектуальное развитие студентов в процессе эстетического воспитания [Текст] / А. Азизов, М. Ганиева // Ученые записки» ГОУ «Худжандский государственный университет имени академик Бабаджана Гафурова». – 2018. – №1 (54). – С. 114-119.
2. Азизов, А. А., Ашӯрова, Т. А. Нақши бозӣҳои дидактикӣ дар ташаккули лаёқатҳои эҷодӣ ва донишомӯзии хонандагон [Матн] / А.А. Азизов, Т.А. Ашӯрова // Раҳнамои омӯзгор. – 2018. – №1. – С. 47.
3. Алексеева, С. О. Проблемы обучения изобразительному искусству в общеобразовательной школе [Текст] / С. О. Алексеева // Вестник Адыгейского государственного университета / Серия «Филология и искусствоведение». – 2010. – №8. – С. 162-164.
4. Ананьев, Б. Г. Психология и проблемы человекознания [Текст] / Б.Г. Ананьев. – Москва-Воронеж, 1996. – 105 с.

5. Баширова, М. В. Технология творческих мастерских [Текст] / М. В. Баширова [Электронный ресурс]. – URL: <http://dopobrazovanie.com/dlya-pedagogov/stati/pedagogicheskiy-opyt/144-tehnologiyatvorcheskikh-masterskikh> (дата обращения: 09.03.2025)
6. Ефремов, О.Ю. Педагогика [Текст]: учебное пособие / О. Ю. Ефремов. – СПб.: Питер, 2010. – 352 с.
7. Ильина, Е. Воспитание искусством [Текст] / Е. Ильина // Искусство в школе. – 2009. – № 1. – С.17-26.
8. Козлов, В. И. Профессиональная подготовка учителей изобразительного искусства в вузе [Текст]: монография / В. И. Козлов. – Набережные Челны: НГПИ, 2010. – 431 с.
9. Козлов, В. И. Эстетическое воспитание учащихся на уроках изобразительного искусства в общеобразовательных учреждениях [Текст] / В. И. Козлов // Молодой ученый. – 2016. – № 7. – С. 119-122.
10. Неменский, Б. М. Мудрость красоты. Издание 2-е, перераб. и дополн. [Текст] / Б. М. Неменский. – М.: Просвещение, 1987. – 253 с.
11. Петрушин, В. И. Психология и педагогика художественного творчества. 2-е изд. [Текст]: учебное пособие для вузов / В. И. Петрушин. – М., 2008. – 490 с.
12. Рахмонова, Д. З. Творчество учителя на уроке как средство повышения качества обучения и воспитания младших школьников [Текст] / Д. З. Рахмонова // Вестник Таджикского национального университета. – 2016. – №3-4 (205). – С.211-216.
13. Толстова, Е. А. Некоторые основы эстетического воспитания школьников [Текст] / Е. А. Толстова, С. П. Муравьева, А. М. Рыбин // Молодой ученый. – 2014. – № 20. – С. 637-639.
14. Харламов, И. П. Педагогика. 2-е изд., перераб. и доп. [Текст]: учеб. Пособие / И. П. Харламов. – М.: Высш. шк., 1990. – 576 с.
15. Холлингсворт, М. Искусство в истории человека [Текст] / М. Холлингсворт. — М.: Искусство, 1993. – 517 с.

МУАММОИ ТАРБИЯИ ЭСТЕТИКӢ ДАР ДАРСҲОИ САНЪАТИ ТАСВИРИИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Дар мақолаи мазкур муаммои тарбияи эстетикӣ дар дарсҳои санъати тасвирии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ баррасӣ шудааст. Қайд карда шудааст, ки дар дарсҳои санъати тасвирӣ, аёният аҳаммияти алоҳида дорад, ки дар ҳолати дарсҳо оид ба тарбияи эстетикӣ натанҳо усулест, ки ба рушди фаъолияти маърифатии мактаббачагон таъсир мерасонад, балки ҳуди он объекти омӯзиш, сарфаҳмравӣ ба эстетика ва таассуроти эҳсосӣ мебошад. Зикр меравад, ки масъалаҳои муаммодори тарбияи эстетикӣ инҳоянд: омӯхтани дидаговониш ва фаҳмидани зебӣ; омӯхтани ҷудо кардани зебӣ аз зиштӣ, ташаккули робитаҳои байни эстетика ва идрок; омӯхтани бунёди зебӣ, омӯхтани ҳифзи зебои атроф: дар табиат, дар рӯзгор, дар худ ва ҷамъият, ба ин васила ташаккули робитаҳои байни эстетика ва ҳаёти фарҳангӣ, фарҳанги ҷомеа; омӯхтани зебоии амал, ба ин васила ташаккул додани робитаи байни эстетика ва ахлоқ. Мақсади асосии технологияи устохонаи эҷодӣ, ки дар он тарбияи эстетикӣ амали гардонида мешавад, ҳавасмандгардонии ҷустуҷӯи мустақили дониш дар хонандагон мебошад, илова бар ин, ҳадафи технология аз дур кардани тарс дар фардиат ва ифодаи худ дар хонанда мебошад. Муаллиф дар мақола ҳулоса кардааст, ки тарбияи эстетикӣ дар рушди кӯдак нақши муҳим дорад. Тарбияи эстетикӣ аз лаҳзае оғоз меёбад, ки кӯдак ҷаҳонро бошууруна дарк мекунад. Ҳамаи он тасвирҳо, тамоми таҷрибаҳои, ки кӯдак ба даст меорад, асоси ҷаҳонбинии ӯ мебошанд. Аз ин рӯ, дарсҳои санъати тасвирӣ

махсусан дар давраи ба воя расидани кӯдак зарур мешаванд, дар дарсҳои санъати тасвири мактаббача ҳисси зебӣ пайдо мекунад, завқро ташаккул медиҳад, фаҳмидани санъатро меомӯзад ва тавассути ин фаҳмиш ҷаҳонбинӣ ва дарки шахсии худро ташаккул медиҳад.

Калидвожаҳо: тарбияи эстетикӣ, санъати тасвири, раванди таълим, ташаккул, кӯдак, муаммо, ҷаҳонбинӣ, муаллим, технология, эҷодиёт.

ПРОБЛЕМА ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ НА УРОКАХ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

В данной статье рассматривается проблема эстетического воспитания на уроках изобразительного искусства в общеобразовательных учреждениях. Отмечается, что на уроках изобразительного искусства особое значение имеет наглядность, что в случае занятий по эстетическому воспитанию не только является методом, влияющим на развитие познавательной деятельности школьников, но и само по себе является объектом изучения, погружения в эстетику и эмоциональное воспитание. Отмечается, что проблемными вопросами эстетического воспитания являются: научиться видеть и понимать красоту; научиться отделять красоту от уродства, формировать связи между эстетикой и восприятием; научиться строить красоту, научиться сохранять красоту вокруг себя: в природе, в быту, в себе и в обществе, тем самым формируя связи между эстетикой и культурной жизнью, культурой общества; изучить красоту действия, тем самым формируя связь между эстетикой и моралью. Автор статьи приходит к выводу, что эстетическое воспитание играет важную роль в развитии ребенка. Эстетическое воспитание начинается с того момента, когда ребенок осознанно воспринимает мир. Все эти образы, все переживания, которые получает ребенок, являются основой его мировоззрения. Поэтому уроки изобразительного искусства становятся особенно необходимыми в период взросления ребенка, на уроках изобразительного искусства школьник обретает чувство прекрасного, развивает вкус, учится понимать искусство и через это понимание формирует собственное мировоззрение и восприятие.

Ключевые слова: Эстетическое воспитание, изобразительного искусства, процесс обучения, формирование, ребёнок, проблема, мировоззрение, учитель, технология, творчество.

THE PROBLEM OF AESTHETIC EDUCATION IN FINE ART LESSONS OF SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS

This article discusses the problem of aesthetic education in fine art lessons in secondary education institutions. It is noted that in fine art lessons, visuality is of particular importance, which in the case of lessons on aesthetic education is not only a method that affects the development of cognitive activity of schoolchildren, but also the object of study, understanding of aesthetics and emotional impressions. It is noted that the problematic issues of aesthetic education are: learning to see and understand beauty; learning to distinguish beauty from ugliness, forming connections between aesthetics and perception; learning to create beauty, learning to preserve the beauty of the environment: in nature, in everyday life, in oneself and in society, thereby forming connections between aesthetics and cultural life, the culture of society; to study the beauty of action, thereby forming a connection between aesthetics and morality. The main goal of the technology of the creative workshop, in which aesthetic education is implemented, is to stimulate the independent search for knowledge in

students, in addition, the technology aims to eliminate fear in individuality and self-expression in the student. The authors of the article conclude that aesthetic education plays an important role in the development of the child. Aesthetic education begins from the moment the child consciously perceives the world. All those images, all the experiences that the child acquires are the basis of his worldview. Therefore, fine arts lessons are especially necessary during the period of child development, in fine arts lessons the schoolchild acquires a sense of beauty, develops taste, learns to understand art, and through this understanding forms his own worldview and perception.

Keywords: aesthetic education, fine arts, educational process, formation, child, problem, worldview, teacher, technology, creativity.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ганиева Малика Абдукодиловна – номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи санъати тасвирӣ ва ҳунари халқии Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров. Нишони: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хучанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1, Тел: 92 784 95 85, E-mail: bonumalika78@mail.ru

Сведения об авторе: Ганиева Малика Абдукадыровна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры изобразительного искусства и народных промыслов Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, город Худжанд, проезд Мавлонбекова, 1, Тел: 92 784 95 85, E-mail: bonumalika78@mail.ru

Information about the author: Ganieva Malika Abdukadirovna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Fine Arts and Folk Crafts Khujand State University named after Academician B. Gafurov. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand city, Mavlonbekova passage, 1, Tel: 92 784 95 85, E-mail: bonumalika78@mail.ru

**Талабот
ба дастанвисҳои пешниҳодшуда барои ҷоп дар маҷаллаи илмӣ
«Паёми Китобхонаи миллӣ»**

1. Муқаррароти умумӣ

1.1. Маҷалла матни аслии мақолаҳои муқаммалӣ илмӣ дорои хусусияти назарӣ ва амалиро, ки дар заминаи масъалаҳои мубрамми соҳаҳои гуногуни таърих, педагогика, психология, китобшиносӣ, китобхонашиносӣ, библиографишиносӣ ва фанҳои ба онҳо алоқаманд анҷом дода шудаанд, барои ҷоп қабул мекунад.

1.2. Маводи пешниҳодшуда бояд баёнгари ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти китобхонаҳо, марказҳои библиографию иттилоотӣ, ҳаёти илмӣ ва фарҳангии кишвар бошанд.

1.3. Маҷалла фақат маводи пештар ҷопнашударо нашр менамояд. Лозим аст, ки қорҳои пажӯҳишӣ қомил ва дорои ҳулосаҳои қобили эътимод, асоснок ва мудаллал бошанд.

1.4. Мақола бояд бо услуби илмӣ навишта шуда, мафҳумҳои нави воридшуда таъриф дошта бошанд. Маводи мақола бояд ба низом дароварда шуда, дорои сохтори возеҳ, санаду далел бошад, хусусияти проблемавии масъалаҳои матраҳшударо ошкор намояд, роҳҳои ҳалли масъаларо аз рӯи натиҷаҳои дар таҳқиқот бадастомада нишон диҳад.

1.5. Дар мақолаҳо бояд нишон дода шаванд:

- сарчашмаҳо (китобҳо, дастурҳо, захираҳои интернетӣ ва ғ.), ки асоси маводи пешниҳодшударо (истифодашуда) ташкил медиҳанд;
- муаллифоне, ки ақоид ва китобҳои онҳо дар маводҳои пешниҳодшуда инкишоф дода шудаанд;

- ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [1, с.12]. Яъне, манбаи иқтибос адабиёти №1 ва саҳифаи 12-и он мебошад.

1.6. Мақолаҳо дар ҷаласаҳои ҳайати таҳририя мавриди баррасӣ қарор дода мешаванд.

1.7. Муҳлати баррасии мақола на камтар аз се моҳ аст.

1.8. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки зимни мувофиқат бо муаллиф мазмуну мундариҷаи мақоларо таҳрир намояд.

2. Тартиби пешниҳоди маводҳо

2.1. Мақола барои маҷалла ба суроғаи идора ба воситаи почта, почтаи электронӣ ё шахсан фиристода мешавад.

2.2. Мақола бояд ба талаботи Комиссияи олии аттестатсионӣ оид ба тарҳрезии нашрияҳои илмӣ мувофиқ бошад.

2.3. Мақола аз ҷониби муаллиф бояд бо тартиби зерин пешниҳод карда шавад:

- рамзҳои ТДУ (УДК) ва ТКБ (ББК);
- унвони мақола;
- насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар;
- номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола қору фаъолият менамояд;
- тавсиф, калидвожаҳо (бо се забон: тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
- тавсиф на кам аз 25 сатр иншо шуда, калидвожаҳо бояд аз 8 то 10 мафҳумро дарбар гиранд.

- матни асосии мақола;

- тавсияҳои кафедра, лаборатория, шурои илмӣ, ки барои сифати мавод ва эътимоднокии натиҷаҳо масъуланд.

2.4. Ба сифати муқарриз метавонад:

- барои дарёфти рисолаи номзадӣ на камтар аз як мутахассиси дорои унвони докторӣ ё номзади илм аз рӯи ихтисоси ин қор;

– барои рисолаи докторӣ – ҳадди ақал як мутахассис, ки аз рӯи ихтисоси ин кор унвони докторӣ дорад, интихоб шавад.

2.5. Мақола барои гирифтани унвони илмӣ номзади илм аз тарафи роҳбар зимни тасдиқи шинос будани ӯ бо мазмуни мақола имзо карда мешавад ва барои чоп тавсия намудани онро имконпазир мешуморад.

2.6. Маълумот барои тамос. Дар охири мақола бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) барои ҳар як муаллиф маълумоти зерин пешниҳод карда шавад: насаб, ном ва номи падар пурра; ҷойи кор, вазифа, дараҷа ва унвонҳои илмӣ (агар дошта бошад); суроғаи ҷойи кор ё истиқомат; телефонҳо барои алоқа; суроғаи почтаи электронии муаллиф.

3. Тартиби баррасии дастнавис

3.1. Ҳамаи мақолаҳои ба идора воридшуда сабт мешаванд. Ба онҳо рақами бақайдгирӣ гузошта мешавад.

3.2. Мақолаҳои барои чоп пешниҳодшуда аз ҷониби коршиносони соҳае, ки ба масъалаҳои тадқиқот шиносанд, тақризу баррасӣ мешаванд. Тақризу баррасӣ мувофиқи “Тартиби тақриз кардани дастнависҳо” сурат мегирад.

3.3. Қарор оид ба ҷопи мақола дар маҷлиси ҳайати таҳририя қабул карда мешавад.

3.4. Муаллиф дар бораи қарори ҳайати таҳририя дар бораи қабули мақола ба ҷоп ё рад кардани он тавассути почтаи электронӣ хабардор карда мешавад.

3.5. Пас аз қабули қарори мусбӣ, муҳлати нашри мақола муайян карда мешавад.

3.6. Маводи пешниҳодшуда баргардонида намешавад. Онҳо ба бойгонӣ интиқол дода мешаванд.

4. Талабот оид ба шаклбандии матни мақола

4.1. Мақола дар формати Microsoft Word, шрифти Times New Roman TJ (барои матни тоҷикӣ) Times New Roman (барои матни русӣ ва англисӣ), андозаи ҳарф 14, фосилаи 1 навишта шавад.

4.2. Ҳама саҳифаҳо рақамгузорӣ карда шаванд.

4.3. Ҳаҷми мақола то 15 саҳифа (A4) бошад.

4.4. Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

Суроғаи мо: 734024, ш. Душанбе, кӯчаи Техрон – 5, КМ, Идораи маҷаллаи “ПКМ”. Тел.: (+992 37) 221-04-83; E-mail: rayom@kmt.tj

Требования

к рукописям, представленным для публикации в научном журнале
«Вестник Национальной библиотеки»

1. Общие положения

1.1. Журнал принимает к публикации оригинальные законченные научные статьи теоретического и практического характера, выполненные в контексте актуальных проблем в различных областях истории, педагогики, психологии, книговедения, библиотекведения, библиографоведения и смежных дисциплин.

1.2. Предоставляемые материалы должны раскрывать различные аспекты деятельности библиотек, библиографических и информационных центров, научной и культурной жизни страны.

1.3. Журнал публикует только ранее не публиковавшиеся материалы. Они должны представлять собой законченные научно-исследовательские работы, выводы которых являются достоверными, обоснованными и доказательными.

1.4. Статья должна быть написана в научном стиле, вводимые новые понятия должны иметь определения. Материал в статье должен быть систематизирован, иметь четкую структуру, доказательную базу, раскрывать проблемность освещаемых вопросов, показывать на результатах, полученных в исследовании, пути решения проблемы.

1.5. В статьях обязательно указываются:

- источники (книги, пособия, интернет ресурсы и пр.), которые легли в основу (использовались) представленного материала;
 - авторы, чьи идеи и книги получили развитие в предлагаемых материалах;
 - при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках [].
- Образец: [1, с.12]. То есть, литература №4 и ее страница 25.

1.6. Статьи будут рассматриваться на заседаниях редакционной коллегии.

1.7. Срок рассмотрения статьи - не менее трех месяцев.

1.8. Редакция оставляет за собой право по согласованию с автором редактировать содержание статьи.

2. Порядок подачи материалов

2.1. Статья для журнала отправляется на адрес редакции по почте, электронной почте или лично.

2.2. Статья должна соответствовать требованиям ВАК по оформлению научных публикаций.

2.3. Статья должна быть представлена автором в следующем порядке:

- коды УДК и ББК;
- название статьи;
- фамилия и инициалы в сокращенном виде;
- название учреждения, в котором работает автор статьи;
- аннотация, ключевые слова (на трех языках: таджикском, русском и английском);
- аннотация должна состоять не менее чем из 25 строк, а ключевые слова должны содержать от 8 до 10 понятий;
- основной текст статьи;
- рекомендации кафедры, лаборатории, ученого совета, несущего ответственность за качество материалов и достоверность результатов.

2.4. В качестве рецензента может выступать:

- для кандидатской диссертации как минимум один специалист, имеющий ученую степень кандидата или доктора наук по специальности данной работы;
- для докторской диссертации - как минимум один специалист, имеющий ученую степень доктора наук по специальности данной работы.

2.5. Статья на соискание степени кандидата наук подписывается научным руководителем в подтверждение того, что он ознакомлен с содержанием статьи и считает возможным рекомендовать ее к печати.

2.6. Контактная информация. В конце статьи на трех языках (таджикском, русском и английском) для каждого автора должна быть указана следующая информация: фамилия, имя и отчество; место работы, должность, ученая степень и ученое звание (при наличии); адрес места работы или проживания; телефоны для связи; адрес электронной почты автора.

3. Порядок рассмотрения рукописи

3.1. Все статьи, поступившие в редакцию, регистрируются. Им присваивается регистрационный номер.

3.2. Статьи, представленные к публикации, рецензируются специалистами в области, связанной с проблематикой исследования. Рецензирование осуществляется в соответствии с «Порядком рецензирования рукописей».

3.3. Решение о публикации статьи в журнале принимается на заседании редакционной коллегии.

3.4. О решении редакционной коллегии о принятии статьи к публикации или ее отклонении автору сообщается по электронной почте.

3.5. После принятия положительного решения определяются сроки публикации статьи.

3.6. Присланные материалы не возвращаются. Они передаются в архив.

4. Требования к оформлению текста статьи

4.1. Статья должна быть написана в формате Microsoft Word, шрифт Times New Roman TJ (для таджикского текста) Times New Roman (для русского и английского текста), размер шрифта 14, интервал 1.

4.2. Все страницы должны быть пронумерованы.

4.3. Размер статьи до 15 страниц (A4).

4.4. Список используемой литературы должен быть разработан на основании требований ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008.

Наш адрес: 734024, г. Душанбе, улица Тегеран 5, НБ, Редакция журнала «ВНБ». Тел.: (+992 37) 221-04-83; E-mail: payom@kmt.tj

Requirements for manuscripts submitted for publication in the scientific journal «Bulletin of the National Library»

1. General Provisions

1.1. The journal accepts for publication the original completed scientific articles of a theoretical and practical nature, made in the context of topical problems in various fields of history, pedagogy, psychology, book science, library science, bibliography and related disciplines.

1.2. The materials provided should reveal various aspects of the activities of libraries, bibliographic and information centers, scientific and cultural life of the country.

1.3. The journal publishes only previously unpublished materials. They should be completed research papers, the conclusions of which are reliable, substantiated and evidencebased.

1.4. The article should be written in a scientific style, new concepts introduced should have definitions. The material in the article should be systematized, have a clear structure, evidence base, reveal the problematic nature of the issues covered, show the results obtained in the study, ways to solve the problem.

1.5. The articles should include:

– sources (books, manuals, Internet resources, etc.) that formed the basis (used) of the presented material;

– authors whose ideas and books have been developed in the proposed materials;

– when citing a specific material, references are indicated in square brackets []. Sample: [1, p.12]. That is, literature number 4 and its page 25.

1.6. Articles will be considered at meetings of the editorial board.

1.7. The term for consideration of the article is at least three months.

1.8. The editors reserve the right, in agreement with the author, to edit the content of the article.

2. The order of submission of materials

2.1. The article for the journal will be sent to the address of the editorial office by mail, e-mail or in person.

2.2. The article should comply with the requirements of the Higher Attestation Commission for the design of scientific publications.

2.3. The article must be submitted by the author in the following order:

- UDC and LBC codes;
- article title;
- surname and initials in abbreviated form;
- the name of the institution where the author of the article works;
- abstract, key words (in three languages: Tajik, Russian and English);
- the abstract should consist of at least 25 lines, and keywords should contain from 8 to 10

concepts;

- the main text of the article;
- recommendations of the department, laboratory, academic council responsible for the quality of materials and the reliability of the results.

2.4. The reviewer can be:

- for a Ph.D. thesis, at least one specialist who has a Ph.D. or Doctor of Science degree in the specialty of this work;
- for a doctoral dissertation - at least one specialist who has a doctorate in the specialty of this work.

2.5. An article for the degree of Candidate of Sciences is signed by the supervisor to confirm that he is familiar with the content of the article and considers it possible to recommend it for publication.

2.6. Contact Information. At the end of the article in three languages (Tajik, Russian and English), the following information should be indicated for each author: last name, first name and patronymic; place of work, position, academic degree and academic title (if any); address of place of work or residence; telephones for communication; author's e-mail address.

3. The order of consideration of the manuscript

3.1. All articles received by the editors are registered. They are assigned a registration number.

3.2. Articles submitted for publication are reviewed by experts in the field related to the research problem. Reviewing is carried out in accordance with the "Procedure for Reviewing Manuscripts".

3.3. The decision to publish an article in the journal is made at a meeting of the editorial board.

3.4. The author of the editorial board to accept the article for publication or its rejection is reported to the author by e-mail.

3.5. After a positive decision is made, the timing of the publication of the article is determined.

3.6. Submitted materials will not be returned. They will be delivered to the archives.

4. Requirements for the design of the text of the article

4.1. The article should be written in Microsoft Word format, Times New Roman TJ font (for Tajik text) Times New Roman (for Russian and English text), font size 14, spacing 1.

4.2. All pages must be numbered.

4.3. Article size up to 15 pages (A4).

4.4. The list of used literature should be developed on the basis of the requirements of GOST 7.1-2003 and GOST 7.0.5-2008.

Our address: 734024, Dushanbe, 5-Tehran Street, National Library, Editorial Board of the "BNL" magazine. Phone: (+992 37) 221-04-83; E-mail: payom@kmt.tj

**ПАЁМИ
КИТОБХОНАИ МИЛЛӢ**

Маҷаллаи илмӣ
2025, № 2 (10)

**ВЕСТНИК
НАЦИОНАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКИ**

Научный журнал
2025, № 2 (10)

**BULLETIN
OF THE NATIONAL LIBRARY**

Science Magazine
2025, № 2 (10)

Мухаррири нашриёт
Шаҳобиддин Назаров

Мусахҳеҳи матни тоҷикӣ ва русӣ
Саидахмад Қурбонов

Мусахҳеҳи матни англисӣ
Каримҷон Гадоев

Тарроҳ
Зокирҷон Рабиев

Барои чоп 04.07.2025 ба имзо расид. Коғазӣ офсет.
Андозаи 60x84 1/8. Ҷузъи ҷопии шартӣ 24,25.
Адади нашр 100 нусха.

Дар матбааи ҶДММ «Меҳроҷ Граф» ба таъб расидааст.
ш. Душанбе, кӯчаи Айни, 126

Подписано в печать 14.04.2025 г.
Формаат 60x84 1/8. Усл. п. л. 24,25.
Тираж 100 экз.

Отпечатано в типографии ООО «Меҳроҷ Граф»
г. Душанбе, ул. Айни, 126